

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 2(23)
Том 5
Частина 2

Івано-Франківськ
2018

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Ківалов Сергій Васильович – д-р юрид. наук, професор

Відповідальний секретар:

Романюк Андрій Богданович – канд. юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Ю.П. Аленін – д-р юрид. наук, професор

М.Р. Аракелян – канд. юрид. наук, професор

Л.Р. Біла-Тіунова – д-р юрид. наук, професор

Є.В. Додін – д-р юрид. наук, професор

В.В. Долежан – д-р юрид. наук, професор

В.М. Дрьомін – д-р юрид. наук, професор

В.В. Дудченко – д-р юрид. наук, професор

С.О. Ковальчук – канд. юрид. наук, доцент

П.Д. Пилипенко – д-р юрид. наук, професор

С.Л. Стадніченко – габілітований д-р, професор

В.В. Тищенко – д-р юрид. наук, професор

В.О. Туляков – д-р юрид. наук, професор

В.І. Фелик – канд. юрид. наук, доцент

Є.О. Харитонов – д-р юрид. наук, професор

О.І. Харитонova – д-р юрид. наук, професор

Г.І. Чанишева – д-р юрид. наук, професор

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 22.10.2018 р. (протокол № 3)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.rjv.nuoua.od.ua

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник» зареєстровано Державною реєстраційною службою України (Свідectvo про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 18118-6918Р від 16.08.2011 р.), внесено до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, відповідно до Наказу МОН України від 04.07.2013 р. № 893

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.13

А. Г. Байбак*викладач кафедри теорії та історії держави і права
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРАВОВА (ФОРМАЛЬНА) ВИЗНАЧЕНІСТЬ В СИСТЕМІ ВЛАСТИВОСТЕЙ І ХАРАКТЕРИСТИК ПОЗИТИВНОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Докорінною проблемою права є винайдення оптимуму між динамізмом та стабільністю правових приписів. У цьому контексті аналіз визначеності, котру в залежності від конотації, дослідники-правники йменують формальною або правовою, має важливе теоретичне та прикладне значення для розвитку сучасної теоретико-правової науки.

Саме завдяки їй простежуються докорінні тенденції розвитку правової системи, пов'язані із інтенсивністю та якістю правотворчості, котра, своєю чергою, у багатьох випадках пов'язана із очікуваннями (як позитивними, так і негативними) від регулятивної дії норми права, ставленням суб'єктів правовідносин до суті норми права, детермінованим чіткістю, логічністю, зрозумілістю її змісту, об'єктивною можливістю відмежування правомірного від неправомірного, юридично значущого від юридично байдужого.

У теоретико-правовому розрізі не менш значущим є питання про місце правової (формальної) визначеності в сукупності властивостей позитивного права, котре в умовах правової держави має людиноцентричну спрямованість. Всі ці та інші обставини об'єктивують потребу розкриття визначеності серед інших характеристик позитивного права, її роль для його якісного розвитку.

Стан наукового опанування проблеми. Питання правової (формальної) визначеності не залишаються поза увагою дослідників. Зокрема, В. Панкратова дослідила сутність принципу правової визначеності [1, с. 23]. Ю. Матвеева здійснила аналіз поняття принципу правової визначеності у роботах різних науковців. Розкрила основні складові правової визначеності: вимоги до стабільного нормативного регулювання, вимоги ясності, доступності та зрозумілості тексту закону, вимоги легітимності законних очікувань, незворотності дії актів у часі та остаточності судових рішень [2, с. 93]. В. Кравчук було визначено зміст принципу правової визначеності як необхідної складової верховенства права. Доведено, що принцип правової визначеності є основоположним і комплексним елементом вер-

ховенства права [3, с. 10]. Стосовно ж позитивного права, то маємо зазначити, що Р. Луцький досліджував форми виразу позитивного права та їх ієрархічність [4]. С. Клім у своїх дослідженнях комплексно дослідив сутність позитивного права [5]. С. Максимов розглядав позитивне право як елемент правової реальності [6]. М. Попадинець розглядає реалізацію права з позицій діалектичної полярності позитивного права [7]. Водночас, дослідники оминули увагою аналіз ролі правової (формальної) визначеності в системі властивостей позитивного права, що і зумовлює актуальність дослідження.

Мета статті. Комплексний аналіз ролі правової (формальної) визначеності в системі властивостей позитивного права.

Виклад основного матеріалу. Позитивне право як спосіб осмислення правової реальності – це необхідний етап у здійсненні ідеї права. Воно являє собою реалізацію ідеї права, що надає їй якості реальної ідеї. Дане втілення ідеї права в законі відображається і в феноменологічній структурі самих норм права, що містять такі елементи, як суб'єкт (той, кому адресована норма), ціннісний аспект (що саме захищає норма), а також те, що має бути здійснено (права та обов'язки) [8, с. 165; 9, с. 181].

У контексті дослідження позитивного права як способу осмислення правової реальності слід звернути увагу на основні ознаки позитивного права або його сутнісні якості та властивості, що у такий спосіб набувають особливого змісту та значення [8, с. 165]. Однак, перш ніж проводити комплексний аналіз основних ознак позитивного права і визначення місця і ролі формальної визначеності у цій системі, на наш погляд, слід зауважити, що у юриспруденції відсутній єдиний підхід до системи ознак позитивного права.

Зокрема, С. Алексєєв, О. Волкова виділяють такі основні ознаки позитивного права: 1) загальнообов'язкова нормативність; 2) вираження норм у законах та інших джерелах, що визначаються державою; 3) визначеність за змістом (формальна визначеність); 4) забезпеченість державою [10, с. 62; 11, с. 35].

О. Талдикін зауважує, що «позитивне право» характеризують такі суттєві ознаки: 1) системність права; 2) загальнообов'язковість права; 3) формальна визначеність права; 4) нормативність; 5) право створюється, як правило, в результаті правотворчої діяльності компетентних державних органів або ж інститутів громадянського суспільства, щоправда, за умови її санкціонування державою; 6) державна забезпеченість, гарантованість права; 7) основне функціональне призначення права полягає у врегулюванні, впорядкуванні системи суспільних відносин [12, с. 33-34].

І. Погрібний надає наступний перелік ознак позитивного права: нормативність, системність, формальна визначеність, загальнообов'язковість [13, с. 19].

Р. Луцький, В. Сорокін у сучасній юридичній літературі серед ознак позитивного права називають: системність; нормативність; регулятивність; державну забезпеченість; загальнообов'язковість; формальну визначеність; вияв загального масштабу свободи, справедливості та рівності щодо всіх індивідів; авторитетність [8, с. 165; 14, с. 67]. Однак, при певній розрізненості підходів ряду дослідників, маємо зазначити, що сутність основних ознак позитивного права є незмінною і певним чином підходи науковців сходяться у ряді аспектів. Таким чином, ми у повній мірі можемо розглянути основні ознаки позитивного права і визначити роль формальної визначеності у функціонуванні означених ознак.

Соціальне призначення права визначається у його суті бути регулятором суспільних відносин, які покладені в основу системності права. Саме це дозволяє говорити про системність права як про універсальну категорію загальнотеоретичної юриспруденції [15, с. 18].

Системність простежується перш за все на рівні внутрішньогалузевому, коли взаємопов'язані норми регулюють однорідні суспільні відносини (наприклад, кримінальне право, трудове право) [15, с. 21].

Саме така властивість права, як системність, у кінцевому результаті дозволяє виокремити елементи (інструментальні блоки) та визначити їх функціональне призначення в рамках всієї системи права в цілому.

Основною умовою подання права у вигляді нормативної системи соціального регулювання є наявність цілісності, тобто такого якісного стану, коли властивості системи в цілому не можуть бути зведені лише до суми властивостей утворюючих її елементів.

Саме системність права як його невід'ємна властивість, дає можливість розглянути право як структуру, яка складається із взаємозалежних елементів (правових явищ), які, взаємодіють між собою утворюючи єдине ціле у правовій реально-

сті – право [15, с. 22]. Виходячи з означеного, ми можемо зробити висновок про зв'язок системності і формальної визначеності, оскільки для чіткого регулювання суспільних відносин, а тим паче визначення однорідних суспільних відносин, для виокремлення функціонального призначення норми права мають бути чітко, ясно і конкретно викладені, також ці норми не мають містити у собі двозначності. А саме ці характеристики притаманні формальній визначеності.

У наукових доробках зазначається, що поняття нормативності права, як не менш важлива і необхідна його ознака вказує, що нормативність виявляє сенс і саме призначення права. Нормативністю права до суспільного життя вносяться істотні елементи єдності, рівності, принципової однаковості – право виступає як загальний масштаб, міра (регулятор) поведінки людей. За допомогою норм право регулює різні суспільні відносини, слугує знаряддям втілення в життя політики держави, засобом організації її різнобічної управлінської та іншої діяльності. У нормативності є одна істотна риса: право виражається в нормативних узагальненнях (загальні дозволи, загальні заборони, загальні зобов'язання), які встановлюють межі досягнутої свободи, межі між свободою і несвободою на певному ступені суспільного прогресу [16, с. 17; 17, с. 137].

Нормативність права робить можливим утворення економічної, єдиної, безперервно діючої, загальнообов'язкової системи типових масштабів поведінки, які забезпечували б цілеспрямований і гармонічний розвиток всього соціального організму відповідно до об'єктивних потреб суспільства [16, с. 17; 18, с. 78].

Прихильники нормативістського підходу до права виходять з того, що навіть «найвищій» теорії не слід залишати власний предмет юридичних знань, догму права, і при цьому належить брати за основу трактування права його дійсно існуючі особливості, насамперед – властивість нормативності [16, с. 17].

Саме юридичні норми, що містяться в джерелах права, зокрема законах, мають для права основне значення; саме в нормативних принципах і конкретизованих нормативних положеннях позитивного права містяться критерії, на підставі яких у практичному житті визначається правомірна і неправомірна поведінка – юридично дозволені і юридично не дозволені вчинки, інші факти з усіма юридичними наслідками, що витікають з них, пов'язаними з істинним призначенням права – вирішенням конкретних життєвих ситуацій [16, с. 17; 11, с. 164]. Таким чином, при характеристиці нормативності права, ми можемо чітко простежити тісний зв'язок з формальною визначеністю. На підтвердження цієї тези ми можемо зазначити, що нормативність вимагає еле-

ментів єдності, рівності, принципової однаковості, а це може бути забезпечено лише точністю, ясністю викладення, що забезпечує єдине розуміння і реалізацію.

З нормативністю позитивного права тісно пов'язані ознаки його регулятивності та формальної визначеності [8, с. 166]. Так, О. Старчук розглядає регулятивність як допоміжну ознаку принципів права, адже суспільні відносини регулюються за допомогою норм права. І тому регулятивний характер мають норми права, а принципи права визначають саму норму, тому що лежать в її основі. Однак регулювання суспільних відносин за допомогою принципів права здійснюється в окремих випадках, зокрема за відсутності подібної норми для регулювання суспільних відносин (аналогія закону) застосовуються загальні принципи права (аналогія права).

Регулятивний характер принципів права проявляється, також, у тому, що вони виражають тенденції й напрями правового регулювання, виступаючи як внутрішні регулятори поведінки людей, адже не завжди використання принципів права передбачає знання їх змісту [19, с. 41-42].

Р. Луцький, М. Байтін стверджують: регулятивний характер позитивного права, як і будь-якого іншого соціального регулятора, полягає в тому, що його норми впливають на волю, свідомість та поведінку осіб, узгоджують особисті, групові та суспільні інтереси тощо [8, с. 166-167; 20, с. 59-81].

Продовжуючи тематику регулятивного характеру права, С. Дроботов звертає увагу на те, що регулятивний характер права розглядається як похідна від регулятивної функції держави. Тобто держава використовує право як інструмент для досягнення власних цілей, який діє лише на ті об'єкти, на які він спрямовується державою і не має жодного значення для самої державної влади. По-друге, в умовах правової держави завдяки реалізації регулятивного характеру права досягається така важлива мета як обмеження державної влади, адже саме правове регулювання розглядається не як засіб всебічного втручання у життєдіяльність і розвиток суспільства та індивіда, а виключно як спосіб підтримки тих суспільно значимих правовідносин, які забезпечують прогресивний розвиток соціуму, сприяють підвищенню рівня загального добробуту, убезпечують права і свободи громадян, консолідують суспільство і гарантують його безпеку. Завдяки цій ознаці регулятивної функції саме право стає у правовій державі основою розвитку громадянського суспільства як сфери вільної від втручання держави саморегуляції [21, с. 52]. І знову, дослідивши особливості регулятивності, можемо зазначити, що формальна визначеність як невід'ємна складова частина принципу верховенства права найбільше

проявляється у вимогах до визначеності норм права, як на етапі їх створення, так і застосування. Можна зі впевненістю стверджувати, що лише за єдності цих чинників, які визначають статичну та динаміку правового регулювання, може бути забезпечено правову визначеність, що гарантуватиме стабільність і сталість відносин, діяльності держави та суспільства [22, с. 18].

Формальна визначеність позитивного права полягає у точній конкретизації обставин, що породжують правові наслідки, позначенні цих обставин, якостей, притаманних учасникам правовідносин тощо. Формальна визначеність необхідна для точного відмежування правомірного від неправомірного, юридично значущого від юридично байдужого, для конкретного визначення змісту прав та обов'язків учасників правовідносин, а також примусових засобів, які застосовуються для охорони права. Слід погодитися, що позитивне право може успішно функціонувати лише за умови беззаперечності його положень, їх недвозначності, а також доведеності умов виникнення прав та обов'язків, точності визначення змісту відповідних правовідносин, ясності заборон та санкцій за їх порушення тощо. Це, в свою чергу, може бути досягнуто лише, якщо відійти від традиційного у літературі розуміння позитивного права та включити до нього відповідні соціокультурні чинники [8, с. 167-168]. Це проявляється у тому, що, по-перше, правові норми знаходять свою зовнішню форму виразу й закріплення в письмових джерелах права, як то нормативно-правовий акт, нормативно-правовий договір та ін.; по-друге, текст правових норм вирізняється своєю лаконічністю, однозначністю та несуперечністю у врегулюванні суспільних відносин [12, с. 34].

Забезпеченість державою передбачає створення спеціальних умов для практичного втілення правових норм, що розраховані переважно на добровільне виконання. Але далеко не всі норми права дотримуються і виконуються добровільно, через внутрішнє переконання. У такому разі держава застосовує примус, спираючись на самі норми, що стоять на сторожі їх порушення і мають здатність примушувати до виконання вимог, що в них містяться [23, с. 233]. Однак, для чіткого використання і застосування норм необхідно їх однозначне розуміння і чітке викладення у статті нормативно-правового акту, що може досягатися лише за допомогою прийомів і способів, притаманних формальній визначеності.

Стосовно загальності і загальнообов'язковості позитивного права, то маємо зазначити, що встановлені правила поведінки є загальними і обов'язковими для кожного суб'єкта права держави, котрий вступає в типові суспільні відносини. Загальність виражається в тому, що норми права є офіційними і стосуються всіх тих, кому вони ад-

ресовані, без винятку. Загальнообов'язковість означає неухильне виконання норм права тими, на кого вони поширюються. Загальнообов'язковість, загальність надає праву те, що в праві виражаються узгоджені інтереси учасників регульованих відносин [23, с. 232]. Формальна ж визначеність права надає певної чіткості, однозначності та зрозумілості формально-правовим приписам, які виражені у законах, указах, постановах розпорядженнях тощо, а отже, і самому праву [24, с. 82; 25, с. 109], що допомагає реалізації ознаки загальності і загальнообов'язковості.

Загальнообов'язковість позитивного права органічно пов'язана з державною забезпеченістю та охороною його норм з боку держави в особі її компетентних органів. Державна забезпеченість позитивного права реалізується через діяльність системи правоохоронних органів та судів. За слушним твердженням О. Лейста, «право за своєю сутністю передбачає діяльність неупередженого суду, арбітра, який вирішує спори та конфлікти і визначає, хто правий, а хто – ні» [8, с. 168-169; 26, с. 84]. Однак ефективна діяльність судів неможлива без сприяння апарату примусу, тобто правоохоронних органів, які, серед іншого, реально забезпечують виконання відповідних судових рішень, а також здійснюють визначені у законодавстві превентивні заходи примусу. Із системою судових і правоохоронних органів пов'язані також інші державні та недержавні органи й організації, основним завданням яких є охорона права від його порушень [8, с. 169].

Аксіомою є те, що держава не може байдуже ставитися до правових норм, які вона сама приймає, адже для їх прийняття та забезпечення реалізації потрібно докласти чимало зусиль та засобів. Саме тому кожна держава охороняє право від порушень та гарантує його дотримання, застосовуючи для цього різноманітні засоби, у тому числі державний примус, на який, як правило, завжди звертають увагу вчені, говорячи про дану ознаку [8, с. 169].

Однак забезпечення обов'язковості норм позитивного права та її захищеності з боку держави не можна зводити лише до можливості останньої застосовувати відповідні засоби державного примусу, як на це часто звертають увагу науковці. Дане твердження аргументується не лише тією обставиною, що далеко не всі правові норми містять у своїй структурі такий елемент, як «санкція», що є принципово неможливим та недоцільним, а, власне, соціокультурним виміром позитивного права, який у контексті цієї ознаки передбачає можливість і необхідність «підтримки» загальнообов'язковості позитивного права насамперед не через державний примус, а через застосування інших засобів впливу на свідомість та волю суб'єктів права, зокрема, через переконання та заохочення. У зв'язку із цим норми позитивного

права лише тоді матимуть реальну та ефективну загальнообов'язкову силу, коли зміст правил поведінки буде узгоджений з безпосередніми об'єктивно зумовленими соціокультурними умовами їх реалізації [8, с. 169]. Саме тому формальна визначеність права обґрунтовується тим, що поведінка суб'єктів в певному вигляді нормативної моделі фіксується в нормах права як права й обов'язки всіх осіб суспільних відносин. Право стає обов'язковим тільки в тому випадку, якщо воно санкціонується спеціальним уповноваженим органом чи суб'єктом в межах конкретної компетенції. Саме здійснення права покладається на державу, яка в особі спеціальних державних органів здійснює правосуддя, стежить за дотриманням правопорядку і законності. А це можливо лише за реальних умов та засобів, що допомагають безперешкодній і добровільній реалізації відповідними суб'єктами уже наявних у правових нормах зразків поведінки, котрі, з іншого боку, мають на меті заохотити і переконати у здійсненні бажаної поведінки [27, с. 101-102].

Невід'ємною ознакою позитивного права в його соціокультурному вимірі є також авторитетність, під якою слід розуміти загальновідомість та вкоріненість у свідомості суспільства, загальновизнану обов'язковість права, що спирається не на страх, а на усвідомлення необхідності, звичай, моральні та релігійні почуття, конформізм тощо. Авторитетність позитивного права у суспільстві залежить від багатьох факторів, основними серед яких можна назвати: 1) позитивне право не повинно суперечити інтересам більшості населення, оскільки в такому випадку його виконання буде підтримуватися через державний примус, що унеможливає його демократичний розвиток; 2) позитивне право повинно перебувати у взаємозв'язку з моральними, релігійними та іншими загально визнаними цінностями суспільства і відповідати історично сформованим соціальним інтересам більшості його суб'єктів; 3) позитивне право не повинно бути занадто складним для розуміння та непосильним для його практичної реалізації, однак при цьому воно обов'язково має спиратися на інші соціонормативні системи (наприклад, мораль, релігія) [8, с. 170; 26, с. 109].

Отже, авторитетність права залежить від втілення у ньому ідей справедливості, свободи, рівності та гуманізму. Однак ступінь або міра втілення цих ідей у праві повинна обумовлюватися не довільним розсудом законодавця або правотворця, а рівнем розвитку культури відповідного суспільства, особливостями його ментальності, що сформувалася історично та включає в себе найглибший рівень свідомості особи, який детермінує її позитивне чи негативне ставлення до феноменів чи явищ соціальної дійсності [8, с. 170]. Це можливо досягти лише за умови точності, ясності, стабільності і недовозначності приписів, їх узгодженість у систе-

мі правового регулювання, що забезпечує суб'єктам права їх розуміння і реалізацію, самостійно або з юридичною допомогою [28, с. 21], що відповідає характеристикам формальної визначеності.

Справедлива і рівна міра свободи означає, що межі і зміст прав і обов'язків визначаються правилами належної поведінки, які визнані більшістю населення та обов'язкові для усіх (справедлива міра свободи). Справедливість – це баланс інтересів влади і громадянина, виробника і споживача, продавця і покупця, роботодавця і працівника і т. д., а не привілеї і зрівнялівка. Своїм загальним масштабом і рівною мірою право вимірює, «відміряє» і оформляє саме свободу в людських взаєминах, свободу індивіда як у взаємовідносинах з іншим індивідом так і з суспільством у цілому. Свобода завжди обмежена конкретними рамками (мірою), що не допускають антигромадських актів «користування свободою». Це і є рівність у свободі. Право дає міру, а справедливість контролює її, припиняє втрату цієї міри, встановлює пропорційність між претензією і обов'язком, свободою і відповідальністю (рівна міра свободи).

Отже, у праві свобода, рівність і справедливість виявляються суміжними, оскільки справедливість реалізується в умовах свободи і рівності, а свобода передбачає рівність прав [29, с. 248]. Аналізуючи означене вище, ми можемо стверджувати, що формально визначені правила поведінки регулюють суспільні відносини шляхом надання прав і покладання обов'язків, дотримання яких забезпечено можливістю державного примусу [30, с. 22; 31, с. 208].

Висновки. Підбиваючи підсумок розглянутого питання ми можемо зазначити, що виокремивши основні ознаки позитивного права і здійснивши ґрунтовний їх аналіз, ми можемо зробити наступні висновки:

1) аналіз існуючих точок зору стосовно позитивного права надає нам розуміння того, що дослідники надаючи перелік ознак позитивного права вважають формальну визначеність вважають похідною ознакою від загальнообов'язковості, системності, нормативності. Проте, ґрунтовний розгляд формальної визначеності як властивості права дозволяє стверджувати нам про те, що за своїми ознаками формальна визначеність не може належати до факультативних ознак, а належить до числа основних ознак позитивного права;

2) проводячи співвідношення ознак позитивного права, слід зазначити, що формальна визначеність передуює системності, оскільки для того, щоб щось систематизувати, в першу чергу необхідно створити норму права і викласти її на папері. Формальна визначеність передуює загальнообов'язковості, оскільки поки не створено норму права, ми не можемо її гарантувати. Формальна визначеність передуює нормативності, оскільки неможливо створення економічної, єдиної, безперервно ді-

ючої, загальнообов'язкової системи без створення чітко визначеної норми права. Формальна визначеність передуює регулятивності, оскільки без створення чітко визначеної норми права ми не в змозі регулювати суспільні відносини, які визначає ця норма. На підставі проведеного співвідношення ознак позитивного права, ми можемо стверджувати, що формальну визначеність слід ставити у пріоритеті порівняно з іншими ознаками позитивного права, оскільки вона є похідною ознакою;

3) формальна визначеність права вказує нам про те, що вона виникає з того, що право виникає за допомогою такого процесу, як правотворчість. Ознака формальної визначеності вказує нам, що ця діяльність здійснюється компетентними і уповноваженими особами на підставі норми права і процедури, вона формалізована сама, тобто це діяльність компетентна і уповноважена;

4) формальна визначеність проявляється у двох формах:

- зовнішня формалізація – діяльність чітко уповноважених суб'єктів у межах процедури;
- внутрішня формалізація - уповноважений суб'єкт безпосередньо створює норму права керуючись вимогами, які висувуються до нього формальною визначеністю для правильного створення норми.

Література

1. Панкратова В. О. Сутність принципу правової визначеності. *Право і суспільство*. 2015. № 5 (2). С. 19–24. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/5_2015/part_2/7.pdf.
2. Матвеева Ю. І. Поняття та розуміння принципу правової визначеності. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 93–97. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12545/Matvieieva_Poniattia_ta_rozuminnia.pdf.
3. Кравчук В. Зміст принципу правової визначеності як необхідної складової верховенства права. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 4. С. 10–15.
4. Луцький Р. П. Форми виразу позитивного права та їх ієрархічність. *Європейські перспективи*. 2012. № 2 (1). С. 74–78.
5. Клім С. І. Природне та позитивне право: реальність чи ілюзорність аналогії?. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 56. С. 84–90.
6. Максимов С. Природне і позитивне право як елементи правової реальності. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 1 (28). С. 82–92.
7. Попадинець М. І. Поняття реалізації права з позицій діалектичної полярності природного і позитивного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 53–59. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4451/07.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
8. Луцький Р. П. Теоретико-правові засади формування та розвитку сучасного позитивного права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. 490 с.
9. Правосудие в современном мире: монография / под ред. В. М. Лебедева, Т. Я. Хабриевой. Москва : Норма, 2013. 720 с.
10. Волкова О. М. Співвідношення категорій природного та позитивного права: сучасні погляди та концепції. *Часопис Київського університету права*.

2009. № 4. С. 59–65. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2009_4/59.pdf.

11. Алексеев С. С. Право: Азбука. Теория. Философия: опыт комплексного исследования. Москва : Статут, 1999. 710 с. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/2000-01-001-alekseev-a-s-pravo-azbuka-teoriya-filosofiya-opyt-kompleksnogo-issledovaniya-m-statut-1999-710-s>.

12. Талдикін О. Соціологія права : конспект лекцій. Дніпро, 2019. 137 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kzpd/118.6.pdf>.

13. Погребной И. М. Теория права : учебное пособие. Харьков : «Основа», 2003. 128 с.

14. Сорокин В. В. Понятие и сущность права в духовной культуре России : монография. Москва : Юрлитинформ, 2007. 456 с.

15. Загорська Л. І. Системність права та її значення для сучасної загальнотеоретичної юриспруденції. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 10. С. 18–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2017_10_5.

16. Бабюк А. М. Поняття нормативності права. *Університетські наукові записки*. 2014. № 4. С. 15–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2014_4_4.

17. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. 240 с.

18. Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе. Москва : Юридическая литература, 1971. 223 с.

19. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40–43. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2012_2/40.pdf.

20. Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). Москва : ООО ИД «Право и государство», 2005. 544 с.

21. Дроботов С. А. Регулятивна функція права у правовій державі: поняття і ознаки. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 48–53. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34697/08-Drobotov.pdf>.

22. Гуйван П. Д. Правова визначеність як складова частина принципу верховенства права. *Альманах міжнародного права*. 2017. Вип. 17. С. 11–21. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v17/4.pdf>.

23. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Київ : Алерта, 2009. 520 с.

24. Радейко Р. І. Особливості формалізації права як стадії правотворчого процесу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 81–85. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2145/vnulpurn201480117.pdf>.

25. Загорська Л. І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні : монографія. Одеса : Фенікс, 2013. 304 с.

26. Лукьянова Е. Г. Глобализация и правовая система России (основные направления развития). Москва : Норма, 2006. 112 с.

27. Савенко В. В. Закон у структурі правової реальності: філософсько-правовий аналіз : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2017. 412 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1716/dysertaciyanazdobuttyanaukovogostupenyadoktoranauksavenkavv1.pdf>.

28. Андрусів У. Б., Федик С. Є. Елементи принципу юридичної визначеності. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 19–25. URL: http://dspace.lvdvvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2864/1/Chkup_2019_1_4%20%281%29.pdf.

29. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс) : підручник. Харків : Еспада, 2009. 752 с.

30. Боняк В. О. Якою бути сучасній парадигмі дослідження поняття «норма права»? *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування* : матеріали наук. семінару (м. Дніпро, 8 грудня 2018 р.). Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 22–24. URL: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/3625/1/3.pdf>.

31. Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учебник. Москва : Юрайт-М, 2001. 432 с.

Анотація

Байбак А. Г. Правова (формальна) визначеність в системі властивостей і характеристик позитивного права. – Стаття.

У дослідженні проведено комплексний аналіз ролі правової (формальної) визначеності в системі властивостей позитивного права. Надається визначення і виокремлюються основні ознаки позитивного права. Проводиться аналіз підходів ряду дослідників до системі основних ознак позитивного права. Розглянуто основні ознаки позитивного права і визначено роль формальної визначеності у функціонуванні означених ознак.

Акцентовано увагу на тому, що формальна визначеність позитивного права полягає у точній конкретизації обставин, що породжують правові наслідки, позначенні цих обставин, якостей, притаманних учасникам правовідносин.

Ключові слова: право, визначеність, правова (формальна) визначеність, позитивне право, ознаки позитивного права, правова норма.

Аннотация

Байбак А. Г. Правовая (формальная) определенность в системе свойств и характеристик позитивного права. – Статья.

В исследовании проведен комплексный анализ роли правовой (формальной) определенности в системе свойств позитивного права. Дается определение и выделяются основные признаки позитивного права. Проводится анализ подходов ряда исследователей к системе основных признаков позитивного права. Рассмотрены основные признаки позитивного права и определена роль формальной определенности в функционировании указанных признаков.

Акцентируется внимание на том, что формальная определенность позитивного права заключается в точном конкретизации обстоятельств, порождающих правовые последствия, обозначении этих обстоятельств, качеств, присущих участникам правоотношений.

Ключевые слова: право, определенность, правовая (формальная) определенность, позитивное право, признаки позитивного права, правовая норма.

Summary

Baibak A. H. Legal (formal) certainty in the system of properties and characteristics of positive law. – Article.

The study conducted a comprehensive analysis of the role of legal (formal) certainty in the system of properties of positive law. The definition is given and the main features of positive law are singled out. The approaches of a number of researchers to the system of the main features of positive law are analyzed. The main features of positive law are considered and the role of formal certainty in the functioning of these features is determined.

Emphasis is placed on the fact that the formal certainty of positive law lies in the precise specification of the circumstances that give rise to legal consequences, the designation of these circumstances, the qualities inherent in the participants of legal relations.

Key words: law, certainty, legal (formal) certainty, positive law, signs of positive law, legal norm.

УДК 340.1

*І. М. Мусіловський**здобувач**Університету Короля Данила***ПРАВОВЕ ПИТАННЯ ІДЕАЛУ У ТЕОРІЇ ФОМИ АКВІНСЬКОГО**

Вступ. Поняття ідеалу є важливим у контексті визначення відповідності правового буття стандартам розуму, саме тому Аквінський у співвідношенні дослідження правових елементів піднімає його важливе онтологічно-правове значення.

Стан дослідження. Питанням ідеалу та його ролі у формуванні правового буття, зокрема у вченнях Фоми Аквінського, приділяли увагу такі вчені і дослідники: А. Баумейстер, Ю. Гоцуляк, В. Кузьменко, Ф. Ніцше, С. Шевченко та інші, праці яких і стали основою проведення даного дослідження.

Метою дослідження є здійснення ґрунтовного аналізу особливостей визначення та закріплення поняття правового ідеалу у теорії буття Фоми Аквінського.

Виклад основного матеріалу дослідження. У праві субординація та сила як принцип та метод займають особливе значення, адже закону обов'язково мають коритись, і такі явища, як нігілізм, виникають через недосконалість, слабкий зв'язок з ідеалом [2, с. 43]: «Нігілізм – це занурення в безодні невіри», «Нігілістичне жадання влади – це жадання кінця...» [5].

Наведемо думку Ф. Ніцше, який критично ставився до ідеалізму: «Ідеалізм, де, спираючись на високе походження або право, неприхильно і зверхньо трактують дійсність...» [5].

Можливо, дійсно зверхньо, утім правосвідомості постійно бракує потойбіччя і зверхності, щоб не розчаруватись у правовій дійсності. Саме ідеали мають силу переконання людини по-справжньому підкорятись, адже вони пропонують кращу дійсність ніж та, яку людина споглядає [2, с. 43].

Благо для Аквінського не просто бажаність, це критерій законності: «Якщо закон насамперед призначений для загального блага, то все інше, що стосується індивідуальної дії чи розпорядження, обов'язково буде позбавлене природи закону в усьому, що не належить до загального блага» [7, с. 7].

Отже, без блага немає закону, адже тоді він перестає бути бажаний, а тому не пройде експертизу розумом. Навіть тоталітарні закони породжують псевдоблага, адже коритись голому насиллю. неможливо, тому виникає, наприклад, необхідність блага у вигляді ідеального майбутнього [2, с. 43].

Право не може розглядатися суто у площині правотворчості, яку можна створити і знищити,

право – це чиста актуальність. Отже, правотворчість – це інтерпретація атрибутів правового буття у суспільних відносинах. Будь-який закон – це розгортання, конкретизація і бачення того чи іншого впорядковуючого атрибута. Осягнути цей стан речей як цілісність дозволяє саме категорія правового буття, без неї правова перцепція людини приречена на частковості без можливості вловити ціле, яке завжди є: «... істина і брехня протистоять один одному як протилежності ... необхідно шукати брехню саме там, де нами першочергово виявляється істина, тобто в розумі» [6, с. 230].

Правова істина, що є критерієм різних ступенів досконалості правової реальності, покладає категорію псевдоправа, тобто того, що стосується до правового буття як до процесів впорядкування, але не належить до дійсного правового змісту, однак водночас не можна стверджувати, що це не має відношення до правового буття. Хоча таке відношення і може бути не таким, яким би мало бути. Саме для цього і виникає потреба у категорії псевдоправа, того, що є «правоподібним», але не істинним [2, с. 43].

Ідея порядку як основа правового буття також перебуває в основі співвідношення Божественного, людського та природного права. Наперед встановлення параметрів порядку є одним із основних компонентів онтологічної концепції праворозуміння. Правове буття заклало у феноменологічному світі впорядкування [2, с. 43]: «... як у кожному реміснику наперед існують типи зроблених його мистецтвом речей, так само в кожному правителі має наперед існувати тип порядку тих речей, які мають бути виконані суб'єктами його управління» [7, с. 31].

Світ сущого скрізь пронизаний детермінізмом, певними формами зв'язків – порядків, у даному випадку – даних Богом [8, с. 119].

Через це можна стверджувати, що право присутнє скрізь, де є порядок, а закони, які людина створює, – це продукт розвитку цивілізації і пізнання нею правової істини. Така абсолютна поширеність порядку у часі та просторі і породжує категорію правового буття, розширення горизонтів права далеко за межі державного начала [2, с. 44].

Фундаментом людського закону, на думку мислителя, є етична категорія справедливості. Аквінський, як і Аристотель, виокремив два види

справедливості: «... існує справедливість двох типів. Перша пов'язана із взаємним обміном, наприклад, купівлею і продажем, а також і з іншими видами відносин і обмінів.... Інша [справедливість] пов'язана з розподілом і називається розподільною справедливістю; за її допомогою господар або керівник віддає кожному по заслугах ... порядок всесвіту, що спостерігається як в наслідок природи, так і в наслідках волі, демонструє [нам] божественну справедливість» [6, с. 286].

Що спільного у цих двох видів? Це компенсація і відновлення втрат у встановленому порядку. Під час обміну, купівлі-продажу справедливою є втрата така, що компенсується достатньо та еквівалентно згідно з правилами співіснування. Людина не може просто щось втратити без власної волі, має бути або заміщення, або санкція (втрата за порушення). Отже, справедливість з онтологічно-правового погляду – це компенсація впорядкувальних втрат у правовому бутті. Тому ще в античні часи право ототожнювали зі справедливістю, адже процеси набуття та втрат постійно супроводжують життя людини і складають основу впорядкування, а правила цих процесів задає поняття вищої справедливості [2, с. 44].

Обов'язковість як оформлюючий чинник правових атрибутів. Фома Аквінський, з'ясовуючи зміст поняття закону, звертає увагу на ще одну важливу категорію: «...закон є правило і міра дій, відповідно до яких людина повинна діяти або утримуватися від дії. ... Але правилом і мірою людських дій є розум» [7, с. 4].

Відокремлено атрибути правового буття не є право, це просто окремі принципи життя. Для свободи, справедливості, блага, рівності необхідний оформлюючий чинник – обов'язковість. Ідея, що має силу впливу на поведінку людини – вона апіорі стає нормою у складі правового буття. Ця сила береться із визнання, з відношення правосвідомості. Саме тому Аквінський пише про розум, ідея має корелюватися з розумом, увійти у правосвідомість і отримати силу впливу на поведінку. Ці ідеї мають ще додержавне походження. Якись ідеї для нас бажані, якись обов'язкові, якись неприпустимі. Визначивши їх статус, правосвідомість починає розкривати для себе правову істину [2, с. 44].

Філософ наголошує, що питання впорядкування та управління апіорі мають правову природу, все те, що людина диференціює на природу і закон, мораль і закон, соціальні норми і, зокрема, правові, є поглядом на частину без цілого, хоча все воно належить до правового буття [2, с. 44]: «... сама ідея управління світом в Богові, правителі всесвіту, має природу закону. І якщо задум божественного Розуму, відповідно до сказаного в Писанні (Прит. 8:23), не підпорядкований часу і вічний, то і цей вид закону обов'язково повинен бути названий вічним ... вічний закон є не що

інше, як спрямовуючий всі дії і рух тип божественної Премудрості» [7, с. 12, 31].

Отже, управління-впорядкування є першим атрибутом правового буття, що починається з Бога – упорядника всесвіту поза часом. Вічний закон визначає порядок космосу [4, с. 12] у Фоми Аквінського є основою правового буття. Законотворча діяльність починається до людини, яка лише пізнає і користується уже заданим. Розуміння того, що право і закон не є тотожні, давно уже сформувалось у різних вченнях, зокрема, у природно-правовому, втім ці теорії намагались протиставляти щось своїм опонентам, тоді як насправді завжди говорили про одне – правове буття і його атрибути та модуси, навіть не називаючи його прямо. Онтологічний же підхід не протиставляє теорії одна одній, а розставляє їх по відведених місцях і формує цілісну картину праворозуміння [2, с. 44].

Правове буття з позиції Фоми Аквінського влаштоване так, що вічний закон, який складає його основу, розкривається через судження – правильно-неправильно [2, с. 44]: «... усі закони – тією мірою, якою вони причетні до правильного судження – походять від вічного закону ... вічний закон – це тип божественного управління ...» [7, с. 35].

Закони держави в контексті вічного закону – це свого роду (говорячи мовою кібернетики) система одиниць та нулів: те, що правильне і розумне, і те, що неправильне і суперечить законам Логосу. Розкриття правового буття – це не сукупність творчості окремих суб'єктів, це пізнання загального у конкретному, це деталізація заданої правової істини. Як тільки нормотворча діяльність починає ігнорувати ці положення, її результат перетворюється на онтологічний псевдос, є неправильним і стає перешкодою і проблемою для правової істини, яку потрібно вирішити. Так відбувається ієрархія атрибутів та модусів правового буття [1, с. 12].

Еманація вічного закону з метафізичного на антропологічний рівень дає природний закон, адже від Бога людина отримала уявлення про належне [2, с. 12].

Мислитель вказує, «...що з усього створеного розумне створіння підпорядковане божественному провидінню найбільш чудовим способом, оскільки воно в певному сенсі причетне до провидіння через помисли як про себе, так і про інших. Отже, воно причетне до Вічного Розуму, завдяки чому володіє природною схильністю до належного акту і цілі, і така причетність розумної істоти до вічного закону називається природним законом» [7, с. 13]. Людина дотична до вищої істини як образ і подоба, і якщо Абсолют – це перший упорядник, то людина, як його творіння, теж має таку правотворчу здібність. Філософ стверджує, що уже на психологічному рівні ми схильні до уяв-

лення про належне, про те, що потрібно робити, до чого прагнути, а саме з цих ідей і починається правове регулювання. Природний закон – це результат пошуку правової істини через розкриття змісту атрибутів правового буття у вищих началах [2, с. 45]. «... з приписів природного закону, як із загальних і недоведених начал, людський розум повинен приходити до віднесених до конкретних питань більш окремим установкам» [7, с. 15].

Вчення Фоми Аквінського про закон і право стало одним із найбільших досягнень середньовічної філософсько-правової думки. Створивши оригінальну концепцію природного права, філософ висловив низку ідей, які були розвинуті пізніше та вплинули на формування сучасної концепції верховенства права.

З-поміж згаданих ідей варто особливо підкреслити чітке розмежування природного та позитивного права, визначення формальних вимог, які зумовлюють природу закону, вчення про наслідки дії несправедливого «закону», людиноцентристський підхід у сприйнятті системи «людина – держава».

Оскільки все створено Богом, а саме це вихідне положення лежить в основі досліджуваного співвідношення, то в результаті природного пізнання людина може пізнати Бога через Його створіння, тобто шляхом аналогій і таке наукове пізнання не суперечить вірі, а навпаки підкреслює її гідність та стверджує її сумісність з розумом. Безперечно, методи науки і релігії різняться, адже вони ведуть людину різними шляхами до однієї ж мети – Бога.

Ця різниця, яка виражається у різних типах прийняття істини, не є суперечною, а тільки демонструє відмінні шляхи, якими проходить людина, щоб пізнати істину. Виходячи із різних типів пошуку істини, на думку неотомістів, існують два джерела пізнання, а саме: природний (розум – наука) та Божественне Одкровення (віра). За допомогою цих двох джерел ми здатні в повному обсязі відтворити істинне світосприйняття та світорозуміння у відповідності до об'єктивної реальності, при цьому оминаючи будь-які крайності та непорозуміння.

Це, зокрема, відображається у метафізичному положенні: поєднанні акту та потенції, які поділяють буття у відповідний спосіб, творячи таким чином його ступінь буття. Так, чим менше існує можливості тим більше ество є актуальним, тому Бог є абсолютно досконалим, оскільки в нього не існує потенційного відношення, тому що Він є чистим Актом. Творця можливо пізнавати на основі створіння за допомогою шляху аналогії; у тілесних ествах існує певна складність, яка характеризується формою, матерією та актом буття, натомість

у духовних істотах присутня тільки форма та акт буття, винятком у матеріальних істот є людська душа, яка є не матеріальною, оскільки є субстанційною формою тіла; відносно пізнання Аквінат вважає, що існує подвійна форма сприйняття: сенситивна та інтелектуальна, при цьому воля не випереджує розум, а йде за ним. Хоча й безперечно воля пропонує вибір, але останній вердикт судження все ж таки належить розумові; Бога слід пізнавати апостеріорно, тому що від творчих дій Бога впливають певні феномени (космологічні принципи), завдяки яким Бог може бути пізнаний нами не тільки через віру, але й також внаслідок природних можливостей розуму [2, с. 14].

Висновки. Право твориться розумом вищим і розумом окремих індивідів, але є загальним, стосується всіх, адже це складає буття людини. Саме тому Аквінський і наголошує на тому, що наші дії завжди є правовими: конструктивними чи деструктивними, вони завжди у правовому бутті. Незнання, нерозкриття правового буття – не означає його відсутності, можна не знати, але відчувати вплив, це постійна невід'ємна присутність правових атрибутів.

Література

1. Баумейстер А. Світло інтелекту й світло слави: метафізика пізнання у св. Томи Аквінського. *Sententiae*. 2010. № 2. С. 3–41.
2. Гоцуляк Ю. В. Атрибути правового буття у християнському віровченні: середньовічний дискурс. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Вип. 58. С. 11–14.
3. Гоцуляк Ю. В. Теологія правового буття у вченні Фоми Аквінського. *Economic and law paradigm of modern society*. Issue 3. 2019. «Open Europe». Р. 41–48.
4. Кузьменко В. В. Онтологія, антропологія, аксіологія, гносеологія філософсько-правової концепції Фоми Аквінського. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 11–19.
5. Ніцше Ф. Жадання влади. Спроба переоцінки всіх цінностей. Перекладено за виданням: Friedrich Nietzsche. Werke, Band VIII, Leipzig, 1899; пер. з нім. П. Тарашука. К.: Вид-во «Основи»; Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1993. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3782>.
6. Фома Аквинский. Сумма теологии. Часть I. Вопросы 1–43. Пер. С. И. Еремеева (гл. 1–26), А. А. Юдина (гл. 27–43). К.: Эльга, НикаЦентр, ЭлькорМК, 2002. 561 с.
7. Фома Аквинский. Сумма теологии. Часть III. Вопросы 90–114. Перевод, редакция и примечания С. И. Еремеева. К.: НикаЦентр, 2010. 433 с.
8. Шевченко С. Л. Екзистенціальний томізм Жака Марітена: особливості тлумачення в наш час. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2015. Вип. 1-2. С. 112–126.

Анотація

Мусіловський І. М. Правове питання ідеалу у теорії Фоми Аквінського. – Стаття.

У статті на підставі дослідження загальнофілософських та юридичних наукових праць висвітлюються основні підходи до визначення поняття та сутності правового ідеалу в контексті правового буття теорії Фоми Аквінського. Обґрунтовується, те, що право твориться вищим розумом і розумом окремих індивідів, проте є загальним, адже стосується всіх та складає буття людини, саме тому за визначенням Аквінського, людські дії є завжди правовими: конструктивними чи деструктивними, тобто виражені у правовому бутті.

Ключові слова: ідеал, право, закон, правовий ідеал, правове буття, праворозуміння.

Аннотация

Мусиловский И. М. Правовой вопрос идеала в теории Фомы Аквинского. – Статья.

В статье на основании исследования общеправовых и юридических научных трудов освещаются основные подходы к определению понятия и сущности правового идеала в контексте правового бытия теории Фомы Аквинского. Обосновывается, то, что право твор-

рится высшим разумом и умом отдельных индивидов, но является общим, ведь касается всех и составляет бытие человека, поэтому по определению Аквинского, человеческие действия всегда правовыми: конструктивными или деструктивными, то есть выражены в правовом бытии.

Ключевые слова: идеал, право, закон, правовой идеал, правовое бытие, правопонимания.

Summary

Musilovsky I. M. The legal question of the ideal in the theory of Thomas Aquinas. – Article.

The article, based on a study of general philosophical and legal scientific works, highlights the main approaches to defining the concept and essence of the legal ideal in the context of the legal existence of the theory of Thomas Aquinas. It is substantiated that law is created by the higher mind and the mind of individuals, but is common, because it applies to all and constitutes human existence, which is why, according to Aquinas, human actions are always legal: constructive or destructive, ie expressed in legal existence.

Key words: ideal, law, law, legal ideal, legal existence, legal understanding.

УДК 347.965(477)

О. Б. Северіновакандидат політичних наук,
доцент

Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України

ПІДГОТОВКА КАДРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ У 1940-Х РОКАХ ХХ СТОРІЧЧЯ

Одним із основних напрямків діяльності Управління вищих військово-навчальних закладів було внесені змін в навчальний процес військових ВНЗ з широким використанням досвіду Великої Вітчизняної війни і досягнень військової науки.

Удосконалення навчального процесу в військових навчальних закладах полягало, перш за все, в переході до нових, науково обґрунтованих навчальними планами і програмами, до впровадження наукових принципів планування навчально-виховної роботи, до широкого використання технічних засобів навчання з метою підвищення ефективності як самих навчальних занять, так і самостійної роботи слухачів. З 1947 р. військові академії перейшли до розробки стабільних навчальних планів і програм (до цього вони розроблялися для кожного набору окремо).

Багато уваги приділялося практичному закріпленню отриманих теоретичних знань. З цією метою професори та викладачі військово-навчальних закладів розробляли нові методики навчання курсантів. Наприклад, у Військово-морській академії імені К.Е. Ворошилова з ініціативи начальника кафедри загальної тактики професора контр-адмірала Н.Б. Павловича з катерів і тральщиків була створена навчальна флотилія, яка дозволяла вирішувати багато тактичні завдання безпосередньо на морі.

Одним з напрямків підвищення ефективності підготовки командних кадрів була перепідготовка викладачів військово-навчальних закладів. Так, в Оренбурзькому льотному училищі ця задача вирішувалася шляхом проведення планової командирської підготовки, лекцій, методичних конференцій, відкритих уроків, інструктивних занять і показових польотів. Кращі льотчики, викладачі та інженери відряджались в; строюві частини ВПС і льотні училища. Для вивчення досвіду Великої Вітчизняної війни багато льотчиків-інструкторів пройшли перепідготовку владі, які брали участь в бойових діях [1, с. 297].

Велике значення в підготовці командних кадрів і особового складу армії і флоту набуло вивчення та практичне застосування досвіду Великої Вітчизняної війни. 1941-1945 рр. З цією метою Генеральним штабом і штабами головнокомандувачів видами Збройних сил організовувалися практичні конференції з вивчення досвіду війни,

розроблялися нові програми з бойової підготовки та настанови, друкувалися дослідження, присвячені найбільшим операціями, проведеними Червоною Армією. Так, у Військовій академії імені М.В. Фрунзе в 1945 р. почалася робота над шеститомною працею «Загальна тактика в бойових прикладах Великої Вітчизняної війни (полк-дивізія)». У період з 1946- 1948 рр. в академії було розроблено та видано 45 науково-дослідних праць, 70 навчальних посібників та 1 підручник.

Штабом і політуправлінням Радянської військової адміністрації в Німеччині в кінці листопада 1945 була проведена науково-практична конференція з метою узагальнення досвіду війни на основі однієї-двох великих операцій. В її роботі брали участь керівники Радянської військової адміністрації в Німеччині, командувачі арміями, командири корпусів та дивізій, викладачі військових кафедр академій і їх начальники, відповідальні працівники Генерального штабу. З доповідями виступили Маршал Радянського Союзу Г.К. Жуков, генерал-полковник артилерії В.І. Казаков, Маршал бронетанкових військ П.А. Ротмістрів, генерал-полковник авіації С. І. Руденко, начальники управлінь Групи радянських військ у Німеччині – політичного, зв'язку, інженерних військ, тилу і др. Проводилися подібні конференції і у внутрішніх військових округах і в окремих частинах і з'єднаннях. У грудні 1945 року в Уральському військовому окрузі пройшла конференція на тему «Прорив, стрілецьким полком позиційної оборони противника». У виступах основних доповідачів майорів А. Капанова, П. Похабова, М. Уткіна і капітана І. Зарицького наводилися приклади з особистого бойової практики, висловлювалися пропозиції, як застосувати набутий в боях досвід при навчанні особового складу [2, с. 279].

Проводилися подібні конференції і з ініціативи Головнокомандувача ВПС. Генерал-полковник С.А. Красовський в своїх спогадах зазначає, що в даних конференціях брали участь не тільки льотчики, штурмани, інженери, техніки і молодші спеціалісти, а й представники наземних військ, Головного штабу ВПС і Червонопрапорної академії командного і штурманського складу. Учасники конференцій детально аналізували дії 2-ї повітряної армії в операціях на Волзі, в Курській

битві, в битві за Берлін і при звільненні Праги. Виступи доповідачів підкріплювалися схемами, виставками і фотоматеріалами. Представники військово-навчальних закладів відзначали; що участь у військових вчених в подібних конференціях приносило величезну користь при вивченні бойового досвіду минулої війни, створення навчальних посібників і розробці новітніх методик підготовки командних кадрів [3, с. 327].

Як правило, матеріали конференцій зосереджувалися в штабах з'єднань, на базі яких проводилися конференції та допрацьовувалися з урахуванням зауважень. Згодом вони використовувалися при плануванні програми навчання військ.

Масове прийняття на озброєння нових зразків озброєння і бойової техніки вимагало їх найшвидшого освоєння. З цією метою під керівництвом Військово-технічної ради та штабів головних командувань видів Збройних сил створювалися спеціальні навчальні центри для перепідготовки командних кадрів і технічного персоналу. Так, в одному з таких центрів, організованому в Військово-повітряних силах, льотчики – командири бойових авіаційних частин і інструктори льотних училищ проходили перенавчання на реактивних літаках. Консультантами і першими викладачами в цьому центрі були льотчики-випробувачі реактивних літаків. В результаті до кінця 1947 року близько 500 льотчиків самостійно літали на реактивних винищувачах [4, с. 85].

У своїх спогадах Маршал авіації І.І. Пстиго так характеризував навчальний процес і особливості роботи офіцерських курсів, удосконалення командирів частин ВПС: «вчорашнім штурмовиків викладали тактику, методику льотної підготовки, аеродинаміку. Тут нас вперше ознайомили з особливостями аеродинаміки реактивних літаків. Після циклу лекцій, семінарів, групових вправ ми самостійно продумували і розробляли документацію льотного дня. Пам'ятаю свого роду змагання: чия розробка була кращою, той і керував льотно-тактичних, вченням, полку або дивізійним авіаційним вченням. Зрозуміло, командирів виділялися покладені заступники, помічники, начальники служб. Така підготовка потім допомогла мені, думаю, і іншим слухачам в подальшій практичній роботі. Ну а відмінні оцінки з усіх предметів курсу, згідно з наказом Міністра Збройних сил, давали мені право вибрати після закінчення курсу місце служби» [5, с. 125].

Суттєве значення в підготовці офіцерського і всього особового складу вищим військовим керівництвом надавалося військовим і командно-штабного навчання і маневрів, організація яких покладалася на військові ради і штаби військових округів. У 1946-1953 рр. було проведено кілька великих оперативно-стратегічних командно-штабних навчань, в яких брали участь коман-

дувачі і штаби ряду округів, з'єднань Військово-повітряних сил і інших видів Збройних сил. В ході цих навчань перевірялись і вироблялись нові теоретичні положення, військовослужбовці-всіх категорій закріплювали, отримані знання та навички, опановували мистецтво ведення бойових дій в складних умовах. Навчання Військово-морських сил в ряді випадків завершувалися походом бойових кораблів з дружнім візитом в порти Польщі, Румунії, Болгарії та інших країн. Все частіше стали проводитися навчання за участю військ армій ряду східноєвропейських країн.

Але не у всіх частинах і з'єднаннях Радянської Армії організація та технічне забезпечення щоденної бойового навчання знаходилося на такому високому рівні. Відзначалися серйозні недоліки в даному процесі – і нерозуміння командирами необхідності планомірної навчання і вдосконалення своїх навичок в мирних умовах.

Тільки прийняття жорстких заходів дозволило виправити ситуацію, але при цьому ряду командирів з великим бойовим досвідом не вистачало теоретичних знань для організації планомірної навчальної роботи у підпорядкованих їм частинах.

Таким чином, в перші повоєнні роки вищим військовим керівництвом було здійснено перетворення системи підготовки. офіцерських кадрів Радянської Армії: збільшилася кількість вищих військових навчальних закладів (перш за все технічного профілю), навчання в яких велося за єдиними освітніми програмами і було направлено, перш за все, на вивчення і практичне застосування досвіду Великої Вітчизняної війни, освоєння новітнього озброєння і бойової техніки. Отримані знання закріплювалися і удосконалювалися в ході численних навчань і маневрів, на яких відпрацьовувалися принципи ведення сучасної війни. Особлива роль відводилася створенню мобілізаційного резерву офіцерських кадрів. Багато уваги вищим військовим керівництвом приділялася відбору та підготовки кадрів для роботи в центральному апараті управління радянськими Збройними силами. Перевага віддавалася генералам і офіцерам з бойовим досвідом і академічною освітою, які становили основу кадрового корпусу центральних органів управління армією і флотом. Вжиті заходи сприяли формуванню умов для подальшого вдосконалення Збройних сил СРСР в мирний час.

Після завершення Великої Вітчизняної війни керівництво країни поставило перед вищим військовим командуванням, завдання перегляду принципів підготовки рядового та сержантського складу Збройних сил на основі отриманого бойового досвіду.

Функції навчання і виховання, особового складу Збройних сил, а також контроль за постійною бойовою готовністю армії та флоту було покладе-

но на Міністерство Збройних сил СРСР. У свою чергу, безпосереднє навчання, виховання, керівництво бойовою підготовкою військ, розробка та затвердження програм з бойової, підготовки і настанов здійснювали Головні командири видами Збройних сил СРСР і командувачі родами військ, в зв'язку з цим в їх структурі були утворені такі керівні органи бойовою підготовкою: управління загального планування бойової підготовки Сухопутних військ, управління бойової підготовки стрілецьких військ, управління спеціальних видів бойової підготовки ВПС і загального планування, управління бойової підготовки бомбардувальної авіації, управління бойової підготовки винищувальної авіації, управління бойової підготовки штурмової авіації, управління бойової підготовки ВМС, управління бойової підготовки артилерією, Управління бойової підготовки бронетанкових і механізованих військ, Управління бойової підготовки дальньої авіації.

Загальне скорочення Радянської Армії вимагало внесення відповідних коректив до закону «Про загальний військовий обов'язок». 2 лютого 1950 року Президія Верховної Ради СРСР встановив термін проходження дійсної служби, для рядового складу Сухопутних військ і Військово-повітряних сил – 3 роки, а для Військово-морських сил – 4. Цей захід дозволив змінити принципи підготовки особового складу, яка тепер була спрямована на підвищення технічної грамотності військовослужбовців і на освоєння ними навичок, необхідних у різних умовах бойової обстановки.

Зміна термінів служби і переклад частин і з'єднань армії, і флоту, на 1 штати мирного часу вимагали перегляду планів комплектування Збройних сил особовим складом. З метою вирішення цього завдання Генеральний штаб в кінці 1949 р. підготував пропозиції щодо комплектування Радянської Армії рядовим і сержантським складом в умовах мирного часу. Згідно з цими планами, з метою дотримання «укомплектованості, рядовим і сержантським складом військових частин, в яких термін військової служби становив 3 роки, передбачалося отримувати, поповнення рівномірно в три терміни призову; в разі 4-х років – в чотири терміни. Рада Міністрів СРСР своєю постановою затвердив план переходу військ і сил флоту на новий порядок комплектування, згідно з яким замість звільнених у запас військовослужбовців 1925-1927 рр. народження передбачалося закликати і направити у війська громадян, які народилися в 1931-1932 рр.

Відповідно до розроблених Генеральним штабом пропозицій, з'єднання та військові частини, в яких згідно із законом термін військової служби становив три роки, повинні були перейти на новий порядок комплектування до осені 1953 г. Що стосується військ з 4-річним терміном служ-

би, то вони закінчували переклад під кінець 1954 і 1955 рр.

У 50-і роки XX століття практика мобілізаційної роботи у військах показала необхідність розробки єдиних керівних документів, які визначали б загальні вимоги з розробки мобілізаційних планів та ведення мобілізаційної роботи. У 1952 р. мобілізаційного управління Генерального штабу були розроблені «Повчання по розробці мобілізаційних планів у військових частинах, з'єднаннях та установах Збройних» і «Повчання по розробці мобілізаційних планів військових комісаріатів». Ці документи були науково-практичною базою в мобілізаційної роботи та мобілізаційному плануванні. Одночасно вівся науковий пошук з метою підвищення ефективності мобілізаційної роботи, проводився її аналіз, удосконалювалася методика організації та проведення мобілізаційних заходів.

В основу підготовки особового складу армії і флоту в перші повоєнні роки був покладений досвід Великої Вітчизняної війни, закріплений в нових статутах і настановах.

24 липня 1946 був введений в дію новий Статут внутрішньої служби, 1 червня 1946 року – Дисциплінарний статут, 17 січня 1947 р. – Стройовий статут 20 лютого 1950 року – Статут гарнізонної та вартової служб. Нові статuti чіткіше регламентували життя і побут армії, визначали основи військового виховання, норми поведінки військовослужбовців, вимоги військової дисципліни, а також загальні та посадові обов'язки всього особового складу [6, с. 347].

Так, в новому Статуті внутрішньої служби були закріплені зміни, що відбулися в системі військових звань Червоної Армії і ВМФ в роки Великої Вітчизняної війни. Вперше в Збройних силах СРСР були введені такі категорії військовослужбовців, як солдати і матроси, тобто після тривалої перерви було відновлено традиційне для постійних армій звання рядових воїнів. Статутом підтверджувалося розподіл офіцерського складу на молодших і старших офіцерів. Згідно з цим Статутом офіцери у званнях від молодшого лейтенанта до капітана були молодшими, а від майора до полковника – старшими.

Були внесені доповнення до звань сержантів служб, до яких додавалося найменування відповідної служби (технічної, медичної, ветеринарної, адміністративної).

У Статуті скасовувалося існувало раніше розподіл військовослужбовців на командний і начальницький склад. В якості нового критерію для поділу військовослужбовців на групи, як це визначалося указом Президії Верховної Ради СРСР від 24 липня 1943 р. були прийняті їх військові звання. Цим підкреслювалася роль військового звання, важливість і значимість всіх видів службової діяльності військовослужбовців [7, с. 85].

Бойовий досвід, отриманий військами в роки Великої Вітчизняної війни, а також повоєнні погляди на підготовку і ведення бойових дій були закріплені в новому Польовому статуті Збройних сил, що вийшов в 1948 р. На основі положень цього статуту згодом були створені бойові статuti та настанови видів Збройних сил, родів військ і спеціальних військ.

В середині 1945 був виданий новий Бойовий статут Військово-морського флоту. У ньому знайшли відображення корінні зміни в тактиці використання сил флоту. Проте до часу його видання досвід війни ще не був повною мірою вивчений і тому не міг бути науково узагальнено. Саме з цієї причини Статут 1945 був орієнтований головним чином на використання надводних кораблів, які як і раніше вважалися головним родом сил ВМФ. Незважаючи на цей суттєвий недолік, Бойовий статут ВМФ в цілому правильно відбивав загальні зміни в тактиці дій на морі і став основою для післявоєнної бойової підготовки на флотах. На базі статутів штабами Головних командувань видів Збройних сил планувалося і організовувалося навчання і виховання особового складу армії і флоту. Статутні положення конкретизувалися в наказах міністерства і програмах бойової підготовки.

Основу навчання солдатів і підрозділів Сухопутних військ становила польова виучка, яка підпорядковувалася завданню забезпечення постійної бойової готовності військ. Широко застосовувалася така форма занять, як нічні навчання і походи.

Уже в перші повоєнні роки бойова підготовка йшла організовано і планомірно, не дивлячись на те, що військовослужбовцям доводилося займатися господарськими справами. Війська багатьох військових округів, на території яких в роки війни проходили бойові дії; займалися будівництвом нових військових містечок, навчальних баз, казарм, житлових будинків і т. д. Нерідко частини змушені були на перших порах розміщуватися в напівзруйнованих будівлях, землянках і наметах.

Серйозним недоліком, що утрудняє організацію навчального процесу в частинах і з'єднаннях Сухопутних військ, було недосконалість їх організаційно-штатної структури. Скорочуючи Збройні сили, військове керівництво, прагнучи зберегти кістяк підрозділів, перетворював дивізії в бригади, полки в батальйони і так далі, зберігаючи організацію колишніх з'єднань. Так, в розвідувальному взводі, утвореному з розвідувальної роти, було три бронеавтомобіля БА-64, три мотоцикла К-75, розвідники, озброєні автоматами, а також розвідники-снайпери. Наприклад, на уроці з вогневої підготовки було організовувати кілька навчальних місць: зі стрільби з БА-64 кулеметників і стрільби з мотоциклів, стрільби розвідників з автоматів з землі та стрільби снай-

перів, а також організувати навчання водіїв БА-64 і К-75. Все це вносило певні труднощі в роботу молодшого командного складу, що займається безпосереднім навчанням особового складу Сухопутних військ, а також вимагало добре забезпеченої матеріально-технічної бази, що в умовах відновлення народного господарства не завжди можна було організувати [8, с. 52].

Перебудовувалася і система підготовки Військово-морських сил. Так, в кінці 1940-х років флот вперше почав відпрацьовувати взаємодію з фронтовою і дальньою авіацією, з сухопутними і повітрянодесантними військами. Освоювалося плавання кораблів в зимових умовах. Були здійснені далекі океанські походи підводних човнів. Відпрацьовувалися торпедні стрільби і мінні постановки взимку. З'єднання і частини набували досвіду в організації протиатомного і протихімічного захисту.

Масове надходження у війська новітньої бойової техніки вимагало їх якнайшвидшого освоєння особовим складом. У зв'язку з цим, з ініціативи Міністерства Збройних сил СРСР в армії розгорнулося масове рух за якнайшвидше оволодіння новими зразками озброєння, і підвищення військово-технічної підготовки військовослужбовців. Серйозним моральним стимулом стало запровадження положення про класних фахівців і установа Президією Верховної Ради СРСР нагрудних знаків спеціаліста 1-го, 2-го і 3-го класу, які вручалися військовослужбовцю після здачі відповідних іспитів.

Так, в 1951 р. 63% танкістів Уральського військового округу стали класними фахівцями і майстрами водіння, а в 1952 р. – вже понад 70%. У 1951 р. здали іспит на класність 72% радіотелеграфістів і 86% телеграфістів.

Велику роль в підвищенні технічної грамотності військовослужбовців стали грати окружні і всеармійські стрілецькі змагання, змагання на звання кращого танкового екіпажу, артилерійської батареї, гарматної обслуги і ін. Так, право брати участь в щорічних Всеармійського і окружних артилерійсько-стрілецьких змаганнях командирів батарей різних видів артилерії, отримували тільки ті командири, які домоглися найкращих показників у бойовій, політичній та технічній підготовці та в дисципліні. Змагання проводилися в складній обстановці, наближеній до бойової, і допомагали всебічній перевірці стрілецької та тактичної майстерності артилерійських офіцерів.

Новими формами роботи стали технічні конференції, а також конференції відмінників бойової і політичної підготовки, куди запрошувалися кращі з кращих бійці і командири, ділилися своїм досвідом з практичної експлуатації, різних зразків бойової техніки.

Набув поширення випуск технічних бюлетенів, в яких; друкувалися приклади експлуатації та заощадження техніки передовими солдатами, рекомендації по її поточного та капітального ремонту.

Прийняті центральним апаратом військового управління заходи сприяли швидкому освоєнню у військах новітніх зразків; озброєння бойової техніки, підвищенню технічної грамотності особового складу та підтримання боєздатності Збройних. їж на високому рівні.

Таким чином, аналіз досвіду підготовки особового складу в роки Великої Вітчизняної війни свідчив про необхідність підвищення рівня індивідуальної підготовки та інженерно-технічних знань військовослужбовців, вдосконалення взаємодії частин і з'єднань різних родів військ. Були внесені певні зміни в статuti й настанови, на основі яких будувалася бойова підготовка сержантського і рядового складу. Зміна термінів служби дозволило підтримувати чисельність армії і флоту на достатньому для мирного часу рівні і переглянути принципи підготовки особового складу, в бік підвищення технічної грамотності військовослужбовців.

Література

1. Пантелеев Ю.А. Полвека на флоте. М.: Воениздат, 1974. 319 с.
2. Сульянов А.К. Маршал Жуков. Слава, забвение, бессмертие Минск Харвест 2004г. 512 с.
3. Красовский С.А. Жизнь в авиации. М.: Воениздат, 1968. 373 с.
4. Иовлев А. М. Деятельность КПСС по подготовке военных кадров. М.: Воениздат, 1976. 238 с.

5. Пстыго И.И. На боевом курсе. М.: Воениздат, 1989. 206 с.

6. КПСС и строительство Советских Вооруженных Сил 1917–1964. С. 347.

7. Ганичев П. П. Воинские звания. М.: ДОСААФ, 1989. 144 с.

8. Постников С. И. В далеких гарнизонах. М.: Издательство «Polygon-press», 2004. 528 с.

Анотація

Северінова О. Б. Підготовка кадрів Збройних сил у 1940-х роках ХХ сторіччя. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню особливостей підготовки кадрів збройних сил у 1940-х роках ХХ сторіччя. Також в статті проаналізовано основні напрямки та підходи різних вчених щодо вивчення вказаної проблематики.

Ключові слова: Збройні сили, військово-службові відносини, кадри, підготовка кадрів.

Аннотация

Северинова А. Б. Подготовка кадров Вооруженных сил в 1940-х годах ХХ века. – Статья.

Статья посвящена исследованию особенностей подготовки кадров вооруженных сил в 1940-х годах ХХ столетия. Также в статье проанализированы основные направления и подходы различных ученых по изучению указанной проблематики.

Ключевые слова: Вооруженные силы, военно-служебные отношения, кадры, подготовка кадров.

Summary

Severinova O. B. Training of the Armed forces in the 1940s of the twentieth century. – Article.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the training of the armed forces in the 1940s of the twentieth century. The article also analyzes the main directions and approaches of various scientists to study this issue.

Key words: Armed forces, military-service relations, personnel, personnel training.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 346.1

І. В. Гопанок

аспірант

Інституту економіко-правових досліджень

Національної академії наук України

ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ В ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Постановка проблеми. Одним із суттєвих і важливих нововведень запроваджених в ході реформування вітчизняного господарського судочинства у 2017 році, став інститут врегулювання спору за участю судді, який доповнив чинний Господарський процесуальний кодекс і почав функціонувати після набрання чинності закону «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. Даний інститут, як справедливо зазначає, Н. Петренко, спричинив численні дискусії серед юристів-практиків, суддів, науковців та правників узагалі. До сьогоднішнього дня залишається до кінця не дослідженою правова природа означеного інституту, його принципи та значення, місце в правовій системі, особливості застосування тощо. Зазначене, своєю чергою, може призвести до труднощів у застосуванні інституту врегулювання спору за участю судді та небажання його подальшого застосування в судовій практиці [1, с. 73]. Враховуючи зазначене, а також те, що чинне законодавство не роз'яснює сутність регулювання спору за участю судді в господарському судочинстві, у даному дослідженні ми з'ясуємо поняття та ознаки даного правового явища.

Стан дослідження. Незважаючи на відносно недовгу історію існування інституту врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві, окремі проблемні аспекти його діяльності у своїх наукових працях розглядали: О.В. Авімська, С.С. Бичкова, А.М. Гірник, Т.О. Гордієнко, О.В. Дем'янова, В.В. Землянська, А.О. Клевцов, О.А. Островська, М.Я. Поліщук, В.Є. Прущак, М.М. Чабаненко, Р.А. Чайка, С.А. Чвакін та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, в юридичній літературі ще й досі поняття врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві є невизначеним.

Саме тому **метою статті є:** надати визначення поняттю врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві, а також окреслити його характерні ознаки.

Виклад основного матеріалу. Згідно статті 186 ГПК України врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті [2], тобто даний інститут має характер примирної процедури, альтернативної судовому розгляду, а отже з метою з'ясування досліджуваного поняття, слід розглянути сутнісний зміст примирних процедур. У доктринальній та навчальній літературі, на сторінках юридичних періодичних видань, у інтернет-джерелах, присвячених питанням юриспруденції, висловлюється багато точок зору з приводу розуміння сутності альтернативних способів вирішення спорів в цілому, та примирних процедур зокрема. Так, наприклад, В. П. Козирева та А. П. Гаврилішин, зазначають, що альтернативні способи вирішення спорів дозволяють суб'єктам підприємницької діяльності використати додаткові; дуже часто більш гнучкі механізми вирішення правових конфліктів. Практика функціонування процедур примирення при вирішенні господарських спорів показує їх достатній прогресивний характер і певні переваги. По-перше, оперативність при вирішенні господарських конфліктів, тим самим, сприяння господарському обігу, стабілізація господарських відносин, покращення результатів господарської діяльності. По-друге, розширення можливостей реалізації права на позасудовий захист та доступ суб'єктів господарювання до нових способів вирішення спірних питань. По-третє, обмеження монополізму державних судів і в певній мірі зменшення корупційного тиску на суб'єктів господарювання. По-четверте, демократичність процесу розгляду спірних питань – обрання суддів за угодою сторін, вплив на формування правил розгляду спорів тощо [3, с. 129]. На думку В.П. Козиревої та А. П. Гаврилішина термін «альтернативні способи

вирішення господарських спорів» можна також назвати «договірні способи вирішення спорів», так як у їх основі лежить угода між конфліктуючими сторонами про передачу спірних відносин на розгляд недержавних органів, а тому ці терміни можна вважати тотожними за способом виникнення. Звідси процедури примирення можна визначити як процедури, що вибрані або встановлені учасниками спору на основі відповідних угод і спрямовані на врегулювання правових конфліктів, що здійснюються без залучення державних органів та не суперечать чинному законодавству [3, с. 129-130]. Розвиток процедур примирення при вирішенні господарських спорів, підкреслюють вище згадані правознавці, – це необхідна умова створення ефективної системи захисту порушених, невизнаних або оспорюваних суб'єктивних прав та інтересів господарюючих суб'єктів. Вони засновані не на пріоритеті захисту інтересів держави, а спрямовані на швидке та ефективне вирішення конфліктних ситуацій, що виникають в процесі господарської діяльності [3, с. 132].

О. Хрімлі, розглядаючи примирні процедури як форму захисту прав інвесторів у сфері господарювання виокремлює такі основні риси даних примирних процедур: 1) примирні процедури спрямовані на мирне врегулювання інвестиційного спору, тобто сторони вчиняють дії, спрямовані на пошук взаємоприйнятних рішень; 2) примирні процедури можливі лише у разі добровільного волевиявлення сторін інвестиційного спору; 3) примирні процедури можна застосувати на будь-якій стадії розгляду інвестиційного спору, тобто до, в процесі або після судового розгляду; 4) примирні процедури дозволяють оперативно вирішувати інвестиційні спори [4]. Звідси, підсумовує О. Хрімлі, примирні процедури є договірною формою захисту прав інвесторів у сфері господарювання, тобто для застосування цієї форми захисту достатньо волевиявлення сторін конфлікту. Примирні процедури, використовуються для захисту прав інвесторів у сфері господарювання, правник розділяє на дві групи. Перша група – це примирні процедури, які передбачають участь третьої особи, яка допомагає вирішити конфлікт. До цієї групи належать: медіація, консиліація, посередництво і т. п. Друга група – це примирні процедури, які передбачають самостійне вирішення спору сторонами, без участі третіх осіб. До цієї групи належать трансакція, переговори і т. п. [4].

І. М. Злакоман у своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому вивченню проблематики господарсько-правових засобів та форм вирішення інвестиційних спорів, наводить такі види вирішення інвестиційних спорів: а) спори, які вирішуються шляхом застосування примирних заходів; б) спори, що вирішуються судами України; в) спори, які вирішуються за допомогою спеціалізованої

форми їхнього вирішення, а саме: за допомогою спеціальних міжнародних судових установ, а також установи міжнародного комерційного арбітражу [5, с.6]. Безпосередньо примирні процедури, автор тлумачить як передбачені та закріплені законодавством процесуальні можливості господарського суду безпосередньо сприяти врегулюванню спору, переданого на його розгляд, шляхом прийняття та застосування під контролем суду заходів, спрямованих на завершення справи мирним шляхом та закриття провадження у справі [5, с.10].

З викладеного видно, що позиції дослідників щодо примирних процедур та їх співвідношення із альтернативними способами вирішення спорів різняться. В цілому більшість правників відносять примирні процедури до договірної форми розв'язання спірної ситуації. Сутністю примирних процедур є спільний, добровільний пошук сторонами взаємоприйнятної чи взаємовигідної виходу із конфліктної ситуації. Примирні процедури можуть проводитися як за участі лише сторін конфлікту, так і третьої сторони, яка надає відповідну допомогу конфліктуючим сторонам у врегулюванні ситуації, що склалася. Окрім цього, суттєвою особливістю примирних процедур є те, що за результатами їх проведення не відбувається прийняття юрисдикційним органом рішення по суті справи, натомість сторонами, якщо між ними досягнута згода, укладається відповідна угода, в якій вони добровільно погоджуються залагодити конфлікт на певних умовах. За цими аспектами врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві у повній мірі може вважатися примирною процедурою. Адже воно (зазначене врегулювання) являє собою переговорний процес, що відбувається за згодою сторін, тобто на добровільній основі. У випадку досягнення порозуміння і згоди між сторонами спору, провадження у судовій справі закривається без її вирішення по суті.

Однак чи може врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві вважатися альтернативним способом вирішення справи? Адже більшість правників, коли ведуть мову про альтернативні форми і способи вирішення/врегулювання спорів наголошують на тому, що такими є ті, що реалізуються без звернення до відповідних судових чи адміністративних інстанцій. Альтернативне врегулювання спорів – це група процесів, за допомогою яких вирішуються спори і конфлікти без звернення до формальної системи судочинства [6]. У випадку врегулювання спору за участю судді, зокрема в господарському судочинстві, має місце звернення до суду. Однак при цьому означена примирна процедура не має процесуального характеру. Господарський процес – це встановлена нормами процесуального права форма діяльності господарських судів, яка спря-

мована на захист порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання [7]. І. А. Балюк у своїх працях пише, що установлений нормами господарського процесуального права порядок порушення процесу, підготовки справи до розгляду, розгляду й вирішення справ, оскарження і перегляду рішень господарського суду, а також виконання рішень господарського суду називається процесуальною формою. Господарський процес являє собою єдність процесуальних прав і обов'язків господарського суду, сторін та інших учасників процесу. Тому господарський процес можна визначити як систему послідовно здійснюваних процесуальних дій, які здійснюють господарський суд та інші учасники судочинства у зв'язку з розглядом і вирішенням конкретної справи. Кінцева мета процесу – відновлення порушеного права [8, с. 24-25]. О.П. Світличний тлумачить господарський процес як сукупність санкціонованих державою правових норм, що регулюють діяльність господарського суду та інших учасників судового процесу, пов'язану із здійсненням правосуддя у справах, віднесених до відання господарських судів [9, с. 24]. В.В. Резнікова, провівши аналіз фахової літератури визначає господарський процес у широкому та вузькому. Господарський процес у широкому розумінні можна визначити як сукупність послідовних дій, урегульованих правовими нормами, котрі спрямовані на застосування й реалізацію господарсько-правових норм. Означений процес можна характеризувати як господарсько-процедурний, і основну його функцію визначити як правозастосовну. Господарський процес у вузькому розумінні – це врегульована законом господарсько-процесуальна діяльність суб'єкта господарської юрисдикції щодо застосування матеріального права при вирішенні господарсько-правового спору чи при розгляді справ про господарські правопорушення. Такий процес можна вважати господарсько-юрисдикційним, а його основну функцію – правоохоронною. Загалом же, на нашу думку дослідниці господарський процес – це урегульований господарськими процесуальними нормами процесуальний порядок (система взаємопов'язаних правових форм) провадження діяльності уповноваженими суб'єктами, що виявляється у здійсненні правосуддя в господарських справах, захисті порушених прав, свобод та інтересів учасників господарських правовідносин [10].

З викладеного видно, що господарський процес (господарське судочинство) прямо пов'язаний із юрисдикційною діяльністю суду (судді), що відбувається у чітко встановленому Законом порядку. У випадку ж звернення до процедури врегулювання спору за участю судді, судом постановляється ухвала про зупинення провадження у справі.

Суддя господарського суду, який приймає участь у процедурі врегулювання, не приймає в її ході процесуальних рішень і не виносить акту по суті справи, тобто не здійснює юрисдикційної діяльності. Тож, в силу означених причин, хоча врегулюванню спору за участю судді і передують звернення до господарського суду, дана процедура все одно є альтернативним способом вирішення справи, оскільки її наявність дає сторонам спору можливість вибору між офіційним порядком вирішення виниклої ситуації та добровільним її залагодженням на підставі переговорів і погоджень.

Керуючись вище викладеними міркуваннями, вважаємо, що врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві слід розуміти як альтернативний спосіб вирішення (розв'язання) спору, що перебуває у провадженні відповідного господарського суду, який передбачає пошук сторонам даного спору на засадах добровільності та конфіденційності можливих шляхів примирення та залагодження спірної ситуації за допомогою судді господарського суду, який спрямовує хід процедури та надає згідно закону іншу допомогу сторонам, втім не реалізує свої юрисдикційні повноваження і не вирішує спору по суті.

Задля більш змістовного усвідомлення сутності досліджуваної процедури у господарському судочинстві виокремимо її ознаки:

1) видові ознаки, які поєднують врегулювання спору за участю судді з іншими альтернативними примирними способами вирішення спорів: а) проводиться за згодою сторін і має конфіденційний характер. Дана процедура виступає можливим (альтернативним судовому розгляду) варіантом вирішення спірної ситуації, тобто сторони не зобов'язані звертатися до такого врегулювання, а мають право скористатися цією процедурою за взаємним добровільним волевиявленням; б) ґрунтується на рівних переговорах і спільному пошуку взаємовигідних чи взаємоприйнятних підходів до врегулювання спору; в) підвищує ініціативність сторін і розширює їх можливості в частині визначення умов, на яких вони згодні врегулювати наявну між ними конфліктну ситуацію; г) не передбачає прийняття рішення по суті справи; г) не має процесуального характеру, оскільки на час проведення даної процедури судовий процес зупиняється; д) третя сторона, за участю якої відбувається врегулювання спору у господарському судочинстві, а саме суддя-доповідач, не вирішує спір, а лише скеровує процес переговорів;

2) ознаки, які відображають особливості даної процедури: а) можлива тільки у спорах, які вже передані для вирішення до господарського суду. Тобто дана процедура не може бути досудовою; б) завжди передбачає наявність третьої сторони, яка допомагає сторонам спору знайти можливі підходи до вирішення спору; в) третьою сторо-

ною є суддя господарського суду, на вирішення до якого переданий спір; г) може бути реалізована лише до початку розгляду справи по суті; г) має граничний строк проведення – не більше 30-ти днів; д) не припускає можливості повторно проведення даної процедури.

Висновок. Підсумовуючи вище викладене, можемо впевнено стверджувати, що врегулювання спору за участю судді є корисною альтернативною процедурою, яка розширює й розвиває механізм вирішення господарських та інших спорів, що належать до юрисдикції господарських судів. Основними перевагами даної процедури є те, що вона з одного боку дозволяє сторонам самостійно поза межами безпосереднього офіційного провадження врегулювати наявний між ними конфлікт та визначити умови, на яких вони згодні залагодити існуючі розбіжності, а з іншого – без зайвих зволікань перейти до судового розгляду справи, якщо досягнути примирення не вдасться.

Література

1. Петренко, Н. О. Врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 73-77.
2. Господарський процесуальний кодекс України від 6.11.1991 р. № 1798-ХІІ. *ВВР*. 1992. № 6, ст. 56 (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017. *ВВР*. 2017. № 48, ст. 436).
3. Козирева В. П., Гаврилішин А. П. Процедури примирення при вирішенні господарських спорів. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2015. № 3. С. 129-133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrpaui_2015_3_25.
4. Хрімлі О. Примирні процедури як форма захисту прав інвесторів у сфері господарювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 100-104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_12_19.
5. Злакоман І. М. Господарсько-правові засоби та форми вирішення інвестиційних спорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / кер. роботи О. П. Подцерковний; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2011. 19 с.
6. Малигіна К. Позасудове врегулювання спорів. *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/pozasudove-vregulyuvannya-sporiv.html>.
7. Дудник Л.М. Українське господарське право та господарське процесуальне право: курс лекцій: Навчальний посібник К.: Поліграфцентр «Геопринт», 2015. 569 с.
8. Балюк І. А. Господарське процесуальне право: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. К.: КНЕУ, 2002. 248 с.
9. Світличний О. П. Господарський процес: підручник / за заг. ред. Світличного О. П. К.: НУБіП України, 2016. 337 с.
10. Резнікова В. В. До питання про поняття господарського процесу. *Економіка та право. Серія : Право*. 2015. № 2. С. 38-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecprpr_2015_2_7.

Анотація

Гопанок І. В. Поняття та характерні ознаки врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві. – Стаття.

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених, обґрунтовано, що врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві необхідно віднести саме до альтернативних способів вирішення спору. Наведено авторське визначення поняття «врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві». Обґрунтовано, що всі ознаки, які характеризують окреслену наукову категорію, найбільш доцільно поділити на дві великі групи: 1) видові ознаки, які поєднують врегулювання спору за участю судді з іншими альтернативними примирними способами вирішення спорів; та 2) ознаки, які відображають особливості даної процедури.

Ключові слова: примирні процедури, спір, врегулювання спору, суддя, господарське судочинство, законодавство.

Аннотация

Гопанок И. В. Понятие и характерные признаки урегулирования спора с участием судьи в хозяйственном судопроизводстве. – Статья.

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых, обосновано, что урегулирование спора с участием судьи в хозяйственном судопроизводстве необходимо отнести именно к альтернативным способам разрешения спора. Приведено авторское определение понятия «урегулирование спора с участием судьи в хозяйственном судопроизводстве». Обосновано, что все признаки, характеризующие очерченную научную категорию, наиболее целесообразно разделить на две большие группы: 1) видовые признаки, которые объединяют урегулирование спора с участием судьи с другими альтернативными примиряющими способами разрешения споров; и 2) признаки, которые отражают особенности данной процедуры.

Ключевые слова: примирительные процедуры, спор, урегулирование спора, судья, хозяйственное судопроизводство, законодательство.

Summary

Hopanok I. V. The concept and characteristics of dispute resolution with the participation of a judge in commercial litigation. – Article.

The article, based on the analysis of scientific views of scientists, substantiates that the settlement of a dispute with the participation of a judge in commercial litigation should be attributed to alternative ways of resolving the dispute. The author's definition of the concept of "settlement of a dispute with the participation of a judge in commercial litigation" is given. It is substantiated that all the features that characterize the outlined scientific category, it is most appropriate to divide into two large groups: 1) species features that combine dispute resolution with the participation of a judge with other alternative conciliation methods of dispute resolution; and 2) features that reflect the specifics of this procedure.

Key words: conciliation procedures, dispute, dispute settlement, judge, commercial litigation, legislation.

УДК 347.124

Г. В. Луцька*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ПВНЗ Університету Короля Данила***ОБМЕЖЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИЙ
ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЇХ ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ**

Тимчасова окупація частини території України почалася з території Автономної Республіки Крим, яку було визнано тимчасово окупованою територією України згідно з Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII (далі – Закон № 1207-VII), та пізніше поширилась також на окремі райони, міста, селища і села Донецької та Луганської областей, в яких відповідно до Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» 16 вересня 2014 року № 1680-VII запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування, до моменту виведення усіх незаконних збройних формувань, російських окупаційних військ, їх військової техніки, а також бойовиків та найманців з території України та відновлення повного контролю України за державним кордоном України, які також були визнані тимчасово окупованими територіями згідно з Постановою Верховної Ради України «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» від 17 березня 2015 року № 254-VIII.

Новоприйнятий Верховною Радою України Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 року № 2268-VIII, закріпивши за визначеними територіями у Донецькій та Луганській областях статус тимчасово окупованих (ст. 1), встановив, що правовий статус тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, а також правовий режим на зазначених територіях визначаються цим Законом, Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», іншими законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, принципами та нормами міжнародного права (ч. 1 ст. 2).

Отже, правовий режим на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях визначається з урахуванням положень Закону № 1207-VII.

Закон № 1207-VII визначив, що на тимчасово окупованій території на строк дії цього Закону поширюється особливий правовий режим, зокрема вчинення правочинів, реалізації прав і свобод людини і громадянина (в т.ч. цивільних прав особи). Цей «особливий правовий режим» знаходить свій прояв, зокрема, у встановлених Законом особливостях здійснення права власності щодо нерухомого майна та права на спадкування, а також права на судовий захист цивільних прав. Так, зокрема, Законом № 1207-VII встановлено, що набуття та припинення права власності на нерухоме майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, здійснюється відповідно до законодавства України за межами тимчасово окупованої території (ч. 4 ст. 11). На тимчасово окупованій території будь-який правочин щодо нерухомого майна, у тому числі щодо земельних ділянок, вчинений з порушенням вимог цього Закону, інших законів України, вважається недійсним з моменту вчинення і не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю (ч. 5 ст. 11). В спадкових правовідносинах Законом № 1207-VII встановлено, що у разі якщо останнім місцем проживання спадкодавця є тимчасово окупована територія, місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів (ч. 1 ст. 11-1). Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, а нерухоме майно або основна його частина, у разі відсутності нерухомого майна – основна частина рухомого майна знаходиться на території, передбаченій частиною першою цієї статті, місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів (ч. 2 ст. 11-1). Законом № 1207-VII також передбачено, що у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя судами Автономної Республіки Крим та міста Севастополя на тимчасово окупованій території, забезпечити розгляд цивільних справ місцевими загальними судами міста Києва, що визначаються Апеляційним судом міста Києва (ч. 1 ст. 12).

Зазначені «особливості» здійснення права власності щодо нерухомого майна та права на спадкування і права на судовий захист фактично можна визнати своєрідним обмеженням здійснення зазначених цивільних прав на тимчасово окупованій території України, що пов'язане із фактом тимчасової окупації, у зв'язку із якою здійснення зазначених цивільних прав на тимчасово окупованій території України виявилось неможливим (зокрема у зв'язку із припиненням на тимчасово окупованій території дії органів влади України) та у зв'язку з цим було законодавчо запроваджено зазначені особливості здійснення цих цивільних прав поза межами тимчасово окупованої території.

Обмеження та межі здійснення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України пов'язані передусім із загальнотеоретичними питаннями здійснення цивільних прав, які досліджували зокрема такі вчені-цивілісти, як С.М. Братусь, С.Б. Булеца, Д.В. Горбась, В.П. Грибанов, О.О. Кот, М.О. Стефанчук, Р.О. Стефанчук, І.В. Жилінкова, Л.В. Козловська, Н.С. Кузнєцова, Н.І. Мірошникова, К.Д. Пономаренко, О.Я. Рогач, В.Л. Яроцький, праці яких стали теоретичною основою нашого дослідження. Проте в умовах тимчасової окупації частини території України в юридичній літературі не розглядався запроваджений Законом № 1207-VII правовий режим обмеження здійснення окремих цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території як передумова їх охорони і захисту.

З огляду на це характеристика меж здійснення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України, реалізація яких обмежена встановленим на цій території правовим режимом тимчасово окупованої території й ставить за мету наша стаття.

Передусім варто визначитись із характеристикою та змістом самого суб'єктивного цивільного права (як певної можливої поведінки), закріпленого в законі (адже норми цивільного права не лише наділяють осіб суб'єктивними правами, а й забезпечують здійснення цих прав [1, с. 32], а ефективність здійснення цивільних прав обумовлена тим, наскільки повно зміст таких прав закріплено в нормах, що становлять об'єктивне цивільне право [2, с. 26], та навести його співвідношення із процесом його здійснення.

Так, зазвичай, суб'єктивне право визначається в юридичній літературі як гарантована міра можливої або дозволеної поведінки особи, змістовий складник якого становить низка відповідних правомочностей [3, с. 90]. При цьому, на думку І.В. Жилінкової, до змісту суб'єктивних цивільних прав належать такі правомочності особи, як: 1) можливість діяти особисто; 2) можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи; 3) можливість звертатися до компетентних дер-

жавних органів заради застосування державного примусу в разі невиконання контрагентом своїх обов'язків; 4) можливість користуватися соціальними благами на основі певного суб'єктивного права [4, с. 101]. Розкриття змісту суб'єктивного цивільного права через «можливість» дозволяє нам погодитись з позицією Н.С. Кузнєцової, що в межах суб'єктивного права кожен має можливість діяти на свій розсуд; уповноважена особа є носієм свободи як стосовно своїх власних дій, так і щодо свободи від стороннього втручання [5, с. 255].

Вважаючи, що суб'єктивне цивільне право розвивається поетапно і на кожному з них має свої якісні особливості і відмінності, М.О. Стефанчук звертає увагу, що суб'єктивне цивільне право з моменту виникнення до моменту здійснення проходить три стадії: цивільної правоздатності (потенційний стан суб'єктивного цивільного права); набуття суб'єктивних цивільних прав і здійснення суб'єктивного цивільного права у конкретних правовідносинах [1, с. 82]. З огляду на виділення останньої стадії варто погодитись із Н.І. Мірошніковою, на думку якої цінність будь-якого суб'єктивного права полягає не лише в його наявності, а й в можливості здійснення цього суб'єктивного права [6, с. 11]. Тобто самостійного значення, як вважає І.В. Жилінкова, набуває процес здійснення (реалізації) суб'єктивних цивільних прав, тих правомочностей, які становлять його сутнісний, змістовний елемент. Лише у процесі використання належних їй правомочностей особа реалізує свої права, повністю або частково задовольняючи власний інтерес. Саме ця стадія має остаточне і тому принципово вирішальне значення [4, с. 101–102].

Ми поділяємо думку С.Б. Булеци, що суб'єктивні цивільні права й обов'язки відображають статичну правових відносин. Це ідеальна модель стану суб'єктивних прав і обов'язків, правовідносин в цілому в певний зафіксований момент часу. На відміну від цього здійснення суб'єктивних прав і виконання суб'єктивних обов'язків – це «рух» правових відносин, іншими словами, динаміка правового явища, опосередковує соціальні процеси реальної поведінки суб'єктів, що безперервно і постійно відбувається в часі й просторі [7, с. 112].

Разом з тим не всіма науковцями у їх наукових працях використовується правова конструкція «здійснення суб'єктивних прав і обов'язків». Так, наприклад, О.О. Кармаза доводить, що основними ознаками механізму реалізації суб'єктивних цивільних прав загалом та житлових прав зокрема є: динамізм; використання диспозитивного методу регулювання відносин; вибір моделі реалізації суб'єктивних цивільних прав; підстава здійснення прав; визначений законом порядок реалізації; тісний зв'язок із механізмами захисту, охорони та відновлення прав; наявність мети – фактичне та юридичне вирішення проблеми для грома-

дян, отримання благ, гарантованих законом тощо [8, с. 111–126]. На нашу думку, зміст правового поняття «механізм реалізації суб'єктивних цивільних прав» подібний до поняття «здійснення суб'єктивних прав і обов'язків».

Етимологічне значення слова «здійснювати» означає запроваджувати, втілювати в життя, робити що-небудь дійсним, реальним; виконувати, робити що-небудь [9, с. 455].

Під здійсненням суб'єктивного цивільного права зазвичай розуміється вчинення уповноваженою особою дій, спрямованих на використання можливостей, закладених у суб'єктивному праві, для задоволення потреб носія цього права або інших осіб [10, с. 224]. Тобто, як слушно зауважив В.Л. Яроцький, здійснення суб'єктивного цивільного права – це реалізація міри можливої поведінки уповноваженої особи шляхом здійснення належних їй правомочностей (права на власні дії, права на чужі дії та права на захист) [11, с. 254].

Значну увагу питанням здійснення цивільних прав приділяв В.П. Грибанов. Він вважав, що суб'єктивне цивільне право являє собою певну міру можливої поведінки уповноваженої особи. Зміст суб'єктивного права завжди визначено законом, що або прямо пропонує уповноваженій особі певну поведінку, або санкціонує її. Здійснення суб'єктивного цивільного права є реалізацією цих можливостей. Процес реалізації права завжди має вольовий характер і залежить від волі уповноваженої особи. Різниця між змістом суб'єктивного права і його здійсненням полягає насамперед у тому, що зміст суб'єктивного права охоплює лише можливу поведінку уповноваженої особи, тоді як здійснення права є вчиненням конкретних, реальних дій, пов'язаних із перетворенням цієї можливості у дійсність. Це означає, що співвідношення між поведінкою, що становить зміст суб'єктивного права, і поведінкою, що становить зміст процесу здійснення права, можна представити як співвідношення між можливістю і дійсністю [12, с. 44]. В.П. Грибанов зазначав, що оскільки зміст суб'єктивного права може бути охарактеризований як загальний тип можливої поведінки уповноваженої особи, санкціонований об'єктивним правом, то зміст процесу його здійснення зводиться до вчинення уповноваженою особою реальних, конкретних дій, що впливають з особливостей даного конкретного випадку [12, с. 45–46]. С.М. Братусь теж наголошує, що зміст суб'єктивного права охоплює не та поведінка, яка фактично здійснюється, а та, яка може бути здійснена [13, с. 35]. Р.О. Стефанчук так само розглядає право як абстрактну можливість, а здійснення права – як реальну дійсність [14, с. 13].

Підходи інших науковців стосовно характеристики здійснення цивільних прав суттєво не відрізняються. Наприклад, на думку Д.В. Горбася,

здійснення суб'єктивного цивільного права – це добровільне вчинення уповноваженою особою активних чи пасивних дій, спрямованих на використання можливостей, закладених у суб'єктивному праві, для задоволення потреб носія цього права або інших осіб [15, с. 8]. В.М. Коссака, наприклад, під здійсненням права розуміє вчинення реальних конкретних дій, пов'язаних із перетворенням можливостей, закладених у суб'єктивному праві, на реальність [16, с. 234]. О.О. Кот під здійсненням суб'єктивного права розуміє зокрема фактичне вчинення тих дій, актів реальної поведінки особи, можливість вчинення яких надана цій особі шляхом закріплення за нею (набуття) суб'єктивного цивільного права [17, с. 18]. Л.В. Козловська, наприклад, в аспекті спадкових прав, визначає здійснення права спадкування як спрямовану на набуття спадщини правову діяльність спадкоємців, а здійснення спадкових прав – як правову діяльність спадкоємців та інших суб'єктів спадкових правовідносин, яка здійснюється визначеними нормами спадкового права правовими засобами [18, с. 226–227]. Н.І. Мірошникова при цьому наголошує, що при здійсненні суб'єктивного цивільного права неодмінно відбувається правозастосування, яке веде до нормального здійснення цивільного права, є позитивним здійсненням права [6, с. 7, 13].

Майже єдині науковці і в підходах щодо розуміння способів здійснення цивільних прав. Наприклад, В.Л. Яроцький визначає спосіб здійснення суб'єктивних прав як порядок вчинення дій. Зазначений порядок і самі дії можуть бути різноманітними. Різноманітність дій уповноваженої особи і порядок їх здійснення залежать від характеру права, його призначення та змісту правової норми, за допомогою яких забезпечується правове регулювання цих відносин [11, с. 254]. Л.В. Козловська під способами здійснення права розуміє конкретні правові засоби, що застосовуються у процесі правової діяльності для досягнення правового результату (тобто настання наслідку) [18, с. 227]. В.М. Коссака пише, що вибір способу здійснення суб'єктивного цивільного права в першу чергу залежить від характеру правової норми. Крім того, він залежить і від мети, яку ставить уповноважена особа, а у ряді випадків – від згоди інших суб'єктів права, інтересів яких може торкнутися при здійсненні свого суб'єктивного цивільного права уповноважений суб'єкт [16, с. 234–236]. Як зазначає С.Б. Булеца, існують два способи здійснення суб'єктивних цивільних прав – юридичні та фактичні дії. Юридичний спосіб охоплює правочини та інші юридичні дії і є характерним для відносних правовідносин. Фактичний спосіб притаманний абсолютним правовідносинам і є, по суті, активною дією з боку уповноваженої особи [7, с. 113].

Але здійснення таких юридичних і фактичних дій відбувається в певних межах, встановлених законодавством. Наявність певних об'єктивованих законодавцем меж цивільного права, як слушно зауважує К.Д. Пономаренко, свідчить про те, що здійснюючи своє право, особа не може користуватися лише власним розсудом, вона повинна діяти в межах, які окреслив їй законодавець [19, с. 33]. Межа суб'єктивного права є встановленою мірою поведінки особи [5, с. 255].

М.О. Стефанчук визначає межі здійснення суб'єктивного права як передбачені актами цивільного законодавства чи правочином способи, якими уповноважена особа може набути ті можливості, що містяться в юридичному закріпленні цих прав. Межі здійснення права відображають позитивний аспект у здійсненні суб'єктом свого права, тобто ними встановлюються можливі (дозволені чи незаборонені) варіанти поведінки суб'єкта, а обмеження виражають негативний аспект, а саме – забороняють (звужують чи виключають) окремі можливості для здійснення суб'єктом свого права [20, с. 51, 62].

На думку В.П. Грибанова, межі здійснення цивільних прав встановлюються: 1) суб'єктивними межами (визначаються межами дієздатності); 2) часовими межами (визначаються строками здійснення права); 3) вимогою здійснювати суб'єктивні цивільні права у відповідності до їх призначення; 4) регламентацією способів здійснення права (способів реалізації майна: продаж, дарування і т.п.); 5) наданими особі засобами примусового здійснення чи захисту її суб'єктивного права (необхідна оборона, підвідомчість спору тощо) [12, с. 45–50].

О.Я. Рогащ межі здійснення суб'єктивних прав називає різновидом правових обмежень, правовою гарантією забезпечення свободи поведінки індивіда. Їх встановлення, на його думку, відбувається в законодавчому (або в інший юридично значимий спосіб) порядку, а запровадження направлене на звуження сфери розсуду уповноваженого суб'єкта, що полягає у зменшенні кількості варіантів дозволеної правовими нормами поведінки суб'єкта правовідносин або її повної заборони у випадку недотримання таким суб'єктом юридичної свободи інших учасників правовідносин та інших обмежувальних критеріїв здійснення суб'єктивних прав [21, с. 790]. Говорячи про правові обмеження М.О. Стефанчук вважає, що вони забороняють (звужують чи виключають) окремі можливості для здійснення суб'єктом свого права і цим вони відрізняються від меж здійснення права, які відображають позитивний аспект у здійсненні суб'єктом свого права, тобто ними встановлюються можливі (дозволені чи незаборонені) варіанти поведінки суб'єкта [20, с. 62]. О.О. Кот теж вважає, що при обмеженні права може мати місце не тільки

повна неможливість здійснити право, а й часткове «утиснення» такої можливості, у тому числі тоді, коли особі забороняється конкретний спосіб здійснення права. У зв'язку з цим вчений робить висновок, що явища, які в сучасній науковій літературі та законодавстві йменуються «обмеженнями права», у дійсності є обмеженнями здійснення суб'єктивних прав [22, с. 132].

Останній науковий висновок підтверджує гіпотезу нашого дослідження в аспекті здійснення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території, оскільки йдеться не про обмеження цивільних прав (зокрема права власності та права на спадкування), а про обмеження здійснення вказаних цивільних прав.

Так, як відомо, право власності, зокрема на нерухоме майно, і право на спадкування та право на судовий захист, як різновиди цивільних прав, встановлені Цивільним кодексом України. Водночас Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» зазначені цивільні права не скасовував і їх не обмежував (адже обмеженням визнається звуження змісту та обсягу прав і свобод. У традиційному розумінні діяльності визначальними поняття змісту прав людини є умови і засоби, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку. Обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є одним і загальним [23]).

Як зазначає Б.С. Щербина, для здійснення суб'єктивного цивільного права необхідними є певні передумови: 1) наявність в особи достатнього обсягу правоздатності; 2) наявність в особі – суб'єкта права – належного обсягу цивільної дієздатності; 3) відсутність юридичних та фактичних перешкод для відповідної поведінки суб'єкта; 4) належний суб'єкт здійснення права [24, с. 15].

В нашому випадку вказаний Закон № 1207-VII встановив на тимчасово окупованій території особливий порядок забезпечення прав і свобод громадян України, який проявляється в особливостях їх здійснення. Тобто встановлене цим Законом законодавче регулювання призвело до того, що внаслідок тимчасової окупації частини території України було встановлено як фактичні (у зв'язку із припиненням діяльності на тимчасово окупованій території органів влади України), так й юридичні (у вигляді прямої вказівки в Законі № 1207-VII) перешкоди в здійсненні громадянами на тимчасово окупованій території цивільних прав, зокрема права власності на нерухоме майно та права на спадкування і права на судовий захист. Іншими словами, Законом № 1207-VII заборонено конкрет-

ний спосіб здійснення зазначених цивільних прав, – шляхом звернення до органів окупаційної влади на тимчасово окупованій території.

Водночас таке обмеження в здійсненні вказаних цивільних прав має чітко визначену територію дії – тимчасово окуповану територію України, поза межами якої громадяни отримують (мають) повні можливості в здійсненні своїх прав (зокрема на вчинення правочинів щодо розташованого на тимчасово окупованій території нерухомого майна та на оформлення спадщини, якщо спадкодавець мав останнє місце проживання на тимчасово окупованій території або там знаходиться його нерухоме майно).

Таким чином, встановлені Законом № 1207-VII особливості здійснення цивільних прав на тимчасово окупованій території фактично являють собою обмеження здійснення окремих цивільних прав саме на тимчасово окупованій території (Законом встановлено заборону на здійснення окремих правомочностей права власності на нерухоме майно, в т.ч. вчинення щодо нього правочинів, та права на спадкування і права на судовий захист цивільних прав на тимчасово окупованій території). Водночас зміст зазначених цивільних прав залишає в собі можливість особи, діючи на власний розсуд та за наявності відповідної заінтересованості, звертатися до компетентних державних органів (нотаріусу та суду) з метою їх здійснення (охорони) і захисту поза межею тимчасово окупованої території, тобто здійснювати надані Цивільним кодексом України правомочності з урахуванням ознаки територіальності.

Література

1. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2006. 202 с.
2. Фёдорова Ю. А. Осуществление гражданских прав и исполнение гражданских обязанностей в сфере интеллектуальной собственности. *Интеллектуальная собственность в Беларуси*. 2012. № 3. С. 23–27; № 4. С. 26–28.
3. Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб: колективна монографія / В. Л. Яроцький, В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатеева, І. В. Жилінкова та ін.; за наук. ред. проф. В. Л. Яроцького. Харків: Юрайт, 2013. 272 с.
4. Жилінкова І. Особливості здійснення суб'єктивних цивільних прав. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 1 (68). С. 100–107.
5. Кузнецова Н. С. Развитие гражданского общества и современное частное право Украины. Вибрані праці. Київ: ПрАТ «Юридична практика», 2014. 541 с.
6. Мирошникова Н. И. Механизм осуществления субъективных гражданских прав. Ярославль : Ярослав. гос. ун-т, 1989. 82 с.
7. Булеца С. Б. Здійснення та виконання суб'єктивних цивільних прав та обов'язків у медичних правовідносинах. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Випуск 43. С. 111–115.
8. Кармаза О. О. Концепції охорони та захисту житлових прав в Україні: матеріальний та процесуальний аспекти: монографія. Миронівка: ПрАТ «Миронівська друкарня», 2013. 400 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
10. Цивільне право України: навчальний посібник / за заг. ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. Київ: Істина, 2004. 480 с.
11. Цивільне право України: підручник: у 2 т. В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, В. В. Жилінкова; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатеевої. В. Л. Яроцького. К.: Юрінком Інтер, 2004. Т. 1. 480 с.
12. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереотип. М.: «Статут», 2001. 411 с.
13. Братусь С. Н. О соотношении гражданской правоспособности и субъективных гражданских прав. *Советское государство и право*. 1949. № 8. С. 30–37.
14. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. К., 2009. 41 с.
15. Горбась Д. В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2007. 199 с.
16. Цивільне право України: підручник: у 2 кн. Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. К.: Юрінком Інтер, 2001. Кн. 1. 864 с.
17. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ: Алерта, 2017. 494 с.
18. Козловська Л. В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав у цивільному праві України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. К., 2016. 465 с.
19. Пономаренко К. Д. Належне здійснення суб'єктивного права в науці цивільного права та чинному законодавстві. *Часопис цивілістики*. 2017. Випуск 22. С. 32–36.
20. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: монографія. К.: КНТ, 2008. 184 с.
21. Рогач О. Я. Поняття меж здійснення суб'єктивних прав в контексті дослідження категорії зловживання правом. *Форум права*. 2011. № 2. С. 786–791. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11rojdzp.pdf>.
22. Кот О. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4 (87). С. 127–137.
23. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>.
24. Щербина Б. С. Здійснення цивільних прав за законодавством України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2017. Вип. 29 (2). С. 12–16.

Анотація

Луцька Г. В. Обмеження здійснення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України як передумова їх охорони і захисту. – Стаття.

В статті здійснюється аналіз положень Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», які встановлюють особливості здійснення окремих цивільних прав на тимчасово окупованій території. Зазначені особливості розглядаються в аспекті меж здійснення цивільних прав та визнаються обмеженнями їх здійснення. Дається характеристика меж здійснення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території, реалізація яких обмежена встановленим на цій території правовим режимом тимчасово окупованої території. Обґрунтовується, що вказаним Законом було заборонено конкретний спосіб здійснення цивільних прав (зокрема права власності та права на спадкування), – шляхом звернення до органів окупаційної влади на тимчасово окупованій території. Доведено, що таке обмеження в здійсненні вказаних цивільних прав має чітко визначену територію дії – тимчасово окуповану територію України, поза межами якої громадяни мають повні можливості в здійсненні своїх прав. Робиться висновок, що зміст зазначених цивільних прав залишає в собі можливість особи, діючи на власний розсуд та за наявності відповідної заінтересованості, звертатися до компетентних державних органів (нотаріусу та суду) з метою їх здійснення і захисту поза межею тимчасово окупованої території, тобто здійснювати надані Цивільним кодексом України правомочності з урахуванням ознаки територіальності.

Ключові слова: цивільні права, здійснення прав, межі, обмеження, тимчасово окупована територія України, право власності, право на спадкування, право на судовий захист.

Аннотация

Луцкая Г. В. Ограничения осуществления гражданских прав граждан на временно оккупированной территории Украины как предпосылка их охраны и защиты. – Статья.

В статье проводится анализ положений Закона Украины «Об особом порядке местного самоуправления в отдельных районах Донецкой и Луганской областей», которые устанавливают особенности осуществления отдельных гражданских прав на временно оккупированной территории. Указанные особенности рассматриваются в аспекте пределов осуществления гражданских прав и признаются ограничениями их осуществления. Дается характеристика пределов осуществления гражданских прав граждан на временно оккупированной территории, реализация которых ограничена установленным на этой территории правовым режимом временно оккупированной территории. Обосновывается, что указанным Законом было запрещено конкретный способ осуществления гражданских прав (в том числе права собственности и права на наследование) – путем обращения в органы оккупационной власти на временно оккупированной территории. Доказано, что такое ограничение в осуществлении указанных гражданских прав имеет четко определенную территорию действия – временно оккупированную территорию Украины, за пределами которой граждане имеют полные возможности в осуществлении своих прав. Делается вывод, что содержание указанных гражданских прав оставляет в себе возможность лица, действуя по своему усмотрению и при наличии соответствующей заинтересованности, обращаться в компетентные государственные органы (к нотариусу и в суд) с целью их осуществления и защиты за чертой временно оккупированной территории, то есть осуществлять предоставленные Гражданским кодексом Украины правомочия с учетом признаков территориальности.

Ключевые слова: гражданские права, осуществление прав, границы, ограничения, временно оккупированная территория Украины, право собственности, право на наследование, право на судебную защиту.

Summary

Lutska H. V. Restrictions on the exercise of civil rights of citizens in the temporarily occupied territory of Ukraine as a prerequisite for their protection and defense. – Article.

The article analyzes the provisions of the Law of Ukraine «On the special procedure of local self-government in certain districts of Donetsk and Luhansk regions», which establish the features of the exercise of certain civil rights in the temporarily occupied territory. These features are considered in terms of the limits of the exercise of civil rights and are recognized as restrictions on their exercise. A description of the limits of the exercise of civil rights of citizens in the temporarily occupied territory, the implementation of which is limited to the legal regime established in this territory of the temporarily occupied territory. It is substantiated that the said Law prohibited a specific way of exercising civil rights (including property rights and inheritance rights) - by appealing to the occupation authorities in the temporarily occupied territory. It is proved that such a restriction in the exercise of these civil rights has a clearly defined territory - the temporarily occupied territory of Ukraine, outside of which citizens have full opportunities to exercise their rights. It is concluded that the content of these civil rights leaves the possibility of a person, acting at its discretion and in the presence of relevant interest, to apply to the competent state authorities (notary and court) for their implementation and protection outside the temporarily occupied territory, ie to exercise the code of Ukraine of competence taking into account a sign of territoriality.

Key words: civil rights, exercise of rights, borders, restrictions, temporarily occupied territory of Ukraine, property right, right to inheritance, right to judicial protection.

УДК 347.9

М. В. Ткаченко

здобувач

Університету сучасних знань

ДОГОВІР ПЕРЕВЕЗЕННЯ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Залізничне перевезення вантажів та пасажирів, а також їхнього багажу, пошти набуває великого поширення як в Україні, так і за кордоном. Така популярність обумовлена відсутністю «корок» на автошляхах, можливістю швидкого доставлення пасажирів, вантажу та пошти у місця призначення, відносно дешевою послугою перевезення залізницею в порівнянні з повітряним перевезенням тощо.

Перевезення вантажу, пасажирів та їх багажу здійснюється на приватних засадах на підставі договору перевезення, який укладається відповідно до законодавства України. Тож Цивільний кодекс України та Господарський кодекс України містять норми щодо договору перевезення, однак за змістом вони є різними. Відтак і відносини щодо їх укладання різняться. Таким чином, в юридичній науці існує спір щодо віднесення відносин, що виникають на підставі договору перевезення, до цивільних чи до господарських відносин. Зважаючи на це, пропонується авторське вирішення цього питання.

Стандослідження. В друкованій та електронній науково-правовій літературі існує багато праць, в яких досліджується правова природа та зміст договору перевезення різними видами транспорту загалом та залізничним транспортом зокрема. Так, наприклад, мова йде про праці Л. Єрофеевко «Особливості правового регулювання договору перевезення вантажу залізничним транспортом» (2013), О. Оніщенко «Договір перевезення повітряним транспортом: деякі цивільно-правові аспекти» (2009), С. Сумків «Правова природа договору перевезення пасажирів та багажу» (2016), Р. Сірко «Договір перевезення пасажирів залізничним транспортом: загальні положення» (2012), І. Лукасевич-Крутник «Правове регулювання договірних відносин перевезення в Україні протягом XX століття» (2017) тощо. Натомість окремої наукової праці, в якій би досліджувався договір перевезення залізничним транспортом через призму цивільного та господарського законодавства не існує. Відтак, цей напрям дослідження є актуальним.

Метою статті є дослідження правової природи договору перевезення залізничним транспортом на основі чинного цивільного та господарського законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Джерелами правового регулювання відносин щодо укладення та дії договору перевезення залізничним транспортом є Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Закон України «Про залізничний транспорт», Закон України «Про міжнародне приватне право», Статут залізниць України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 06.04.1998 р. тощо [1].

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про залізничний транспорт» перевезення вантажів, пасажирів, багажу, вантажобагажу і пошти залізничним транспортом загального користування організовується на договірних засадах. Умови та порядок організації перевезень, у тому числі в прямому змішаному сполученні, за участю залізничного та інших видів транспорту, нормативи якості вантажних перевезень (терміни доставки, безпека перевезень, схоронність вантажів) та обслуговування пасажирів, відправників і одержувачів вантажів визначаються Статутом залізниць України, Правилами перевезень вантажів та Правилами перевезень пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України.

Тобто, договір перевезення вантажу, пасажирів та їх багажу залізничним транспортом має комплексний характер, укладається на диспозитивній основі відповідно до законодавства України. При цьому останнє містить приватно-правові та публічно-правові норми, спрямовані на регулювання відносин щодо укладання та дії договору перевезення залізничним транспортом, а також відносин щодо контролю з боку держави за перевезеннями на залізничному транспорті. Разом з тим, договір перевезення залізничним транспортом як цивільно-правовий договір та безпосередній засіб регулювання відносин у сфері перевезень має специфіку, обумовлену залізничним видом транспорту.

Як вже зазначалося, підставою для виникнення відносин щодо перевезення залізничним транспортом є договір.

Звертаємо увагу на те, що ст. 908 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) має загальний характер для транспортного перевезення, а саме: «Перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти здійснюється за договором перевезення. Загальні умови перевезення визначаються цим Кодек-

сом, іншими законами, транспортними кодексами (статутами), іншими нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до них. Умови перевезення вантажу, пасажирів і багажу окремими видами транспорту, а також відповідальність сторін щодо цих перевезень встановлюються договором, якщо інше не встановлено цим Кодексом, іншими законами, транспортними кодексами (статутами), іншими нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до них».

Відтак, ЦК поділяє договори перевезення на види на підставі об'єкта перевезення, а саме: договір перевезення вантажу, договір перевезення пасажирів та їх багажу, договір перевезення пошти. Також зазначимо, що законодавство України розширює перелік договорів перевезення на залізничному транспорті. Так, наприклад в Правилах перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України, затверджених наказом Міністерства транспорту та зв'язку України від 27.12.2006 р., в Розділі 24 «Перевезення покійників» передбачено й інший об'єкт перевезення – труна з покійником.

Звертаємо увагу, що договори перевезення вказаних вище об'єктів мають спільні та відмінні ознаки. Так, наприклад, в науковців не існує спору щодо того, що ці договори відносяться до групи договорів про надання послуг, є двосторонніми, довгостроковим, оплатними, публічними тощо. Натомість точаться дискусії про віднесення договору перевезення вантажу до цивільно-правового договору. Крім того, ряд норм ЦК вказують на суттєві відмінності між договором перевезення вантажу та договором перевезення пасажирів чи договором перевезення пошти; норми ЦК та ГК не узгоджені між собою тощо. Про це, наприклад, свідчать ст.ст. 909, 910 ЦК, ст. 306 ГК. Різновидом договору перевезення є також договір чартеру (фрахтування) (ст. 912 ЦК). Відтак, норми ЦК вказують на те, що розкриття змісту «договір перевезення» відбувається на підставі інших норм цього Кодексу, які регулюють порядок укладення договорів перевезення вантажів, договорів перевезення пасажирів тощо, та які відрізняються один від одного різними ознаками (суб'єктом складом, предметом тощо).

Так, наприклад, за ст. 910 ЦК за договором перевезення пасажирів одна сторона (перевізник) зобов'язується перевезти другу сторону (пасажирів) до пункту призначення, а в разі здавання багажу – також доставити багаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання багажу, а пасажир зобов'язується сплатити встановлену плату за проїзд, а у разі здавання багажу – також за його провезення. Укладення договору перевезення пасажирів та багажу підтверджується видачею відповідно квитка та

багажної квитанції, форми яких встановлюються відповідно до транспортних кодексів (статутів).

Разом з тим, відповідно до ст. 909 ЦК за договором перевезення вантажу одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити довірений їй другою стороною (відправником) вантаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання вантажу (одержувачеві), а відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату. Договір перевезення вантажу укладається у письмовій формі. Укладення договору перевезення вантажу підтверджується складенням транспортної накладної (коносамент) або іншого документа, встановленого транспортними кодексами (статутами). Законом можуть бути передбачені особливості укладення та виконання договору перевезення вантажу.

Отже, ЦК містить загальні правила щодо укладення договору перевезення вантажу, не вказуючи вид транспорту, однак передбачаючи дію спеціальних норм щодо особливості укладення та виконання договору перевезення вантажу.

Аналіз норм чинного законодавства у сфері договорів відносин щодо перевезень залізничним транспортом засвідчив, що Закон України «Про залізничний транспорт» не розкриває зміст договору перевезення, не містить умов договору, які становлять його зміст, а лише має «відсилочні» норми до підзаконних актів, наприклад, до Статуту залізниць України, Правил перевезень вантажів та Правил перевезень пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України.

Розкриття змісту поняття «договір перевезення» в Статуті залізниць України відрізняється від змісту понять, які містяться, наприклад, в ст. 909 ЦК. На нашу думку, зміст зазначеного поняття в Статуті залізниць України розкрито у вузькому розумінні та є дискусійним. Так, пунктом 22 Статуту визначено, що за договором залізничного перевезення вантажу залізниця зобов'язується доставити ввірений їй вантажовідправником вантаж у пункт призначення в зазначений термін і видати його одержувачу, а відправник зобов'язується сплатити за перевезення встановлену плату. Відтак, вважаємо, що редакція цього пункту Статуту потребує уточнення в частині, зокрема, після слів «договором залізничного перевезення вантажу» доповнення її таким змістом: «який укладається відповідно до закону України».

Господарський кодекс України (далі – ГК) в главі 32 також регулює відносини щодо перевезення вантажів. Відтак, в ст. 306 ГК перевезення вантажів у цьому Кодексі визнається господарською діяльністю, пов'язаною з переміщенням продукції виробничо-технічного призначення та виробів народного споживання залізницями, автомобільними дорогами, водними та повітряни-

ми шляхами, а також транспортування продукції трубопроводами. Тобто, як вид діяльності суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність, та яка підлягає ліцензуванню відповідно до закону. Це, зокрема, підтверджується Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності».

Звертаємо увагу на те, що норми ч. 5 ст. 306 ГК не узгоджуються із нормами ст. 909 ЦК. Так, ч. 5 ст. 306 ГК визначено, що загальні умови перевезення вантажів, а також особливі умови перевезення окремих видів вантажів (вибухових речовин, зброї, отруйних, легкозаймистих, радіоактивних та інших небезпечних речовин тощо) визначаються цим Кодексом і виданими відповідно до нього транспортними кодексами, транспортними статутами та іншими нормативно-правовими актами. Відносини, пов'язані з перевезенням пасажирів та багажу, регулюються Цивільним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами. Тобто, ГК не передбачає врегулювання відносин щодо перевезення вантажу на підставі договору перевезення вантажу, про який йдеться в ст. 909 ЦК.

Відповідно до ст. 307 ГК за договором перевезення вантажу одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити ввірений їй другою стороною (вантажовідправником) вантаж до пункту призначення в установленій законодавством чи договором строк та видати його уповноваженим на одержання вантажу особі (вантажоодержувачу), а вантажовідправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату. Договір перевезення вантажу укладається в письмовій формі. Укладення договору перевезення вантажу підтверджується складенням перевізного документа (транспортної накладної, коносамент тощо) відповідно до вимог законодавства. Перевізники зобов'язані забезпечувати вантажовідправників бланками перевізних документів згідно з правилами здійснення відповідних перевезень. Вантажовідправник і перевізник у разі необхідності здійснення систематичних впродовж певного строку перевезень вантажів можуть укласти довгостроковий договір, за яким перевізник зобов'язується у встановлені строки приймати, а вантажовідправник – подавати до перевезення вантажі у погодженому сторонами обсязі. Залежно від виду транспорту, яким передбачається систематичне перевезення вантажів, укладаються такі довгострокові договори: довгостроковий – на залізничному і морському транспорті, навігаційний – на річковому транспорті (внутрішньому флоті), спеціальний – на повітряному транспорті, річний – на автомобільному транспорті. Порядок

укладення довгострокових договорів встановлюється відповідними транспортними кодексами, транспортними статутами або правилами перевезень. Умови перевезення вантажів окремими видами транспорту, а також відповідальність суб'єктів господарювання за цими перевезеннями визначаються транспортними кодексами, транспортними статутами та іншими нормативно-правовими актами. Сторони можуть передбачити в договорі також інші умови перевезення, що не суперечать законодавству, та додаткову відповідальність за неналежне виконання договірних зобов'язань.

Отже, як вбачається із аналізу норм ст. 909 ЦК та ст. 307 ГК у розкритті змісту поняття «договір перевезення вантажу» вони не відрізняються. Договір укладається у письмовій формі, є двостороннім, реальним, оплатним, особливості укладення визначаються у підзаконних актах тощо.

З наукової та практичної точок зору цікавість викликає строк позовної давності за договором перевезення вантажу за ГК та ЦК кодексами. Так, відповідно до ст. 315 ГК для пред'явлення перевізником до вантажовідправників та вантажоодержувачів позовів, що випливають з перевезення, встановлюється шестимісячний строк. Разом з тим, в ст. 925 ЦК визначено, що до вимог, що випливають із договору перевезення вантажу, пошти, застосовується позовна давність в один рік з моменту, що визначається відповідно до транспортних кодексів (статутів). Таким чином, і в цій частині врегулювання досліджуваних відносин ГК та ЦК потребують узгодження.

Із вище викладених обставин, а також із загальних норм ГК та ЦК, через призму ст. 1 ЦК, за якою цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, можна зробити висновок про те, що норми щодо змісту та порядку укладення договорів перевезення вантажу слід передбачити лише в ЦК, а в ГК визначити лише особливості здійснення господарської діяльності, пов'язаної із перевезенням вантажів.

Принагідно звертаємо увагу на те, що в юриспруденції, а також на практиці слід розмежовувати договір перевезення як договір про надання послуг від, наприклад, договору оренди, оскільки користування вагоном під час перевезення вантажу не є орендою майна, а плата за користування вагоном перевізника не є орендною платою.

Висновок. Проведений аналіз особливостей правового регулювання перевезень на підставі договору перевезення залізничним транспортом свідчить про те, що норми загального та спеціального законодавства вступають у «суперечку» між собою, а практика єдиної правильної відповіді щодо змістовного та юридико-технічного їхнього

розуміння не існує. Відтак залишаються актуальними питання про розмежування цивільно-правових та господарсько-правових договорів. Недосконалість норм зумовлює різну судову практику. Пропонуємо виключити з ГК норми, які розкривають зміст договорів перевезення, а лишити лише «відсилочну» норму про те, що такі відносини регулюються на підставі ЦК. При цьому ми підтримуємо існування норм в ГК, які визначають саме особливості перевезення вантажів як вид господарської діяльності, який підлягає ліцензуванню.

Література

1. Сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>.

Анотація

Ткаченко М. В. Договір перевезення залізничним транспортом: цивільно-правовий та господарсько-правовий аспект. – Стаття.

В статті аналізуються положення Цивільного кодексу України та Господарського кодексу України щодо розкриття змісту поняття «договір перевезення», істотних умов договору перевезення залізничним транспортом. Звертається увага на розмежуванні цивільних та господарських відносин щодо укладання договору перевезення вантажу залізничним транспортом. Пропонується виключити норми щодо договору перевезення вантажу з Господарського кодексу України.

Ключові слова: договір перевезення, залізничний транспорт, цивільні відносини, господарські відносини, цивільне право, господарське право, транспортний договір.

Аннотация

Ткаченко М. В. Договор перевозки железнодорожным транспортом: гражданско-правовой и хозяйственно-правовой аспект. – Статья.

В статье анализируются положения Гражданского кодекса Украины и Хозяйственного кодекса Украины относительно раскрытия содержания понятия «договор перевозки», существенных условий договора перевозки железнодорожным транспортом. Обращается внимание на разграничении гражданских и хозяйственных отношений по заключению договора перевозки груза железнодорожным транспортом. Предлагается исключить нормы о договоре перевозки груза из Хозяйственного кодекса Украины.

Ключевые слова: договор перевозки, железнодорожный транспорт, гражданские отношения, хозяйственные отношения, гражданское право, хозяйственное право, транспортное договор.

Summary

Tkachenko M. V. Contract of carriage by rail: civil and economic aspect. – Article.

The article analyzes the provisions of the Civil Code of Ukraine and the Commercial Code of Ukraine on the disclosure of the content of the concept of «contract of carriage», the essential terms of the contract of carriage by rail. Attention is paid to the distinction between civil and economic relations regarding the conclusion of a contract for the carriage of goods by rail. It is proposed to exclude the norms on the contract of carriage of goods from the Commercial Code of Ukraine.

Key words: contract of carriage, railway transport, civil relations, economic relations, civil law, commercial law, transport contract.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

С. М. Бондаренко*здобувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ЄДНОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ІЗ СЕЗОННИМИ ТА ТИМЧАСОВИМИ ПРАЦІВНИКАМИ

Постановка проблеми. Єдність та диференціація при правовому регулюванні трудових відносин за участю тимчасових та (або) сезонних працівників має об'єктивні підвалини, які обґрунтовують і визначають необхідність та доцільність застосування даного принципу до найманої праці вказаних категорій працівників. Єдність правового регулювання трудових відносин покликана забезпечити єдиний підхід (масштаб) до всіх категорій працівників, не допустити можливих випадків дискримінації і зловживань з боку роботодавців. Основу єдності правового регулювання у сфері трудового права становлять Конституція України та КЗпП України.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані із реалізацією принципів єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин із різними категоріями працівників у своїх наукових працях розглядали: І.М. Берназюк, В.С. Венедиктов, Н.Д. Гетьманцева, Л.П. Грузінова, С.М. Губський, Ю.П. Дмитренко, К.В. Коваленко, О.В. Смирнова, Ф.А. Цесарський та багато інших. Втім, як недолік варто відзначити той факт, що в науковій літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені проблемі єдності правового регулювання трудових відносин із сезонними та тимчасовими працівниками.

Саме тому **метою статті** є: надати характеристику єдності правового регулювання трудових відносин із сезонними та тимчасовими працівниками.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що розглядати єдність правового регулювання трудових відносин із сезонними та тимчасовими працівниками найбільш доцільно у окремих аспектах даних правовідносин. Так, одним із перших аспектів, в яких проявляється єдність правового регулювання трудових відносин за участю сезонних і тимчасових працівників, є виключно добровільний характер такого роду праці, тобто коли особа сама виявляє намір чи погоджується вступити у трудові відносини з метою виконання сезонних робіт чи здійс-

нення певних трудових функцій на протязі встановленого строку.

Наступним важливим моментом єдності правового регулювання трудових правовідносин за участю зазначених працівників є їх договірний характер. Дана засада логічно слідує із принципу заборони примусової праці і розвиває його. Адже забезпечити добровільність виникнення і реалізації трудових відносин можливо лише тоді, коли вони ґрунтуються на узгодженні їх сторонами взаємних інтересів, прав та обов'язків і досягнення на цій основі відповідної згоди, що й відбувається під час укладання трудового договору. Трудовий договір із сезонними та тимчасовими працівниками слід тлумачити як угоду (правочин) між зазначеним працівниками та роботодавцем (роботодавцями), на підставі якої перші реалізують своє право на працю, а другий (тобто роботодавець) залучає осіб до відповідної роботи на певний строк на умовах, визначених даним трудовим договором. Зауважимо, що визначаючи таким чином трудовий договір ми не маємо на меті охарактеризувати усі його властивості та соціально-правові аспекти як джерела правового регулювання трудових відносин між роботодавцем і сезонними або тимчасовими працівниками, адже сутність трудового договору не є предметом представленого дослідження. Однак, у такий спосіб, ми звертаємо увагу на те, що трудовий договір між роботодавцем та зазначеними працівниками є єдиною підставою виникнення між ними трудових відносин, як і у відносинах за участю інших категорій найманих працівників, що підтверджує єдність правового регулювання. Тобто укладення трудового договору є юридичним фактом, який засвідчує, що сторони дійшли взаємної згоди з приводу основних умов їх трудових відносин, і роботодавець може допустити найманого працівника до виконання обумовленої у договорі роботи. Зауважимо, що працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого

ним органу, та повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [1].

Що стосується форми та порядку укладання трудового договору, то тут також застосовуються загальні правила, передбачені КЗпП України, а саме: по-перше, договір укладається, у письмовій формі, яка є обов'язковою, якщо найманий працівник є фізичною особою. При укладенні трудового договору громадянин зобов'язаний подати паспорт або інший документ, що посвідчує особу, трудову книжку, а у випадках, передбачених законодавством, - також документ про освіту (спеціальність, кваліфікацію), про стан здоров'я та інші документи. Особі, запрошеній на роботу в порядку переведення з іншого підприємства, установи, організації за погодженням між керівниками підприємств, установ, організацій, не може бути відмовлено в укладенні трудового договору. Забороняється укладення трудового договору з громадянином, якому за медичним висновком запропонована робота протипоказана за станом здоров'я [1].

Далі, єдність правового регулювання трудових відносин за участю сезонних та (або) тимчасових працівників, проявляється у тому, що вони (дані працівники), як і будь-які інші категорії працівників, зобов'язані належним чином виконувати доручену їм за трудовим договором роботу та дотримуватися норм і правил, зокрема передбачених Правилами внутрішнього трудового розпорядку та колективного договору, що прийняті та діють на підприємстві, в організації, установі. У КЗпП встановлено, що працівники зобов'язані працювати чесно і сумлінно, своєчасно і точно виконувати розпорядження власника або уповноваженого ним органу, додержувати трудової і технологічної дисципліни, вимог нормативних актів про охорону праці, дбайливо ставитися до майна власника, з яким укладено трудовий договір [1].

Ну і, звичайно ж, єдність правового регулювання трудових відносин із сезонними та тимчасовими працівниками виражається у тому, що на них розповсюджується дія гарантій, які забезпечують трудові права та законні інтереси найманих працівників. До таких гарантій, зокрема слід віднести наступні:

- заборона необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу. Слід відмітити, що чинне законодавство хоча й передбачає таку заборону (ст. 5-1 КЗпП України), втім не містить чітко сформульованого визначення даного поняття, яке має яскраво виражений оціночний характер. Тим не менш аналіз положень чинного законодавства дозволяє зробити висновок, що необґрунтованою, на нашу думку,

має вважатися: відмова з підстав прямо заборонених законодавством, зокрема ст. 24 Конституції України та 2-1 КЗпП України (тобто це відмова з мотивів расової чи національної приналежності особи, її релігійних чи політичних уподобань, з огляду на її сімейне та соціальне становище тощо); відмова вмотивована якостями чи характеристиками особи, наявність яких у неї для виконання відповідної роботи не вимагається законодавством і не обумовлена трудовими функціями та обов'язками працівника на певній посаді; відмова взагалі без будь-якого пояснення, якщо роботодавець оприлюднив інформацію про вакансію і претендент на її заміщення формально відповідає усім вимогам, визначеним законодавством та роботодавцем, для виконання відповідної роботи. Отже, особі, яка звернулася до роботодавця з питання працевлаштування для виконання сезонної чи тимчасової роботи, не може бути відмовлено у прийнятті на роботу, якщо: по-перше, у роботодавця є відповідна вакансія і він шукає працівника для її заміщення; по-друге, особі не заборонено законодавством (наприклад, за станом здоров'я чи з огляду на вимоги антикорупційного законодавства) перебувати на відповідній посаді, виконувати певні трудові функції; по-третє, особа відповідає тим критеріям, які роботодавець визначив як необхідні для заміщення відповідної вакансії;

- право на належні та безпечні умови праці. Роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці. З цієї метою роботодавець забезпечує функціонування системи управління охороною праці, а саме: створює відповідні служби і призначає посадових осіб, які забезпечують вирішення конкретних питань охорони праці, затверджує інструкції про їх обов'язки, права та відповідальність за виконання покладених на них функцій, а також контролює їх додержання; розробляє за участю сторін колективного договору і реалізує комплексні заходи для досягнення встановлених нормативів та підвищення існуючого рівня охорони праці; забезпечує виконання необхідних профілактичних заходів відповідно до обставин, що змінюються; впроваджує прогресивні технології, досягнення науки і техніки, засоби механізації та автоматизації виробництва, вимоги ергономіки, позитивний досвід з охорони праці тощо; забезпечує належне утримання будівель і споруд, виробничого обладнання та устаткування, моніторинг за їх технічним станом; тощо [2]. При цьому роботодавець несе безпосередню відповідальність за порушення зазначених вимог [2]. Отже, специфіка досліджуваних категорій працівників і трудових правовідносин за їх участі, не робить виключень

для роботодавця щодо необхідності забезпечення таких робітників належними та безпечними умовами праці. Так, у Законі чітко визначено, що під час укладання трудових договорів (крім трудового договору про дистанційну роботу, про надомну роботу) роботодавець повинен поінформувати працівника під розписку про умови праці та про наявність на його робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто, можливі наслідки їх впливу на здоров'я та про права працівника на пільги і компенсації за роботу в таких умовах відповідно до законодавства і колективного договору. Працівнику не може пропонуватися робота, яка за медичним висновком протипоказана йому за станом здоров'я. До виконання робіт підвищеної небезпеки та тих, що потребують професійного добору, допускаються особи за наявності висновку психофізіологічної експертизи. Усі працівники згідно із законом підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності [2];

- право на належну і своєчасну оплату праці. За Конституцією України кожен має право на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом [3]. Заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу. Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства. Мінімальна заробітна плата – це встановлений законом мінімальний розмір оплати праці за виконану працівником місячну (годинну) норму праці. Мінімальна заробітна плата встановлюється одночасно в місячному та погодинному розмірах [1]. Спеціальне законодавство про сезонних та тимчасових працівників не містить окремих положень щодо системи та порядку оплати праці, а отже застосовуються загальні норми, передбачені главою VII КЗпП України та Законом України «Про оплату праці» від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР;

- право на відпочинок. Кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом [3].

Також важливо, що сезонні та тимчасові працівники, мають право не лише щорічні, але й інші види відпусток, передбачених законодавством, а

саме ст. 4 закону «Про відпуски», адже якихось заборон з цього приводу для досліджуваних категорій працівників Закон не містить;

- право на гарантії та компенсації передбачені трудовим законодавством у зв'язку із тимчасовою непрацездатністю, переїздом у іншу місцевість для виконання трудових функцій а обов'язків, службовим відрядженням та в інших випадках, встановлених КЗпП;

- захист від незаконного звільнення, який гарантується статтею 43 Конституції України. Змістом даної гарантії є вимога про те, що відносини між роботодавцем та працівником (зокрема сезонним та (або) тимчасовим) припиняються тільки з підстав передбачених чинним законодавством та у встановленому ним же порядку. Порухення даних вимог є підставою для звернення працівника до компетентного органу із вимогою про поновлення на роботі цього працівника та відшкодування йому роботодавцем шкоди, завданої незаконними діями останнього (тобто роботодавця);

- право працівників захищати свої трудові права і законні інтереси у позасудовому та судовому порядку. Сезонні та тимчасові працівники, так само як й інші категорії працівників, у випадку виникнення індивідуального чи колективного конфлікту із роботодавцем мають право скористатися передбаченими законодавством формами захисту своїх трудових і тісно пов'язаних із ними прав та законних інтересів. Зокрема такими інститутами є: а) комісія по трудових спорах (використовується тільки в індивідуальних трудових спорах); б) примирна комісія – орган, призначений для вироблення рішення, що може задовольнити сторони колективного трудового спору (конфлікту), та який складається із представників сторін. В роботі примирної комісії може приймати участь незалежний посередник, тобто визначена за спільним вибором сторін особа, яка сприяє встановленню взаємодії між сторонами, проведенню переговорів, бере участь у виробленні примирною комісією взаємоприйнятного рішення [3]; в) трудовий арбітраж – орган, який складається із залучених сторонами фахівців, експертів та інших осіб і приймає рішення по суті трудового спору (конфлікту) [3]; г) суди, яким підвідомчі будь-які юридичні спори; страйк, який являє собою тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту). Страйк застосовується як крайній засіб (коли всі інші можливості вичерпано) вирішення колективного трудового спору (конфлікту) у зв'язку з відмовою роботодавця або уповноваженої ним особи, організації роботодавців, об'єднання організацій роботодавців задовольнити вимоги

найманих працівників або уповноваженого ними органу, профспілки, об'єднання профспілок чи уповноваженого нею (ними) органу [3]. Слід відзначити, що на сьогодні в нашій державі страйк розглядається виключно як форма вирішення колективних трудових конфліктів, хоча останнім часом дослідники починають звертати увагу на доцільність обґрунтування питання індивідуального страйку; медіація, яка в нашій державі є відносно новим але досить перспективним інститутом для вирішення трудових спорів як індивідуального, так і колективного характеру. Медіація – це процес, в ході якого незацікавлена, безстороння, кваліфікована людина допомагає сторонам, втягнутим у конфлікт, досягнути взаємоприйняттого врегулювання. Посередник допомагає сторонам прийти до згоди, полегшує і спрямовує сторони на розв'язання конфліктної ситуації [5, с.130], однак не вирішує справи по суті і не виносить рішення за наслідками її розгляду.

Висновок. Отже, резюмуючи вище викладене, можемо дійти висновку, що єдність правового регулювання трудових відносин із сезонними та тимчасовими працівниками є важливою умовою забезпечення рівності прав даних працівників з іншими категоріями найманих працівників і недопущення будь-яких проявів дискримінації чи обмежень по відношенню до сезонних і тимчасових працівників, а рівно і отримання якихось переваг і привілеїв сезонними та тимчасовими працівниками перед іншими найманими працівниками, окрім тих, що прямо обумовлені об'єктивно існуючими умовами праці досліджуваних працівників. Слід відзначити, що чинне законодавство в цілому забезпечує вище зазначену рівність трудових прав, втім, окремі аспекти правового статусу сезонних та тимчасових працівників, все ж таки, йдуть у розріз із існуючими конституційними та законодавчими гарантіями. Така ситуація, вочевидь, обумовлена застарілістю трудового законодавства, особливо спеціально орієнтованого на врегулювання трудових відносин із сезонними та тимчасовими працівниками, і потребує вирішення шляхом оновлення та вдосконалення відповідного нормативно-правового базису.

Література

1. Кодекс законів про працю України (Затверджений Законом № 322-VIII від 10.12.71). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
2. Про охорону праці Закон України від 14 жовтня 1992 року № 2694-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 49, ст. 668.
3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *ВВР*. 1996. № 30, ст. 141.
4. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) Закон України від 03.03.1998

№ 137/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1998. № 34, ст. 227.

5. Козирева В. П., Гаврилішин А. П. Процедура примирення при вирішенні господарських спорів. *Юридичний вісник*. 2015. № 3 (36). С. 129–133.

Анотація

Бондаренко С. М. До характеристики єдності правового регулювання трудових відносин із сезонними та тимчасовими працівниками. – Стаття.

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України, обґрунтовано, що єдність правового регулювання трудових відносин із сезонними та тимчасовими працівниками є важливою умовою забезпечення рівності прав даних працівників з іншими категоріями найманих працівників і недопущення будь-яких проявів дискримінації чи обмежень по відношенню до сезонних і тимчасових працівників, а рівно і отримання якихось переваг і привілеїв сезонними та тимчасовими працівниками перед іншими найманими працівниками, окрім тих, що прямо обумовлені об'єктивно існуючими умовами праці досліджуваних працівників.

Ключові слова: принцип, єдність, правове регулювання, трудові правовідносини, сезонні та тимчасові працівники.

Аннотация

Бондаренко С. Н. К характеристике единства правового регулирования трудовых отношений с сезонными и временными работниками. – Статья.

В статье, опираясь на анализ научных взглядов ученых и норм действующего законодательства Украины, обосновано, что единство правового регулирования трудовых отношений с сезонными и временными работниками является важным условием обеспечения равенства прав данных работников с другими категориями наемных работников и недопущения любых проявлений дискриминации или ограничений по отношению к сезонным и временным работникам, а равно и получения каких-либо преимуществ и привилегий сезонными и временными работниками перед другими наемными работниками, кроме тех, которые прямо обусловлены объективно существующими условиями труда исследуемых работников.

Ключевые слова: принцип, единство, правовое регулирование, трудовые правоотношения, сезонные и временные работники.

Summary

Bondarenko S. M. To characterize the unity of legal regulation of labor relations with seasonal and temporary workers. – Article.

The article, based on the analysis of scientific views of scientists and current legislation of Ukraine, substantiates that the unity of legal regulation of labor relations with seasonal and temporary workers is an important condition for ensuring equal rights of other employees with other categories of employees and preventing any discrimination or restrictions. in relation to seasonal and temporary workers, as well as obtaining some advantages and privileges of seasonal and temporary workers over other employees, except those directly due to the objectively existing working conditions of the surveyed workers.

Key words: principle, unity, legal regulation, labor relations, seasonal and temporary workers.

УДК 349.22

Л. О. Гайдаренко

здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми. Сьогодні Україна, як і більшість інших країн світу, активно розвивається в правовому, економічному, політичному, соціальному напрямках, що відбивається і на стані правового регулювання суспільних відносин у сфері праці, оскільки праця є однією з основ існування суспільства і держави. Говорячи безпосередньо про тему цієї роботи, варто наголосити на тому, що сторони відносини знаходяться, по-перше, в нерівному економічному становищі по відношенню один до одного, по-друге, працівник підпорядкований владі роботодавця в рамках трудових відносин, що може призводити до зловживань з боку останнього. Працівникові в такій ситуації стає важко захистити свої майнові інтереси. Тому, видається, що питання, пов'язані з матеріальною відповідальністю працівника перед роботодавцем є актуальними на сьогоднішній день.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питанню юридичної відповідальності відводиться чільне місце в системі правової науки. Вона є однією з найскладніших і найгостріших тем сучасної юриспруденції. Завдяки юридичній відповідальності осіб за скоєні ними правопорушення держава здійснює забезпечення і гарантує права і свободи громадян. Метою правової держави є стабілізація правомірних соціальних відносин завдяки підвищенню якості правового регулювання шляхом уникнення неправомірної поведінки осіб.

Матеріальна відповідальність, як інститут, є одним з видів юридичної відповідальності (поряд з дисциплінарною, цивільною, кримінальною, адміністративною тощо), їй притаманні власні ознаки, а також механізм правового регулювання та його реалізація. Тому, перш ніж розпочати аналіз матеріальної відповідальності працівника, слід звернутися до визначення юридичної відповідальності.

При визначенні поняття юридичної відповідальності треба виявити зв'язок з відповідальністю в цілому, розглядати її як застосування загальних правил відповідальності до особливих властивостей права і закону, правової поведінки. Так, Н. М. Хуторян зазначає, що доцільно виокремити два аспекти юридичної відповідальності – активний і пасивний. Активний аспект юридичної відповідальності передбачає реалізацію відповідальності, тобто застосування її на суб'єктивному рівні. А юридична відповідальність як правовий інститут – це об'єктивне закріплення у правових

нормах. Про юридичну відповідальність як правовий інститут до початку будь-якої із стадій правозастосування слід говорити як про пасивну відповідальність» [1, с. 67].

Слід зауважити, що більшість вчених розуміють юридичну відповідальність як різновид соціальної відповідальності, а саме як закріплений у законодавстві і забезпечений державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать [2, с. 89].

Юридична відповідальність дійсно є одним із аспектів соціальної відповідальності. Сферою її реалізації є суспільство, а її виконання забезпечує соціальний порядок держави і гарантує захист законних інтересів громадян. Людина у своїй діяльності підпорядковується соціальним нормам і реалізовує її у суворій відповідності до правил поведінки, що регламентовані ними. Це пояснюється тим, що органи державної влади накладають на людину певні позбавлення, передбачені санкціями норм права, за вчинені нею правопорушення. Внаслідок цього юридична відповідальність відображається саме в реалізації встановленої санкції.

Оскільки юридична відповідальність є різновидом соціальної відповідальності, то в такому випадку її характерні особливості є предметом дослідження у таких науках, як філософія, етика, соціологія, політологія. Це означає, що соціальна відповідальність має місце тоді, коли поведінка особи набуває суспільного значення і впорядковується за допомогою соціальних норм. Будь-яка відповідальність – це обов'язок суб'єкта правовідносин здійснити вибір поведінки згідно з тими нормами, що панують у різноманітних сферах соціуму й безпосередньо виражають його інтереси. При цьому особа, яка вчинила правопорушення, має звітувати перед суспільством за власний вибір, а в разі недотримання певних вимог соціальної норми – нести покарання. Варто вказати, що за своїм значенням поняття «юридична відповідальність» є вузьчим за поняття «соціальна відповідальність». Як різновид соціальної відповідальності, юридична відповідальність суттєво впливає на творення правової держави і виступає вагомим засобом здійснення законності, правопорядку в Україні, забезпечує реалізацію прав і свобод людини і громадянина,

а також належного виконання державними органами і їх посадовими особами покладених на них повноважень.

Юридична відповідальність виявляється у вигляді одного з видів правового регулювання через накладення відповідних заборон і виступає засобом законності. Через інститут юридичної відповідальності відбувається зміцнення рівня правової свідомості, правової культури населення, а держава виконує свої безпосередні функції через принцип діяльності правової держави.

Сьогодні фахівці з загальної теорії права і галузевих юридичних наук захищають ідею про структурованість юридичної відповідальності в ширшому плані, що виходить за рамки розгляду її як наслідки правопорушення. Юридична відповідальність – це свідомо відповідальне ставлення людини до правильного виконання обов'язків, покладених на нього законом. У тому випадку якщо обов'язок не була виконана, виникає відповідальність в її негативному значенні – покарання, стягнення, примус тощо. Позитивна відповідальність у людини виникає вже в той момент, коли він приступає до виконання своїх обов'язків, а не з того часу, коли він їх не виконує або стане діяти всупереч їм. Позитивний аспект відповідальності можна охарактеризувати як те, що це не наслідки порушення порядку, а якість стимулятора, який необхідний, з точки зору інтересів суспільства і особи, виконання обов'язку, поведінки, позитивних соціальних ролей, покладених обов'язків.

Юридична відповідальність служить необхідним елементом в правовій системі, є частиною механізму і гарантій реалізації прав і обов'язків сторін трудових відносин.

Трудове право виділяє два види відповідальності – дисциплінарну і матеріальну. Дисциплінарна відповідальність настає за вчинення дисциплінарного проступку, передбаченого нормами Кодексу законів про працю України, і є видом ретроспективної відповідальності. Дисциплінарна відповідальність буває загальною і спеціальною. Загальна дисциплінарна відповідальність санкціонується Кодексом законів про працю України і Правилами внутрішнього трудового розпорядку і накладається абсолютно на всіх працівників. Кодексу законів про працю України виокремлює різноманітні дисциплінарні стягнення стосовно правопорушників, що мають загальний характер – звільнення і догана. Спеціальна дисциплінарна відповідальність виконується в порядку підлеглості згідно зі статутами про дисципліну та конкретних нормативних актів. Матеріальна відповідальність покладається на правопорушника за вчинену ним матеріальну шкоду, завдану підприємству, установі, організації за невиконання ним покладених трудових обов'язків. Матеріальна відповідальність застосовується тільки в пе-

редбачених законодавством межах і порядку за наявності прямої дійсної шкоди у разі заподіяння такої шкоди підприємству, установі чи організації протиправним діянням (дією або бездіяльністю). Матеріальна відповідальність може бути повною та обмеженою. Всі випадки повної й обмеженої матеріальної відповідальності передбачені Кодексом законів про працю України [3, с. 28].

Загальні правила щодо матеріальної відповідальності працівників визначаються Кодексом законів про працю України [4], Положенням про матеріальну відповідальність робочих і службовців за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації, затвердженим Указом Президії Верховної Ради СРСР від 13 липня 1976 року № 4204-IX [5]. Зазначені норми матеріального права визначають як підстави й умови покладення матеріальної відповідальності на працівників, так і розмір такої матеріальної відповідальності.

У трудовому законодавстві відсутнє легальне визначення матеріальної відповідальності. Визначення матеріальної відповідальності надається в численній науковій та навчальній літературі.

На думку одних вчених, матеріальна відповідальність сторін трудового договору є одним з видів юридичної відповідальності, полягає в обов'язку відшкодувати заподіяну іншій стороні збитки і настає при наявності підстав, умов і обсязі, закріпленому нормами трудового законодавства [1, с. 73].

Інші вчені вважають, що, даючи визначення матеріальної відповідальності, слід сказати, що це – санкція, передбачена чинним трудовим законодавством, що застосовується до однієї зі сторін трудових правовідносин з метою відшкодування майнової шкоди (збитків) за рахунок коштів правопорушника [6, с. 382].

Треті вчені вважають, що матеріальна відповідальність сторін трудового договору полягає в обов'язку однієї зі сторін трудових правовідносин відшкодувати майнову шкоду, заподіяну нею іншій стороні в результаті неналежного виконання своїх трудових обов'язків [7, с. 97].

Матеріальна відповідальність сторін трудового договору визначається й як обов'язок працівника або роботодавця, якими завдано збитків іншій стороні трудового договору, відшкодувати ці збитки відповідно до положень чинного законодавства.

В юридичній літературі залишаються дискусійними питання про роль і місце відповідальності в сфері трудового права, про самостійний характер матеріальної відповідальності в трудовому праві. Поняття природи матеріальної відповідальності в науці дається неоднозначно.

Одні вважають, що матеріальна відповідальність не може розглядатися як вид юридичної відповідальності, поряд з дисциплінарною та цивільно-правовою, оскільки в її основі лежить не якась конкретна сфера правових відносин, а певна

форма пропонується до правопорушника санкцій і слід віднести матеріальну відповідальність не до видів, а до форм реалізації всіх видів юридичної відповідальності [8, с. 141].

Інші вважають, що дисциплінарна і матеріальна відповідальність – це не самостійні види відповідальності, а різновиди трудової. У той же час більшість вчених виділяють матеріальну відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності [9, с. 73].

Юридична відповідальність, як правове поняття, пов'язане з поняттям правопорядку. Правопорядок, в свою чергу, можна визначити як певний стан впорядкованої організованості суспільних відносин, який базується на принципі законності та дотримання прав і свобод людини і громадянина. Правопорядок є невід'ємною частиною соціального і правового життя в нашій державі, це той соціальний результат, до якого прагне держава і суспільство, використовуючи різноманітні засоби та методики.

Основним елементом правопорядку у трудовому праві виступають трудові відносини. Трудове право, в свою чергу, регулює соціально та трудові відносини, сукупність яких повинно утворювати порядок в організаціях, підприємствах, установах або іншими словами внутрішній трудовий порядок. Внутрішній трудовий порядок виступає складовим елементом загального правопорядку в суспільстві та державі.

Поняття внутрішнього трудового порядку пов'язане з дисципліною праці, під останньою необхідно розуміти порядок поведінки працівників у процесі здійснення праці. Основний зміст трудового порядку становлять обов'язки сторін трудового договору (працівника і роботодавця). Дисципліна праці – необхідна умова спільної роботи. Її розглядають як сукупність правових норм, що регулюють внутрішній трудовий розпорядок, встановлюють трудові обов'язки працівників і роботодавців, що визначають заходи заохочення за успіхи в роботі і відповідальність за умисне невиконання цих обов'язків [10, с. 84].

Позитивна матеріальна відповідальність, як і позитивна юридична відповідальність, пов'язана з певною правомірною поведінкою. Матеріальна відповідальність сторін трудового договору спонукає як працівників, так і роботодавця виконувати свої обов'язки за трудовим договором так, щоб з боку працівників не було псування, втрати, знищення, розкрадання матеріальних цінностей (майна) роботодавця, а з боку роботодавця забезпечувалися б правові гарантії працівників щодо їх законного права працювати, своєчасно і в повному розмірі отримувати заробітну плату, забезпечення збереження майна працівника в процесі праці. Отже, якщо працівник дбайливо ставиться до майна роботодавця та інших працівників, а ро-

ботодавець забезпечує правові гарантії працівників щодо їх законного права працювати, виплачує своєчасно і в повному розмірі заробітну плату, забезпечує збереження майна працівника в процесі праці, в цьому випадку проявляється (реалізується) позитивна матеріальна відповідальність сторін трудового договору, яка полягає в регулюванні правомірної поведінки суб'єктів трудових правовідносин.

Реалізація позитивної матеріальної відповідальності настає при правильному, належному дотриманні і виконанні вимог правових норм (обов'язок діяти правомірно) суб'єктами трудових правовідносин.

Матеріальна відповідальність є двосторонньою, складається з матеріальної відповідальності працівника за шкоду, заподіяну роботодавцю, та матеріальної відповідальності роботодавця перед працівником. Ця відповідальність, за загальним правилом, настає за заподіяння шкоди однією із сторін трудового договору в результаті невиконання або неналежного виконання обов'язків іншою стороною даного договору і складається з обов'язків винної сторони відшкодувати завдані збитки. Разом з тим, матеріальна відповідальність є одним з видів юридичної відповідальності, отже, їй притаманні всі риси, які характерні для юридичної відповідальності. Таким чином, при характеристиці матеріальної відповідальності необхідно враховувати ознаки, що визначають юридичну відповідальність. Як вид соціальної відповідальності юридична відповідальність характеризується єдністю позитивного і негативного аспекту її реалізації. Отже, в зміст матеріальної відповідальності входить позитивний і негативний аспект її реалізації з відмінними, власними ознаками, що характеризують цей вид відповідальності.

Висновок. Відповідальність у трудовому праві можна визначити як обов'язок особи – учасника суспільних відносин в сфері праці зазнавати несприятливі наслідки особистого, організаційного або майнового характеру за винне вчинення дії або бездіяльності, яка завдала шкоди контрагенту по відносинам у сфері найманої праці.

Основними цілями юридичної відповідальності в сфері праці є: забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів трудових відносин; охорона і захист правопорядку в області суспільної праці; попередження можливих протиправних дій або бездіяльності в майбутньому.

Література

1. Трудове право України: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: МАУП, 2003. Ч. 3. 2003. 104 с.
2. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Вид. 6-е. Х.: Консум, 2002. 160 с.
3. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / Н.М. Оніщенко, А.Є. Шевчен-

ко, О.В. Скрипнюк ; відп. ред.: Ю.В. Баулін. Донецьк: Кальміус, 2013. 423 с.

4. Кодекс законів про працю України: Закон УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Дод. до № 50. Ст. 375.

5. Положенням про матеріальну відповідальність робочих і службовців за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації: Указ президії верховної ради СРСР. *Відомості Верховної Ради СРСР* від 21.07.1976. 1976 р. № 29. С. 427.

6. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підручник. 2-ге видання, стереотип. К. : Вікар, 2004. 725 с.

7. Венедиктов В. С. Перспективи формування інституту трудової юридичної відповідальності. *Правова держава*. 1992. Вип. 1. С. 97-99.

8. Хуторян Н. М. Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин : монографія. К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 264 с.

9. Майнова відповідальність. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3 : К–М. 792 с.

10. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навчальний посібник. К. : МАУП, 2003. 240 с.

Анотація

Гайдаренко Л. О. До питання юридичної відповідальності у трудовому праві. – Стаття.

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем у сфері трудових відносин щодо поняття юридичної відповідальності у трудовому праві. У статті зазначається, що завдяки юридичній відповідальності осіб за скоєні ними правопорушення держава здійснює забезпечення і гарантує права і свободи громадян. Юридична відповідальність є одним із аспектів соціальної відповідальності. Сферою її реалізації є суспільство, а її виконання забезпечує соціальний порядок держави і гарантує захист законних інтересів громадян. Це означає, що соціальна відповідальність має місце тоді, коли поведінка особи набуває суспільного значення і впорядковується за допомогою соціальних норм. Будь-яка відповідальність – це обов'язок суб'єкта правовідносин здійснити вибір поведінки згідно з тими нормами, що панують у різноманітних сферах соціуму й безпосередньо виражають його інтереси. При цьому особа, яка вчинила правопорушення, має з'ясувати перед суспільством за власний вибір, а в разі недотримання певних вимог соціальної норми – нести покарання.

Зауважується, що трудове право виділяє два види відповідальності – дисциплінарну і матеріальну. Дисциплінарна відповідальність настає за вчинення дисциплінарного проступку, передбаченого нормами Кодексу законів про працю України, і є видом ретроспективної відповідальності. Матеріальна відповідальність покладається на правопорушника за вчинену ним матеріальну шкоду, завдану підприємству, установі, організації за невиконання ним покладених трудових обов'язків. Матеріальна відповідальність застосовується тільки в передбачених законодавством межах і порядку за наявності прямої дійсної шкоди у разі заподіяння такої шкоди підприємству, установі чи організації протиправним діянням (дією або бездіяльністю).

Акцентовується, що юридична відповідальність, як правове поняття, пов'язане з поняттям правопорядку. Правопорядок, в свою чергу, можна визначити

як певний стан впорядкованої організованості суспільних відносин, який базується на принципі законності та дотримання прав і свобод людини і громадянина. Основним елементом правопорядку у трудовому праві виступають трудові відносини. Внутрішній трудовий порядок виступає складовим елементом загального правопорядку в суспільстві та державі.

Ключові слова: працівник, роботодавець, соціальна відповідальність, юридична відповідальність, матеріальна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, правопорядок.

Аннотация

Гайдаренко Л. О. К вопросу юридической ответственности в трудовом праве. – Статья.

Статья посвящена одной из актуальных проблем в сфере трудовых отношений относительно понятия юридической ответственности в трудовом праве. В статье отмечается, что благодаря юридической ответственности лиц за совершенные ими правонарушения государство осуществляет обеспечение и гарантирует права и свободы граждан. Юридическая ответственность является одним из аспектов социальной ответственности. Сферой ее реализации является общество, а ее исполнение обеспечивает социальный порядок государства и гарантирует защиту законных интересов граждан. Это означает, что социальная ответственность имеет место тогда, когда поведение лица приобретает общественное значение и упорядочивается с помощью социальных норм. Любая ответственность – это обязанность субъекта правоотношений осуществить выбор поведения в соответствии с теми нормами, которые господствуют в различных сферах социума и непосредственно выражают его интересы. При этом лицо, совершившее правонарушение, должно отчитываться перед обществом за свой выбор, а в случае несоблюдения определенных требований социальной нормы – нести наказание.

Отмечается, что трудовое право выделяет два вида ответственности – дисциплинарную и материальную. Дисциплинарная ответственность наступает за совершение дисциплинарного проступка, предусмотренного нормами Кодекса законов о труде Украины, и является видом ретроспективной ответственности. Материальная ответственность возлагается на правонарушителя за совершенный им материальный ущерб, причиненный предприятию, учреждению, организации за невыполнение им возложенных трудовых обязанностей. Материальная ответственность применяется только в предусмотренных законодательством пределах и порядке при наличии прямого действительного ущерба в случае причинения такого вреда предприятию, учреждению или организации противоправным деянием (действием или бездействием).

Акцентируется, что юридическая ответственность, как понятие, связано с понятием правопорядка. Правопорядок, в свою очередь, можно определить, как состояние упорядоченной организованности общественных отношений, основанных на принципе законности и соблюдения прав и свобод человека и гражданина. Основным элементом правопорядка в трудовом праве выступают трудовые отношения. Внутренний трудовой порядок выступает составным элементом общего правопорядка в обществе и государстве.

Ключевые слова: работник, работодатель, социальная ответственность, юридическая ответственность, материальная ответственность, дисциплинарная ответственность, правопорядок.

Summary

Haidarenko L. O. On the issue of legal liability in labor law. – Article.

The article is devoted to the coverage of one of the current problems in the field of labor relations regarding the concept of legal liability in labor law. The article notes that due to the legal responsibility of persons for their offenses, the state provides and guarantees the rights and freedoms of citizens. Legal responsibility is one aspect of social responsibility. The sphere of its implementation is society, and its implementation ensures the social order of the state and guarantees the protection of the legitimate interests of citizens. This means that social responsibility occurs when a person's behavior acquires social significance and is regulated by social norms. Any responsibility is the obligation of the subject of legal relations to make a choice of behavior in accordance with the norms that prevail in various spheres of society and directly express its interests. In this case, the person who committed the offense must report to the public for his choice, and in case of non-compliance with certain requirements of the social norm – to be punished.

It is noted that labor law distinguishes two types of liability – disciplinary and material. Disciplinary liability arises for committing a disciplinary offense under the provisions of the Labor Code of Ukraine, and is a type of retrospective liability. Liability is imposed on the offender for the material damage caused to the enterprise, institution, organization for failure to perform his duties. Liability is applied only within the limits prescribed by law and in the presence of direct actual damage in the event of such damage to the enterprise, institution or organization by an illegal act (action or omission).

It is emphasized that legal responsibility, as a legal concept associated with the concept of law and order. The rule of law, in turn, can be defined as a certain state of orderly organization of social relations, which is based on the principle of legality and respect for human and civil rights and freedoms. The main element of law and order in labor law are labor relations. Internal labor order is an integral part of the general rule of law in society and the state.

Key words: employee, employer, social responsibility, legal responsibility, material responsibility, disciplinary responsibility, law and order.

УДК 349.2

О. Ю. Кісіль
здобувач

кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАГАЛЬНОГО ТА СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ, ЯКИМ ВИЗНАЧАЮТЬСЯ ПРАВОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Постановка проблеми. Ефективність функціонування відповідної сфери суспільних відносин напряму залежить від того, наскільки повно й якісно здійснено їх нормативно-правову регламентацію. Як цілком слушно відмічає авторський колектив підручнику «Адміністративна діяльність органів поліції України», в умовах формування в Україні основ правової держави роль і значення правового регулювання суспільних відносин набувають особливої актуальності. Це, підкреслюють вчені, зумовлено тим, що головною ознакою моделі держави, що характеризується як правова, є саме ознака високої правової урегульованості суспільних відносин [1, с.104]. Не є в цьому випадку виключенням і здійснення соціального забезпечення поліцейських, що відбувається на основі значної кількості законодавчих актів, положення яких встановлюють правові засади такої діяльності. При цьому, з огляду на специфіку правового статусу поліцейських, законодавство України, яким визначаються правові засади їх соціального забезпечення, може бути розподілене на загальне та спеціальне.

Стан дослідження. Варто відмітити, що проблема соціального забезпечення поліцейських не є новою. Зокрема їй приділяли увагу: Б.Д. Мартиненко, В.В. Новак, М.М. Клемпарський, М.О. Дей, О.Ю. Сердюк, О.С. Гальченко, І. С. Ярошенко, С.О. Устинов, В. С. Тарасенко, В. А. Рудик, В. В. Ковальська, В. А. Петухов, М. В. Чічкань, Ж. А. Дробот та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових досліджень, в окресленій сфері залишається чимала кількість проблем теоретичного та практичного характеру.

Саме тому метою статті є: встановити напрямки вдосконалення загального та спеціального законодавства України, яким визначаються правові засади соціального забезпечення поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Існування загального та спеціального законодавства України, що визначає правові засади соціального забезпечення поліцейських, обумовлено специфікою правового регулювання даної сфери суспільних відносин, зокрема застосування під час такої діяльності принципу єдності та диференціації правового регулювання нормами трудового права. У даному випадку єдність правового регулювання буде за-

безпечуватися за допомогою дії норм загального законодавства, тоді як його диференціація буде знаходити свій прояв під час реалізації норм законодавства спеціального.

Так, говорячи про загальне законодавство, яке визначає правові засади соціального захисту поліцейських, в першу чергу слід назвати Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року (далі КЗпП України), положення якого регулюють трудові відносини всіх працівників, сприяючи зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва та піднесенню на цій основі матеріального й культурного рівня життя трудящих, зміцненню трудової дисципліни та поступовому перетворенню праці на благо суспільства в першу життєву потребу кожної працездатної людини [2]. Про загальний характер вказаного нормативно-правового свідчить аналіз ст. ст. 3, 4, в яких вказано, що законодавство про працю складається з КЗпП України та інших актів законодавства України, прийнятих відповідно до нього. При цьому законодавство про працю регулює трудові відносини працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами [2].

Вищенаведений нормативно-правовий акт є не тільки актом загального законодавства по відношенню до визначення засад соціального забезпечення поліцейських, а й для працівників будь-якої галузі. При цьому не можна не відмітити те, що він є найстарішим серед кодифікованих нормативно-правових актів, прийнятий ще за радянських часів. За час його існування його положення зазнавали десятки редагувань і на сьогодні він може бути визнаний морально застарілим. Будучи основним нормативно-правовим актом трудового законодавства, КЗпП України доволі поверхнево регламентує питання соціального забезпечення працівників, а якщо бути точнішим – взагалі не оперує даним терміном. Лише Глава XVII КЗпП України присвячена питанням загальнообов'язкового державного соціального страхування та пенсійного забезпечення, зокрема має однойменну назву. Аналіз даної Глави КЗпП

України свідчить, що вона складається лише з чотирьох норм (ст. ст. 253-256) і останні зміни зазнавала ще в 2003 році, тобто більш ніж п'ятнадцять років тому! Більш того, окремі норми КЗпП України мають ще «радянську» редакцію, що звичайно не може співпадати з сучасним станом нормативно-правової регламентації відповідних суспільних відносин. Так, наприклад ст. 112 КЗпП України викладена в редакції указу Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення до Кодексу законів про працю Української РСР змін і доповнень, пов'язаних з перебудовою управління економікою» від 27 травня 1988 року № 5938-XI, який і досі залишається чинним.

Взагалі на сьогодні залишаються чинними доволі значна кількість нормативно-правових актів, прийнятих ще за радянських часів, положення яких визначають правові засади реалізації прав працівників, у тому числі з питань їх соціального забезпечення. При цьому, вважаємо, що одним з приголомшливих аспектів правової регламентації соціального забезпечення поліцейських є такий, що визначає правові засади реалізації такого його напрямку як їх житлове забезпечення. Так, відповідно до ст. 96 (житлове забезпечення поліцейських) Закону України «Про Національну поліцію» поліцейські забезпечуються житлом на підставах і в порядку, визначених житловим законодавством. Основу житлового законодавства складає Житловий кодекс Української РСР прийнятий 30 червня 1983 року. І хоча останні зміни до даного нормативно-правового акта вносилися 16 грудня 2020 року, він і досі має зазначену назву і містить доволі спірні положення, які з урахуванням сучасних тенденцій до декомунізації українського суспільства виглядають доволі дивно. У даному випадку мова йде про Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 року, який було прийнято задля засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні, визначення правових основ заборони пропаганди їх символіки та встановлення порядку ліквідації символів комуністичного тоталітарного режиму [3]. Разом із тим, як зазначено в преамбулі Житлового кодексу Української РСР: «В результаті перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в нашій країні було створено необхідні передумови для розв'язання однієї з найважливіших соціальних проблем – задоволення потреби трудящих у житлі. Втілюючи в життя ленінські ідеї побудови комуністичного суспільства і здійснюючи курс на підвищення матеріального та культурного рівня життя народу, Радянська держава послідовно реалізує розроблену Комуністичною партією програму житлового

будівництва» [4]. Підкреслимо, що дані положення є чинними і не зазнавали змін з початку прийняття даного кодифікованого акта.

Наведене положення справ обумовлено рядом законодавчих приписів. Так, у зв'язку із постановою Верховної Ради України «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 року та прийняттям Акта незалежності України було винесено постанову Верховної Ради України «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» від 12 вересня 1991 року № 1545-XII. Як було вказано у вищенаведеному нормативно-правовому акті, до прийняття відповідних актів законодавства України на території республіки застосовуються акти законодавства Союзу РСР з питань, які не врегульовані законодавством України, за умови, що вони не суперечать Конституції та законам України. Також мову слід вести про Закон України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 року, в якому встановлено, що закони Української РСР та інші акти, ухвалені Верховною Радою Української РСР, діють на території України, оскільки вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності України. Україна є правонаступником прав та обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України й інтересам республіки.

Можна стверджувати про те, що одним з основних напрямків вдосконалення загального законодавства України, яким визначають правові засади соціального забезпечення поліцейських є прийняття нових нормативно-правових актів замість діючих на сьогодні актів радянського законодавства. При цьому слід відмітити спроби реалізації даного напрямку вдосконалення системи національного законодавства. Так, свого часу Кабінетом Міністрів України було ініційовано розгляд Верховною Радою України проекту Закону України «Про визнання такими, що втратили чинність, актів органів державної влади і управління Української РСР та Постанови Верховної Ради України від 12 вересня 1991 року № 1545-XII «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» та такими, що не застосовуються на території України, актів органів державної влади і управління Союзу РСР» від 22 травня 2017 року № 6480. Відповідно до приписів зазначеного законопроекту передбачалась втрата чинності: актами органів державної влади й управління Української РСР, ухваленими та введеними в дію до 24 серпня 1991 року, крім Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, актів, що стосуються адміністративно-територіального устрою України та державного кордону України, актів, якими надано згоду на обов'язковість

міжнародних договорів, укладених Українською РСР, та актів, прийнятих з метою забезпечення виконання таких міжнародних договорів [5].

У цілому погоджуючись з авторами вищенаведеного законопроекту, слід підтримати позиції тих учених-правознавців, на думку яких такі кроки не можуть бути реалізовані в стислі строки. Зокрема, на такому положенні справ наголошує С. М. Бортник, вказуючи при цьому, що лише одне визнання нечинними актів радянського законодавства є недостатнім кроком, оскільки внаслідок цього великий масив суспільних відносин буде не врегульовано належним чином. А тому спочатку необхідно прийняти відповідні нормативно-правові акти, а вже потім скасовувати ті, що були прийняті за часів радянської влади [6, с. 207]. Від себе зазначимо, що скоріш за все мова повинна йти про одночасне прийняття нового законодавства із скасуванням дії застарілого, що позитивно вплине й на вдосконалення загального законодавства України, що визначає правові засади соціального захисту поліцейських.

Вказані кроки з вдосконалення загального законодавства повинні бути реалізовані з одночасним переглядом спеціального законодавства України, що визначає правові засади соціального забезпечення поліцейських. Як зауважує О. К. Вишняков, з теоретичної точки зору, під спеціальним законодавством розуміються не тільки цілісні нормативні акти, але і сукупність окремих правових норм з того чи іншого питання. Диференціація правових норм може здійснюватися за різними спеціалізуючими ознаками: об'єкту регулювання (певним відношенням), суб'єкту (носію прав і обов'язків) та різними іншими ознаками, зокрема, за яким-небудь певним предметом (вид майна, комплекс дій тощо) [7, с. 367]. При цьому авторський колектив навчального посібнику «Новітнє вчення про тлумачення правових актів» зауважує, що термін «спеціальний закон» у судовій практиці та науці є загальноновживаним. Переважно цим терміном позначають правові норми (спеціальні), проте є і сенс у використанні терміну «спеціальний закон» як нормативно-правовий акт. Використання цього терміну виправдовується тоді, коли певний закон є спеціальним де-факто (оскільки його норми поширюються на певне вузьке коло суспільних відносин, що не виходить за межі сфери дії іншого закону, який при цьому є загальним) [8, с. 183]. Із чого слідує, що під спеціальним законодавством України, яке визначає правові засади соціального забезпечення поліцейських слід розуміти сукупність нормативно-правових актів, а також їх окремих положень, які встановлюють відповідні аспекти реалізації механізму соціального забезпечення саме поліцейських.

Однією з основних недоліків спеціального законодавства, що визначає правові засади соціального захисту поліцейських є, в першу чергу, його неповнота. Яскравим прикладом такого положення справ є приписи ст. 91 Закону України «Про Національну поліцію», які встановлюють правові засади службового часу та часу відпочинку поліцейських [9]. Аналіз вказаних законодавчих приписів свідчить про те, що в них відсутня вказівка на одну з провідних гарантій соціального забезпечення поліцейських – визначення тривалості їх робочого часу. Лише в п. 2 ст. 91 вищенаведеного нормативно-правового визначено, що розподіл службового часу поліцейських визначається розпорядком дня, який затверджує керівник відповідного органу (закладу, установи) поліції [9]. На практиці такий розподіл дійсно визначається на розсуд керівника відповідного структурного підрозділу, що знаходить свій прояв в самоуправстві, зокрема визначенні початку й завершення робочого дня в довільний, залежний тільки від волі окремого керівника спосіб.

Таке ж положення справ прослідковується й по відношенню до регламентації часу відпочинку поліцейських. Зокрема, як слідує з аналізу ч. 5 ст. 91 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейським, які виконували службові обов'язки у вихідні, святкові та неробочі дні, крім поліцейських, які працюють у змінному режимі, відповідний час для відпочинку в порядку компенсації надається протягом двох наступних місяців [9]. Однак на практиці доволі часто виникають ситуації, коли поліцейський, з огляду на доволі завантажений робочий графік, не може взяти вихідний день протягом двох місяців, оскільки дане питання повинно бути ініційовано ним безпосередньо. При цьому, що саме робити в такому випадку законодавець не вказує й на практиці такі порушення його трудових прав залишаються без компенсації. На нашу думку, в такому разі повинні застосовуватися механізми грошових компенсацій поліцейському. Проте на їх застосування є пряма заборона [10].

Отже, одним з основних недоліків правової регламентації соціального забезпечення поліцейських положеннями спеціального законодавства України є недостатнє висвітлення в них засад службового часу та часу відпочинку поліцейських. Окрім цього, порівняння норм загального та спеціального законодавства України, що визначає правові засади соціального забезпечення поліцейських, свідчить про те, що їх положення подекуди не уніфіковані, зокрема мають прямі суперечки. При цьому, як зауважує Л. А. Луць, уніфікація законодавства – це процес зближення законодавства шляхом встановлення чи введення в національні правові системи однакових (уподібнених) норм права (нормативно-правових припи-

сів) [11, с. 373]. Прикладом конфлікту приписів загального й спеціального законодавства, що визначає правові засади соціального забезпечення поліцейських, можуть слугувати особливості нормативної регламентації такого його напрямку як грошове забезпечення.

Розглядаючи особливості правової регламентації реалізації окремих напрямків соціального забезпечення поліцейських, в усіх без виключення випадках нами було підкреслено наявність значної кількості підзаконних нормативно-правових актів, положення яких визначають особливості реалізації відповідного напрямку. Наявність значної кількості підзаконних нормативно-правових актів, положення яких регламентують відповідну сферу суспільних відносин, вважаємо вкрай негативно впливає на стабільність її функціонування, а також зрозумілості правил поведінки, які діють у їх межах та адресовані їх суб'єктами. Більш того, в цьому випадку слід підтримати позицію, відповідно до якої концепція правової держави виходить з того, що пріоритет права з неминучістю повинен виступати як безумовний пріоритет (верховенство) закону в усій системі правових актів. Ось чому підзаконні акти в принципі повинні втратити характер нормативного регулятора, оскільки їх пряме призначення – забезпечувати правозастосовну діяльність [12, с. 190].

Зменшити масив підзаконних нормативно-правових актів, положення яких визначають правові засади соціального забезпечення поліцейських, а також врегулювати наявні в них суперечки із положеннями актів більшої юридичної сили, вирішити ряд інших проблемних питань, що мають місце у зв'язку з нормативною регламентацією даної сфери суспільних відносин, здається можливим шляхом систематизації масиву даного законодавства. Науковці відмічають, що систематизація законодавства – це своєрідне очищення від рутини, застарілості, множинності та відомчої зарегламентованості [13, с. 123]. При цьому систематизація законодавства – це діяльність із приведення нормативно-правових актів до єдиної, впорядкованої, внутрішньо узгодженої системи [14, с. 4]. Кожен з наведених способів систематизації законодавства має як ряд недоліків, так і переваг, внаслідок чого визначення особливостей застосування кожного з них в аспекті вдосконалення спеціального законодавства України, що визначає правові засади соціального забезпечення поліцейських, вимагало б від нас проведення не одного наукового дослідження. З урахуванням чого лише відмітимо, що на початку систематизації спеціального законодавства України, що визначає правові засади соціального забезпечення поліцейських, необхідно зробити його консолідацію.

Висновок. Таким чином, проведений аналіз свідчить про те, що як загальне, так і спеціаль-

не законодавство України, що визначає правові засади соціального захисту поліцейських, має ряд недоліків. Так, загальне законодавство, що є правовою основою соціального забезпечення не тільки поліцейських, а й в цілому працівників відповідних підприємств, установ, організацій, є вкрай застарілим, внаслідок чого потребує свого перегляду. З огляду на те, що фактично таке законодавство є правовою основою для прийняття всіх інших нормативно-правових актів, у тому числі тих, що в своїй сукупності утворюють законодавство спеціальне, яке закріплює правові засади соціального захисту саме поліцейських, реалізація вказаного напрямку його вдосконалення є першочерговим завданням. Після реалізації даного напрямку мова може йти вже про здійснення уніфікації законодавчих положень, а також систематизації спеціального законодавства України, що визначає правові засади соціального забезпечення поліцейських, за допомогою такого способу як його консолідація.

Література

1. Адміністративна діяльність органів поліції України : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Сокуренька ; [О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, В. А. Троян та ін. ; передм. В. В. Сокуренька] ; МВС України, Харків, нац. ун-т внутр. справ. Харків ; ХНУВС, 2017. 432 с.
2. Кодекс законів про працю України: закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
3. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: закон України від 09.04.2015 № 317-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 26. Ст. 219.
4. Житловий кодекс Української РСР: закон України від 30.06.1983 № 5464-X. *Відомості Верховної Ради України*. 1983. № 28. Ст. 573.
5. Про визнання такими, що втратили чинність, актів органів державної влади і управління Української РСР та Постанови Верховної Ради України від 12 вересня 1991 року N 1545-XII «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» та такими, що не застосовуються на території України, актів органів державної влади і управління Союзу РСР : проект закону України від 22.05.2017. № 6480 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=61841&pf35401=424281>.
6. Бортник С. М. Проблеми правового регулювання трудових прав поліцейських : дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.05. Харків, 2018. 389 с.
7. Вишняков О. К. Апроксимація правового забезпечення цивільних майнових відносин в Україні до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.03. Одеса, 2008. 459 с.
8. Новітнє вчення про тлумачення правових актів : навч. посіб. / В. Г. Ротань, І. Л. Самсін, А. Г. Ярема та ін.; відп. ред., кер. авт. кол. В. Г. Ротань. Х. : Право, 2013. 752 с.

9. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379

10. Про затвердження Порядку та умов виплати грошового забезпечення поліцейським Національної поліції та здобувачам вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.04.2016 № 260. *Офіційний вісник України*. 2016. № 39. Ст. 1497

11. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.01. Львів, 2004. 448 с.

12. Чепурнова Н. М., Серегин А. В. Теория государства и права: учеб. пособ. Москва: ЕАОИ, 2007. 465 с.

13. Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.05. Харків, 2007. 382 с.

14. Москаленко О. Перспективи кодифікації соціального законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 7 (223). С. 3-7.

Анотація

Кісіль О. Ю. Напрямки вдосконалення загального та спеціального законодавства України, яким визначаються правові засади соціального забезпечення поліцейських. – Стаття.

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та ряду чинних нормативно-правових актів, запропоновано авторське бачення щодо напрямків вдосконалення загального та спеціального законодавства України, яким визначаються правові засади соціального забезпечення поліцейських. Обґрунтовано, що одним із ключових напрямків вдосконалення чинного трудового законодавства, є здійснення його систематизації.

Ключові слова: загальне законодавство, спеціальне законодавство, трудове законодавство, соціальне забезпечення поліцейських, Національна поліція.

Аннотация

Кисиль Е. Ю. Направления совершенствования общего и специального законодательства Украины, которым определяются правовые основы социального обеспечения полицейских. – Статья.

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых и ряда действующих нормативно-правовых актов, предложено авторское видение направлений совершенствования общего и специального законодательства Украины, которым определяются правовые основы социального обеспечения полицейских. Обосновано, что одним из ключевых направлений совершенствования действующего трудового законодательства является осуществление его систематизации.

Ключевые слова: общее законодательство, специальное законодательство, трудовое законодательство, социальное обеспечение полицейских, Национальная полиция.

Summary

Kisil O. Yu. Directions for improving the general and special legislation of Ukraine, which determine the legal basis for social security of police officers. – Article.

The article, based on the analysis of scientific views of scientists and a number of current regulations, offers an author's vision on how to improve the general and special legislation of Ukraine, which determines the legal basis of social security of police officers. It is substantiated that one of the key directions of improvement of the current labor legislation is the implementation of its systematization.

Key words: general legislation, special legislation, labor legislation, social security of police officers, National Police.

УДК 349.2

І. В. Підпала*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальних дисциплін
Медико-природничого університету***ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ТРУДОВИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ МОРЯКІВ**

Виклад основного матеріалу. В преамбулі Статуту Організації Об'єднаних Націй виражена рішучість створити умови, при яких можуть дотримуватись справедливості і повага до зобов'язань, що випливають із договорів і інших різних джерел міжнародного права. При розгляді питання про захист прав суттєве значення має ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, згідно якої суд при вирішенні спорів на основі міжнародного права застосовує міжнародні конвенції, як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, які державами визнані спірними, міжнародні звичаї, як докази загальної практики, визнаної в якості правової норми; загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів по публічному праву різних націй в якості допоміжного засобу для визначення правових норм щодо застосування захисного механізму. Крім того, в систему міжнародно-правового механізму захисту наряду з нормативними юридичними актами і звичаями, входять правозастосовні акти самих держав і міжнародних організацій та міжнародних судових установ [1].

Внутрішньодержавні закони не розглядаються, як джерела захисту міжнародного права, оскільки вони виражають інтереси окремої держави, приймаються і діють в рамках її внутрішньої компетенції. Однак їх зміст не байдужий для міжнародно-правового регулювання питань захисту моряків. По-перше, визначені закони, що відповідають закономірностям міждержавного спілкування, проявляють позитивний вплив на створення нових норм міжнародного права для уникнення можливих порушень прав моряків. По-друге, наявність в деяких чи багатьох державах встановлення міжнародного звичаю, що визнається державами створює особливі умови для моряків-іноземців. По-третє, в процесі взаємної співпраці держави повинні поважати закони один одного, це призводить до взаємного спілкування і не суперечить загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права, для удосконалення системи захисту прав. По-четверте, належна реалізація багатьох міжнародно-правових норм обумовлена погодженими і взаємодіючими національними законами надає можливість створювати нові законодавчі норми, що захищають права моряків [2].

Правовідносини першого виду регулюються безпосередньо міжнародним правом, другого – правом національним. Міжнародно-правова норма виступає в даному випадку лише в якості юридичного факту, що визиває необхідність внутрішньодержавної правотворчості і встановлення внутрішньодержавних правовідносин, для можливого захисту прав моряків. Завдяки цьому, міжнародне право накладає зобов'язання на державу в цілому, а національне право визначає органи держави чи посадових осіб, відповідальних за забезпечення виконання міжнародних зобов'язань держав.

Досвід розвинутих країн показує, що національне трудове законодавство все більше намагається наблизитися до стандартів, що ухвалені світовим товариством і закріпленим в міжнародному праві з наступною імплементацією в національне трудове право. Однак, в наші дні все явніше відчувається необхідність нових підходів до міжнародних проблем, що хвилюють всі держави і кожную людину порізно з пошуку адекватних правових засобів захисту порушених прав. Нові заходи потрібні державам у зв'язку з активізацією процесу нормотворчості міжнародних організацій, оскільки багато з них розробляють і приймають акти, що сприяють створенню правових механізмів для забезпечення уникнення порушення прав моряків. Питання про правову природу і юридичну силу актів міжнародних міжурядових організацій є одним із найбільш складних і часто обговорюваних в доктрині міжнародного права. До теперішнього часу серед юристів-міжнародників сформувалася відносно стійка думка про те, що договори з участю міжнародних організацій володіють всіма ознаками міжнародно-правових актів і мають обов'язкову юридичну силу для сторін, що їх укладають і містять багато захисних моментів. Стандарти, що містяться в актах міжнародних організацій, виражають погоджену волю держав-учасників цієї міжнародної організації, але для того, щоб норми стали для держави обов'язковими, необхідно визнавати їх як міжнародно-правові.

Акти Міжнародної морської організації і МОП, будучи включеними в міжнародні стандарти набувають обов'язкової сили для держав і для суден під їх прапорами. При цьому уніфіковані міжнародні стандарти, виражені в вигляді конвенцій,

типових норм, протоколів і інших документів, стають частиною національного права, які слугують для держав регулюючою нормою для захисту прав моряків [3].

Як правило, міжнародні норми про працю перетворюються в форму міжнародних конвенцій і рекомендацій. Однак, між конвенціями і рекомендаціями є юридична відмінність. В той час, як конвенції призначені створювати обов'язки для держав, які їх ратифікують, рекомендації призначені для того, щоб, не зобов'язуючи державу, слугувати типовою нормою при підготовці національних норм в області регулювання умов праці та забезпечення захисту прав моряків. Ухилення членів МОП від ратифікації конвенцій призведе до того, що на практиці не будуть виконуватися міжнародні норми і конвенції, які не зможуть створювати обов'язки та формувати типові норми для країн, так як «шляхом створення типових стандартів можна поступово створити норми, що володіють міжнародно-правовою значимістю та слугують основою для послідувочої конкретизації соціальної політики товариств держав, для захисту прав громадян» [4].

Таким чином, можна стверджувати, що акти, які приймаються міжнародними організаціями (вчасності МОП) для моряків, носять характер обов'язкових міжнародних нормативів для держав – членів цієї організації і стають орієнтирами для національного законодавства, а потім шляхом, передбаченим в самих актах, включаються в національне законодавство у вигляді його норм з метою захищення прав моряків. Одним із шляхів наближення законодавства до міжнародних норм є використання моделей, що містяться в нератифікованих конвенціях, а також в рекомендаціях, а саме норми МОП, завжди є вираженням світового прогресивного досвіду в області праці на період їх прийняття завдяки різним випадкам, що виникають при порушенні прав моряків за умов виконання роботи. В той же час при розробці міжнародних стандартів праці потрібно уникати двох крайностей: з однієї сторони, якщо мета полягає в створенні норми, яка може бути імplementована відразу більшістю держав, то пошуки загального знаменника можуть привести до того, що норма буде встановлювати дуже низький рівень захисту прав моряків, щоб сприяти реальному прогресу, але з другої сторони, встановлення нормою дуже високого рівня захисту прав моряків не дозволить добитися її імplementації. Тому частіше всього в міжнародних нормах є прагнення знайти баланс між ідеальною і середньою реальною практикою для уникнення випадків порушення прав моряків [5].

У області праці та захисту прав моряків існує проблема уніфікації міжнародно-правових стандартів, в тому числі професійної підготовки мо-

ряків, їх працевлаштування і реалізації трудових правовідносин та захисту трудових і соціальних прав, що є однією із важливих сфер правового регулювання. Механізм такої уніфікації передбачає прийняття в державі заходів міжнародного, трудового, адміністративного, організаційного і іншого характеру, що витікає із норм міжнародного права для загального захисту прав моряків. При цьому, на формування міжнародно-правових норм суттєвий вплив чинять норми національних і міжнародних звичаїв, в формі яких з самого початку існували норми міжнародного морського права, які започаткували захист прав моряків при виконанні роботи.

Можна стверджувати, що положення Загальної декларації прав людини, міжнародних пактів ООН про права людини і семи конвенцій МОП, ратифікація яких об'явлена першочерговою в Декларації основоположних принципів в сфері праці 1998 р., відносяться до загальновизнаних принципів і норм міжнародно-правового регулювання праці та захисту прав моряків [6].

Слід відмітити, що багато актів МОП, в тому числі, які відносяться до моряків, датовані двадцятими роками минулого століття. При цьому далеко не всі конвенції МОП ратифіковані суттєвим числом держав. В той же самий час, загальновизнано, що «міжнародні стандарти в області праці використовуються зараз, як масштаб, як мірило при оцінці національного трудового законодавства, як міжнародно визнаний мінімум захисту соціальних прав і гарантій». Виходячи із цього очевидно, що чим більше міжнародних договорів ратифіковано державою, тим значніша дія міжнародного права на внутрішньодержавне законодавство тим сильніший захист прав моряків. Потрібно мати на увазі, що безпосередня реалізація конвенцій МОП у внутрішньодержавному праві буде дуже важкою, так як визнав конвенції МОП і інші міжнародні угоди в якості трудового та соціального права, ми тим самим піднімаємо теорію і практику в області праці на більш високий рівень. Інша справа – фактичне використання нового джерела трудового та соціального права, так як на шляху реального застосування конвенцій стоять великі труднощі. Із більшості конвенцій і рекомендацій МОП, організація при розробці міжнародних трудових норм та соціальних стандартів прагне врахувати реальні можливості держав для того, щоб міжнародні стандарти праці та захисту прав моряків отримали, як найбільш широке застосування. В зв'язку з цим норми міжнародного трудового та соціального права стають не такою високою планкою, досягнення якої сприяло б загальному прогресу. Тому багато країн, на сьогоднішній день, перевищили по деяким параметрам мінімальні стандарти в області праці та соціального захисту, в порівнянні з закріпленими в нормах

трудового права. При цьому рівень забезпечення прав найманих робітників в розвинених країнах світу перевищує досягнутий в теперішній час рівень в українському трудовому праві. Причому, в числі ратифікованих Україною конвенцій МОП є всі сім основоположних конвенцій, відображених в Декларації основоположних принципів в сфері праці 1998р., це свідчить про виконання Україною мінімальних вимог по відношенню до ратифікації конвенцій з метою захисту громадян, які керівництво МОП пред'являє до всіх держав – членів організації. В теперішній час разом з тим слід враховувати, що Україна, будучи членом МОП, зобов'язана не тільки здійснювати імплементацію ратифікованих конвенцій, але і може ігнорувати конвенції, які вона не ратифікувала, а також рекомендації МОП, які не мають норм щодо забезпечення захисту прав моряків. Таким чином, не одна держава не в змозі виконати свої міжнародні обов'язки по правам людини, якщо вона не приведе в відповідність з ними своє конституційне і галузеве законодавство [7].

Ряд питань українського законодавства не в повній мірі відповідає загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права в сфері праці та соціального захисту прав моряків. За роки, що пройшли з часу проголошення незалежності і становлення України, як самостійної держави, наряду з Конституцією України прийнято ряд нових законів, які в достатньому ступені втілюють в себе основоположні принципи і норми міжнародного права і в цілому відповідають сучасним вимогам міжнародного права для захисту моряків при порушенні прав.

Крім того, аналіз сучасних проблем трудового та соціального права України, в порівнянні з аналогічними проблемами розвинених зарубіжних країн підтверджують думку про принципіальні єдині закономірності розвитку правового регулювання праці та соціального захисту в країнах світових товариств. Вслід за розвиненими європейськими державами Україна включила в свою Конституцію норму наступного змісту: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» (стаття 9), що надає безперешкодне користування нормами з метою уникнення порушення прав, так як ця норма Конституції надає привід для висновку проте, що «правові акти МОП є важливим джерелом трудового права» [8].

Статут МОП зобов'язує кожну країну – члена організації «надати Конвенцію на розгляд уряду, в компетенцію якого входить вирішення цього питання, для прийняття відповідного закону чи для прийняття заходів іншого порядку» (п. 5 ст. 19 Статуту). В ряді країн, включаючи Україну, норми міжнародного права були об'явлені складовою частиною їх правової системи, а

положення міжнародних договорів отримали пріоритет над нормами національного законодавства в випадку їх колізії між собою у випадку застосування для захищеності прав громадян. В деяких країнах для введення в дію норм Конвенцій вимагається попереднє прийняття внутрішнього закону в відповідності зі змістом конвенції. За останні роки зафіксовано понад 2 тисячі випадків, коли держави – члени МОП приводили своє законодавство в відповідності з вимогами ратифікованих конвенцій для покращення нормативних заходів щодо захисту прав робітників, що працюють за кордоном. В інших країнах існує доктрина, згідно якої конвенція вважається діючою і в середині країни в силу одного лише акту її ратифікації.

В країнах ЄС ця проблема вирішена більш однозначно: там проголошена прихильність загальнолюдським цінностям і ратифіковані міжнародні і регіональні акти про права людини, а також об'явлено про пріоритет міжнародного права над внутрішнім. Багато загальновизнаних стандартів прав людини діють в цих країнах як внутрішнє право і, дійсно, розглядаються, як найважливіше джерело національного трудового права, а в ряді країн навіть, як головне його джерело [9].

В трудовому праві України (ст. 3 КЗпП) регулювання трудових відносин і інших безпосередньо пов'язаних з ними відносин здійснюється законодавством про працю, а саме ст. 4 КЗпП, тобто Кодексом законів про працю, іншими актами законодавства України, прийнятими відповідно до нього, а також, ст. 8-1 КЗпП України встановлено: «Якщо міжнародним договором або міжнародною угодою, в яких бере участь Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що їх містить законодавство України про працю, то застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди».

Між наведеними нормами Кодексу законів про працю утворилися протиріччя: з однієї сторони в статті 4 Законодавець не згадує в числі актів, що містять норми трудового права, міжнародні договори і інші міжнародно-правові акти, а з другої – в випадку протиріччя між національним і міжнародним правом віддає перевагу міжнародним договорам. Пояснити це можна, наприклад, тим, що Конституцією, яка володіє, безумовно, найвищою юридичною силою загальновизнані принципи і норми міжнародного права, а також міжнародні договори України включені в правову систему України, що дозволяє захищати трудові права через визнання міжнародних договірних і загальновизнаних норм у національному праві України. Такі включення в правову систему держави дозволяють за допомогою міжнародно-правових норм створювати законодавчі механізми, для захисту трудових і соціальних прав моряків за кордоном. Але факт включення в правову систему України не свідчить про те, що той чи інший

міжнародний договір України автоматично стає джерелом українського права. Адже далеко не всі міжнародні договори є самовиконуваними, тому для їх здійснення необхідно прийняття відповідного внутрішньодержавного нормативного правового акту. Крім того, в КЗпП мова йде про перевагу на користь міжнародних договорів в порівнянні з національним правом [10]. Але про перевагу на користь загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, а також міжнародних звичаїв і резолюцій міжнародних організацій (наприклад МОП) КЗпП не вказано, але вони вкрай необхідні для українських громадян, що працюють за кордоном, щоб користуватися для захисту при порушенні прав. Ця колізія, створює перешкоду на шляху прямої дії в праві України норм міжнародних конвенцій МОП. Таким чином, в ст. 4 КЗпП України доцільно внести зміни включивши в перелік норм регулюючих трудові і безпосередньо пов'язані з ними відносини та права, посилання на резолюції і рекомендації МОП, так як в багатьох випадках для захисту порушених прав необхідне безпосереднє застосування на території України норм міжнародного права. Наприклад, при регулюванні праці моряків та порушенні їх трудових прав неминуче повинні застосовуватися конвенційні вимоги МОП. В випадку ж приведення ст. 4 КЗпП України в відповідність з сучасними міжнародно-правовими нормами трудові права робітників, тобто моряків будуть захищені загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права більш ефективно [11].

Зіставлення положень міжнародно-правових актів, в тому числі Загальної декларації прав людини 1948р., Пактів про права людини 1966р., конвенцій і рекомендацій МОП з нормами українського законодавства показує, що багато норм міжнародних договорів в тому чи іншому ступені відтворені в законах України. Але застосування норм міжнародного права в судовій практиці України часто проходить нібито в прихованій формі – без прямого зазначення в рішенні суду на конкретний міжнародно-правовий акт. В таких випадках в рішеннях суду викладається зміст і розкривається суть відповідних норм закону України, які по суті співпадають або подібні з тими іншими міжнародно-правовими актами в області захисту трудових та інших прав моряків. У судових рішеннях лише в окремих випадках містяться посилання на ст. 23 Загальної Декларації прав людини. При розгляді справ цієї категорії суди звичайно керуються відповідними статтями КЗпП України, які співпадають з нормами названих міжнародно-правових актів. Однак, суди при розгляді справ щодо відновлення порушених прав все частіше наряду з нормами внутрішнього законодавства України змушені керуватися відповідними положеннями міжнародно-правових актів.

Судова практика останніх двох років все частіше використовує норми міжнародних конвенцій МОП. Найпоширеніша категорія справ, в яких акти МОП використовуються постійно – це трудові спори за порушення прав моряків і ці судові рішення зобов'язанні містити посилання на конвенції МОП разом з нормами національного права, а в разі дуже тяжких справ суди змушені виносити рішення на основі тільки одних конвенцій МОП [6].

Виникаючі в правозастосовній практиці спори, щодо порушення прав моряків не можливо врегулювати без міжнародних норм, тому в законодавстві про судову систему України доцільно було б закріпити відповідні повноваження судів України для своєчасного і правильного розгляду спорів в відповідності з нормами міжнародного права. Тим більш, що на практиці така тенденція вирішення спорів вже проявляється, без залежності прямого і чіткого законодавчого зобов'язання. Це якраз той випадок, коли правозастосовна практика випереджає волю законодавця. Але привести їх в повну відповідність одна з одною є обов'язковим і необхідним, оскільки це значно полегшить і узаконить здійснення міжнародних норм про працю в українському праві. Тому Україні слід ратифікувати не тільки конвенції, які містять більш високий рівень захисту прав в порівнянні з діючим законодавством, але і ті, які вже знайшли відображення в національному законодавстві [7].

Більш правильним було б в даному випадку говорити про те, що норми конвенцій застосовуються до виникаючих на території України трудових правовідносин. Якщо ж конвенційні норми введені в законодавство шляхом ратифікації чи видання відповідного закону, такі конвенції стають джерелами українського трудового права. Але в цьому випадку конвенції, а вірніше їх норми, викладені в національному законодавстві, стають джерелом внутрішньодержавного трудового права України, а не міжнародно-правовим джерелом. Набуття конвенціями МОП сили джерела українського права значить, що при розгляді трудового спору в суді робітники з роботодавці вправі посилатися на них для захисту свого порушеного права. В свою чергу суд вправі посилатися на конвенцію, якщо закон або інший застосовний нормативний акт їй не відповідає чи якщо в конвенції міститься норма більш точна і визначена, чим в законодавстві. У випадку винесення судом рішення на основі ратифікованої Україною конвенції МОП та обов'язково в судовому рішенні повинна бути зазначена конвенція в якості матеріально-правового обґрунтування. Може трапитися так, що конвенція ратифікована Україною, але національне законодавство ще не приведенне в повну відповідність з нею шляхом внесення змін в відповідні нормативні акти. В цьому випадку посилання на норми конвенції обов'язкове [12].

Комітет експертів в складі органів МОП, що відає контролем в відношенні дотримання країнами – членами МОП ратифікованих ними конвенцій, неодноразово підкреслював, що пряме формальне приведення внутрішнього закону у відповідність з ратифікованою конвенцією є переважним, так як в противному випадку для зацікавлених осіб виникають труднощі в визначенні їх прав по трудовим і іншим відносинам. Конвенції МОП встановлюють норми регулювання праці та захисту прав моряків, з тим, щоб ратифікувавши дану конвенцію держави – члени МОП у внутрішньому законодавстві встановили відповідні норми, сприятливіші для працюючих, чим норми даної конвенції. Прийняття конвенції чи рекомендації МОП ні в якому випадку не повинно розглядатися, як вплив на який-небудь закон, звичай чи угоду, що забезпечує більш сприятливі умови в порівнянні з передбаченими конвенцією чи рекомендацією (п. 8 ст. 19 Статуту МОП). Це значить, що норми міжнародного договору не завжди повинні мати пріоритет над нормами національного права. Сама МОП зобов'язує держави застосовувати своє національне законодавство, якщо воно більш сприятливе для робітника та на вищому рівні захищає його права, чим норми міжнародних конвенцій про працю. Але це ні в якому випадку не значить, що нормотворчість повинна обмежуватися бо, якщо це станеться то норми втратять багато свого змісту і своє значення інструменту, що сприяє прогресу [13].

Основна мета міжнародно-правового регулювання праці моряків – сприяти покращенню умов їх праці та захищати трудові права і тільки на основі досягнення цієї мети може проводитися уніфікація трудового законодавства. Значення уніфікації не завжди і не усюди однакове, так як вона не завжди оправдана і не скрізь допустима. Уніфікація не оправдана там, де національні норми про працю призвані створювати працюючим більш сприятливі умови праці та захисту прав, чим ті, які передбачені міжнародною угодою, в цих випадках уніфікація значила б погіршення умов праці. Вона не завжди допустима, бо угоди повинні застосовуватися в відповідності з конкретними соціально-економічними умовами країни. Закони можуть бути різними, важливо, щоб виконувалися зобов'язання по міжнародній угоді про працю, для уникнення порушення прав моряків [14].

Але на сьогодні, норми про працю, що існували вісімдесят років тому, суттєво відрізняються від теперішніх стандартів. Тому виникла насущна потреба активізувати роботу МОП по оновленню всіх раніше прийнятих конвенцій і рекомендацій, що стосуються моряків, а також роботу компетентних органів України по імплементації норм морських конвенцій МОП для удосконалення законодавства щодо зміцнення системи захисту трудових прав українських моряків.

При цьому трудове законодавство України повинно мати:

- максимально закріплені і гарантовані природні права особистості;
- забезпечений міжнародно-правовий рівень правового регулювання праці, як мінімальний для трудового українського права;
- врахований досвід правового регулювання явищ розвинених країн світу, який в трудовому праві України поки, що не передбачений;
- збережений в нових умовах передовий для світового товариства досвід захисту прав моряків, накопичений в українському трудовому праві [11].

В сучасному міжнародному праві є велика кількість актів, що стосуються правового регулювання та захисту трудових та інших прав моряків. В деяких із них містяться норми регулюючі працю моряків, наприклад: міжнародно-правові акти по забезпеченню мореплавства; міжнародно-правові акти по рятуванню на морі; міжнародно-правові акти, що регулюють підготовку і дипломування моряків; міжнародні конвенції і рекомендації в області трудових відносин на морі. До цієї категорії міжнародно-правових актів, в першу чергу, відносяться акти, що розробляються і видаються МОП, яка по мимо розроблення міжнародних стандартів, постійно веде велику роботу по узагальненню і уніфікації міжнародних і національних морських звичаїв. «Морські» конвенції і рекомендації МОП взяті разом складають так званий Міжнародний трудовий кодекс моряків. Він не є кодексом в юридичному змісті цього терміну, по суті – це неофіційний збірник конвенцій і рекомендацій МОП, що регулюють працю та захищають права робітників морської професії. Існуючі конвенції і рекомендації про працю та захист прав моряків класифікують по предмету регулювання. В найбільш загальному вигляді подібна класифікація існує в збірниках конвенцій і рекомендацій МОП, де акти МОП поділяються на такі розділи: загальний розділ, підготовка до вступу на посаду, умови допуску до роботи, посвідчення компетентності, загальні умови зайнятості, безпека, охорона здоров'я і добробут, робоча інспекція, соціальне забезпечення, захист від порушення прав [5].

Відходячи від традиційного поділу міжнародних джерел правового регулювання праці та захисту моряків, потрібно прийняти до застосування в нашій країні найбільш значимі акти, це:

Міжнародні стандарти праці, що застосовуються до всіх робітників, включаючи моряків. До цієї категорії відносяться ті, що вважаються загальновизнаними, це конвенції і рекомендації, що містять норми, обов'язкові для застосування у всіх сферах дії трудових правовідносин і розповсюджуються в тому числі на моряків. Такі стандарти носять самий загальний характер, надаючи робітникам визначене коло прав, якими вони мо-

жуть користуватися при вступі в трудові правовідносини, в процесі здійснення трудової діяльності та при вирішенні трудових спорів і іншого.

Норми допуску моряків до роботи на судні. Ці конвенції і рекомендації передбачають положення, що стосуються віку допуску до роботи на судні, медичного освідчення, професійного навчання моряків, допустимого робочого часу і періодів відпочинку для осіб, що не досягають 18 років, а також можливості їх професійної орієнтації і підготовки. Норми регулюють порядок працевлаштування і процедуру оформлення трудових правовідносин між моряком і судновласником. Конвенції і рекомендації, що входять в цю групу, включають положення відносно безробіття, трудових договорів, безперервної зайнятості, а також роботи на судах під іноземним прапором.

Стандарти регулюють заробітну плату і умови праці моряків. Заробітна плата є одним із найважливіших для моряка умов і має ряд специфічних особливостей, які закріплені в відповідних актах МОП.

Акти регулюють соціальне забезпечення моряків в сфері праці. Згідно специфіки умов праці моряків виникає необхідність регламентувати порядок і умови надання соціальних гарантій цієї категорії робітників.

Норми регулюють безпеку і охорону здоров'я моряків. Безпечним умовам праці моряків присвячені конвенції і рекомендації МОП, призначені забезпечити належні умови життя на борту морських суден.

Усі ці зазначені міжнародно-правові акти, що визначають умови праці моряків, містять положення про захист трудових і інших прав моряків.

Дольова вага в 25 відсотках конвенцій і рекомендацій міжнародної організації праці, прийнятих для регулювання праці та захисту прав моряків, свідчить про визнання на міжнародному рівні важливості і специфічності трудових відносин на морському флоті. Тому вслід за міжнародним правом українському законодавству потрібно використати в якості джерела правові норми про працю моряків, що визнанні на міжнародному рівні і повністю привести українське законодавство в відповідність з міжнародними стандартами.

Трудові права і обов'язки членів екіпажів морських суден і судновласників регулюються, як нормами міжнародного, так і нормами національного права держав. В зв'язку з виникненням колізій в застосуванні міжнародно-правових норм наряду чи в супереч з нормами національного права України слід ввести в Кодекс законів про працю України та в проект Трудового кодексу України і в Кодекс торгового мореплавства України імперативну норму про те, що ратифіковані Україною морські конвенції МОП застосовуються на території України,

в тому числі безпосередньо зацікавленими особами для більш надійного захисту моряків [15].

Висновок. Список проблем українських моряків та можливі шляхи їх вирішення аж ніяк не вичерпні. Однак і цей список говорить про існуючі поки що відсутності у держави зацікавленості щодо захисту своїх громадян перед іноземними і деколи вітчизняними роботодавцями, судновласниками або піратами. Таким чином, для зменшення існуючих проблем Україні вкрай необхідно ратифікувати Конвенцію «Про працю у морському судноплаванні» (2006р.), щоб полегшити працю вітчизняних моряків у іноземних судновласників.

Література

1. Антонович М. Імплементация міжнародного пакту про громадянські та політичні права в Україні: кризь призму Комітету ООН з прав людини. *Право України*. 2004. № 8. С. 33-36.
2. Міжнародне трудове право. URL: <http://www.coolreferat.com>.
3. Савич О.С. Деякі питання соціального захисту моряків. *Морське право: актуальні питання теорії та практики* : збірник наукових праць. О. : Изд-Інформ ОНМА, 2010. Вип. 5. С. 116-121.
4. Буткевич В.Г. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / В.Г. Буткевич, В.В. Мисик, О.В. Задорожній ; за ред. В.Г. Буткевича. К. : Либідь, 2002.
5. Иванов С.А. МОТ: контроль за применением международных норм о труде и его проблемы. *Государство и право*. 1997. № 7. С. 22-28.
6. Сидорченко В.Ф. Правовые проблемы охраны человеческой жизни и имущества на море. Л., 1983. С. 51.
7. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть : учебник. М., 1996. 152 с.
8. Удосконалення системи соціального і правового захисту моряків міжнародного торгового флоту, які зазнали піратських атак : Круглий стіл. URL: www.mfa.gov.ua/mfa/ua/pudlication/content/37379.htm.
9. Розроблено рекомендації для захисту трудових прав моряків <http://helsinki.org.ua/index.php?icN1306151624>.
10. Савич О.С. Социальная защита моряков и перспективы ее развития в контексте конвенции МОТ о труде в морском судоходстве 2006 года. *Морское обращение*. № 1-2. 2010. С. 22-24.
11. Савич О. С., Баймуратов М. О. Міжнародно-правові зобов'язання держав у сфері становлення альтернативних форм соціального страхування : монографія. О. : Фенікс, 2009. 280 с.
12. Мінпраці продовжує консультації щодо приєднання до Конвенції «Про працю в морському судноплаванні». *Офіційний сайт Міністерства праці та соціальної політики України. Новини*. URL: http://www.mlsp.gov.ua/control/uk/publish/article?artid=108573&cat_id=10717.
13. Працівники, як суб'єкти. Трудове право – Конспект лекцій. URL: <http://studentu-vuza.ru/trudovoe-pravo/konspekt-lektsiy/materialnaya-otvetstvennost-rabotnika.html>.
14. Бекашев Д. К. Міжнародно-правове регулювання праці моряків: дисертація ... кандидата юридичних наук: 12.00.05, 12.00.10. Москва, 2001. 221 с.
15. Шемякін О.М. Міжнародне приватне морське право. Одеса: ЛАТСТАР, 2000. 272 с.

Анотація

Підпала І. В. Правові гарантії трудових та соціальних прав моряків. – Стаття.

Судновласники кожної країни при працевлаштуванні повинні забезпечити членам екіпажу судна: безпечні умови праці; охорону їхнього здоров'я; наявність рятувальних засобів; безперерйне забезпечення продовольством і водою; наявність належних приміщень (кают, їдальнь, санітарних вузлів, медичних пунктів, приміщень для відпочинку); культурно-побутове обслуговування; застрахувати: заробітну плату й інші суми членів екіпажу судна, в тому числі витрати на репатріацію, життя і здоров'я членів екіпажу судна при виконанні ними трудових обов'язків.

Спеціальні норми національного законодавства держав, як правило, слугують основою для формування відповідних регулятивних міжнародно-правових норм захисту прав моряків. Зміст національного законодавства різних держав про працю моряків та захист їх прав особливо важливий в аспекті порівняльного права, що формує найбільш прогресивні ідеї національного права держав для відтворення міжнародним трудовим правом правової системи захисту. Кожна нова норма міжнародного трудового права призводить до виникнення двох різновидів правовідносин: з одної сторони, правовідносини між суб'єктами міжнародного права відносно зафіксованих в ній прав і обов'язків і з другої – між відповідними органами держави щодо здійснення витікання із такої норми міжнародно-правових обов'язків.

Ключові слова: міжнародні правовідносини, національне законодавство, судновласник, моряк, працевлаштування, трудові права, соціальний захист.

Аннотация

Підпала И. В. Правовые гарантии трудовых и социальных прав моряков. – Статья.

Судовладельцы каждой страны при трудоустройстве должны обеспечить членам экипажа судна: безопасные условия труда; охрану их здоровья; наличие спасательных средств; бесперебойное обеспечение продовольствием и водой; наличие надлежащих помещений (кают, столовых, санитарных узлов, медицинских пунктов, помещений для отдыха); культурно-бытовое обслуживание; застраховать: заработную плату и другие суммы членов экипажа судна, в том числе расходы на репатриацию, жизни и здоровья членов экипажа судна при исполнении ими трудовых обязанностей.

Специальные нормы национального законодательства государств, как правило, служат основой

для формирования соответствующих регулятивных международно-правовых норм защиты прав моряков. Содержание национального законодательства различных государств о труде моряков и защита их прав особенно важно в аспекте сравнительного права, формирует наиболее прогрессивные идеи национального права государств для воспроизведения международным трудовым правом правовой системы защиты. Каждая новая норма международного трудового права приводит к возникновению двух разновидностей правоотношений: с одной стороны, правоотношения между субъектами международного права в отношении зафиксированных в нее прав и обязанностей и с другой – между соответствующими органами государства по осуществлению утечки с такой нормы международно-правовых обязанностей.

Ключевые слова: международные правоотношения, национальное законодательство, судовладелец, моряк, трудоустройство, трудовые права, социальная защита.

Summary

Pidpala I. V. Legal guarantees of labor and social rights of seafarers. – Article.

Shipowners of each country must provide the crew members with: safe working conditions; protection of their health; availability of rescue equipment; uninterrupted supply of food and water; availability of appropriate premises (cabins, canteens, toilets, medical points, rest rooms); cultural and household services; to insure: salaries and other sums of the ship's crew members, including the costs of repatriation, life and health of the ship's crew members in the performance of their duties.

Special norms of the national legislation of the states, as a rule, serve as a basis for formation of the corresponding regulatory international legal norms of protection of the rights of seafarers. The content of the national legislation of different states on the labor of seafarers and the protection of their rights is especially important in terms of comparative law, forms the most progressive ideas of national law of states to reproduce the international labor law legal protection system. Each new norm of international labor law leads to two types of legal relations: on the one hand, legal relations between subjects of international law in relation to the rights and obligations enshrined in it, and on the other – between the relevant authorities to escape from such a rule of international legal obligations.

Key words: international legal relations, national legislation, shipowner, seafarer, employment, labor rights, social protection.

УДК 349.2

*Л. Г. Погорєлова**здобувач**Науково-дослідного інституту публічного права*

ЩОДО ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ

Метою цієї статті є розгляд теоретичних підходів до визначення «юридичної відповідальності» та формування висновків щодо визначення юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері права працівника на безпеку праці.

Постановка проблеми. Серйозною проблемою українського суспільства та держави є невідповідність діючого законодавства викликам сучасних реалій. Ця проблема стосується і трудового законодавства, яке не дивлячись на внесені зміни та множинність нормативно-правових актів у цій сфері є безрезультатним та неспроможним ефективно врегульовувати трудові відносини між суб'єктами. А тому потребує оновлення та вдосконалення. Одним із головних питань, яке потребує осмислення та вдосконалення є, зокрема, питання юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері права працівника на безпеку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, юридична відповідальність в трудовому праві і досі залишається нагальною темою для наукових досліджень. Зміст та сутність юридичної відповідальності у трудовому праві в тій чи іншій мірі досліджували наступні вчені: В.С. Венедіктов, С.Я. Вавжученко, М.І. Іншин, Д.Є. Кутоманов, Є.Ю. Подорожній, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, Г.І. Чанишева, Н.М. Хуторян, О.М. Ярошенко та інші наковці в галузі трудового права. проте комплексного дослідження проблематики юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері права працівника на безпеку праці, станом на сьогодні не проведено.

Виклад основного матеріалу. Поняття «відповідальність» – складне та багатогранне. У Великому енциклопедичному юридичному словнику «відповідальність» визначено, як вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників (фізичних та юридичних осіб), передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою [1, с. 105]. Аналіз відповідальності у загальнонауковому розумінні ґрунтується на філософському вченні про соціальну зумовленість поведінки індивіда, зв'язок зі свободою й необхідністю як передумовою реалізації в особистості функцій суб'єкта оновлення світу. Вихідним пунктом визначення відповідальності у загально

філософському аспекті в усі епохи було вирішення питання про співвідношення свободи і необхідності. Передумовою відповідальності є вибір індивідом можливої поведінки. Вибір визначається життєвою позицією особистості, в основі якої лежать моральні імперативи. Всі дії пов'язані з вибором і передбачають активність особистості, незалежно від того, нав'язана відповідальність ззовні чи взята нею добровільно [2, с. 17]. Н.Б. Болотіна вважає, що відповідальність за трудовим правом – це окремий вид юридичної відповідальності, яка полягає у передбаченому нормами трудового права обов'язку працівника відповідати за вчинене трудове правопорушення і зазнати відповідних санкцій [3].

У юридичній науці є достатня кількість наукових робіт, присвячених, як інституту юридичної відповідальності, так і поняттю «юридична відповідальність», зокрема. Так, В.С. Венедіктов визначає юридичну відповідальність як особливий правовий стан суб'єктів суспільних відносин, що впливає із змісту правових норм і направлений на забезпечення реалізації їх суб'єктивних прав та обов'язків [4, с. 61]. Деякі вчені розглядають юридичну відповідальність як різновид соціальної відповідальності. Так, В.М. Малиновська вказує, що «відповідальність соціальна і юридична співвідносяться одна з одною як рід та вид» [5, с. 4]. Сутність соціальної відповідальності, як такої, полягає в обов'язку кожного індивіда виконувати вимоги, що висуваються до нього суспільством, державою, іншими індивідами [6, с. 44]. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності є важливим засобом забезпечення законності і правопорядку в країні, дотримання прав і свобод людини та забезпечення належної реалізації державними органами та їх посадовими обов'язками своїх повноважень, визначених законом...» [5, с. 7]. Основним соціальним призначенням юридичної відповідальності є охорона та захист суспільних відносин від будь-яких незаконних порушень [7, с. 268]. В теорії права також існує точка зору, що юридична відповідальність – це правовідносини, в яких держава має право застосовувати певні заходи примусу до суб'єктів, які скоїли правопорушення і зобов'язані зазнавати втрат чи обмежень, передбачених санкціями норм права [8, с. 204].

Серед науковців також існує точка зору, що юридична відповідальність не є елементом правового статусу. Юридична відповідальність – це особливий правовий стан суб'єктів суспільних відносин, що впливає зі змісту правових норм і спрямований на забезпечення реалізації їх суб'єктивних прав та обов'язків, зазначають професор С.М. Прилипко і професор О.М. Ярошенко. Тобто, на думку згаданих учених, юридична відповідальність не існує на одній площині з правами та обов'язками, а спрямована на забезпечення їх реалізації. Юридична відповідальність є вторинним щодо обов'язків елементом, оскільки без обов'язку немає відповідальності [9, с. 109]. На наш погляд, без сумніву можна погодитися з таким твердженням науковців, бо юридична відповідальність дійсно забезпечує виконання та дотримання суб'єктами правовідносин своїх обов'язків.

В юридичній літературі роль та значення юридичної відповідальності пов'язується з: по-перше, застосування до правопорушників (фізичних та юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою. Юридична відповідальність є правовідношенням між державою в особі її органів та правопорушником, до якого застосовуються юридичні санкції з негативними для нього наслідками; по-друге, з одним з найважливіших засобів захисту інтересів особистості, суспільства та держави, що настає в результаті порушення приписів правових норм та виявляється у формі застосування до правопорушника заходів державного примусу; по-третє, специфічною властивістю суспільного відношення, яке виявляється у діяльності людини та реалізується в усвідомленні або у можливості усвідомлення людиною соціально значимих наслідків скоєння того чи іншого вчинку [6, с. 44].

Професор Н.М. Хуторян виокремлює «...два аспекти юридичної відповідальності – активний і пасивний. Активний аспект юридичної відповідальності передбачає реалізацію відповідальності, тобто застосування її на суб'єктивному рівні. А юридична відповідальність як правовий інститут – це об'єктивне закріплення у правових нормах. Про юридичну відповідальність як правовий інститут до початку будь-якої із стадій правозастосування слід говорити як про пасивну відповідальність» [10, с. 82].

Отже, на наш погляд, юридичну відповідальність, як загально-правову категорію, можна розглядати як різновид відповідальності, що полягає в покладанні відповідних санкцій на особу, яка вчинила проступок.

Дослідження наукової літератури вказує на те, що для кожної галузі права проблема визначення «юридичної відповідальності» – є актуальною. Так, юридична відповідальність в трудово-

му праві і досі залишається нагальною темою для наукових досліджень.

У навчальній літературі широко використовуються такі узагальнені поняття «трудова відповідальність», «юридична відповідальність у трудовому праві» [11, с. 360]. Здебільшого, теоретики концентрують свою увагу на дослідженні проблем матеріальної та дисциплінарної відповідальності, як самостійних категорій, не наголошуючи на їх спільній правовій природі. На наш погляд, у такого підходу є певні недоліки, зокрема, втрачається галузева належність такої юридичної відповідальності.

Відповідальність за порушення трудового законодавства може бути як загальноохоронюваною (адміністративною чи кримінальною) так і специфічно галузевою. Перша з них не належить до предмета трудового права і вимагає звернення до відповідних статей КУпАП і КК України. А трудову відповідальність можна визначити як обов'язок працівників і роботодавців, їх представників зазнати юридично несприятливих наслідків у формі втрат особистісного, організаційного і майнового характеру в порядку і на умовах, передбачених трудовим законодавством [12, с. 211].

В.С. Венедіктов, досліджуючи сутність юридичної відповідальності у сфері трудового права, пояснює необхідність застосування терміну «трудова відповідальність» тим, що вона настає при реалізації трудових правовідносин або безпосередньо пов'язана з їх виникненням, зміною чи припиненням. Це відповідальність у процесі праці, за діяльність, пов'язану із здійсненням права на працю, яка належить суб'єктам трудового права за дії або бездіяльність. Дисциплінарна та матеріальна відповідальність, хоча і регулюються нормами трудового права, але ці поняття широко використовуються і в інших галузях права [13, с. 128]. Отже, зважаючи на існуючі наукові підходи до розуміння юридичної відповідальності у трудовому праві, варто звернути увагу, що «вказана відповідальність, не змінюючи своєї юридичної природи та власної зовнішньо-правової форми, діючи у рамках трудових правовідносин, переймає на себе сутнісний характер трудового права» [14, с. 253].

Є.Ю. Подорожній, у свою чергу, зауважує, що правовим змістом юридичної відповідальності у трудовому праві є негативний обов'язок, тобто такий, що покладається на учасника трудових відносин проти його волі внаслідок вчинення ним порушення норм трудового права, і полягає у необхідності зазнати правопорушником для себе певних негативних наслідків у вигляді позбавлень, обтяжень чи обмежень. Також вчений наголошує, що про відповідальність мова йде саме як про обов'язок, а не покарання, адже у межах трудових відносин та трудового права, відповідальність не завжди має яскравий каральний ефект,

у ряді випадків вона виконує, скоріше, правовідновлюючу та компенсаційну функції (матеріальна відповідальність) [12, с. 320].

На наш погляд, важливо акцентувати увагу на договірному характері юридичної відповідальності у трудовому праві, адже ця риса дозволяє підкреслити галузеву особливість такої відповідальності. Так, централізоване правове регулювання не позбавляє працівника та роботодавця можливості конкретизувати питання відповідальності безпосередньо у контрактній формі трудового договору [15, с. 118 – 119]. Ю.С. Годованець наголошує, що «...трудова юридична відповідальність необхідно віднести до договірних видів відповідальності, оскільки, здебільшого вона ґрунтується на диспозитивних засадах. Проте є вагоме застереження – під час покладення на працівника трудової юридичної відповідальності повинні дотримуватися усі юридичні гарантії, передбачені трудовим законодавством, зміст та обсяг яких не може бути змінений договірним шляхом, за винятком контракту [15, с. 119].

Аналіз загальнотеоретичної літератури дає підстави констатувати, що фактично підставою юридичної відповідальності є або скоєння правопорушення, або порушення суб'єктивних прав, або об'єктивно протиправного діяння [16, с. 80], з цього слідує висновок, що трудовправа відповідальність застосовується за вчинення трудового правопорушення (як дисциплінарного проступку, так і майнового правопорушення) [17, с. 310].

Згідно із загальнотеоретичними положеннями елементами будь-якого правопорушення, власне, як і трудовправа, є: суб'єкт, об'єкт правопорушення, об'єктивна та суб'єктивна сторони.

У складі трудового правопорушення за порушення вимог чинного законодавства у сфері забезпечення безпечних умов праці суб'єктами – правопорушниками, як правило, виступають керівники, інші посадові (службові) особи, які виконують організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції. З одного боку, такі суб'єкти є працівниками, а з іншого, все ж таки наділені повноваженнями роботодавця. За твердженням С. Вечурко «роботодавець несе цілковиту відповідальність за створення належних, безпечних здорових умов праці, тому саме він найбільше зацікавлений у створенні таких умов праці а робочих місцях» [17, с. 11]. В процесі трудової діяльності досить часто і сам «...працівник своїм безвідповідальним ставленням до технологічної дисципліни порушує вимоги законодавства в сфері забезпечення безпеки праці, покладаючись на, так зване «авось». Тим самим він не дбає, перш за все про особисту безпеку, а також про безпеку оточуючих його людей, таких же працівників як і він сам» [18, с. 143].

Необхідною ознакою суб'єктивної сторони трудового правопорушення, зокрема, у сфері забезпе-

чення безпечних умов праці є вина у формі умислу чи необережності. За умови умислу суб'єкт усвідомлює протиправність свого вчинку, передбачає і бажає настання його негативних наслідків (прямий умисел) чи свідомо допускає їх (непрямий умисел); за необережності особа передбачала можливість негативних наслідків учинку, але легко-важно розраховувала їх відвернути (самовпевненість) чи не передбачала можливості настання цих наслідків, хоча могла і повинна була це зробити (недбалість) [19, с. 211].

Не менш важливим елементом складу трудового правопорушення у сфері порушення вимог забезпечення безпечних і здорових умов праці – є об'єкт такого правопорушення. Так, Л.І. Амелічева справедливо вказує, що родовим об'єктом посягання з боку суб'єктів-правопорушників законодавства у сфері права працівника на безпеку праці виступають трудові відносини щодо забезпечення безпеки праці працюючих. Видовим об'єктом такого посягання у кожному конкретному випадку є: а) здоров'я, життя та працездатність працюючої людини; б) об'єкти виробничого середовища (виробничі споруди, обладнання, машини, механізми й ін.); в) нормативні приписи щодо забезпечення безпеки праці (стандарти системи безпеки праці, вимоги безпеки та ін.) [18, с. 144].

Об'єктивна сторона трудового правопорушення, в тому числі у сфері забезпечення безпеки праці, складається з протиправної поведінки чи бездіяльності суб'єкта. Протиправність поведінки суб'єкта полягає в порушенні трудових обов'язків, закріплених нормами трудового права: КЗпП України, та іншими нормативно-правовими актами, правилами внутрішнього трудового розпорядку, статутами, положеннями, посадовими інструкціями, а також у порушенні або невиконанні наказів і розпоряджень роботодавця [20, с. 5]. Шкідливий наслідок як складовий елемент об'єктивної сторони трудового правопорушення законодавства у сфері забезпечення безпечних умов праці виступає одним із найважливіших критеріїв визначення різновиду трудовправа відповідальності. Специфічною рисою трудовправа відповідальності є її виключний суб'єктний склад. Якщо працівник своїми протиправними діями у зазначеній сфері порушує встановлений на підприємстві внутрішній трудовий розпорядок, має місце дисциплінарна відповідальність. Якщо шкідливі наслідки виражаються у завданні майнової шкоди іншій стороні трудового договору, застосовуються заходи матеріальної відповідальності [18, с. 146].

Отже, враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що трудовправа відповідальність – це вид юридичної відповідальності, який полягає в застосуванні санкцій за вчинене трудове правопорушення.

До головних рис трудовправової відповідальності можна віднести:

- підставою притягнення до такого виду відповідальності – є вчинення трудового правопорушення;

- виникає між суб'єктами, які перебувають в трудових правовідносинах;

- виникає внаслідок порушення норм, що регулюють трудові правовідносини, встановлені в централізованому, локальному або індивідуальному порядку.

Висновки. Роблячи загальний висновок, можна зазначити, що проблема юридичної відповідальності у сфері забезпечення безпеки праці станом на сьогодні є недостатньо дослідженою в наукових надбаннях українських учених і потребує подальшого ґрунтовного дослідження. Юридична відповідальність за порушення норм законодавства про охорону та безпеку праці може бути як матеріальна, дисциплінарна, так і цивільна, адміністративна та кримінальна. Специфічною рисою юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері забезпечення безпеки праці є її виключний суб'єктний склад.

Література

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. К.: 2007. С. 105.
2. Дуравкіна Н.І. Відповідальність як складова механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина. *Юридична наука і практика*. 2011. Вип. № 2. С. 15–21. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/23598/1/Duravkina.pdf>.
3. Болотіна Н.Б. Трудове право України : підручник. 2-ге вид. К. : Вікар, 2004. С. 439.
4. Венедиктов В.С.: Проблемы ответственности в трудовом праве: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.05. Х.: 1994.
5. Маліновська В.М. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності. *Вісник ВРЮ*. № 2. 2017. С. 1-8. URL: <http://www.vru.gov.ua/Docs/a150710.pdf>.
6. Аземша І.Б. «Особливості формування інституту юридичної відповідальності в Україні». Теорія та історія держави і права філософія права. *Часопис Київського університету права*. 2012/2. С. 44–47.
7. Обручков Р.І. Відповідальність у трудовому праві: загальний аналіз. *Новітні кримінально-правові дослідження* : зб. наук. праць. Миколаїв: Іліон, 2015. С. 267–272.
8. Загальна теорія держави і права : навчальний посібник / Колодій А.М., Копейчиков В.В., Лисенков С.Л. К.: Юрінком Інтер, 1997. 320 с.
9. Прилипко С.М., Ярошенко О.М. Трудове право України : підручник. Х. : ФІНН, 2009. 728 с.
10. Хуторян Н.М. Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин : монографія. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 264 с.
11. Пилипенко П.Д. Трудове право України: Академічний курс : підручник для студ. вищ. навч. закладів / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак та ін. 3-тє вид., доповнене і перероблене. К.: Ін Юре, 2007. 536 с.
12. Подорожній Є.Ю. Поняття та основні властивості юридичної відповідальності у трудовому праві. *Форум Права*. 2017. (5). С. 317–323.
13. Венедиктов В.С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве. Х. : «Консум», 1996. 136 с.
14. Луцук П.С. Концепція юридичної відповідальності в трудовому праві. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. № 32. 2016. С. 252–258.
15. Годованець Ю.С. Юридична відповідальність за трудовим правом: сучасний підхід до розуміння. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 112–123.
16. Каленіченко Л.І. Особливості фактичної підстави юридичної відповідальності в конституційному праві. С. 80–83. URL: [file:///C:/Users/HOME/Downloads/A5dPXzbeA7B6BmvAKw1Jpln3236AiuX%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/HOME/Downloads/A5dPXzbeA7B6BmvAKw1Jpln3236AiuX%20(2).pdf).
17. Вечурко С. Відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони праці. *Віче*. 2013. № 6. С. 10–13.
18. Амелічева Л.І. Забезпечення безпеки праці як умови трудового договору : дис. на здоб. наук. ст. к.ю.н. за спеціальністю 12.00.05 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2008.
19. Новосельська І.В. Теоретико-правові питання визначення трудовправової відповідальності за порушення зобов'язань, передбачених трудовим договором. *Вісник Академії адвокатури України*. Тези науково-практичної конференції «Конституційне право на працю: юридичні гарантії та судовий захист». 2012. 3(25). С. 209–213.
20. Костюк В.Л. Стадії застосування дисциплінарної відповідальності: теоретико-правовий аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2016. № 1(13). С. 1–14.

Анотація

Погорелова Л. Г. Щодо питання юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері забезпечення безпеки праці. – Стаття.

Стаття присвячена науковому дослідженню деяких проблем юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері права працівника на безпеку праці. Розглянуто існуючі у юридичній науці поняття «юридичної відповідальності» та «трудоправової відповідальності», розглянуто склад трудового правопорушення. Акцентовано увагу на різноманітні у царині права визначень «юридична відповідальність», розглянуто їх переваги та недоліки. Множинність підходів до дефініцій «юридична відповідальність» та «трудоправова відповідальність» дозволила сформулювати певний уніфікований підхід до цих визначень і до визначення юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері права працівника на безпеку праці.

Ключові слова: безпека праці, забезпечення безпеки, охорона праці, право працівника на безпеку праці, трудоправова відповідальність, юридична відповідальність.

Аннотация

Погорелова Л. Г. К вопросу юридической ответственности за нарушение законодательства в сфере обеспечения безопасности труда. – Статья.

Статья посвящена научному исследованию некоторых проблем юридической ответственности за нарушение законодательства в сфере права работника на безопасность труда. Рассмотрено существующие в юридической науке понятия «юридической ответственности» и «трудоправовой ответственности», рассмотрено состав трудового правонарушения. сосре-

доточено внимание на разнообразии в сфере права определения «юридическая ответственность», рассмотрено их преимущества и недостатки. Множественность подходов к дефинициям «юридическая ответственность» и «трудоправовая ответственность» позволила сформулировать определенный унифицированный подход к этим определениям и к определению юридической ответственности за нарушение законодательства в сфере права работника на безопасность труда.

Ключевые слова: безопасность труда, обеспечение безопасности, охрана труда, право работника на безопасность труда, трудоправовая ответственность, юридическая ответственность.

Summary

Pohorielova L. G. To the issue of legal responsibility for violation of legislation in the field of labor safety. – Article.

The article is devoted to the scientific study of some problems of legal liability for violation of legislation in the field of the employee's right to labor safety. The concepts of «legal responsibility» and «labor law responsibility» existing in legal science are considered? The composition of the labor offense is considered. Attention is focused on the diversity in the field of law definitions «legal responsibility» considered their advantages and disadvantages. A variety of approaches to the definitions of «legal responsibility» and «labor law responsibility» allowed us to formulate a certain unified approach to the definition of legal responsibility for violation of legislation in the field of workers' right to labor safety.

Key words: safety, ensuring labor safety, occupation Safety and Health, employee's right to labor safety, labor law responsibility, legal responsibility.

УДК 349.2

О. В. Соїч

здобувач

*кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ***ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ВИДІВ ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ**

Постановка проблеми. За останній десятиліття світ докорінно змінився внаслідок розвитку та поглиблення економічних процесів в суспільстві та грошово-кредитних відносин, винайдення з кожним роком нових та більш досконалих інформаційних технологій, появи глобальної Інтернет-мережі і таке інше. Окрім того, ключовим аспектом мирового вектору еволюції стала глобалізація – процес становлення єдиного взаємопов'язаного світу, у якому народи не відділені звичайними адміністративними кордонами та тісно співпрацюють одне з одним [1, с. 183]. За таких умов ментальні, етнічні та навіть географічні межі стираються в середині суспільства, яке навчилось налагоджувати ефективну комунікацію. Не можна не звернути увагу на те, що поглиблення глобалізації викликає розвиток трудових процесів. На сьогоднішній день з'являється все більше нових професій, які ще п'ять років назад були дивиною. Окрім цього, до зміни формату суспільної праці також ведуть виклики сьогодення, яскравим прикладом яких є епідемія коронавірусної хвороби на території України та світу в 2020 році. Цей негативний біологічний фактор викликав необхідність введення тотального карантину по всій країні, внаслідок чого велика кількість людей втратили робочі місця. Вказані моменти надають суттєвого поштовху до розвитку нових форматів трудової діяльності, зокрема, дистанційного типу, яка внаслідок своєї оригінальності має специфічне правове закріплення у системі національного права.

Стан дослідження проблеми. Доктринальним «фундаментом» статті є наукові розробки багатьох науковців, які розглядали в своїх працях зміст та особливості категорії праці в усіх її проявах, а також різні аспекти правового регулювання даної категорії. Зокрема, увагу приділено науковим джерелам за авторства А.М. Колота, І.Я. Кисельова, А.В. Доценко, С.І. Бандура, С.М. Задорожної, А.М. Лушнікова, В.А. Ткачука, В.І. Лисенко, В.К. Терещенка та багатьох інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, в юридичній літературі відсутні комплексні дослідження, в яких з'ясовується сутність та зміст поняття та видів дистанційної роботи.

Саме тому **метою статті** є: з'ясувати сутність, зміст та види дистанційної роботи.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи сутність дистанційної роботи, її значення для українського суспільства в ХХІ столітті та місце у правовій системі країни, першочергово варто розібратись із семантичною особливістю даного терміну. В словниках української мови робота тлумачиться як дія за значенням робити; процес, дія, функціонування; послідовна діяльність обчислювальної техніки; чиєсь виконання чого-небудь, чийсь труд; та чи інша діяльність щодо виготовлення, створення, обробки чого-небудь, місце, де відбувається така діяльність; коло занять, обов'язків, те, чим зайнятий хто-небудь; справа, діло; праця, заняття, служба на якому-небудь підприємстві, в якійсь установі як засіб існування, джерело заробітку; спосіб, манера, стиль виконання, виготовлення чого-небудь; продукт чиєїсь праці; кількісна характеристика перетворення будь-якого виду енергії на інші її види тощо [2, с. 1229]. Щодо терміну праці, то це в узагальненому значенні цілеспрямована діяльність людей зі створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб кожного індивіда і суспільства в цілому; свідомо, доцільна діяльність людини, спрямована на виробництво матеріальних і духовних благ, надання різноманітних послуг [2, с. 21-23]. Тобто, семантично термін «робота» є синонімом слова «праця», «заняття», «діяльність» або словосполучення «трудова діяльність», якщо виходити суто з положень довідникової літератури. В зв'язку із цим цілком доречним є рівне вживання як термінологічної конструкції «дистанційна робота» так і «дистанційна праця».

В соціологічній площині, праця – це свідомо, універсальна і організована людська діяльність, зміст і характер якої визначається ступенем розвитку засобів праці і особливостями суспільних відносин, в межах яких вона здійснюється, людина самостверджується в ній як генетична істота, створюючи матеріальні і духовні цінності, які задовольняють її потреби. Вона передбачає взаємодію суб'єкта з об'єктом, людини з природою для перетворення ідеального результату, що був на початку уявним, на реальний продукт праці в кінці цього процесу, з використанням системи дій і рухів і в умовах певних взаємовідносин між людьми [3, с. 12].

Тож, виходячи з положень загальнонаукових поглядів на працю, можемо виділити ряд проміжних висновків. Якщо об'єднати соціологічне, психологічне, філософське та економічне розуміння синонімічних категорій робота, праця або труд людини, то праця характеризується наступними ознаками: по-перше, праця – це свідомо діяльність людини, яка здійснюється добровільно із постановкою цілей відповідно до суб'єктивних мотивацій; по-друге, праця передбачає духовний та фізичний розвиток людини, так як будь-яка професія – це у першу чергу знання помножені на досвід, здібності та навички; їх неможливо отримати поза процесом самовиховання; по-третє, невід'ємною частиною праці є економічний інтерес, мотивація до дії, якою виступає винагорода за здійснену роботу; по-четверте, праця покладає на людину певну соціальну роль, визначену історично сформованими суспільними догматами життєдіяльності та поточними потребами суспільства.

Варто також звернути увагу на визначення праці дистанційного характеру. Хоча даний різновид трудової діяльності підтримується та викликає інтерес з боку суспільства, як альтернативна форма роботи, на сьогоднішній день все ще залишається інноваційним явищем та має неоднозначне ставлення законодавця. В зв'язку із цим у нормативних актах можна знайти декілька тотожних термінів, які характеризують дистанційну роботу, наприклад: надомна робота, віддалена праця тощо.

В науці трудового права дистанційна робота розглядається вченими по-різному. У загальному розумінні дистанційною називається робота, яка в результаті використання інформаційних і комунікаційних технологій віддаляється від приміщень роботодавця (принаймні не менше ніж 20% робочого часу) [4, с. 61]. Натомість, наприклад, А.М. Колот стверджує, що дистанційна зайнятість є нестандартною формою зайнятості, яка базується на гнучких соціально-трудових відносинах між працівником і роботодавцем та відбувається у віртуальному середовищі з використанням інформаційних та комунікаційних технологій [5]. І.Я. Кисельов під терміном «дистанційна праця» розумів різновид трудової діяльності, який виконується у місті, віддаленому від центрального офісу, що виключає можливість спілкування працівника з керівництвом та співпрацівниками [6, с. 123].

Таким чином, вищенаведені напрацювання вчених, які досліджували зміст та сутність дистанційної праці, показують непорушний зв'язок цієї категорії із працею в класичному трудовому розумінні. При цьому, не можна залишити без уваги специфіку дистанційної роботи, її новітній, інноваційний характер та нетипове юридичне вираження. Для того, щоб відповісти на питання про зміст дистанційної роботи, звернемось до її

ключових ознак: по-перше, дистанційна праця, як і праця взагалі – це, в першу чергу, система суспільних відносин, що виникають за фактом реалізації людиною визначеного міжнародними актами та Конституцією України права на працю, яке передбачає можливість вільно обирати вид своєї зайнятості та заробляти на життя; по-друге, дистанційна праця є професійною діяльністю осіб, що мають необхідні для реалізації трудових функцій навички та знання; по-третє, робота дистанційного характеру передбачає необхідність належного юридичного оформлення працівників, позначення їх зв'язку із певною організацією як працівників відповідно до норм КЗпП та іншого законодавства про працю; по-четверте, дистанційна робота передбачає можливість працівника користуватись всіма без виключення пільгами у встановлених законодавством випадках, а також розраховувати на належний державний захист його трудових прав та інтересів; по-п'яте, дистанційна праця – це особлива модель організації та реалізації трудової діяльності, яка поєднує в собі: 1) особливий механізм праці в межах якого працівника «не прив'язано» до конкретного робочого місця чи навіть географічної точки; 2) специфічний режим робочого часу, який може варіюватись незалежно від норм розподілу часу для інших категорій працівників.

Отже, беручи до уваги наведені особливості ми дійшли висновку, що дистанційна робота – це особлива модель організації та здійснення трудової діяльності працівників на підприємствах, установах та організаціях, з якими належним чином відповідно до норм і вимог законодавства оформлені трудові відносини, яка передбачає виконання працівником своїх функцій поза місцем розташування підприємства, установи чи організації з можливістю самостійного розподілу робочого часу.

Варто також наголосити про ще одну важливу ознаку дистанційної роботи – різноманітність її проявів. Дана модель трудової діяльності сьогодні має багато інтерпретацій через що можна виділити різні класифікаційні групи видів дистанційної роботи. Наприклад, А.В. Дощенко, С.І. Бандур, С.М. Задорожна, аналізуючи в своїх роботах також зарубіжні підходи до сутності та видів дистанційної роботи визначили, що вона поділяється на: надомну або самозайняту працю яка передбачає діяльність незалежних кваліфікованих працівників, яких не включено до штату організації та які можуть виконувати роботу в іншій географічній місцевості, наприклад, в іншій країні; у власному помешканні; «запозичену працю» - на відміну від стандартної зайнятості, що визначається прямими трудовими відносинами між роботодавцем та найманою робочою силою, відбувається завдяки включенню третьої сторони – кадрової агенції. За цих умов трудовий договір відривається від

трудових відносин: фактичний роботодавець (організація-споживач) не укладає трудовий договір, а кадрове агентство укладає трудовий договір без участі робочої сили; аутстафінг – оформлення у штат спеціалізованого агентства співробітників, які працюють у компанії, що з тих чи інших причин не має наміру утримувати цей персонал у себе [7, с. 23–24].

Іншу класифікацію наводить в своїх наукових працях А.М. Лушнікова, яка виділяє наступні види дистанційної роботи основуючись на аспекті того, де праця реалізується. Так, вчена виділяє: роботу вдома (робоче місце обладнується в домашніх умовах працівника з використанням телефону і Інтернет); альтернативну (змішану) надомну роботу (працівник частину часу працює в офісі, а частину – за його межами, у тому числі у телецентрах і вдома); мобільну працю (працівник виконує свою трудову функцію переважно не вдома і за межами підприємства, установи, організації, у тому числі використовуючи сучасні засоби зв'язку); роботу у віддалених телецентрах (телекотеджах) (телецентри – колективні робочі місця, обладнані сучасними телекомунікаціями, які розташовуються, як правило, за межами швидкої транспортної доступності до основного офісу роботодавця) [8, с. 134].

Висновки. Тож, вчені сходяться у думці про те, що дистанційна робота загалом є багатоманітною та включає в себе різні формати трудової діяльності, які мають спільні ознаки. Однак, далеко не кожна класифікація дистанційної праці має під собою логічне наукове підґрунтя, так як в окремих випадках визначені вченими види зовсім не підпадають під базові характеристики даної праці. Цей негативний момент, на наш погляд, пояснюється декількома факторами: по-перше, відсутністю сталого підходу в науці та на рівні законодавства до змісту дистанційної роботи; по-друге, нехтуванням вченими при класифікації дистанційної роботи її ключовими ознаками, внаслідок чого виділяються види, що реально визначають особливості забезпечення праці, а не її окреме відгалуження (прикладом є виділення в якості видів дистанційної роботи «запозиченої праці» або аутстафінгу).

В зв'язку із наведеним, керуючись виділеними в даній статті характеристиками та визначенням дистанційної роботи, законодавчим розумінням даної категорії, не підтримуючи жодної доктринальної позиції ми сформували підхід відповідно

до якого види дистанційної праці можна виділити на підставі наступних ознак:

- за місцем розташування працівника можна виділити класичну дистанційну роботу, яку суб'єкт може провадити незалежно від свого географічного розташування та робота «надомна», реалізація якої відбувається виключно за місцем мешкання працівника;

- за юридичним визначенням дистанційної роботи на підприємстві існує праця, яка з самого початку мала дистанційну модель, а на підприємстві для неї виділялась окрема група посад; звичайна модель праці, яку було переформатовано у дистанційну внаслідок зміни організаційної структури підприємства або порядку його функціонування, наприклад, внаслідок введення карантинних обмежень;

- за характером виконуваної трудової діяльності – дистанційна робота яка передбачає вчинення операційних дій, що мають практичний результат, наприклад, шиття одягу; дистанційна робота пов'язана із розумовою діяльністю або роботою в «ІТ-сфері»;

- за типом зайнятості дистанційна робота поділяється на працю із постійною зайнятістю (коли робота передбачає систематичне виконання певних функцій) та частковою зайнятістю (характер виконуваних функцій обмежений як обсягом, так і кількістю).

Література

1. Панарин А. С. Глобализация. Глобалистика : энцикл. М. : Радуга, 2003. С. 183.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпін: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Терещенко В.К., Ткачук В.А., Лисенко В.І. Соціологія праці : підручник. К. 2006. 200 с.
4. Нестандартная занятость в российской экономике / Под ред. В. Е. Гимпельсона и Р. И. Капелюшников. М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2006. 386 с.
5. Колот А. М. Трансформація інституту зайнятості як складова глобальних змін у соціально-трудовій сфері. *Україна: аспекти праці*. 2009. № 8. С. 3–14.
6. Киселев И.Я. Сравнительное трудовое право : учебник для ВУЗов / И.Я. Киселев. М. : Велби : Проспект, 2005. 360 с.
7. Дорошенко А.В. Розвиток дистанційної зайнятості як складова трансформації соціально-трудової сфери. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2014. № 4. С. 21–25.
8. Гаращенко Л.П., Гаращенко В.В. Дистанційна праця в ЄС: аспекти правового регулювання. *Юридичний вісник*. 2018. № 4(49). С. 132–139.

Анотація

Соіч О. В. До проблеми визначення поняття та видів дистанційної роботи. – Стаття.

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства узагальнено зміст термінів «робота» і «праця», а також визначено їх співвідношення та оцінено ступінь тотожності. Висвітлено ключові підходи до змісту понять «праця» в юридичній площині, а також терміну «дистанційна праця». Окреслено основні класифікаційні підходи до видів дистанційної праці. Наведено авторську думку щодо класифікації видів дистанційної праці.

Ключові слова: праця, робота, дистанційна робота, види дистанційної роботи.

Аннотация

Соич О. В. К проблеме определения понятия и видов дистанционной работы. – Статья.

В статье, опираясь на анализ научных взглядов ученых и норм действующего законодательства, обобщено содержание терминов «работа» и «труд», а также определено их соотношение и оценена степень тожде-

ства. Освещены ключевые подходы к содержанию понятий «труд» в юридической плоскости, а также термина «дистанционный труд». Определены основные классификационные подходы к видам дистанционной работы. Приведена авторская мысль о классификации видов дистанционной работы.

Ключевые слова: труд, работа, удаленная работа, виды дистанционной работы.

Summary

Soich O. V. To the problem of defining the concept and types of remote work. – Article.

The article, based on the analysis of scientific views of scientists and current legislation, summarizes the meaning of the terms "work" and "work", as well as defines their relationship and evaluates the degree of identity. The key approaches to the content of the concepts of "work" in the legal field, as well as the term "remote work" are highlighted. The main classification approaches to the types of remote work are outlined. The author's opinion on the classification of types of remote work is given.

Key words: work, work, remote work, types of remote work.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 342.721-055.2

С. І. Богаченко
аспірант

Національної академії управління

ФАКТОРИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗУМОВЛЕНOSTІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНАХ ВЛАДИ УКРАЇНИ

Актуальність теми. Протягом розвитку державності останніх десятиліть масштаби збитків від корупційних злочинів в центральних органах влади обчислюються мільярдами гривень. Рівень поширення корупції в структурах державної влади і правоохоронних органах, а також у приватному секторі, підвищується з кожним днем і для багатьох країн становить загрозу національній безпеці, завдаючи значної шкоди соціальному та економічному розвитку. Очевидно, що проблема визначення факторів соціальної зумовленості злочинів корупційної спрямованості у центральних органах влади є актуальною і вимагає подальшої наукової розробки.

Стан наукової розробки проблеми. Вивчення корупції у органах влади та причин її походження, а також способів боротьби з нею присвячено безліч наукових праць при цьому не тільки в галузі кримінології та кримінального права, а й у сфері інших галузей права. Проблеми походження, виявлення і визначення корупції розглянуті в працях А. А. Венедіктова, Ю.Є. Венедіктової, Д.Г. Михайленко, О.В. Онуфрієнко, І.В. Ясін та багатьох інших. Однак проблематиці систематизації факторів соціальної зумовленості злочинів корупційної спрямованості присвячено незначна кількість наукових праць. Слід зазначити, що цей аспект розглядається вченими тільки побічно, найчастіше в контексті більш широкого дослідження явища корупції.

Мета і завдання статті. Метою даної статті є дослідження систематизації факторів соціальної зумовленості злочинів корупційної спрямованості у центральних органах виконавчої влади, завданням статті є характеристика даних факторів.

Основний матеріал. Соціальна зумовленість кримінально-правового регулювання протидії корупції в Україні є важливим питанням, вивчення якого надає можливість правильно визначити критерії такої диференціації, які б відповідали існуючим типам та сферам корупції. У правовій системі України хоча й із запізненням, проте реалі-

зована ідея диференціації правового регулювання протидії корупції залежно від того, до якої сфери вона належить – публічної чи приватної, у вигляді, описаному вище. У науковій літературі сформувалося уявлення про соціальну зумовленість такої диференціації. При цьому варто уточнити, що мова йде про кримінальну юриспруденцію. Інші галузі правової науки не приділили належної уваги цьому питанню. Відтак подальший хід дослідження буде ґрунтуватися на кримінально-правових джерелах, що є достатнім для розкриття поставленої проблематики [1, с. 97].

Застосувавши вироблені теорією кримінального права підстави криміналізації корупційних правопорушень у центральних органах влади, очевидно є соціальна необхідність існування норми, яка регламентує кримінальну відповідальність за корупцію. Виявлено наявність в Україні як соціальних, так і соціально-психологічних підстав для кримінально-правової заборони корупції. Зокрема, оцінюючи характер та ступінь суспільної небезпеки злочину, передбаченого ст. 368² ККУ, як одну з підстав криміналізації корупції вчені зазначають, що він зумовлений такими факторами, зокрема: порушення відносин у сфері діяльності щодо законності підстав набуття активів у власність. Так, схильність до незаконного способу життя підвищує соціальну напругу у суспільстві та збільшує соціальну нерівність громадян; порушення відносин у сфері економіки, зокрема, відсутність прогресивних реформ у сфері економіки та нестабільність її розвитку, через наявність корупційної складової у всіх сферах суспільного життя, призводить до зменшення доходів громадян України, і як наслідок, підвищення рівня бідності. Тож, характер та ступінь суспільної небезпеки корупційних діянь є цілком достатнім для існування відповідної кримінально-правової заборони. Попри виконання законом про кримінальну відповідальність за корупційні правопорушення охоронної функції, відповідна стаття КК України має яскраво виражені функції

запобігання і протидії корупційній злочинності, особливо отриманню неправомірної вигоди, у сфері діяльності центральних органів влади. Оскільки, невідворотність кримінальної відповідальності за корупцію тягне неможливість скористатися отриманими корупційним шляхом благами, а відтак, робить недоцільним вчинення корупційних злочинів. Корупційні злочини не є поодиноким, а навпаки, поширеним суспільно небезпечним явищем. Цей злочин належить до штучно латентних різновидів злочинів, що свідчить про те, що їхня поширеність набагато перевищує офіційно виявлену їх кількість. Визначаючи суть принципу конституційної адекватності приділено увагу ст. 62 Конституції України варто звернути увагу на той факт, що надання доказів щодо законності підстав набуття активів у власність, не порушує принцип презумпції невинуватості, а тому не суперечить положенням Основного Закону України. Повною мірою законодавцем враховано принцип міжнародно-правової необхідності і допустимості криміналізації щодо корупції, що свідчить на користь існування статті про корупцію у кримінальному законодавстві України [2, с. 56].

Закономірним у світлі викладеного вище є висновок, за яким найстрашнішою за своєю сутністю й найнебезпечнішою за наслідками є політична корупція, зокрема у центральних органах виконавчої влади, у яких міністри і заступники міністрів є політичними посадовцями. Вона посягає на державну владу, полягає в її узурпації з метою прийняття або недопущення прийняття певних рішень. Ухвалені в умовах політичної корупції владні рішення спрямовані на задоволення приватних (корпоративних) інтересів. Їх підґрунтям є свавілля, яке суперечить не тільки правовим законам, а й усталеним нормам соціального буття. Низькі, меркантильні, особисті інтереси окремих індивідів або їхніх груп виявляються пріоритетними над інтересами суспільними та приховуються під лозунгами «інтереси держави». В інших дослідженнях установлюється, що службові зловживання саме представників влади мають чи не найвищий ступінь суспільної небезпеки, оскільки заподіюють суттєву шкоду в усіх сферах суспільного життя, руйнують конституційні права і свободи громадян, несуть загрозу національній безпеці України, як і самим корупціонерам [1, с. 103].

Ще однією причиною корупції, а також неналежного контролю за діяльністю держорганів і організацій, є недосконалість законодавства. Законодавчі органи влади останнім часом активно видають і змінюють закони, частина з яких не отримувє належного обговорення і оцінки. У зв'язку з цим в законах утворюються так звані «прогалини», а іноді і аспекти, які вступають в протиріччя з іншими раніше прийнятими законами. Бували

випадки, коли нормативно-правові акти взагалі носили двозначний характер, що звичайно ж відбивалося на їх правозастосуванні. Саме недосконалість законодавства і сприяє походженню корупції, а іноді навіть виступає перешкодою в боротьбі з цим явищем [3, с. 45].

Також корупція має своїм джерелом також конфлікт інтересів. Під конфліктом інтересів на державній службі слід розуміти ситуацію, при якій особиста зацікавленість (пряма або непряма) державного службовця впливає або може вплинути на належне виконання ним посадових (службових) обов'язків і при якій виникає або можуть виникнути протиріччя між особистою зацікавленістю державного службовця і правами і законними інтересами громадян, організацій, суспільства або держави, здатне призвести до заподіяння шкоди правам і законним інтересам громадян, організацій, суспільства або держави [3, с. 56].

Існування кримінальної відповідальності за корупцію, також відповідає принципу співмірності позитивних і негативних наслідків криміналізації. В результаті дослідження спостерігаються, хоч і не значні, однак позитивні результати існування норми, яка регламентує кримінальну відповідальність за корупцію, які переважають над тими негативними наслідками, які неминуче настають у випадку застосування відповідної статті на практиці. Крім того, існуючі у кримінальному законодавстві способи боротьби з корупційною злочинністю, не здатні повною мірою вирішити проблему поширення корупції в державі. А тому, декриміналізація такого діяння, може спричинити суттєву прогалину у законодавстві, і в можливостях держави реагувати на корупційні процеси. Визначаючи зміст принципу відсутності прогалин чи надмірної заборони, варто звернути увагу на співвідношення складу корупційного діяння з іншими суміжними злочинами, передбаченими кримінальним законом, що дає підстави стверджувати, що стаття про незаконне збагачення є самостійним елементом кримінально-правової протидії корупції в Україні, а її застосування, є необхідним для уникнення прогалин у кримінально-правовій охороні відносин у сфері публічної службової діяльності у центральних органах влади України. Однак, існує ряд системно-правових принципів криміналізації, які не повною мірою враховані законодавцем під час криміналізації відповідного діяння. Аналіз таких принципів як: визначеності та єдності термінології, повноти складу злочину, процесуальної здійснюваності переслідування, домірності санкції тяжкості кримінально караного діяння, привели до висновку, що норма, яка регламентує кримінальну відповідальність за корупційні діяння, має конструктивні недоліки, які потребують удосконалення. Зокрема, з метою уникнення неоднозначного сприйняття

під час застосування статті про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення на практиці, у зв'язку з неоднаковим визначенням суб'єкта злочину у диспозиції відповідної статті та уникнення додаткових спорів, законодавцеві необхідно удосконалити формулювання суб'єкта злочину, використовуючи єдину термінологію [2, с. 57].

Виходячи з викладеного, корупція у вищих ешелонах влади:

1) становить найвищу суспільну небезпеку з усіх типів корупції, що, відповідно, відображається в антикорупційному законодавстві у вигляді встановлення спеціального правового режиму протидії цьому виду корупції;

2) основною її рисою є те, що в результаті критично низької політичної волі протидіяти їй, що зумовлюється головним чином властивостями інституціоналізованої корупції, ефективність антикорупційних інструментів є близькою до нуля. Саме такі особливості корупції у вищих ешелонах влади потребують особливого набору компонентів спеціального правового режиму протидії їй, що включає в тому числі пропорційні обмеження конституційних прав суб'єктів відповідних корупційних правопорушень, запровадження правових засобів, які нівелюватимуть фактор політичної волі тощо, що потребує ґрунтового дослідження [1, с. 103].

Водночас правова безграмотність громадян найчастіше грає на руку самим чиновникам. Навіть самому молодому і недосвідченому чиновнику з перших хвилин спілкування з громадянином стає зрозумілим, чи розбирається він у законодавстві чи ні. І якщо людина виявляється неосвіченою, то недобросовісні чиновники цинічно, всупереч всім правилам моралі і етики, в порушення кодексу честі і навіть присяги, можуть використовувати це в своїх корисливих цілях, ввівши громадянина в оману. Наприклад, посадова особа може попросити заявника оплатити послугу, надавши йому підроблену квитанцію, коли насправді дана послуга надається безкоштовно. Несприятлива обстановка, що сприяє розвитку у людини корупційних поглядів, може складатися у нього на роботі. Наприклад, якщо особа працевлаштовується на посаду і потрапляє при цьому в колектив, де корупційні схеми є чимось буденним в повсякденній діяльності, то велика ймовірність того, що новоприбулий співробітник також буде схильний до корупційного впливу. Іноді буває так, що в корупційних схемах беруть участь абсолютно всі співробітники органу або організації аж до керівництва [3, с. 49].

У результаті комплексного аналізу соціальної обумовленості існування статті про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення дослідники зазначають, що загалом криміналізація незаконного збагачення в Україні відповідає

принципам криміналізації та є соціально обумовленою. Водночас зроблено висновок, що застосування статті про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення є неможливим без внесення змін і доповнень до регулятивного законодавства і запропоновано такі зміни [2, с. 171].

На переконання А.А. Венедіктова, соціально-правові умови корупції полягають у наступному: а) системі розподілу праці, яка утворює правопорядок, визнаний суспільством. При цьому окремі індивіди винаходять нові види соціальної практики, скажімо так, не освячені пануючою системою цінностей, і виступають у ролі критиків останньої; б) нормативній системі, яка із-за дискретності стає нездатною адекватно оцінити нові форми соціальної діяльності, знижується потенціал її превентивних заходів і санкцій, покликаних протидіяти корумпованій поведінці. Це створює сприятливі умови для розвитку не тільки нових форм соціальної практики, а також для тих антисуспільних дій і зловживань, які нормативній системі вдавалось стримувати до цього часу; в) збереження попередніх норм і процедур легальної соціальної діяльності за наявності вад у функціонуванні нормативної системи в цілому створює умови для маніпулювання санкціями у відношенні конкретних видів діяльності. При цьому чиновник фактично сам собі господар. Бюрократія посилюється на усіх рівнях державного управління, готуючи ґрунт для корисливих дій. Розглядаючи свою посаду і пов'язані з нею повноваження як свою власність, чиновник присвоює делеговане йому суспільством право санкціонувати і контролювати легальні форми соціальної діяльності, і цим правом він прагне розпорядитись на свій розсуд і у своїх цілях; г) нові форми соціальної діяльності, а також антисуспільні способи збагачення, що спричиняють неконтрольоване зростання прибутків і підвищення ступеня задоволення матеріальних потреб індивідів, здатних заради досягнення визначеної мети використовувати будь-які доступні їм засоби [4, с. 48].

Висновки. Таким чином, найбільш значущі фактори соціальної зумовленості кримінально-правового регулювання протидії корупції в центральних органах влади України: бідність, жадібність, недосконалість законодавства, низький рівень освіти і правової свідомості суспільства, низькі заробітні плати, економічний стан країни, що склався, менталітет у суспільстві, традиції і звичаї, правовий нігілізм, неналежний контроль і нагляд за діяльністю центральних органів влади, комерційних та інших організацій, конфлікт інтересів, висока латентність корупційних правопорушень, низький рівень довіри громадян органам влади і правоохоронним органам. Комплексність факторів соціальної зумовленості потребує порівняльно-правових досліджень кримінально-пра-

вової протидії корупції у центральних органах влади у зарубіжних країнах, що є перспективою подальших наукових розвідок.

Література

1. Михайленко Д.Г. Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2018. 505 с.
2. Ясін І.М. Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення за законодавством України: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 236 с.
3. Онуфриенко А.В. Система преступлений коррупционной направленности : дис. ... кандидата юридических наук : 12.00.08. Москва, 2015. 234 с.
4. Венедіктов А. А., Венедіктова Ю. С. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції*. Збірник тез доповідей V Міжнародної науковопрактичної конференції м. Харків, 31 березня 2017 року. С. 48-49.

Анотація

Богаченко С. І. Фактори соціальної зумовленості кримінально-правового регулювання протидії корупції в центральних органах влади України. – Стаття.

У статті досліджено основні напрями систематизації факторів соціальної зумовленості злочинів корупційної спрямованості у центральних органах виконавчої влади, подано характеристику даних факторів. Доведено, що найбільш значущі фактори соціальної зумовленості кримінально-правового регулювання протидії корупції в центральних органах влади України є такими, як бідність, жадібність, недосконалість законодавства, низький рівень освіти і правової свідомості суспільства, низькі заробітні плати, економічний стан країни, що склався, менталітет у суспільстві, традиції і звичаї, правовий нігілізм, неналежний контроль і нагляд за діяльністю центральних органів влади, комерційних та інших організацій, конфлікт інтересів, висока латентність корупційних правопорушень, низький рівень довіри громадян органам влади і правоохоронним органам.

Ключові слова: корупція, соціальна зумовленість, кримінально-правова протидія, кримінальна відповідальність, центральні органи влади.

Аннотация

Богаченко С. И. Факторы социальной обусловленности уголовно-правового регулирования противодействия коррупции в центральных органах власти Украины. – Статья.

В статье исследованы основные направления систематизации факторов социальной обусловленности преступлений коррупционной направленности в центральных органах исполнительной власти, дана характеристика данных факторов. Доказано, что наиболее значимые факторы социальной обусловленности уголовно-правового регулирования противодействия коррупции в центральных органах власти Украины являются такими, как бедность, жадность, несовершенство законодательства, низкий уровень образования и правового сознания общества, низкие заработные платы, экономическое положение страны, сложившийся менталитет в обществе, традиции и обычаи, правовой нигилизм, ненадлежащий контроль и надзор за деятельностью центральных органов власти, коммерческих и других организаций, конфликт интересов, высокая латентность коррупционных правонарушений, низкий уровень доверия граждан органам власти и правоохранительным органам.

Ключевые слова: коррупция, социальная обусловленность, уголовно-правовое противодействие, уголовная ответственность, центральные органы власти.

Summary

Bohachenko S. I. Factors of social conditionality of criminal law regulation against corruption in the central authorities of Ukraine. – Article.

The article examines the main directions of systematization of factors of social conditioning of corruption-related crimes in the central executive bodies, gives a description of these factors. It is proved that the most significant factors of social conditionality of criminal regulation of anti-corruption in the central authorities of Ukraine are such as poverty, greed, imperfection of legislation, low level of education and legal awareness of society, low wages, economic situation, the prevailing mentality in society, traditions and customs, legal nihilism, inadequate control and supervision over the activities of central authorities, commercial and other organizations, conflict of interest, high latency of corruption offenses, low level of public trust in government and law enforcement agencies.

Key words: corruption, social conditionality, criminal counteraction, criminal liability, central authorities.

УДК 343.985(477)

Б. А. Бурбело

*викладач кафедри криміналістики та судової експертології факультету №1
Харківського національного університету внутрішніх справ;
начальник відділу криміналістичного забезпечення слідчого управління
Головного управління Національної поліції в Харківській області*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ОСОБИ ПІДОЗРЮВАНОВОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Проблеми вивчення особи підозрюваного завжди були предметом вивчення багатьох наук кримінально-правового циклу та інших юридичних дисциплін або пов'язаних із ними галузей наукового знання. В першу чергу така особа є об'єктом дослідження кримінального права, яке вивчає її як суб'єкта кримінального правопорушення. Кримінально-правовий напрямок вивчення особи підозрюваного покликаний забезпечити правильну кваліфікацію діяння, вчиненого підозрюваним й створити необхідні передумови для індивідуалізації кримінальної відповідальності. Тому дослідження кримінально-правового аспекту особи, яка вчинила кримінальне правопорушення має на меті вирішення першочергових завдань кримінального судочинства.

Стан дослідження. Питання кримінально-правового дослідження суб'єкта кримінального правопорушення були предметом вивчення таких вчених як Богомятков Ю.С., Васильєв А.А., Гриненко І., Павловська А.А., Савченко А.В., Смаглюк О.В., Тихенко С.І., Трахтеров В.С., Чорней С.В., Шуляк Ю.Л. та багатьох інших. Незважаючи на значний внесок у вчені у вивчення даної проблематики потребують уточнення питання вивчення особи підозрюваного у кримінальному праві та його зв'язок із завданнями кримінального судочинства, що і обумовлює актуальність даної статті.

Виклад основного матеріалу. Стаття 18 Кримінального кодексу України визначає суб'єктом кримінального правопорушення фізичну осудну особу, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до Кримінального Кодексу може наставати кримінальна відповідальність [1]. М. І. Хавронюк дає визначення суб'єкта злочину (кримінального правопорушення) як одного з елементів складу злочину без якого не може наставати кримінальна відповідальність [2, с. 67]. Тобто без суб'єкта кримінального правопорушення немає і самого правопорушення. Навіть якщо вчинюються відповідні суспільно небезпечні діяння особою, що не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, або неосудною, такі діяння не можуть визнаватися злочинами, адже відсутня обов'язкова ознака кримінального

правопорушення (обов'язковий елемент складу кримінального правопорушення) – суб'єкт кримінального правопорушення (суб'єкт складу кримінального правопорушення). У зв'язку з цим слід констатувати, що суб'єкт кримінального правопорушення – це суттєва (природна) ознака кримінального правопорушення [3, с. 182].

Поряд з цим і сам суб'єкт кримінального правопорушення, як кримінально-правове поняття, передбачає сукупність строго визначених законом ознак, за наявності яких особа може нести кримінальну відповідальність за свої дії, тобто бути підозрюваним (обвинуваченим) [4, с. 21]. Таким чином, в кримінально-правовому аспекті не слід ототожнювати того, хто фактично вчинив діяння, передбачене кримінальним законом як злочин, і суб'єкта злочину. Адже кримінальній відповідальності підлягає лише той, хто наділений (характеризується) комплексом ознак, за наявності яких вона настає [5, с. 345]. Тобто суб'єкт кримінального правопорушення є однією із основних ознак кримінального правопорушення та одночасно елементом складу кримінального правопорушення, якому притаманні власні суттєві ознаки.

Вивчення суб'єкта кримінального правопорушення у кримінально-правовому аспекті полягає, в першу чергу, у встановленні його обов'язкових ознак, що виступає необхідною умовою повідомлення про підозру та пред'явлення обвинувачення. Правильно зазначає Д.В. Кастарнов, що лише фізична, осудна особа, яка досягла певного віку, саме завдяки цим своїм властивостям, може бути обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення. Навпаки, відсутність будь-якої суб'єктивної кримінально-правової ознаки перешкоджає пред'явленню даній людині обвинувачення [4, с. 21].

І.А. Ботнаренко вказує, що кримінально-правові ознаки особи злочинця це не лише дані про елемент складу скоєного кримінального правопорушення, а й про спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, одноособовий чи груповий характер злочинної діяльності, форму співучасті (виконавець, організатор, підбурювач, пособник), інтенсивність кримінальної діяльності, наявність чи відсутність судимостей тощо. Така група ознак дає уявлення про особистість злочинця

з кримінально-правових позицій та виражає якості, властиві саме злочинцю, а не будь-якій іншій особі [6, с. 87]. Однак вказані дані хоч і характеризують особу злочинця, проте не відносяться до її обов'язкових ознак. Так вони мають значення для правильної кваліфікації діяння, але не є вирішальними для визнання конкретного діяння кримінальним правопорушенням. На відміну від основних ознак (статус фізичної особи, її вік та стан осудності).

Так під осудністю визнається можливість особи під час вчинення діяння усвідомлювати свої дії (бездітність) та керувати ними [7, с. 42]. Якщо особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки, то така особа не підлягає кримінальній відповідальності, але до неї за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру [1]. Таким чином перед слідчим постає питання про встановлення ознаки осудності у особи злочинця задля визнання її суб'єктом кримінального правопорушення та забезпечення можливості притягнення її кримінальної відповідальності або застосування заходів медичного характеру.

Встановлення осудності фізичної особи вимагає визначення її критеріїв. Вказане питання у науці кримінального права є досить дискусійним. Деякі вчені виділяють два критерії осудності: медичний та юридичний [8, с. 5–6]. Інші кількістю підтримують, проте називають інші критерії, які можна вважати різновидами юридичного: інтелектуальний та вольовий [9, с. 6]. Ряд вчених вважає, що в формулі осудності мають виділятися три її ознаки або критерії. І тут по вчені хоч і називають їх по-іншому, однак по суті виділяють юридичний, психологічний, медичний критерії осудності [10, с. 29–37]. Так, наприклад А.А. Васильєв також вважає, що формулу осудності необхідно будувати на підставі трьох критеріїв. Однак на думку вченого два із них є змістовними (психологічний та медичний), а один формально-правовий (юридичний). Змістовні критерії повинні характеризувати власне оцінку психічного стану і визначати інтелектуально-вольові здатності особи під час вчинення злочину. Сутність психологічного (психофізіологічного) критерію полягає в тому, що психічний стан особи повинен вказувати на здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та керувати ними. Даний критерій містить в собі як здатність повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними, так і знижену здатність, коли результатом такого зниження послужили аномалії психіки

та психічні розлади. Психологічний (психофізіологічний) критерій осудності характеризується трьома ознаками: інтелектуальною, вольовою та емоційною [11, с. 130–134]. Медичний критерій осудності – це стан психіки особи під час учинення суспільно небезпечного діяння, який дозволяє характеризувати її як достатньо психічно здорову. Юридичний критерій осудності полягає у здатності особи усвідомлювати свої дії або бездіяльність (їх фактичний зміст і суспільно-правове навантаження) та керувати ними. Вищезазначені критерії взаємопов'язані й у своїй сукупності дозволяють визнати особу осудною, тобто такою, яка підлягає кримінальній відповідальності [12, с. 129].

Встановлення наявності вказаних критеріїв обумовлює ретельне вивчення особи злочинця протягом всього процесу розслідування для можливості визнання його суб'єктом кримінального правопорушення та вирішення питання притягнення його до кримінальної відповідальності.

Наступною важливою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення є досягнення особою встановленого КК України віку, з якого може наступати кримінальна відповідальність. Вікова ознака певною мірою пов'язані із ознакою осудності, адже вона означає, що особа у зв'язку із своїми віковими особливостями здатна належним чином сприймати свої дії та керувати ними.

Законодавець, враховуючи в першу чергу дані медицини, психології, педагогіки та інших наук при встановленні віку кримінальної відповідальності виходить з нормальних, типових для більшості підлітків умов їх розвитку й формування на певних етапах їх життєвого шляху. Так, запровадження вікових меж кримінальної відповідальності зумовлене існуючими у конкретному суспільстві уявленнями про набуття більшістю його членів здатності розуміти суспільний характер своїх дій та їх наслідків (у тому числі суспільно небезпечних) із моменту досягнення певного віку [13, с. 182].

Кримінальне законодавство встановлює загальний вік кримінальної відповідальності, який обчислюється шістнадцятьма роками (ч. 1 ст. 22 КК України) та за окремі чітко встановлені види кримінальних правопорушень – спеціальний (знижений) вік чотирнадцять років (ч. 2 ст. 22 КК України). Недосягнення особою на момент вчинення кримінального правопорушення такого встановленого віку виключає можливість визнання її суб'єктом відповідного кримінального правопорушення.

Встановлення віку кримінальної відповідальності у особи, яка вчинила кримінальне правопорушення є одним із ключових завдань досудового розслідування адже в сукупності із попередніми ознаками дає можливість визнати особу, що винила кримінальне правопорушення його суб'єктом та забезпечити застосування правових засобів впливу на таку особу.

Кримінально-правові ознаки суб'єкта кримінального правопорушення у своїй сукупності стають вирішальними для процесу розслідування та судового розгляду. Звісно в ідеалі було б добре встановити їх на початку кримінального провадження. Однак за об'єктивних причин це стає неможливим. Тому цей процес відбувається протягом всієї стадії досудового розслідування та судового розгляду. Адже встановлення таких окремих ознак, як, наприклад, осудність чи неосудність особи, може відбуватися в рамках слідчих (розшукових) дій або судових експертиз, але кінцеве рішення буде прийматися судом.

Тому на момент призначення покарання суд повинен володіти не лише відомостями про особу обвинуваченого, його ставленням до вчиненого злочину але й іншими відомостями, які можуть пом'якшувати або обтяжувати вину.

Слід зазначити, що складність у визначенні та дослідженні кримінально-правових ознак, що характеризують підозрюваного полягає в тому, що вони по-перше не згруповані в одному розділі кримінального закону, а містяться не лише в різних розділах, але і в різних його частинах. Як то загальні та спеціальні ознаки суб'єкта злочину, що містяться в Загальній частині та окремих статтях Особливої частини КК України, або ж, наприклад, обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання та схожі з ними ознаки кримінального правопорушення.

По-друге, такі кримінально-правові ознаки особи підозрюваного досить часто складно відмежувати від ознак кримінального правопорушення. Так, наприклад, вчинення злочину з особливою жорстокістю може характеризувати як окремий спосіб його здійснення так і характер особи, що його вчинила. Тому під його розслідування необхідно досліджувати особу підозрюваного не лише в момент вчинення цього злочину але і її особливості повсякденного життя та встановлення проявів жорстокості в минулому.

По-третє, одні і ті ж кримінально-правові ознаки особи підозрюваного можуть бути використані для вирішення різних завдань. Наприклад вік особи, що вчинила кримінальне правопорушення впливає не лише на вирішення завдання про визнання її суб'єктом цього правопорушення але й на визначення наявності обставини, яка пом'якшує покарання та призначення належної і доцільної його міри.

По-четверте, кримінальний закон містить ряд ознак суб'єкта кримінального правопорушення, які повинні бути обов'язково з'ясовані як то загальні та спеціальні його ознаки, однак є й ті, які прямо не встановлені однак можуть бути визнані наприклад як обставини, що пом'якшують вину підозрюваного, які не передбачені ст. 66 КК України. До таких ознак слідча та судова практи-

ка відносить бездоганну поведінку до вчинення кримінального правопорушення, похилий вік, для чоловіків наявність на утриманні малолітніх дітей бо непрацездатних членів родини тощо.

Таким чином, до кримінально-правових ознак особи підозрюваного можна віднести наступні:

1. Вік, як обов'язкова ознака суб'єкту кримінального правопорушення та як ознака, що пом'якшує покарання.

2. Стан здоров'я, як психічного так і фізичного, що також є як загальними ознаками суб'єкта кримінального правопорушення, так і обставинами, що пом'якшують покарання.

3. Наявність судимостей, що впливає як на кваліфікацію суспільно-небезпечного діяння для визначення його повторності або рецидиву, так і на міру покарання, адже виступає обставиною, яка обтяжує покарання. Це очевидно вказує на те, що особа не виправилась після відбування покарання, а отже є соціально небезпечною та потребує більш суворого покарання.

4. Фізіологічний стан. По-перше, це стан алкогольного сп'яніння або стан, викликаний вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів визнається обставиною, що обтяжує покарання. По-друге, стан вагітності жінки визнається як обставиною, що пом'якшує покарання так і підставою для звільнення від відбування покарання з встановленням іспитового строку у межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку.

5. Сімейний стан підозрюваного також враховується під час призначення покарання. І якщо для жінок наявність дітей віком до семи років може бути підставою для звільнення від відбування покарання з випробуванням, то для чоловіків наявність на утриманні малолітніх дітей може враховуватися судом під час призначення покарання.

6. Матеріальний стан підозрюваного може також враховуватися для призначення покарання, а також застосуванні до особи спеціальної конфіскації.

7. Психологічний стан особи під час вчинення злочину. Так наприклад, вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поводженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого визнається обставиною, що пом'якшує покарання.

8. Професійна діяльність підозрюваного також повинна досліджуватися, адже може не лише враховуватися під час кваліфікації кримінального правопорушення (особливо якщо йдеться про вчинення службових, господарських, корупційних злочинів, військових, або медичних тощо), а також при визначенні обставин, які пом'якшують

або обтяжують покарання. Адже вчинення кримінального правопорушення під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність або під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням кримінального правопорушення визнаються обставинами, що пом'якшують покарання.

Звісно вказаний перелік кримінально-правових ознак суб'єкта кримінального правопорушення не є вичерпним, але містить основні з них, які можуть впливати на досягнення кримінально-правових цілей. Поряд з цим слід зазначити, що вказані ознаки мають не лише кримінально-правове значення, але рівною мірою і кримінальне процесуальне та криміналістичне.

Висновки. Таким чином кримінально-правове вивчення особи, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, в першу чергу забезпечує можливість визнати його кримінальним правопорушенням та правильно кваліфікувати на початку кримінального провадження. Крім того, встановлення кримінально-правових ознак суб'єкта кримінального правопорушення впливає на прийняття правильних рішень щодо повідомлення про підозру та можливості притягнення такої особи до кримінальної відповідальності, або ж застосування інших заходів кримінально-правового впливу чи звільнення від кримінальної відповідальності. І в кінцевому випадку, встановлення таких ознак як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду забезпечує можливість визначення належної та достатньої міри покарання, тим самим його індивідуалізації, а також постановлення справедливого вироку суду.

Література

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/l4#Textaws/show/2341-1>.
2. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України від 5 квітня 2005 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К. : Кантон, А.С.К, 2002. 1104 с.
3. Гриненко І. Ознаки суб'єкта злочину як критерії класифікації злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. № 7. 2019. С. 182-187.
4. Кастарнов Д.В. Поняття «особа підозрюваного (обвинуваченого)» в кримінальному судочинстві. *Юридична наука*. № 4. 2014. С.15-23.
5. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за заг. ред. В. О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер. 2013. 711 с.
6. Ботнаренко І.А. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (103). С. 83-94.
7. Савченко А.В., Шуляк Ю.Л. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частина (у схематичних діаграмах) : підручник. К. : «Центр учбової літератури», 2015. 312 с.
8. Тихенко С. И. Невменяемость и вменяемость : монография. Киев, 1927. 104 с.
9. Трахтеров В. С. Вменяемость по советскому уголовному праву : конспект лекций. Харьков, 1966. 15 с.
10. Богомятков Ю. С. Проблемы невменяемости в советском уголовном праве (понятие вменяемости) : учеб. пос. Уфа, 1978. 48 с.
11. Васильев А. А. Формула та критерії осудності в кримінальному праві. *Форум права*. 2010. № 4. С. 127–136. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10vaavkp.pdf>.
12. Чорней С.В. Осудність у структурі суб'єкта злочину. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2013. Вип. 644. С. 127-130.
13. Смаглюк О.В., Павловська А.А. Досягнення віку кримінальної відповідальності як ознака неповнолітнього суб'єкта злочину. *Вісник кримінального судочинства*. № 2. 2015. С. 181-186.

Анотація

Бурбело Б. А. Кримінально-правовий аспект вивчення особи підозрюваного у кримінальному провадженні. – Стаття.

Актуальність статті полягає в тому, що проблеми вивчення особи підозрюваного завжди були предметом вивчення багатьох наук кримінально-правового циклу та інших юридичних дисциплін або пов'язаних із ними галузей наукового знання. В першу чергу така особа є об'єктом дослідження кримінального права, яке вивчає її як суб'єкта кримінального правопорушення. Кримінально-правовий напрямок вивчення особи підозрюваного покликаний забезпечити правильну кваліфікацію діяння, вчиненого підозрюваним й створити необхідні передумови для індивідуалізації кримінальної відповідальності. Тому дослідження кримінально-правового аспекту особи, яка вчинила кримінальне правопорушення має на меті вирішення першочергових завдань кримінального судочинства. Наголошено, що встановлення наявності вказаних критеріїв обумовлює ретельне вивчення особи злочинця протягом всього процесу розслідування для можливості визнання його суб'єктом кримінального правопорушення та вирішення питання притягнення його до кримінальної відповідальності. З'ясовано, що складність у визначенні та дослідженні кримінально-правових ознак, що характеризують підозрюваного полягає в тому, що вони по-перше не згруповані в одному розділі кримінального закону, а містяться не лише в різних розділах, але і в різних його частинах. Зроблено висновок, що кримінально-правове вивчення особи, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, в першу чергу забезпечує можливість визнати його кримінальним правопорушенням та правильно кваліфікувати на початку кримінального провадження. Крім того, встановлення кримінально-правових ознак суб'єкта кримінального правопорушення впливає на прийняття правильних рішень щодо повідомлення про підозру та можливості притягнення такої особи до кримінальної відповідальності, або ж застосування інших заходів кримінально-правового впливу чи звільнення від кримінальної відповідальності. І в кінцевому випадку, встановлення таких ознак як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду забезпечує можливість визначення належної та достатньої міри покарання, тим самим його індивідуалізації, а також постановлення справедливого вироку суду.

Ключові слова: суб'єкт, особа, кримінальна відповідальність, підозрюваний, примус.

Аннотация

Бурбело Б. А. Уголовно-правовой аспект изучения личности подозреваемого в уголовном производстве. – Статья.

Актуальность статьи заключается в том, что проблемы изучения личности подозреваемого всегда были предметом изучения многих наук уголовно-правового цикла и других юридических дисциплин или связанных с ними отраслей научного знания. В первую очередь такая личность является объектом исследования уголовного права, изучает ее как субъекта уголовного преступления. Уголовно-правовое направление изучения личности подозреваемого призвано обеспечить правильную квалификацию деяния, совершенного подозреваемым и создать необходимые предпосылки для индивидуализации уголовной ответственности. Поэтому исследования уголовного-правового аспекта лица, совершившего уголовное преступление, имеет цель решить первоочередную задачу уголовного судопроизводства. Отмечено, что установление наличия указанных критериев обуславливает тщательное изучение личности преступника в течение всего процесса расследования для возможности признания его субъектом уголовного преступления и решения вопроса привлечения его к уголовной ответственности. Выяснено, что сложность в определении и исследовании уголовно-правовых признаков, характеризующих подозреваемого, заключается в том, что они, во-первых, не сгруппированы в одном разделе уголовного закона, а содержатся не только в разных разделах, но и в разных его частях. Сделан вывод, что уголовно-правовое изучение лица, совершившего общественно-опасное деяние, в первую очередь обеспечивает возможность признать его уголовным правонарушением и правильно квалифицировать в начале уголовного производства. Кроме того, установление уголовно-правовых признаков субъекта уголовного преступления влияет на принятие правильных решений относительно сообщения о подозрении и возможности привлечения такого лица к уголовной ответственности, или же применение иных мер уголовно-правового воздействия или освобождения от уголовной ответственности. Также установление таких признаков как на стадии досудебного расследования, так и на стадии судебного разбирательства обеспечивает возможность определения надлежащей и достаточной меры наказания, тем самым его индивидуализации, а также постановления справедливого приговора суда.

Ключевые слова: субъект, лицо, уголовная ответственность, подозреваемый, принуждение.

Summary

Burbelo B. A. Criminal-legal aspect of studying the identity of a suspect in criminal proceedings. – Article.

The relevance of the article is that the problems of studying the identity of the suspect have always been the subject of study of many sciences of the criminal law cycle and other legal disciplines or related fields of scientific knowledge. In the first place, such a person is the object of criminal law research, which studies him as a subject of a criminal offense. The criminal-legal direction of studying the person of the suspect is called to provide the correct qualification of the act committed by the suspect and to create necessary preconditions for individualization of criminal responsibility. Therefore, the study of the criminal law aspect of the person who committed a criminal offense aims to solve the priority tasks of criminal proceedings. It is emphasized that the establishment of the existence of these criteria requires a careful study of the identity of the offender throughout the investigation process for the possibility of recognizing him as a subject of a criminal offense and resolving the issue of bringing him to justice. It was found that the difficulty in identifying and investigating the criminal characteristics that characterize the suspect is that they are not grouped in one section of the criminal law, but are contained not only in different sections, but also in different parts. It is concluded that the criminal-legal study of a person who has committed a socially dangerous act, first of all provides an opportunity to recognize it as a criminal offense and to correctly classify it at the beginning of criminal proceedings. In addition, the establishment of criminal characteristics of the subject of a criminal offense affects the adoption of the correct decisions regarding the notification of suspicion and the possibility of bringing such a person to criminal responsibility, or the application of other measures of criminal influence or release from criminal liability. Ultimately, the establishment of such features both at the stage of pre-trial investigation and at the stage of trial provides an opportunity to determine the appropriate and sufficient measure of punishment, thereby its individualization, as well as the issuance of a fair sentence.

Key words: subject, person, criminal liability, suspect, coercion.

УДК 343.9

І. І. Гальона
здобувач*Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом***КРИМІНОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ**

Постановка проблеми. Торгівля людьми є одним із найнебезпечніших злочинів, який полягає в посяганні на невід'ємні права людини – право на вільний розвиток своєї особистості, право на повагу до її гідності, на свободу та особисту недоторканність, свободу пересування і вільний вибір місця проживання, право на охорону здоров'я та медичну допомогу, а інколи й право на життя [1].

Така небезпека стосується, в першу чергу, жінок, чоловіків і дітей, яких використовують з метою жебракування, сексуальної та трудової експлуатації, та залучення до інших незаконних видів діяльності, що принижують честь та гідність людини [2].

Найбільш уразливими до торгівлі людьми є українці, які проживають у сільській місцевості з обмеженим доступом до працевлаштування. Жертвами торгівлі людьми з метою примусової експлуатації праці у сфері будівництва, сільського господарства, промисловості, домашньої роботи, лісозаготівлі, догляду за дітьми та жебрацтві».

У національному законодавстві поняття торгівлі людьми визначається у ст. 149 Кримінального кодексу України [2] «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» та у ст. 1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» [3] як «здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином» [2].

Ефективність попередження злочинів торгівлі людьми багато в чому залежить від професійних знань і навичок слідчих та оперативних працівників, які залучаються розслідування фактів торгівлі людьми.

Крім того, бракує комплексної програми попередження злочинів торгівлі людьми.

У той же час, підвищенню ефективності діяльності ОВС у попередженні та розкритті цих злочинів вимагає у першу чергу суттєвого вдосконалення оперативно – розшукові та процесуаль-

ні заходи, спрямовані на удосконалення попередження та розкриття цих злочинів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми ефективного застосування ефективних заходів розслідування фактів торгівлі людьми займалися такі науковці як: Над проблемою попередження жертв торгівлі людьми працювали такі вітчизняні дослідники, як: М.І. Андрієнко, В.С. Батиргарєєв, М.О. Васильєв, А.А. Вознюк Б.М. Головкін, О.В. Дручек, В.О. Іващенко, К.Б. Левченко, Я.Г. Лизогуб, О.В. Лисодєд, О.В. Наден, А. А. Небитов, Ю.С. Орел, Ю.В. Раковська, Є.Д. Скулиш, Р.І. Суслов, Л.В. Чеханюк та інші.

Наукові праці та дослідження визначених авторів безперечно мають велике значення для науки кримінології.

Метою дослідження є теоретична розробка та впровадження ефективних форм профілактики та розслідування торгівлі людьми.

Основні результати дослідження. Суспільно-небезпечне явище, яким є злочин, вивчається цілим рядом наук, перш за все, кримінально-правового циклу. Наука виділяє специфічні ознаки та являє їх у вигляді власної характеристики, під якою у загальному сенсі розуміється опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак кого -, чого-небудь [4].

Наука «кримінологія» вивчає закономірності та тенденції розвитку злочинності, її причини та умови, особистість злочинця, механізм детермінації та генезис злочинної поведінки. Всі категорії кримінології, відображаючи поглиблені знання багаточисленних явищ, викликаних злочинністю, здійснюють безпосередній вплив на організацію і тактику оперативно-розшукової діяльності [5, с. 120]. Для практики оперативно-розшукової діяльності у боротьбі з організованою злочинністю виключно важливий кримінологічний підхід до вивчення злочинної поведінки як процесу, що відбувається у просторі і часі та охоплює не тільки самі злочинні дії, але й соціальні та психологічні явища, що передували їм [6, с. 122-123].

Кримінологічна характеристика охоплює сукупність статистично значущих показників про злочинність (злочини) та особу злочинця [7, с. 10]. Вона є такою сукупністю даних (достатньою ін-

формацією) про певний вид (групу) злочинів або конкретне злочинне діяння, що використовуються для їх профілактики [8, с. 211].

Грунтовне дослідження проблем, пов'язаних із сутністю галузевих характеристик злочинів взагалі та кримінологічної характеристики, зокрема, провів О. М. Литвинов [9, с. 581–586]. Він відмічає, що, по-перше, тільки кримінологічна характеристика, на відміну від кримінально-правової або криміналістичної характеристики, найбільш повно враховує типові відомості про особу злочинця та жертву злочинного посягання, використовувані злочинні механізми тощо, які мають принципове значення з точки зору організації попередження злочинів даного виду, встановлення та викриття винних осіб. По-друге, на відміну від кримінально-процесуальної характеристики, в основу якої покладено предмет доказування, зміст якого наповнюють обставини, які узагальнені до такої міри, що поширюються на будь-який злочин, кримінологічна характеристика окремих видів злочинів насичена конкретним якісним знанням у формі інформаційно-статистичних зведень. Очевидно при цьому, що зміст кримінологічної характеристики передбачає не конкретизацію предмета доказування, а розгляд типових ознак окремих елементів злочинної діяльності даного виду.

Не можна залишити поза увагою й питання про системно-структурну подібність кримінологічної та криміналістичної, а за великим рахунком і кримінально-правової характеристик. Р.С. Белкін відмічає, що криміналістична характеристика є лише неоригінальним набором окремих кримінально-правових і криміналістичних відомостей, позбавлених новизни [10 с. 274].

Однак, при формуванні елементів структури відповідної галузевої характеристики, як інформаційної основи для спеціальних досліджень, виходячи із сутності та виду об'єкта, який вона характеризує, варто враховувати і використовувати ключові кримінально-правові, кримінологічні, криміналістичні дані про злочин понятійного, соціологічного і психологічного характеру. В іншому випадку зазначені характеристики втратять свої правові, емпіричні та прикладні орієнтири, що вимагають наукового осмислення й опису, і будуть позбавлені всякого змісту і значення для відповідної галузі правознавства.

Конкретний зміст кримінологічної характеристики полягає у виявленні всіх ознак, які складають у своїй сукупності та взаємозв'язку її структуру. Тут можна виділити наступні групи елементів:

- кримінологічно-значимі ознаки злочину;
- дані, які характеризують кримінологічну ситуацію вчинення злочину;
- ознаки, які визначають специфіку діяльності із попередження злочинів.

До першої групи належать: дані про предмет злочинного посягання, дані про особу злочинця, мотив та мету злочину; дані про особу потерпілого. Як зазначає В.М. Кудрявцев статистична поширеність злочинів; дані про соціальні умови (обстановку) злочину (соціально-політична; соціально-економічна; час; географія; соціальне середовище тощо). До третьої: причини злочинів; наслідки злочинів; механізм злочину; обставини, що сприяють злочинам [8, с. 213].

О. М. Литвинов зазначає, що включення в кримінологічну характеристику злочинів елементів, які «запозичені» із кримінально-правової або криміналістичної та інших характеристик, цілком природний процес, корисний і виправданий, якщо вони мають кримінологічне значення. З метою забезпечення прикладного характеру кримінологічної характеристики вона мусить бути продуктом дослідження зв'язків між її елементами, які мають самостійне значення та попередньо достатньо глибоко проаналізовані. За результатами дослідження науковець приходить до таких висновків [9, с. 584–585]:

- жодна з галузевих характеристик не здатна всебічно охопити ознаки, що мають важливе значення для організації та здійснення протидії злочинності. Відомості, наведені в цих характеристиках, не одного порядку і не конкурують, хоча і досить близькі за суттю. Вони призначені для вирішення різних завдань і є складовими елементами різних систем, тому повинні бути досліджені паралельно і в комплексі;

- кримінологічна характеристика злочинів може розглядатися в двох аспектах:

- 1) як поняття, що безпосередньо характеризує особливе явище (продукт діяльності людини) з виділенням в ньому характерних якостей, в яких відображаються його кримінальні властивості;

- 2) як поняття, що є науковою абстракцією та містить у собі загальні риси, властиві кримінологічним характеристикам певних груп злочинів;

- як будь-яка вихідна для науки категорія, кримінологічна характеристика являє собою абстракцію, значення якої обумовлюється закладеними в ній можливостями змістовної інтерпретації охоплюваного класу явищ;

- прикладний характер кримінологічної характеристики забезпечують встановлені в ході дослідження кореляційні зв'язки та залежності між її елементами, що сприяє визначенню невідомих компонентних складових.

Виходячи з наведених науково обґрунтованих положень, розглянемо кримінологічну характеристику торгівлі людьми. Треба сказати, що нині увага і міжнародних організацій і урядів багатьох країн пильно прикута до цієї проблеми, що справедливо обґрунтовується масштабами протиправних діянь. Голова 63-ї сесії Генеральної

Асамблеї ООН Мігель д'Еското Брокман заявив, що торгівля людьми стала однією з найбільш прибуткових сфер діяльності. Посилаючись на Міжнародну організацію праці, він зауважив, що щорічні прибутки від таких злочинів становлять 32 мільярда доларів, а також звернув увагу на те, що торговці «живим товаром» відстають у своїх прибутках лише від злочинців, які займаються продажем наркотиків і зброї [11].

Розглядати характеристики торгівлі людьми необхідно оцінюючи масштаби цього явища у світі та Україні. За результатами проведеного під час дослідження анкетування, 91,7% опитаних слідчих вважають, що злочин «торгівля людьми» є високо латентним, а це говорить про те, що отримати достовірні дані про реальний стан цих злочинів досить складно.

Метою торгівлі людьми виступає експлуатація, яка має різні прояви. На думку респондентів понад 15,7% жертвами торгівлі людьми становлять неповнолітні дівчата, понад 72,9% становлять дівчата віком від 20-30 років, а також 11,2% становлять інші категорії громадян.

Проведене дослідження вказує на те, що жертвами торгівлі людьми, стають як молоді жінки (20-30 років), яких вивозяться для роботи у секс-індустрії, що свідчить про тенденції омоложення секс-бізнесу. Аналіз свідчить, що до 80% жінок, які потрапили в тенета секс-індустрії обманним шляхом. Більше того, жертвами торгівлі людьми найчастіше стають легковажні та довірливі дівчата віком (20-30 років) 81,2%), рівень освіти такі дівчата мають: вищу 40,1%, середню освіту мають понад 24,1%, а понад 33,9% не мали постійної роботи [Додаток К]..

Досліджуючи ці проблеми Вербенський М. Г. зазначає, що торговці висувають більше вимог до «якості товару»; збільшується кількість потерпілих, які використовувалися не в секс-бізнесі, а експлуатувалися в домашньому господарстві, на нелегальних виробництвах; вік жертв становить 30-50 років; розширюються місця пошуку «живого товару», торговці переходять до сільської місцевості; більш завуальованим є вербування; поширюється торгівля з метою втягнення до порнобізнесу і проституції дітей на замовлення іноземців; змінюються форми торгівлі людьми, способи вербування, шляхи вивезення з урахуванням методів злочинної конспірації; з'являються нові форми експлуатації людини, пов'язані з використанням її інтелектуальних можливостей [12, с. 21-22].

Управління міжнародних зв'язків МВС України підтверджує, що наша держава виступає країною походження «живого товару» до розвинутих країн Південної та Західної Європи, Азіатсько-тихоокеанського регіону, передусім жінок і дітей, як найбільш уразливих верств населення, для використання переважно в сфері сексуальної індустрії.

За даними опитування слідчих, основними країнами-призначення для наших співвітчизників є Турецька Республіка, Російська Федерація, Республіка Польща, Чеська Республіка, Федеральна Республіка Німеччини, Держава Ізраїль.

Під час опитування респонденти назвали найпоширеніші маршрути переведення жертв торгівлі людьми, а саме: балтійський, східноєвропейський, центрально-європейський, балканський, африканський.

На думку Вербенського М. Г. викликає занепокоєння той факт, що лише 16,2% опитаних працівників поліції та 8,3% співробітників організацій, задіяних до протидії торгівлі людьми, висловили думку, що статистика МВС України щодо виявлення фактів торгівлі людьми приблизно відповідає фактичній кількості вчинених злочинів. Про те, що офіційна статистика далеко не повною мірою відображає реальну ситуацію поширеності торгівлі людьми в Україні, але він водночас зауважує, що вивчення статистики має позитивний вплив на планування діяльності з протидії торгівлі людьми [12, с. 42]. Характеристика торгівлі людьми неможлива без аналізу статистичних даних, навіть якщо вони не відображають повної картини.

Відповідно зменшується й кількість розслідуваних по даним фактам злочинів і кількість встановлених потерпілих, більшість із яких складають жінки. Має нестабільну динаміку жаклива цифра виявлених дітей, які постраждали від торгівлі людьми.

Загальна кількість жінок, які були протягом 2009 року вивезені налагодженими каналами до Західної Європи, як засвідчує НЦБ Інтерполу, становить близько 3000.

Кількість виявлених фактів торгівлі людьми або інших незаконних угод щодо людини, вчинених організованими групами і злочинними організаціями, має тенденцію до зменшення.

Однак, під час проведеного анкетування 65,4% опитаних слідчих, а також всі опитані співробітники організацій, задіяних до протидії торгівлі людьми, вказали, що злочин торгівлі людьми переважно вчинюється організованими групами (злочинними організаціями).

Характеристика постраждалої від торгівлі людини є одним із основних чинників, який накладає відбиток на механізм вчинення злочину [13, с. 170], і, відповідно, на організацію його профілактики, виявлення та розслідування.

Заслужовують на увагу результати дослідження щодо торгівлі людьми Є. Стрекалова та О. Горбунові [14, с. 53-57], які під час проведеного ними опитування 23,8% потерпілих зазначили, що за кордоном до них застосовувалося фізичне насильство: їх били, мордували, залишали без їжі й води. До 54,8% потерпілих (з їх слів) застосовувалося психологічне насильство (зокрема, погроза фізич-

ним насильством, розповісти рідним і близьким про те, чим вони займаються, інші компрометуючі дані тощо). Як психічне, так і фізичне насильство мало місце стосовно 9,7% жертв. Ніякого насильства з боку злочинців, за свідченнями потерпілих, не застосовувалося щодо 11,7%. Найчастішим способом повернення потерпілих в Україну була їх депортація (48%). Власними силами повернулися на батьківщину 37% потерпілих, іншим шляхом (наприклад, допомогли інші особи втекти) – у 15% випадків. Найчастіше, у 64% оформлення виїзних документів та оплата переїзду потерпілих здійснювались за кошти вербувальника, відповідно, оформлення документів на дорогу сплачували самі потерпілі у 36% випадків. До 500 доларів США на місяць за роботу за кордоном потерпілим пропонувалося у 43% випадків, від 500 до 1000 доларів США – у 36%, від 1000 до 3000 доларів США – у 21%. Проте ті суми грошей, які пропонувалися потерпілим, і ті суми, які вони реально змогли отримати, дуже відрізняються. Кожна друга потерпіла фактично не отримала нічого (57%), до 100 доларів США за весь час роботи отримали 22% потерпілих, від 100 до 300 доларів США – 14%, від 300 до 500 доларів США і більше – 7%. Наведені данні дослідження доводять, що більшість потерпілих становлять молоді жінки віком (20-30) років з невисоким рівнем освіти та невдалим сімейним життям, яких супроводжує невлаштованість, малозабезпеченість та інші негаразди. Адже до них менш ризиковано застосовувати силу та їх легше ввести в оману, що використовується в більшості випадків (70%) [15, с. 183].

На думку К. Б. Левченко, яка зазначає, що якщо жінка привезла гроші, нехай і невеликі, після роботи в секс-бізнесі, до якого вона була втягнута оману, то вона не вважає себе жертвою. Бажання виїхати за кордон знову висловили 14 жінок з 20 опитаних, не дивлячись на страждання і приниження, через які багатьом із них прийшлося пройти [16, с. 11-12].

Особи, які причетні до вчинення даного злочину, також можуть бути як чоловіками, так і жінками. Надати характеристику особі злочинця не легко, бо він не завжди відповідає лише однотипним узагальненим критеріям, особливо якщо діє у складі організованої групи. Н. М. Ахтирська зазначає, що за соціальним статусом торговців людьми можна розподілити на дві групи: кримінальні елементи, члени злочинних угруповань, з одного боку, і зовні законослухняні співробітники комерційних структур, часом високопоставлені співробітники банків, правоохоронних органів, туристичних фірм, засобів масової інформації – з іншого [17, с. 223].

Схожу думку висловлює і М. Г. Вербенський, який за соціальним статусом торговців людьми розділяє на дві групи: 1) кримінальні елементи,

члени злочинних угруповань; 2) працівники комерційних структур, банків, правоохоронних органів, туристичних фірм тощо. Розподіл їхніх ролей здійснюється за співучастю. Відповідно визначається розподіл осіб у групі, до складу якої, як правило, входять: організатор (керівник); «вербувальники», тобто особи, які підшукують та втягують жінок у зайняття проституцією для подальшого їх продажу; особи, які використовують наявні у них зв'язки з корумпованими працівниками правоохоронних органів; «кур'єри», які займаються переміщенням жертв через державний кордон України та перевезенням одержаних за них грошових коштів; закордонні «покупці», які займаються «працевлаштуванням» отриманих жінок. Встановлено, що особами, які вчиняють торгівлю людьми в Україні, є переважно чоловіки віком до 30 років (75%), жінки серед злочинців становлять близько 25% [12, с. 24].

На рівень торгівлі людьми в Україні впливають як зовнішні, так і внутрішні фактори. Зовнішніми є: процеси глобалізації економіки і трудової мобільності населення; розмежування між багатими і бідними країнами; розвиток світового виробництва; потреби дешевої робочої сили; відкриття кордонів; інтернаціоналізація тіньової економіки; наявність соціальної мережі за кордоном, що сприяє процесу виїзду; ліберальне ставлення законодавства багатьох країн до секс-індустрії.

Головною серед внутрішніх причин є скрутне соціально-економічне становище населення, суттєве зниження рівня життя, внаслідок чого значна кількість жінок віком 20–30 років стикаються з труднощами у працевлаштуванні. Високий рівень безробіття штовхає їх на пошук роботи за кордоном, не зважаючи навіть на невідповідність пропозицій рівню їх освіти і кваліфікації [12, с. 22-23].

Отже досліджуючи питання кримінологічної характеристики торгівлі людьми дає можливість зробити такі **висновки**:

- торгівлі людьми властивий високий рівень латентності, що впливає на достовірність статистичних даних профілактики цих правопорушень;
- переважно жертвами стають жінки, більшість із яких схильються до проституції чи інших форм сексуальної експлуатації [18, с. 1-89];
- значний відсоток потерпілих від торгівлі людьми зазнають з інших форм експлуатації;
- торгівля людьми набула ознак організованої злочинності, посідає одне із провідних місць у світі за прибутковістю після незаконної торгівлі зброєю та наркотиками, приносячи мільярдні прибутки;
- встановлено, що основними країнами-постачальницями «живого товару» на міжнародні ринки є Китай, Нігерія, Албанія, Болгарія, Білорусь, Молдова та РФ, Бельгія, Нідерланди, Німеччина, Італія, Туреччина.

Таким чином, значна частина виявлених осіб у вчиненні торгівлі людьми входили до організованих груп та злочинних організацій, відносно яких необхідно здійснювати ефективні заходи профілактичного впливу з метою попередження торгівлі людьми

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
3. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20 вересня 2011 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2012. Ст. № 19-20.
4. Тлумачний словник української мови он-лайн. URL: <http://www.slovnky.net/?swrd=%F5%>.
5. Теория оперативно-розыскной деятельности: Учебник / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Сенилова. М.: ИНФА-М, 2008. Х., 832 с.
6. Теория оперативно-розыскной деятельности: Учебник / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Сенилова. М.: ИНФА-М, 2008. Х., 832 с.
7. Кальман А. Г. Криминологическая характеристика, детерминация и предупреждение изнасилований : автореферат на соискание научной степени кандидата юридических наук: 12.00.08 / Харьковский юридический институт. Х., 1986. 18 с.
8. Криминология : учебник / под ред. акад. В. Н. Кудрявцева, проф. В. Е. Эминова. М.: Юрист, 1995. 512 с.
9. Литвинов О. М. Про галузеві характеристики злочинів взагалі та криминологічну характеристику зокрема. *Форум права*. 2010. № 4. С. 581–586. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10lomkxz.pdf>.
10. Белкин Р. С. История отечественной криминологии. М.: Изд-во НОРМА, 1999. 496 с.
11. Председатель Генеральной Ассамблеи предупредил, что экономический кризис ведет к оживлению торговли людьми: Центр новостей Организации Объединенных Наций. URL: <http://www.un.org/russian/news/fullstorynews.asp?newsID=11278>.
12. Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність: криминологічна характеристика та шляхи запобігання : автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ МВС України. Дніпропетровськ, 2010. 42 с.
13. Фролова І. Вплив характеристики особи потерпілого при розслідуванні злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми. *Актуальні питання запобігання і протидії торгівлі людьми* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. К.: Академія управління МВС 2010. Харків: Права людини, 2010. С. 169-170.
14. Стрекалов Є., Горбунова О. Матеріали для практичного використання працівниками правоохоронних органів та суддями. К.: Атіка, 2006. 120 с.
15. Денисова Т. А. Торговля женщинами и детьми с целью их сексуальной эксплуатации: исследования в Украине. *Злочини проти особистої волі людини* : збірник матеріалів міжнародного науково-практичного семінару (Харків, 19-20 вересня 2002 рік) / [Редкол.: В. Сташис (голов. ред.) та ін.]. Харків: «Книжкове видавництво «Лествиця Марії». 2002. С. 179-184.
16. Левченко К. Б. Торговля жінками в Україні – порушення прав людини. *Вісник Університету внутрішніх справ*. Спеціальний випуск. Х., 1999. С. 7-13.
17. Ахтырская Н. Н. Корреляционные связи элементов криминалистической характеристики торговли людьми: проблемы установления и использования в следственной практике. *Злочини проти особистої волі людини* : збірник матеріалів міжнародного науково-практичного семінару (Харків, 19-20 вересня 2002) / [Редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін.]. Х.: «Книжкове видавництво «Лествиця Марії», 2002. С. 220-226.
18. Небитов А. А. Сексуальна експлуатація в Україні: кримінально-правовий та криминологічний аналіз : монографія. К. : Національна академія внутрішніх справ, 2016. 464 с.

Анотація

Гальона І. І. Криминологічні ознаки торгівлі людьми. – Стаття.

Актуальність статті полягає в тому, що торгівля людьми є одним із найнебезпечніших злочинів, який полягає в посяганні на невід'ємні права людини – право на вільний розвиток своєї особистості, право на повагу до її гідності, на свободу та особисту недоторканність, свободу пересування і вільний вибір місця проживання, право на охорону здоров'я та медичну допомогу, а інколи й право на життя. Така небезпека стосується, в першу чергу, жінок, чоловіків і дітей, яких використовують з метою жебракування, сексуальної та трудової експлуатації, та залучення до інших незаконних видів діяльності, що принижують честь та гідність людини. Ефективність попередження злочинів торгівлі людьми багато в чому залежить від професійних знань і навичок слідчих та оперативних працівників, які залучаються розслідування фактів торгівлі людьми. Крім того, бракує комплексної програми попередження злочинів торгівлі людьми. У той же час, підвищенню ефективності діяльності органів внутрішніх справ у попередженні та розкритті цих злочинів вимагає у першу чергу суттєвого вдосконалення оперативно-розшукових та процесуальних заходів, спрямованих на удосконалення попередження та розкриття цих злочинів. З'ясовано, що при формуванні елементів структури відповідної галузевої характеристики, як інформаційної основи для спеціальних досліджень, виходячи із сутності та виду об'єкта, який вона характеризує, варто враховувати і використовувати ключові кримінально-правові, криминологічні, криміналістичні дані про злочин понятійного, соціологічного і психологічного характеру. В іншому випадку зазначені характеристики втратять свої правові, емпіричні та прикладні орієнтири, що вимагають наукового осмислення й опису, і будуть позбавлені всякого змісту і значення для відповідної галузі правознавства. Визначено, що на рівень торгівлі людьми в Україні впливають як зовнішні, так і внутрішні фактори. Зовнішніми є: процеси глобалізації економіки і трудової мобільності населення; розмежування між багатими і бідними країнами; розвиток світового виробництва; потреби дешевої робочої сили; відкриття кордонів; інтернаціоналізація тіньової економіки; наявність соціальної мережі за кордоном, що сприяє процесу виїзду; ліберальне ставлення законодавства багатьох країн до секс-індустрії.

Ключові слова: злочинність, особистість злочинця, злочинна поведінка, злочин.

Аннотация

Гальона И. И. Криминологические признаки торговли людьми. – Статья.

Актуальность статьи заключается в том, что торговля людьми является одним из самых опасных преступлением, заключается в посягательстве на неотъемлемые права человека – право на свободное развитие своей личности, право на уважение его достоинства, на свободу и личную неприкосновенность, свободу передвижения и свободный выбор места жительства, право на охрану здоровья и медицинскую помощь, а иногда и право на жизнь. Такая опасность касается, в первую очередь, женщин, мужчин и детей, которых используют в целях попрошайничества, сексуальной и трудовой эксплуатации, и привлечение к другим незаконным видам деятельности, унижающие честь и достоинство человека. Эффективность предупреждения преступлений торговли людьми во многом зависит от профессиональных знаний и навыков следственных и оперативных работников, привлекаемых расследования фактов торговли людьми. Кроме того, не хватает комплексной программы предупреждения преступлений торговли людьми. В то же время, повышению эффективности деятельности органов внутренних дел в предупреждении и раскрытии этих преступлений требуют в первую очередь существенного совершенствования оперативно-розыскных и процессуальных мероприятий, направленных на совершенствование предупреждения и раскрытия этих преступлений. Выяснено, что при формировании элементов структуры соответствующей отраслевой характеристики, как информационной основы для специальных исследований, исходя из сущности и вида объекта, который она характеризует, следует учитывать и использовать ключевые уголовно-правовые, криминологические, криминалистические данные о преступлении понятийного, социологического и психологического характера. В противном случае указанные характеристики потеряют свои правовые, эмпирические и прикладные ориентиры, требующие научного осмысления и описания, и будут лишены всякого смысла и значения для соответствующей отрасли правоведения. Определено, что на уровень торговли людьми в Украине влияют как внешние, так и внутренние факторы. Внешними являются: процессы глобализации экономики и трудовой мобильности населения; разграничение между богатыми и бедными странами; развитие мирового производства; потребности дешевой рабочей силы; открытие границ; интернационализация теневой экономики; наличие социальной сети за рубежом, что способствует процессу

выезда либеральное отношение законодательства многих стран в секс-индустрии.

Ключевые слова: преступность, личность преступника, преступное поведение, преступление.

Summary

Halona I. I. Criminological signs of human trafficking. – Article.

The relevance of the article is that trafficking in human beings is one of the most dangerous crimes, which is the encroachment on inalienable human rights - the right to free development of one's personality, the right to respect for one's dignity, freedom and personal integrity, freedom of movement and freedom choice of residence, the right to health care and medical assistance, and sometimes the right to life. Such dangers primarily affect women, men and children who are used for begging, sexual and labor exploitation, and engaging in other illegal activities that degrade human honor and dignity. The effectiveness of the prevention of trafficking crimes largely depends on the professional knowledge and skills of investigators and operatives involved in the investigation of human trafficking. In addition, there is a lack of a comprehensive crime prevention program. At the same time, increasing the efficiency of law enforcement agencies in preventing and detecting these crimes requires, first of all, significant improvement of operational and investigative and procedural measures aimed at improving the prevention and detection of these crimes. It is found that in the formation of elements of the structure of the relevant industry characteristics, as an information basis for special research, based on the nature and type of object it characterizes, should take into account and use key criminal law, criminological, forensic data on the conceptual crime, sociological and psychological nature. Otherwise, these characteristics will lose their legal, empirical and applied guidelines, which require scientific understanding and description, and will be deprived of any meaning and significance for the relevant field of law. It is determined that the level of human trafficking in Ukraine is influenced by both external and internal factors. External are: the processes of globalization of the economy and labor mobility of the population; the distinction between rich and poor countries; development of world production; the need for cheap labor; opening borders; internationalization of the shadow economy; availability of a social network abroad, which facilitates the departure process; liberal attitude of the legislation of many countries to the sex industry.

Key words: crime, personality of the criminal, criminal behavior, crime.

УДК 342.721-055.2

С. І. Гіряк
аспірант

Національної академії управління

**ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ
ПОРУШЕННЮ ПРАВ І ІНТЕРЕСІВ ЖІНОК**

Актуальність теми. У сучасних реаліях розвитку прав людини сімейно-побутове насильство не тільки підриває основи життєдіяльності самої сім'ї, але руйнує і фундамент соціального суспільства, що виражається здебільшого у порушенні прав жінок. Актуалізація цієї проблематики у кримінально-правових дослідженнях пов'язана насамперед з потребою ознайомлення кримінально-правових механізмів протидії порушенню прав жінок у законодавчих системах зарубіжних країн для формування національно-правової доктрини протидії цій проблемі. Водночас актуальність проблеми протидії порушенню прав жінок визначається також і тим, що не дивлячись на відмінність в культурі і правових системах деякі країни прийшли до єдиної і однозначної точки зору про необхідність розробки та впровадження комплексних заходів попередження порушення прав жінок, включають формування кардинально нового підходу до виховання, розвитку правової свідомості та правової культури населення країни; вироблення спеціальної програми екстреної та довготривалої допомоги жертвам насильства в сім'ї; створення норм, що передбачають суворе, але справедливе покарання за вчинене насильство по відношенню до членів своєї сім'ї та (або) близьких родичів; консолідацію зусиль всіх профілактичних суб'єктів, спрямованих на формування правосвідомості.

Стан наукової розробки проблеми. Значний внесок в розуміння форм, видів порушення прав жінок та їх відображення в кримінальному законодавстві здійснений такими вченими, як Н.В. Аніщук, Н.О. Голованов, Т.Ю. Забеліна, Кадем Азхар Сабер, Т.В. Лобанова, С.Н. Турк тощо. Водночас недостатньо дослідженою проблемою вважаємо порівняльно-правові аспекти кримінально-правової протидії порушенню прав жінок у країнах західного світу та країнах ісламської групи, де суспільне становище жінки має суттєві відмінності.

Мета і завдання статті. Метою даної статті є характеристика зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії порушенню прав і інтересів жінок, завданням статті є виокремлення спільного і відмінного у кримінально-правових механізмах протидії досліджуваним злочинам у різноманітних країнах.

Основний матеріал. В даний час в 124 державах світу діють спеціальні законодавчі акти про боротьбу з порушенням прав жінок [1, с. 134]. В останні роки кримінальні кодекси були доповнені кримінально-правовими заборонами психологічного та економічного насильства (США, Великобританія, Канада, Франція, Польща); приставання і залякування (stalking) в даний час також у багатьох країнах переслідується в кримінальному порядку (США, Великобританія, Канада, Польща), як і калічать операції на жіночих статевих органах (Великобританія, США, Канада). У США в 1994 р Національною радою суддів з питань молоді та сім'ї був виданий Модельний кодекс по домашньому і сімейному насильству, який зіграв велику роль у формуванні подальшої законотворчої роботи по боротьбі з домашнім насильством (Практично у всіх штатах США в даний час прийняті такі закони). В цьому ж році в США був прийнятий Федеральний закон про боротьбу з насильством щодо жінок 1994 р.

Так, США першими на державному рівні звернулися до комплексного дослідження проблем сімейної кримінології. Багато в чому це було викликано мала місце статистикою правопорушень в сім'ї станом на 2000 р., згідно з якою домашнє насильство в США відбувається кожні 18 секунд, 6 млн. жінок щорічно піддаються побиттю чоловіками і приятелями, з них 4 тис. помирають внаслідок такого побиття [2, с. 274]. Подібні цифри послужили передумовою для розробки цілого ряду нормативних правових актів, які зачіпають різні аспекти протидії злочинам у сфері сімейно-побутових відносин: Закон про насильство проти жінок (the Violence Against Women Act) вперше визначив, що підпадають під федеральним правопорушень зловживання подружніми стосунками, що означало можливість пред'явлення звинувачення в такому зловживанні в межах всієї країни.

У Сполучених Штатах жінкам надається захист від сексуальних домагань на робочих місцях. Згідно ч. 1604.11 глави 14 Титулу 29 Зводу постанов федерального уряду натяки на сексуальну активність, що не зустріли взаємності з боку об'єкта домагань, спроби заручитися підтримкою і інші вербальні або фізичні прояви сексуального характеру є домаганням, якщо (1) підпорядкування такої поведінки прямим або непрямим чином стає

умовою прийому на роботу; (2) підпорядкування або опір такій поведінці фізичною особою є основою для прийняття рішень, що надають вплив на дану фізичну особу; (3) така поведінка має на меті необґрунтоване вплив на виконання службових обов'язків фізичною особою або створення у вузькому, напруженої або образливій атмосфери на робочому місці [3].

Поряд з США, ще одним світовим центром протидії злочинам, що вчиняються у сфері прав жінок, виступає Канада, де боротьба з сімейним насильством зведена в ранг національної стратегії. Більш того, діяльність всіх установ і служб правоохоронної системи провінцій і територій Канади заснована на принципі «нульової терпимості» до будь-яких проявів насильства, суть якого полягає в тому, що жоден випадок насильства не повинен залишитися безкарним. Удосконалення легальних механізмів притягнення до відповідальності за вчинення злочинів у сфері сімейно-побутових відносин є невід'ємною складовою практичної реалізації в Канаді ідеології «нульової терпимості». В останнє десятиліття робота в цьому напрямку помітно активізувалася. Так, в Кримінальний кодекс Канади були внесені доповнення, що передбачають систему заходів щодо забезпечення захисту жінок і дітей від насильницьких посягань. Законопроект С-127, що став згодом частиною Кримінального кодексу, визнав зґвалтування в шлюбі кримінальним правопорушенням. Як компонент обвинувального процесу створено Програму захисту жінок (The Women's Advocacy Program), що забезпечує жінкам-потерпілим від насильства в сім'ї підтримку на всіх етапах взаємодії з правозахисною системою. Крім цього, на розгляд парламенту подано поправки до діючого кримінально-процесуального законодавства, що стосуються посилення правил умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у вигляді тюремного ув'язнення для осіб, які вчинили насильницький злочин в сім'ї. Інші запропоновані модифікації покликані полегшити процедуру дачі жінкою показань в суді і звільнити її від багатьох принизливих формальностей [4, с. 18].

Значний науково-практичний інтерес представляє також розроблена і успішно апробована спочатку в Канаді, а потім і в США система негайного реагування на прояви домашнього насильства – DVERS (Domestic Violence Emergency Response System). Система DVERS діє за принципом «тривожної кнопки», тобто сім'ям з «групи ризику», обумовлених силами місцевих соціальних служб і правоохоронних органів, безкоштовно надається цілодобово функціонує портативна сигнальна апаратура. Член сім'ї, якому загрожує небезпека, може за допомогою цієї апаратури подати сигнал, який негайно передається в поліцію як дзвінок особливої важливості [5, с. 38].

Закон Малайзії про домашнє насильство 1994 р. Закон Киргизстану про соціально-правовий захист від насильства в сім'ї 2003 року, Комплексний закон Польщі щодо протидії насильству в сім'ї 2005 року, Закон Гани про сімейне насильство 2007 р. Закон Словенії про запобігання насильству в сім'ї 2008 р. Закон Казахстану про профілактику побутового насильства 2009 р. Закон Азербайджану про запобігання побутового насильства 2010, Закон Великобританії про домашнє насильство, злочинах і жертви злочинів, прийнятий в 2004 року, Органічний закон Королівства Іспанії про комплексні заходи щодо захисту від гендерного насильства 2004 року, бразильський Закон Марії та Пенья 2006 року, названий по імені жінки, яка загинула від домашнього насильства, і інші закони. У Німеччині в 1997 році були прийняті «Судові директиви з кримінального судочинства в сфері домашнього насильства». Крім того, в Великобританії в боротьбі з домашнім насильством в різній мірі використовуються наступні акти, що регулюють цивільно-правові відносини: Закон про сімейне право 1996 роки; Закон про захист від залякування 1997 р., який також містить кримінально-правові норми; Закон про дітей 1989 р.; Закон про усиновлення і дітей 2002 року; Закон про дітей 2004 року; Закон про громадянське партнерство 2004 року; Закон про дітей і усиновлення 2006 р. і Закон про насильницькі шлюби (цивільні заходи захисту) 2007 [1, с. 137].

Франція, як і багато країн, постійно модернізує як законодавство в сфері насильства в сім'ї, так і органи, що займаються боротьбою з цим негативним явищем. Пріоритетним напрямком стало припинення сімейного насильства щодо неповнолітніх, про що свідчать не тільки окремі нормативно-правові акти, а й мережу спеціальних організацій. Наступна європейська країна, яку ми проаналізуємо на предмет кримінально-правової і кримінологічної політики в сфері сімейного насильства – Англія. У зв'язку з тим, що в Англії немає кодифікованого кримінального законодавства, то провідну роль в регулюванні різних питань (в тому числі і сімейного насильства) грають окремі закони і судові прецеденти. За даними Фонду щодо запобігання насильства в сім'ї, в Англії кожні 60 секунд поліція отримує виклик з нагоди сімейного насильства. Поліція відповідає на 1300 дзвінків в день, або більше 570 000 на рік, пов'язаних з насильством проти жінок. В Англії, як і у Франції, активну роль в роботі з неблагополучними сім'ями грає англійська поліція, в якій є самостійний відділ по боротьбі з насильством в сім'ї. В першу чергу допомога надається дітям, які зазнали сімейному насильству. Велику роль відіграє корекційно-реабілітаційна робота, яку проводить «Федерація жіночих притулків», яка

координує роботу «Будинків порятунку сім'ї». Тут знаходять притулок жінки і діти, які зазнали сімейному насильству. Особливістю цих будинків є не просто надання їжі, даху над головою, психологічної допомоги, а й навчання навичкам самостійного життя, придбання нової професії з метою подальшого працевлаштування [6, с. 40].

У іншому регіоні – в Єгипті, відповідно до проведених досліджень, сексуальні зазіхання, високий рівень насильства по відношенню до жінок під час народних хвилювань на ґрунті політичних криз в Єгипті, зробили цю країну найгіршою для проживання жінок. На виступи в ряді арабських країн (так звана "Арабська весна" - хвилі протестів і повстань, що проходили в ряді країн Північної Африки (Магрибу) і Близького Сходу на початку 2011 р.) покладалися великі надії в плані прогресивних перетворень, в тому числі і в сфері прав жінок. Однак в Єгипті, як і раніше, діють "дискримінаційні закони", а хвилювання загострили наявні конфлікти, принесли нестабільність, вплинули на зростання діяльності ісламістських угруповань. Водночас згідно з єгипетськими законами, чоловік, який залишив дружину без поважної причини, повинен сісти у в'язницю на 1 рік. По місцевому закону, за побиття і зраду, в тому числі і з чоловічої сторони, загрожує в'язниця до трьох років і ганьба з боку суспільства. Суд і сім'я завжди стоять на боці скривдженої жінки. Жінці, яка подає на розлучення, потрібно довести факти протиправного поводження з нею з боку чоловіка [7, с. 707].

Кримінально-правова протидія порушенню прав жінок знаходиться у критичному стані у іншій арабській державі – Іраку. Жінки в цілому стають жертвами безлічі порушень прав людини, але особливо переслідуванню піддаються жінки з певними профілями внаслідок їх (передбачуваної) політичної, конфесійної або соціальної ролі. Зокрема, жінки, імовірно або фактично порушують традиційні ролі і/або беруть участь у громадському житті, піддаються залякуванню і цілеспрямованим нападам, включаючи вбивства від рук головним чином недержавних агентів, таких як воєнізовані формування партій, повстанці, ісламські екстремісти, а також їх власна родина або громада. До числа таких жінок можуть ставитися жінки, що займаються політичною діяльністю. Жінки продовжують піддаватися переслідуванню за недотримання консервативних правил щодо одягу. Жінки у всіх частинах Іраку можуть бути під загрозою «вбивства честі» в руках своїх сімей за передбачувану ганебну поведінку. «Вбивства честі» найчастіше відбуваються безкарно, з огляду на високий рівень соціальної підтримки щодо подібного типу злочинів, в тому числі серед співробітників правоохоронних органів [8, с. 146].

Особи, котрі зазнали в рідкісних випадках арешту і пред'явлення звинувачення, отримують м'яке покарання. Як результат, жінки і дівчата відмовляються навіть повідомляти про сексуальні напади через страх піддатися остракізму або навіть вбивства своєю сім'єю. Жіночі притулки в Регіоні Курдистану можуть забезпечити тимчасовий захист від насильства в сім'ї для деяких жінок, в тому числі тих, які піддаються ризику «вбивств честі», проте довгострокові перебування часто недоступні. Системи посередництва між жінками та їхніми родинами покликані сприяти поверненню жінок в сім'ю, однак це може бути не завжди можливо, і були випадки, коли батьки запевняли своїх дочок, що пробачили їх, проте тільки для того, щоб убити їх, як тільки вони повернуться додому, в сім'ю. Деякі сім'ї можуть погодитися зберегти життя своєї дочки, проте, можуть піддати її іншим типам насильства, включаючи, наприклад, насильницький шлюб з гвалтівником, який, згідно з іракським законом, призводить до закриття всіх кримінальних проваджень, відкритих в зв'язку зі зґвалтуванням. Стаття 396 (1) і (2) Кримінального кодексу (Закон № 111 від 1969 р.) Іраку встановлює кримінально-судове переслідування відносно особи, яка «вчинила сексуальний напад» або «спроби його здійснення без згоди жертви і з застосуванням сили, погроз, обману або інших засобів» стосовно чоловіка або жінки або хлопчика або дівчинки молодше 18 років. Однак Стаття 398 говорить: «Якщо правопорушник, згаданий в цій статті, згодом законно одружується на жертві, будь дію втрачає силу і будь-яке розслідування чи інша процедура припиняється і, якщо вирок уже було винесено за таке діяння, то покарання буде скасовано (...)». Тому в деяких випадках немає ніяких інших альтернатив, окрім як залишатися в центрі захисту або шукати рішення за межами Іраку. Таким чином, якщо реально оцінювати національний механізм захисту прав жінок в Республіці Ірак, то слід зазначити, що в даний час, він практично відсутній, так як немає відповідної законодавчої бази, здатної захистити жіночі права і встановити певний правовий порядок їх реалізації, а також відсутня система державних і недержавних органів і установ, які готові визначати і проводити державну політику щодо поліпшення становища іракських жінок, забезпечувати введення моніторингу їх положення, визначати шляхи вирішення проблем, що складаються в цій області і здійснювати контроль за їх виконанням [8, с. 148].

Висновки. Отже, зарубіжний досвід кримінально-правової протидії порушенню прав і інтересів жінок засвідчує наявність різноманітних кримінально-правових механізмів протидії, від ефективних (США, Канада, європейські держави), до вкрай неефективних (Єгипет, Ірак).

У контексті проведеного аналізу слід зазначити, що відповідальність за дискримінацію не може розглядатися виключно в руслі здійснення її з використанням свого службового становища. Жорстокі, часом нелюдські і навіть «середньовічні» факти дискримінації, можливо, навіть більшою мірою характерні для жінок. Крім того, кричущі форми дискримінації, поєднані з величезними масштабами сексуального насильства, використовують різноманітні суб'єкти, і в цьому випадку навряд чи можна говорити про ефективність адміністративного впливу за порушення рівності прав, на наш погляд, воно потребує максимально конкретизованої кримінально-правової визначеності, що стає перспективами подальших досліджень.

Література

1. Домашнее насилие по законодательству зарубежных стран: ответственность и превенция / отв. ред. канд. юрид. наук Н.А. Голованова. М.: Юстицинформ, 2011. 384 с.
2. Шведова, Н. А. Просто о сложном: гендерное просвещение. Ч. 4. Домашнее насилие: международная практика. М., 2000. 422 с.
3. Part 1604.11, Chapter 14 Title 29 Code of Federal Regulations / National Archives and Records Administration. URL: http://edocket.access.gpo.gov/cfr_2009/julqtr/29cfr1604.11.htm.
4. Забелина, Т. Ю. Канада и проблема насилия в семье: двадцать лет борьбы / Т. Ю. Забелина, Е. В. Израелян, Н. А. Шведова. *Вопросы ювальной юстиции*. 2006. № 4. С. 18-19.
5. Полицук Е.Г. Международные механизмы противодействия преступлениям, совершаемым в сфере семейно-бытовых отношений. *Вестник Самарской гуманитарной академии*. Серия «Право». 2008. № 2 (4). С. 36-40.
6. Лобанова Т.В. Роль социальной службы (SOCIAL SERVICES) в механизме защиты прав ребенка в Англии. *Социальное и пенсионное право*. 2006. № 4. С. 39-41.
7. Турк С.Н. Политические права женщин в современном Египте. *Научное обеспечение агропромышленного комплекса* : сб. ст. по мат-лам 71-й науч.-практ. конф. препод. по итогам НИР за 2015 год. Краснодар: КубГАУ, 2016. С. 707-708.
8. Кадем Азхар Сабер. Сравнительная характеристика реализации прав женщин в Российской Федерации и Ираке : конституционно-правовой анализ : дисс. ... кандидата юридических наук : 12.00.02. Елец, 2014. 176 с.

Анотація

Гіряк С. І. Зарубіжний досвід кримінально-правової протидії порушенню прав і інтересів жінок. – Стаття.

У статті подано характеристику зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії порушенню прав і інтересів жінок, виокремлено спільні та відмінні риси у кримінально-правових механізмах протидії досліджуваному злочинам у різноманітних країнах. Доведено, що зарубіжний досвід кримінально-правової протидії порушенню прав і інтересів жінок показує існування різноманітних кримінально-правових механізмів протидії, у європейських і американських нормах та особливо у нормах держав Близького Сходу. Порівняльно-правове дослідження даної проблеми засвідчило той факт, що відповідальність за дискримінацію не може розглядатися виключно в руслі здійснення її з використанням свого службового становища. Протиправні, часом нелюдські і навіть «середньовічні» факти

дискримінації, можливо, навіть більшою мірою характерні для жінок. Водночас кричущі форми дискримінації, поєднані з величезними масштабами сексуального насильства, використовують різноманітні суб'єкти, і в цьому випадку навряд чи можна говорити про ефективність адміністративного впливу за порушення рівності прав, на наш погляд, воно потребує максимально конкретизованої кримінально-правової визначеності.

Ключові слова: кримінально-правова протидія, гендерна дискримінація, кримінально-правова відповідальність, кримінально-судове переслідування.

Аннотация

Гиряк С. И. Зарубежный опыт уголовно-правового противодействия нарушению прав и интересов женщин. – Статья.

В статье дана характеристика зарубежного опыта уголовно-правового противодействия нарушению прав и интересов женщин, выделены общие и отличительные черты в уголовно-правовых механизмах противодействия исследуемым преступлениям в различных странах. Доказано, что зарубежный опыт уголовно-правового противодействия нарушению прав и интересов женщин показывает существование различных уголовно-правовых механизмов противодействия, в европейских и американских нормах и особенно в нормах государств Ближнего Востока. Сравнительно-правовое исследование данной проблемы показало тот факт, что ответственность за дискриминацию не может рассматриваться исключительно в русле осуществления ее с использованием своего служебного положения. Противоправные, временами нечеловеческие и даже «средневековые» факты дискриминации, возможно, даже в большей степени характерны для женщин. В то же время вопиющие формы дискриминации в сочетании с огромными масштабами сексуального насилия, используя различные субъекты, и в этом случае вряд ли можно говорить об эффективности административного воздействия за нарушение равенства прав, на наш взгляд, оно нуждается в максимально конкретизированной уголовно-правовой определенности.

Ключевые слова: уголовно-правовое противодействие, гендерная дискриминация, уголовно-правовая ответственность, уголовно-судебное преследование.

Summary

Giryak S. I. Foreign experience in criminal law countering violations of women's rights and interests. – Article.

The article provides a characteristic of foreign experience in the criminal-legal counteraction to the violation of the rights and interests of women, highlights the common and distinctive features in the criminal-legal mechanisms of counteraction to the crimes under study in various countries. It is proved that the foreign experience of criminal law counteraction against the violation of the rights and interests of women shows the existence of various criminal law mechanisms of counteraction, in European and American norms, and especially in the norms of the states of the Middle East. A comparative legal study of this problem has shown the fact that responsibility for discrimination cannot be considered solely in the context of its implementation using one's official position. Illegal, time inhuman and even "medieval" facts of discrimination, perhaps even more characteristic of women. At the same time, strong forms of discrimination, combined with a huge scale of sexual violence, are used by various actors, and in this case it is hardly possible to speak about the effectiveness of administrative action for violation of equality of rights, in our opinion, it needs the most specific criminal legal certainty.

Key words: criminal law counteraction, gender discrimination, criminal law responsibility, criminal prosecution.

УДК 342.951: 343.541

І. А. Горбач-Кудря
здобувач кафедри адміністративної діяльності
Національної академії внутрішніх справ

ВИДИ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАХОДІВ ЩОДО ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Актуальність теми. Спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї, так само, як і спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству, представлені у новому Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (далі – Закон), протягом тривалого часу не мають термінологічного визначення. У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї», що втратив чинність, та чинному Законі їм відведено окремі розділи – Розділ III «Спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї» – Розділ V «Спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству», – де визначено перелік, підстави, умови та принципи їх застосування [1; 2]. Така прогалина обумовлена дискусією, що точиться навколо тлумачення, не менш важливого терміну – «протидія домашньому насильству», що пов'язаний із зупиненням процесу трансформації адміністративного правопорушення у кримінальне.

Стан дослідження. Спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї у юридично-правовій літературі розглядалися в аспекті дослідження попередження насильства у сім'ї А.Б. Благою, О.В. Ковальновою, К.Б. Левченко, Ю.В. Лисюком, Г.О. Христовою, Х.П. Ярмакі та ін. Окремо увага спеціальним заходам щодо попередження домашнього насильства не приділялася.

Мета статті. Визначення місця спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству в системі протидії правопорушенням, з'ясування підстав, умов та принципів їх застосування.

Виклад основних положень. Відповідно до статті 24 Закону («Спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству») до спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству належать терміновий заборонний припис стосовно кривдника, обмежувальний припис стосовно кривдника, взяття кривдника на профілактичний облік та проведення з ним профілактичної роботи, направлення кривдника на проходження програми для кривдників [2].

У пп.16 статті 1 Закону («Визначення термінів») терміновий заборонний припис стосовно кривдника визначено спеціальним заходом протидії домашньому насильству, що вживається уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України (далі – поліції) як реагування на факт домашнього насильства та спрямований на негайне припинення домашнього насильства, усуну-

нення небезпеки для життя і здоров'я постраждалих осіб та недопущення продовження чи повторного вчинення такого насильства [2]. Тут маємо, по-перше, колізію від законодавця щодо визначення групової належності термінового заборонного припису до «спеціальних заходів протидії домашньому насильству» чи до «спеціальних заходів щодо протидії домашнього насильства». По-друге, суб'єктом, в межах повноважень якого знаходиться застосування термінового заборонного припису до кривдника, є уповноважені підрозділи поліції, тобто за своїм змістом терміновий заборонний припис є поліцейським заходом. Виходячи з принципу правничої аналогії, поліцейські заходи «застосовуються» або «використовуються» уповноваженими підрозділами поліції, але не «вживаються» [3]. По-третє, терміновий заборонний припис є заходом протидії домашньому насильству, хоча у тлумаченні законодавець вказує на його функції і як заходу запобігання («недопущення повторного вчинення»).

У пп. 7 статті 1 Закону («Визначення термінів») обмежувальний припис стосовно кривдника зафіксовано як «встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи» [2]. Наведене тлумачення, на нашу думку, викликає певне непорозуміння. По-перше, тому що суперечить статті 24 Закону («Спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству»), де зазначено, що обмежувальний припис належить до спеціальних заходів щодо протидії домашнього насильства, а не є заходом тимчасового обмеження прав чи покладання обов'язків. По-друге, питання безпеки постраждалої особи в такому аспекті набуває абстрактності, тому що будь-яке домашнє насильство за своєю природою вже несе небезпеку.

Взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи як спеціальний захід щодо протидії домашньому насильству не має окремого визначення у статті 1 Закону («Визначення термінів»). Натомість у пп. 13 статті 1 Закону («Визначення термінів») наводиться термін профілактичний облік, що визначається як організаційно-практичні заходи щодо контролю за поведінкою кривдника з метою недопущення повторного вчинення домашнього насильства, за

дотриманням ним тимчасових обмежень його прав та виконанням обов'язків, покладених на нього у зв'язку із вчиненням домашнього насильства [2].

Направленню кривдника на проходження програми для кривдника у пп. 10 статті 1 Закону («Визначення термінів») відповідає програма для кривдника. Проте і цей термін не визначено як спеціальний захід щодо протидії домашньому насильству. Із тлумачення, що це «комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків та спрямований на зміну насильницької поведінки кривдника, формування у нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, у тому числі до виховання дітей, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків» [2], він швидше є заходом запобігання домашньому насильству. Так само, як і програма для постраждалої особи, яка визначена у пп. 11 статті 1 Закону («Визначення термінів») як «комплекс заходів, спрямованих на позбавлення емоційної залежності, невпевненості у собі та формування у постраждалої особи здатності відстоювати власну гідність, захищати свої права у приватних стосунках, у тому числі за допомогою уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування» [2], але у тексті власне Закону не віднесена до жодної із груп заходів, а саме: ані до заходів запобігання домашньому насильству, ані заходів щодо протидії домашньому насильству (у т.ч. спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству).

Отже, спеціальним заходом щодо протидії домашнього насильства, що до них належать терміновий заборонний припис стосовно кривдника, обмежувальний припис стосовно кривдника, взяття кривдника на профілактичний облік та проведення з ним профілактичної роботи, направлення кривдника на проходження програми для кривдників, у чинному Законі належить особливе місце. В адміністративно-правовому регулюванні вони віднесені до сфери протидії правопорушенням. У Законі України «Про попередження домашнього насильства», що втратив чинність, спеціальні заходи з попередження насильства у сім'ї виконують функцію протидії та запобігання одночасно.

Підставами винесення термінового заборонного припису кривднику, згідно ч.1 статті 25 Закону («Терміновий заборонний припис»), є наявність безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з метою негайного припинення домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення [2]. У такому розумінні терміновий заборонний припис застосовується до особи за фактом вчинення фізичного домашнього насильства у ситуації, коли адміні-

стративний делікт трансформується у кримінальне правопорушення, інакше є реакцією на кримінальні види домашнього насильства.

Терміновий заборонний припис як спеціальний захід щодо протидії домашньому насильству вноситься у встановленому законом порядку і може містити такі заходи: 1) зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи; 2) заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи; 3) заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою [2].

Обов'язковою умовою, відповідно до ч.3 статті 25 Закону («Терміновий заборонний припис»), що впливає на вирішення питання про винесення термінового заборонного припису є безпека постраждалої особи. Це стосується і місця спільного проживання (перебування) постраждалої особи та кривдника незалежно від їхніх майнових прав на житлове приміщення. У разі якщо терміновий заборонний припис передбачає зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, а кривдник відмовляється добровільно його залишити, у встановленому законом порядку застосовуються поліцейські заходи примусу для виселення з житлового приміщення кривдника [2].

Якщо кривдником є особа, яка на день винесення припису не досягла вісімнадцятирічного віку та має спільне місце проживання (перебування) з постраждалою особою терміновий заборонний припис не може містити зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи і заборони на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи. Особа, стосовно якої винесено терміновий заборонний припис, може оскаржити його до суду в загальному порядку, передбаченому для оскарження рішень, дій або бездіяльності працівників уповноважених підрозділів органів Національної поліції України [2].

Терміновий заборонний припис вноситься за заявою постраждалої особи, а також за власною ініціативою працівником уповноваженого підрозділу поліції за результатами оцінки ризиків строком до 10 діб [2]. Дія термінового заборонного припису припиняється у разі застосування до кривдника судом адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту або обрання щодо нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у кримінальному провадженні. Кривдник, стосовно якого винесено терміновий заборонний припис, згідно з яким він повинен залишити місце спільного проживання (перебування) з постраждалою особою, зобов'язаний повідомити про місце свого тимчасового перебування уповноважений підрозділ органів поліції за місцем вчинення домашнього насильства [2].

Якщо терміновий заборонний припис застосується як реагування на факт домашнього насильства [2], то щодо обмежувального припису законодавець такі умови не передбачив. Підставою видачі обмежувального припису стосовно кривдника є рішення суду.

Заяву про видачу обмежувального припису стосовно кривдника мають право подати: 1) постраждала особа або її представник; 2) у разі вчинення домашнього насильства стосовно дитини – батьки або інші законні представники дитини, родичі дитини (баба, дід, повнолітні брат, сестра), мачуха або вітчм дитини, а також орган опіки та піклування; 3) у разі вчинення домашнього насильства стосовно недієздатної особи – опікун, орган опіки та піклування [2].

На відміну від термінового заборонного припису обмежувальний припис має більш широкий перелік заходів тимчасового обмеження та видається на строк від одного до шести місяців [2]. Окрім заборони перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою заборони контактувати з постраждалою особою, обмежувальний приписом може бути визначено і такі заходи: усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи; заборону наблизитися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою; заборону особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її [2]. Якщо винесення термінового заборонного припису спрямовано на те, щоб створити безпечні умови для постраждалої особи шляхом фізичної ізоляції, то видача обмежувального припису зорієнтована додатково на комунікативну ізоляцію. Зокрема, поміж заходів обмежувального припису виокремлюється вікова диференціація постраждалої особи – дитина / дорослий (наприклад, обмеження спілкування з постраждалою дитиною (пп. 3 статті 26 Закону («Обмежувальний припис»)) та заборона в будь-який спосіб спілкуватися з постраждалою особою (пп.5 статті 26 Закону («Обмежувальний припис»)), способи комунікації – безпосередній / опосередкований – листування, телефонні переговори, інші засоби зв'язку (наприклад, заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб (пп.6 статті 26 Закону («Обмежувальний припис»)). Водночас обмежувальним приписом, як і терміновим заборонним приписом, визначаються один чи декілька заходів тимчасово-

го обмеження прав кривдника або покладення на нього обов'язків [2].

Обмежувальний припис може бути продовжений судом на строк не більше шести місяців після закінчення строку, встановленого попереднім судовим рішенням, за заявою осіб постраждала особа або її представник; у разі вчинення домашнього насильства стосовно дитини – батьки або інші законні представники дитини, родичі дитини (баба, дід, повнолітні брат, сестра), мачуха або вітчм дитини, а також орган опіки та піклування; у разі вчинення домашнього насильства стосовно недієздатної особи – опікун, орган опіки та піклування, визначених, на підставі оцінки ризиків [2].

Обмежувальний припис, як і терміновий заборонний припис, не може містити заходів, що обмежують право проживання чи перебування кривдника у місці свого постійного проживання (перебування), якщо кривдником є особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку на день видачі такого припису [2].

Постраждала особа може вимагати від кривдника компенсації її витрат на лікування, отримання консультацій або на оренду житла, яке вона винаймає (винаймала) з метою запобігання вчиненню стосовно неї домашнього насильства, а також періодичних витрат на її утримання, утримання дітей чи інших членів сім'ї, які перебувають (перебували) на утриманні кривдника, у порядку, передбаченому законодавством [2].

Частиною 1 ст. 27 Закону («Взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи») передбачено, що з моменту виявлення факту вчинення домашнього насильства уповноважений підрозділ органу Національної поліції України бере на профілактичний облік кривдника на встановлений законодавством строк і проводить з ним профілактичну роботу. Зняття кривдника з профілактичного обліку здійснюється уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України, який взяв його на профілактичний облік, автоматично після завершення встановленого строку, якщо інше не передбачено законодавством [2].

Виконання програм для кривдників, відповідно до статті 28 Закону («Виконання програм для кривдників»), здійснюється з метою запобігання повторному вчиненню домашнього насильства. Кривдника може бути направлено судом на проходження програми для кривдників на строк від трьох місяців до одного року у випадках, передбачених законодавством, а дитину-кривдника може бути тимчасово влаштовано до родичів, у сім'ю патронатного вихователя або до установи для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб [2].

Відвідування програми для кривдника відбувається за власною ініціативою особи на добровільній основі. Однак у разі неявки кривдника для проходження програми для кривдників або ухилення від проходження програми без поважних причин суб'єкти, відповідальні за виконання програм для кривдників, надають протягом трьох робочих днів письмове повідомлення про це уповноваженому підрозділу органів Національної поліції України для вжиття заходів [2].

Притягнення кривдника до відповідальності за непроходження програми для кривдників не звільняє його від обов'язку пройти таку програму [2].

Висновки. Порівняно із спеціальними заходами попередження насильства в сім'ї чинні спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству Закону мають більш чітко окреслений характер. Хоча їх застосування зосереджене на максимальному забезпеченні безпеки життя та здоров'я постраждалої особи, реалії українського сьогодення вимагатимуть прийняття додаткових нормативно-правових документів для їх дієвості та повного функціонування.

Література

1. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 № 2789-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.
3. Про Національну поліцію України: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

Анотація

Горбач-Кудря І. А. Види спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу Закону України «Про запобігання та протидії домашньому насильству». Акцентовано увагу на відсутності термінологічного визначення спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї у чинному Законі України «Про попередження насильства в сім'ї». Сформульовано наукові позиції щодо законодавчого визначення термінового заборонного припису стосовно кривдника, обмежувального припису стосовно кривдника, взяття кривдника на профілактичний облік та проведення з ним профілактичної роботи. Викладені підстави, умови та принципи їх застосування. З'ясовано, що спеціальним заходам щодо протидії домашнього насильства, що до них належать терміновий заборонний припис стосовно кривдника, обмежувальний припис стосовно кривдника, взяття кривдника на профілактичний облік та проведення з ним профілактичної роботи, направлення кривдника на проходження програми для кривдників, у чинному Законі належить особливе місце. В адміністративно-правовому регулюванні вони віднесені до сфери протидії правопорушенням. У Законі України «Про попередження домашнього насильства», що втратив чинність, спеціальні заходи з попереджен-

ня насильства у сім'ї виконують функцію протидії та запобігання одночасно. Наголошено, що терміновий заборонний припис як спеціальний захід щодо протидії домашньому насильству вноситься у встановленому законом порядку і може містити такі заходи: 1) зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи; 2) заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи; 3) заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою. Порівняно із спеціальними заходами попередження насильства в сім'ї чинні спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству Закону мають більш чітко окреслений характер. Хоча їх застосування зосереджене на максимальному забезпеченні безпеки життя та здоров'я постраждалої особи, реалії українського сьогодення вимагатимуть прийняття додаткових нормативно-правових документів для їх дієвості та повного функціонування.

Ключові слова: заборонні приписи, уповноважені підрозділи, постраждала особа, превентивна діяльність, Національна поліція, суд.

Аннотация

Горбач-Кудря И. А. Виды специальных мероприятий по противодействию домашнему насилию. – Статья.

Статья посвящена анализу Закона Украины «О предотвращении и противодействии домашнему насилию». Акцентируется внимание на отсутствии терминологического определения специальных мероприятий по предупреждению насилия в семье в действующем Законе Украины «О предупреждении насилия в семье». Сформулированы научные позиции относительно законодательного определения срочного запретного предписания относительно обидчика, ограничительного предписания относительно обидчика, взятие обидчика на профилактический учет и проведения с ним профилактической работы. Изложены основания, условия и принципы их применения. Выяснено, что специальными мерам по противодействию домашнему насилию, что к ним относятся срочный запрещающее предписание относительно обидчика, ограничительное предписание относительно обидчика, взятие обидчика на профилактический учет и проведение с ним профилактической работы, направление обидчика на прохождение программы для обидчиков, в действующем Законе принадлежит особое место. В административно-правовом регулировании они отнесены к сфере противодействия правонарушениям. В Законе Украины «О предупреждении домашнего насилия» утратившим силу, специальные меры по предупреждению насилия в семье выполняют функцию противодействия и предотвращения одновременно. Отмечено, что срочное запрещающее предписание как специальное мероприятие по противодействию домашнему насилию выносится в установленном законом порядке и может содержать следующие мероприятия: 1) обязательство покинуть место жительства (проживания) пострадавшего лица; 2) запрет на вход и пребывание в месте жительства (нахождения) пострадавшего лица; 3) запрет в любой способ контактировать с пострадавшей лицом. По сравнению со специальными мерами предупреждения насилия в семье действующие специальные меры по противодействию домашнему насилию Закона имеют более четко очерченный характер. Хотя их применение сосредоточено на максимальном обеспечении безопасности жизни и здоровья пострадавшего лица, реалии

украинской действительности требуют принятия дополнительных нормативно-правовых документов для их действенности и полного функционирования.

Ключевые слова: запретительные предписания, уполномоченные подразделения, пострадавшее лицо, превентивная деятельность, Национальная полиция, суд.

Summary

Horbach-Kudria I. A. Types of special measures to combat domestic violence. – Article.

The article is devoted to the analysis of the Law of Ukraine "On Prevention and Counteraction to Domestic Violence". Emphasis is placed on the lack of terminological definition of special measures to prevent domestic violence in the current Law of Ukraine "On Prevention of Domestic Violence". Scientific positions on the legislative definition of the urgent prohibitive order in relation to the offender, the restrictive order in relation to the offender, taking the offender on preventive registration and carrying out preventive work with him are formulated. The bases, conditions and principles of their application are stated. It was found that special measures to combat domestic violence, including an urgent injunction against the offender, a restrictive injunction against the

offender, taking the offender for preventive registration and preventive work with him, sending the offender to undergo a program for offenders, in the current law belongs to a special place. In administrative and legal regulation, they are referred to the sphere of counteraction to offenses. In the repealed Domestic Violence Law of Ukraine, special measures to prevent domestic violence have the function of counteracting and preventing at the same time. It is emphasized that an urgent injunction as a special measure to combat domestic violence is issued in the manner prescribed by law and may include the following measures: 1) the obligation to leave the place of residence (stay) of the victim; 2) ban on entry and stay in the place of residence (stay) of the victim; 3) prohibition to contact the injured person in any way. Compared to special measures to prevent domestic violence, the current special measures to combat domestic violence are more clearly defined. Although their application is focused on maximizing the safety of life and health of the victim, the realities of Ukraine today will require the adoption of additional legal documents for their effectiveness and full functioning.

Key words: prohibitive instructions, authorized units, injured person, preventive activities, National Police, court.

УДК 343

В. Г. Калита
здобувач

ПраТ «Міжрегіональної Академії управління персоналом»

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕОСУДНИХ ОСІБ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ОКРЕМИХ КРАЇН ЄС**

У сучасних умовах проблема боротьби зі злочинністю та регулювання кримінальної відповідальності вийшла на загальнодержавний рівень і є надзвичайно важливою. Значущою умовою для вирішення цих питань є удосконалення законодавчої бази, де будуть вказані не просто загальні положення, а й розглянуті більш досконало всі питання.

Неосудність – найскладніше правове та психологічне явище. Ознаки, які характеризують це поняття, містять характеристики психічної діяльності особи під час вчинення нею злочину.

У кримінальному законодавстві України вперше у 2001 році закріплено поняття осудності (ч. 1 ст. 19). Поряд з осудністю, у КК закріплено поняття неосудності (ч. 2 ст. 19). Сформульовані у ч. 2 ст. 19 КК України ознаки неосудності прийнято називати формулою [1, с. 61-62]. Формула неосудності складається з двох критеріїв – медичного(біологічного) та юридичного (психологічного), які виступають у єдності.

Проблемами, які стосуються неосудності в межах дисертаційних досліджень, монографій і наукових публікацій займалися багато науковців у різні часи, зокрема П. П. Андрушко, Ю. М. Балулін, Ю. С. Богом'яков, В. Я. Тацій, О. О. Ходимчук, О. В. Зайцева, В. В. Лень, Н. А. Орловська та інші відомі вчені. Як вітчизняна, так і зарубіжна юридична наука приділяє увагу вивченню інституту неосудних суб'єктів. На дисертаційному рівні наведені категорії розглядали такі вчені: О. Горох, О. Зайцев, Н. Ортинська, О. Плашовецький та ін.

Зважаючи на те, що питання неосудності є достатньо складним соціально-правовим явищем, необхідним є його комплексне системно-правове дослідження, яке передбачає характеристику й порівняльний аналіз кримінального законодавства.

Андрушко П. П. визначає «Поняття неосудності є похідним від поняття осудності та по суті є його антиподом. Особа, яка перебуває в стані неосудності, не є суб'єктом злочину, бо критерій поняття суб'єкта злочину «осудність» відсутній. Тобто особа, що визнана неосудною, не несе кримінальної відповідальності за вчинене суспільно небезпечне діяння незалежно від його тяжкості» [2, с. 160].

За теорією Р.І. Міхеєва «Формула неосудності складається з двох частин: медичного та юридичного критеріїв. Ці два аспекти чітко закріплені в законодавстві».

Головним підходом до визнання особи неосудною у кримінальному законодавстві європейських країн є виявлення у неї психічного розладу, що провокує за собою юридичний критерій з його вольовим та інтелектуальним компонентами як самостійних. Наявність їх обох надає можливість зробити висновок про неосудність особи.

Франція. Як зазначає Крилова Н. Є. «Уперше стаття про неосудність була законодавчо закріплена у Кримінальному кодексі Франції 1810 року. Стаття 122-1 КК Франції не має назви, що характерно для всіх статей кодексу, але перша її частина присвячена опису такого стану, що у кримінальному праві України називається неосудністю» [6, с. 79-80].

Відповідно до ст. 122-1 КК Франції «Не підлягає кримінальній відповідальності особа яка в момент вчинення злочинного діяння була схильною до психічного розладу, що позбавив її здатності усвідомлювати та контролювати свої дії» [6].

Деякі французькі правознавці неосудність розглядають при аналізі обставин, що виключають кримінальну відповідальність.

Загалом, належне регулювання поняття та критеріїв неосудності у чинному КК Франції заслуговує на позитивну оцінку. Введено два основні критерії неосудності – юридичний (нездатність усвідомлювати вчинене або керувати своїми діями) та медичний (наявність психічного чи нервово-психічного захворювання) [10, с.198].

Іспанія. Попри те, що Кримінальний кодекс Іспанії 1995 року дає досить точне і повне визначення неосудності, розкриваючи його за допомогою медичного та психологічного критерію, він, як і Кримінальний кодекс Франції, не використовує поняття терміну «неосудність».

Ст. 21 КК Іспанії містить перелік обставин при наявності яких особа не несе кримінальної відповідальності.

Відповідно до ч. 1 ст. 21 КК Іспанії «Не підлягає кримінальній відповідальності – той, хто в момент скоєння кримінального діяння з причини психічного відхилення не міг усвідомлювати протиправності скоєного ним діяння або керувати своїми діями». У ч. 3 цієї статті також зазначається – той, хто страждає психічним розладом, який супроводжується нездатністю усвідомлювати дійсність з народження або дитинства. Ст. 21 досить

лаконічно регламентує положення про неосудність, не приділяючи достатньої уваги медичному критерію. У цьому кодексі також немає спеціальної статті, яка б вказувала на правові наслідки визнання особи неосудною, однак в ст. 101 КК Іспанії міститься перелік заходів безпеки, що можуть бути застосовані до неосудних осіб» [5, с. 18].

Польща. У польському кримінальному законодавстві немає законодавчого визначення суб'єкта злочину.

Категорія неосудності у КК Республіки Польща поділяється на два складники: джерела та їх наслідки. Джерелами неосудності називають психічну хворобу, недоумство, інший психічний розлад. Наслідками неосудності, згідно з КК Республіки Польща, є відсутність можливості під час вчинення діяння усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними [11, с. 452-456].

Відповідно до §1 ст. 31 КК Республіки Польща «Не скоює злочину той, хто через психічне захворювання, розумову відсталість або інший розлад психічної діяльності не міг під час скоєння діяння розуміти його значення або керувати своєю поведінкою». Однак відповідно до §3 зазначеної статті «положення §1 не застосовується, якщо винний знаходився в стані алкогольного сп'яніння або під впливом одурманюючих засобів, що призвело до неосудності або обмеженої осудності, котре він передбачав або міг передбачити». Глава X «Захисні заходи» §1 ст. 94 зазначається, що на підставі постанови суду неосудна особа поміщується до відповідного психіатричного закладу [4, с. 15].

Німеччина. Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина (ФРН) 1975 року розкриває зміст поняття неосудності, зокрема медичного критерію, та перераховує можливі хворобливі стани психіки.

Відповідно до §20 КК ФРН під назвою «Неосудність внаслідок психічних розладів» передбачає що, «Без вини діє той, хто здійснюючи діяння, внаслідок хворобливого психічного розладу, глибокого розладу свідомості, слабоумства або іншого тяжкого психічного відхилення, не здатен усвідомлювати неправомірність діяння або діяти з усвідомленням їх протиправності». Особливістю норми є вказівка на відсутність вини неосудної особи. До такої категорії осіб на підставі §63 «Поміщення в психіатричну лікарню» застосовують примусові заходи медичного характеру. §§ 21, 49 КК ФРН визначає зменшену осудність: «Якщо здатність особи усвідомлювати неправомірність свого діяння або діяти відповідно до цього усвідомлення значно зменшена внаслідок хворобливого психічного розладу, глибокого розладу свідомості або недоумства чи іншого тяжкого психічного відхилення, то покарання може бути пом'якшене ...» [7, с. 36-38].

Глава 1 КК ФРН, де надається визначення «неосудність дитини», яку законодавець пов'язує лише з недосягненням особою 14 років. Тобто особа, яка не досягла цього віку, є неосудною, бо позбавлена можливості належного усвідомлення своєї поведінки та можливості адекватно керувати своїми діями [1].

Данія. У КК Данії 1930 року у ч. 1 §16 зазначено, що «Особа, які під час вчинення діяння не розуміли своїх дій у зв'язку з психічним захворюванням або станом спорідненим з психічним захворюванням, не підлягають покаранню. Теж саме застосовується до осіб психічно неповноцінних у тяжкій формі. Якщо обвинувачений тимчасово знаходився у стані психічного розладу або у стані спорідненим до психічного захворювання в результаті вживання алкоголю або інших одурманюючих речовин, він в особливих випадках може бути покараний». Кодексом передбачені у §68 заходи безпеки, які можливо застосувати до неосудних осіб, такі як «Якщо обвинувачений визнається невинним у відповідності зі Статтею 16 цього Закону, то суд може визначити застосування інших заходів, які вважає доцільними для запобігання майбутніх злочинів. Якщо менш радикальні заходи, такі, як нагляд, визначення місця проживання або роботи, лікування від наркотичної або алкогольної залежності, психіатричне лікування і т.д., визнані недостатніми, то суд може вирішити, що особа повинна бути поміщена в лікарню для психічно хворих або в установу для осіб з важкими психічними відхиленнями або що воно повинно бути віддано під опіку, відповідне психічного відхилення, або що воно повинне існувати в підходящий будинок або установа для отримання необхідного догляду або турботи. Тримання під вартою, що забезпечує ізоляцію і безпеку має бути можливим відповідно до умов, зазначених у статті 70 цього Закону» [3, с. 21].

Швейцарія. Питання про неосудність досить детально врегульовано КК Швейцарії 1937 року. У відповідності до ст. 10 КК Швейцарії неосудність визначено як «Хто внаслідок психічної хвороби, слабоумства або тяжкого потьмарення свідомості на момент скоєння злочинного діяння не був здатен усвідомлювати протиправності свого злочинного діяння або діяти з усвідомленням цієї протиправності не підлягає кримінальній відповідальності».

Відповідно до ст. 12 КК Швейцарії твердження про неосудність не застосовується, якщо «Особа сама викликала тяжку зміну або розлад свідомості із наміром вчинити злочин». Судді надається право за висновком експертів, направити хворого до лікувального закладу або притулку. «Якщо хворий не несе загрози для інших осіб можна обмежитись амбулаторним лікуванням» [8, с. 8-9].

Швеція. Згідно з КК Швеції 1962 року, ст. 6 гл. 30 «Особа, яка вчиняє злочин під впливом серйозного психічного розладу, не може бути засуджена до тюремного ув'язнення. Якщо у такому випадку суд також визначить, що жодна інша санкція не може бути призначена, то засуджений повинен бути повністю звільнений від санкції».

Відповідно до ст. 3 гл. 31 «Якщо особа, яка вчинила злочин, за яке санкція не може бути обмежена штрафом, страждає серйозним психічним розладом, то суд може передати його на судово-психіатричне піклування, якщо, з огляду на його психічний стан і особисті обставини, потрібне поміщення на піклування до психіатричної установи, котре поєднується із позбавленням волі та іншими примусовими заходами» [9, с. 122, 130].

Підсумовуючи аналіз законодавства країн ЄС щодо вчинення неправомірного діяння невідповідними суб'єктами встановлено, що точне поняття цієї категорії у сучасному законодавстві іноземних держав відсутнє.

Переважно стан неосудності визначається через його причини, які і є критерієм звільнення особи від відповідальності. До них відносять різного роду психічні розлади та психічні захворювання, які мають порівняно схожий зміст, однак різняться юридичною та медичною термінологією.

Визначення неосудності та його кримінально-правові наслідки розглядаються у межах родового поняття обставин, що виключають кримінальну відповідальність особи.

Незалежно від визначення ознак поняття неосудності, особливостей структурного розміщення цього поняття у кримінальному законодавстві країн ЄС, до безпосередніх причин неосудності у більшості зарубіжних держав відносять різного роду психічні розлади та психічні захворювання, конкретні формулювання яких різняться залежно від особливостей юридичної техніки, медичної та правничої термінології.

Визнання особи неосудною є підставою для призначення примусових заходів медичного характеру. Використовуючи різні критерії для опису нездатності особи до усвідомлено – вольової поведінки під час вчинення суспільно – небезпечного діяння, правознавці різних держав використовують різні формули неосудності, і визначають особливості визнання особи неосудною.

Література

1. Головинков П. В. Уголовное уложение Федеративной Республики Германии: научно-практический комментарий и перевод текста закона. 2-е изд. М. Проспект, 2016. 312 с.
2. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Бенківський [таін.]; за ред. П. С. Матишевського. К. Юрінком Інтер, 1997. 512 с.

3. Уголовный кодекс Дании / под ред. С.С. Беляева. М. : б/и, 2001. 172 с.

4. Уголовный кодекс Республики Польша / пер. с польск. Барилевич Д.А. и др. ; под общ. ред. Н.Ф. Кузнецовой. Мн. : Тесей, 1998. 128 с.

5. Уголовный кодекс Испании / под ред. и с предисл. Н.Ф. Кузнецовой и Ф.М. Решетникова. М. : «Зерцало», 1998. 218 с.

6. Уголовный кодекс Франции / науч. редактирование канд. юрид. наук, доц. Л.В. Головки, канд. юрид. наук, доц. Н.Е. Крыловой; перевод с французского и предисловие канд. юрид. наук, доц. Н.Е. Крыловой. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 650 с.

7. Уголовный кодекс ФРГ / пер. с нем. М. : ИКД «Зерцало-М», 2001. 208 с.

8. Уголовный кодекс Швейцарии / пер. с нем. М. : Изд.-во «Зерцало», 2000. 138 с.

9. Уголовный кодекс Швеции / перевод с англ. УК Швеции по состоянию на 1 мая 1999 г. С.С. Беляева. М. : МГУ им. М.В. Ломоносова, 2000. 167 с.

10. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии). Сборник законодательных материалов / под ред. И. Д. Козочкина. М. : Издательство «Зерцало», 1998. 352 с.

11. Kodeks karny. Komentarz: w 3 t. / [G. Bogdan, A. Zoll i in.]; pod. red. A. Zoll. Warszawa : Wolters Kluwer Polska, 2007. T. 1: Część ogólna: komentarz do artykułów 1 – 116 kodeksu karnego, 2007. 1290 s.

Анотація

Калита В. Г. Кримінальна відповідальність неосудних осіб за законодавством окремих країн ЄС. – Стаття.

У статті розкрито питання кримінальної відповідальності неосудних осіб за законодавством окремих країн Європейського Союзу. Зазначено, що неосудність – найскладніше правове та психологічне явище. Досліджено законодавство Франції, Польщі, Німеччини, Данії та ряду інших країн.

Ключові слова: неосудність, осудність, обмежена осудність, законодавство, країни ЄС.

Аннотация

Калита В. Г. Уголовная ответственность невменяемых лиц по законодательству отдельных стран ЕС. – Статья.

В статье раскрыты вопросы уголовной ответственности невменяемых лиц по законодательству отдельных стран Европейского Союза. Отмечено, что невменяемость – самое сложное правовое и психологическое явление. Исследовано законодательство Франции, Польши, Германии, Дании и ряда других стран.

Ключевые слова: невменяемость, вменяемость, ограниченная вменяемость, законодательство, страны ЕС.

Summary

Kalyta V. H. Criminal liability of insane persons under the legislation of individual EU countries. – Article.

The article discloses issues of criminal liability of insane persons under the legislation of certain countries of the European Union. It is noted that insanity is the most difficult legal and psychological phenomenon. The legislation of France, Poland, Germany, Denmark and several other countries has been studied.

Key words: insanity, sanity, limited sanity, legislation, EU countries.

УДК 343

В. Я. Качмар
аспірант

Національної академії управління

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Актуальність теми, постановка проблеми. Проблема збереження культурних цінностей і запобігання їх незаконного вивезення з країни стала особливо актуальною в зв'язку з переходом України до ринкової економіки. Культурні цінності все більше і більше втягуються в торговий обіг. Відбулася серйозна лібералізація цього обігу, багато в чому змінилося ставлення держави до завдань і способів охорони культурних цінностей. У свою чергу це створює умови, при яких можна і потрібно принципово по-новому вирішувати зазначену проблему. Ніколи раніше законодавство не розглядало культурні цінності як об'єкти ринкових відносин; не вирішувало проблему забезпечення їх охорони, попередження контрабанди в контексті врегулювання ринку культурних цінностей. Сформована за радянських часів система забезпечення збереження культурних цінностей не враховує всі ці зміни. Крім того, в останні роки вона недофінансовувалася, прийшла в занепад. В останні роки змінилася структура посягань на культурні цінності. Зокрема, якщо раніше в масовому порядку культурні цінності контрабандно вивозилися за кордон, то на даний час не тільки вивозяться, а й ввозяться, з'явився ринок фальшивих цінностей. Для пошуку оптимальних шляхів удосконалення кримінального законодавства у протидії цим злочинам необхідно розглянути проблеми боротьби з цими новими злочинами у зарубіжних країнах, потрібно також в цілому проаналізувати сучасну практику боротьби зарубіжних правоохоронних органів з посяганнями на культурні цінності.

Стан дослідження проблеми. Питання, пов'язані з кримінально-правовою характеристикою злочинних посягань на культурні цінності у зарубіжних державах розглядалися в роботах В.В. Базелюк, Ю.С. Баланюк, Т.І. Катаргіної, Т.С. Сабітова, С.В. Пивовар тощо. Проте дослідження велися без урахування останніх змін в політиці різних держав щодо об'єктів культурно-історичної спадщини, у відповідному законодавстві та системі контролю та відповідальності, що потребує додаткових досліджень.

Мета і завдання статті. Метою даної статті є дослідження зарубіжних особливостей кримінально-правової охорони культурних цінностей, завданням статті є виокремлення перспективних напрямів удосконалення чинного законодавства України з урахуванням зарубіжного досвіду.

Основний матеріал. Починаючи з 80-х років ХХ століття культурна політика європейських країн базується на принципі децентралізації повноважень. У державах з федеративним адміністративним устроєм, таких як Німеччина, Бельгія, Австрія право прийняття рішень у галузі регіональної культурної політики сьогодні, як і тоді, повністю належить регіональній адміністрації. У компетенції державної влади перебувають лише допоміжні або певні координуючі функції. Так, у Франції принцип децентралізації культурної політики полягав у створенні регіональних дирекцій у справах культури, що підпорядковувались центру [1, с. 132].

Загальні положення з охорони пам'яток культури Німеччини зафіксовані у федеральних законодавчих актах, що стосуються територіального планування і будівництва. Їх конкретизація винесена на рівень суб'єктів федерації (земель), які мають право приймати власні закони про охорону пам'яток, створювати відповідні відомства і визначати повноваження різних органів управління в цій сфері. При такій здавалося б роздробленості щодо питань охорони культурної спадщини більше трьох десятків пам'ятників культури Німеччини вже включені до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [2, с. 22].

Позитивним у досвіді культурної політики європейських країн є період початку 90-х років минулого століття, пов'язаний з посиленням зацікавленості перспективами інвестицій у культуру і розумінням її принципової значущості, здатності слугувати різним політичним цілям і стратегіям, спрямованим на соціальний розвиток та вирішення суспільних проблем. У цей період почали створюватися інститути державно-приватного партнерства, які передбачають розвиток ринку культурних цінностей, спільної участі держави і приватного бізнесу у розвитку даного ринку, в економічно ефективних проектах у сфері культури. Так звана «англійська» модель державно-приватного партнерства бере свій початок з 1992 р., коли уряд Д. Мейджору оголосив нову концепцію управління державною власністю – «Приватна фінансова ініціатива» (Private Finance Initiative). Відповідно до цієї концепції держава укладає з представниками приватного сектора довгострокові контракти і угоди на надання послуг, в яких, як правило, у якості однієї із головних є зобов'язання інвестиційного характеру [3, с. 84].

У Великобританії проводиться державна реєстрація пам'яток культури (будівель і споруд), у Англії і Шотландії складені державні списки історичних парків і садів, проводиться реєстрація полів битв. Територіальна охорона об'єктів, що передбачає створення охоронних територій, надана місцевій владі, і має вагому суспільну підтримку.

Роль державного управління об'єктами культурної спадщини не є визначальною, основну роль відіграють громадські організації і місцева влада. Так, загальновідомий внесок приватної власності і приватних вкладень в систему спадщини Великобританії, управління якими здійснює громадська організація – Національний траст – найбільший власник історичної спадщини. Згідно з чинним законодавством, продаж власності трасту можливий лише за дозволом британського парламенту [2, с. 54].

Досвід показав, що система державно-приватного партнерства в галузі збереження культурної спадщини на умовах концесії дає позитивний результат. Охорона культурної спадщини у кожній країні завжди залишиться під юрисдикцією профільних міністерств (Норвегії і Фінляндії – Міністерства навколишнього середовища, Швеції – Міністерства культури, Італії – Міністерства культурного надбання), проте жорстка державна вертикаль, де провідна роль належить регіональній владі і органам місцевого самоврядування у тісному співробітництві із громадськими організаціями приносить позитивний результат в охороні і збереженні культурної спадщини [3, с. 86].

Говорячи про Італію, слід сказати, що вона найбільше страждає від злочинних посягань на культурні цінності серед країн Західної Європи. Це обумовлено тим, що в Італії перебуває понад 60 відсотків усіх творів мистецтва. Щороку в цій країні відбувається близько 18 тисяч крадіжок картин, статуй, археологічних цінностей. Активну роль на ринку творів мистецтва грають італійські мафіозні організації. Саме вони привели до спустошення ресурсів стародавнього італійського мистецтва, зокрема, що стосується культури етрусків. Зазначені причини пояснюють прийняття Італією, а також Англією, ФРН, Індією, Мексикою та рядом інших держав законів про вивезення пам'яток культури, що встановлюють кримінальну відповідальність за порушення цих законів. Метою в даному випадку є недопущення вивезення з країни цінних предметів культури. У зв'язку з цим в даних країнах встановлені особливі експортні правила щодо об'єктів культурної власності, які відрізняються докладною регламентацією і певною жорсткістю. В основному в зазначених вище країнах вивезення культурних цінностей здійснюється за спеціальним дозволом (ліцензією), але умови отримання ліцензій в усіх державах різні. Наприклад, в Мексиці взагалі не

видаються дозволи на вивезення археологічних пам'яток. В Індонезії дозвіл на експорт видається лише на зареєстровані пам'ятники. У Великобританії встановлені наступні правила: необхідна ліцензія на вивезення з території країни рукописів будь-якого призначення, документів, архівів, фотографій і негативів, зроблених не менше ніж за сімдесят років. Відкрита ліцензія передбачена для старожитностей будь-якого призначення, що датуються не менше ніж за сто років (включаючи і твори мистецтва), якщо їх вартість менше чотирьох тисяч фунтів стерлінгів. Із цього правила є й винятки. Допускається вивезення культурних цінностей з метою наукових досліджень, обміну і для експонування на виставках [4, с. 119].

Німецьке законодавство також передбачає наявність спеціального дозволу на вивезення культурних цінностей за кордон. Такий дозвіл видається міністерством культури, або міністерством вищої і середньої освіти, або не видається взагалі, якщо вивезення культурних цінностей з ФРН може завдати серйозної шкоди національній спадщини або науці. Вивіз з ФРН охоронюваних предметів за кордон без дозволу карається тюремним ув'язненням і штрафом або одним з цих покарань; одночасно проводиться конфіскація речей, незалежно від того, є вони власністю винної або третіх осіб. У Польщі вивезення пам'ятника за кордон без дозволу або неповернення його в установлений строк карається позбавленням волі і штрафом. Продаж або посередництво при продажу пам'ятників з метою вивезення їх за кордон карається позбавленням волі і штрафом. У законодавствах багатьох країн встановлено кримінальну відповідальність за знищення або пошкодження культурних цінностей. Наприклад, по КК Франції знищення, пошкодження і псування майна, що представляє культурну цінність, є навіть єдиним складом злочину, де в якості предмета виступають культурні цінності [4, с. 120].

Так, згідно зі ст. 322-2 КК Франції пошкодження, поломка майна караються трьома роками тюремного ув'язнення і штрафом, якщо це майно:

- являє собою нерухоме або рухоме майно, зареєстроване або складається на обліку, археологічну знахідку або предмет, що зберігається або перебуває в музеях, бібліотеках або архівах, що належать державному фонду, особі, на яку покладено функції публічної служби або приносить суспільну користь (п. 3);

- являє собою предмет, що демонструється під час виставки історичного, культурного або наукового характеру, організованої державною особою, особою, на яку покладено функції публічної служби або приносить суспільну користь (п. 4).

З огляду на той факт, що новий КК Франції був прийнятий 22 липня 1992 р., не можна сказати, що він в достатній мірі відповідає обставині, що

склалася в сфері боротьби зі злочинними посяганнями на культурну спадщину цієї країни. За кількістю розкрадань культурних цінностей серед країн Європи Франція практично знаходиться на другому місці. Більше, ніж в ній, таких злочинів скоєно тільки в Італії.

Незважаючи на це, кримінальна відповідальність за розкрадання предметів, що становлять культурну значимість для Франції, відповідно до її КК настає на загальних підставах. Так, відповідно до ст. 311-1 КК Франції, злочинець, який викрав культурну цінність, буде засуджений до трьох років тюремного ув'язнення і штрафу. А якби він викрав, наприклад, картину Рембрандта, то отримав би п'ять років тюремного ув'язнення з виплатою штрафу, але не тому, що скоїв крадіжку твору, що має особливу цінність. Кваліфікуючою обставиною тут послужило б, відповідно зі ст. 311-4, вчинення розкрадання в місці, і призначеному для зберігання цінностей.

На відміну від КК Франції Кримінальний кодекс ФРН передбачає як кваліфікуючі ознаки крадіжки (§ 243) випадки, коли особа:

- краде річ з церкви або іншого призначеного для відправлення релігійних обрядів будівлі або приміщення, якщо ця річ призначена для проведення богослужіння або є об'єктом релігійного шанування (п. 4);

- краде річ, яка має значення для науки, мистецтва, історії або технічного розвитку, якщо ця річ знаходиться в загальнодоступній колекції або публічно експонується (п. 5) 4.

Однак це формулювання не позбавлене недоліків. Так, в сферу дії не потрапляють речі, які мають значення для науки, мистецтва, історії або технічного розвитку, що не знаходяться в загальнодоступних колекціях або не експоновані публічно (наприклад, приватні колекції). Культурна цінність речі не може зменшуватися або збільшуватися залежно від того, в чийй власності в який-небудь проміжок часу вона перебуває, а значить, охороняти такі цінності слід однаково [4, с. 121].

Достатньо уваги приділяється питанню охорони пам'яток культури і в КК Китайської Народної Республіки. За ст. 324 КК підлягає відповідальності особа за умисне пошкодження і знищення культурних цінностей, що знаходяться під охороною держави, або культурних цінностей, що визнані такими основними всекитайськими організаціями з охорони культурних цінностей і провінційного рівня. Кримінально караним визнається і невдалий замах на такий злочин, якщо він спричинив значні наслідки. Стаття 324 КК Китаю також передбачає відповідальність за умисне пошкодження і знищення пам'яток культури і визначних місць, що знаходяться під охороною держави, при обтяжуючих обставинах. За ст. 325 КК

карається не лише незаконний продаж, а й дарування іноземному громадянину колекційних культурних цінностей, вивезення яких із країни заборонено Законом про охорону культурних цінностей. За цією статтею настає відповідальність не лише фізичної, але й юридичної особи. На організації накладаються штрафні санкції, а до їх керівників чи осіб, які несуть безпосередню відповідальність, застосовуються покарання у виді арешту чи позбавлення волі, а також одночасно або як самостійне покарання – штраф. За законодавством Китаю кримінально караним є і продаж з метою одержання прибутку культурних цінностей, які не можуть бути об'єктами господарської діяльності. Суб'єктами цього злочину також можуть бути як фізичні, так і юридичні особи (ст. 326 КК). За ст. 327 КК підлягають відповідальності державні музеї, бібліотеки чи інші організації за продаж чи самовільну передачу недержавним організаціям чи приватним особам культурних цінностей, що знаходяться під охороною держави. КК КНР передбачає покарання і за відкопування та розграбування пам'ятників давньої культури, давніх поховань, що являють собою історичну, культурну і наукову цінність (ст. 328). За вчинення діянь, передбачених статтями 324, 326 та 328 КК, встановлено досить суворі санкції, аж до позбавлення волі на строк до 10 років. А за вчинення злочину, передбаченого ст. 328 КК, за обтяжуючих обставин, до винної особи може бути застосоване покарання у виді позбавлення волі на строк понад 10 років, довічне позбавлення волі або навіть смертна кара, а також штраф чи конфіскація майна. Такими обтяжуючими обставинами є: 1) відкопування та розграбування пам'ятників давньої культури, давніх поховань, що визнані такими основними всекитайськими організаціями з охорони культурних цінностей провінційного рівня; 2) керівництво групою, яка займається відкопуванням та розграбуванням пам'ятників давньої культури, давніх поховань; 3) багаторазове відкопування і розграбування пам'ятників давньої культури, давніх поховань, що супроводжуються привласненням пам'ятників культури чи спричиненням пам'ятникам культури значної шкоди [5; 6, с. 33].

Відтак за результатами порівняльно-правового дослідження можна зробити наступні висновки: 1) кримінальне законодавство переважної більшості цих держав охороняє культурні цінності в рамках спеціальних норм, де такі цінності безпосередньо виділені в якості предмета злочинних посягань, однак кримінальна відповідальність за неповернення на територію держави тимчасово вивезених на законній підставі культурних цінностей встановлена лише в декількох країнах; 2) низка держав, таких, як, наприклад, Голлан-

дія, Швейцарія, Швеція, у своїх Кримінальних кодексах не передбачають спеціальних норм, де предметом злочину виступають саме культурні цінності, що, однак, не означає відсутності можливості для залучення до кримінальної відповідальності осіб, які зазіхають на ці цінності; 3) кримінальні кодекси Російської Федерації, Киргизстану та Білорусі передбачають в рамках спеціальних норм кримінальну відповідальність за неповернення в встановлений термін на територію цих держав тимчасово вивезених культурних цінностей (предметів і документів художнього, історичного, культурного та археологічного надбання народів цих держав і зарубіжних країн).

Висновки. Отже, проблема кримінально-правової охорони культурних цінностей має міжнародний масштаб, оскільки, як відомо, розкраданнями і контрабандою культурних цінностей займаються міжнародні злочинні угруповання. Для кожної країни, що має багате історичне минуле, боротьба з цими злочинами актуальна і вимагає об'єднання зусиль світової спільноти. Українське кримінальне законодавство у цій сфері повинно мати універсалізовані і синхронізовані із кримінальним законодавством провідних країн і міжнародними нормами норми, що дозволять українським правоохоронним органам ефективно взаємодіяти у попередженні і розслідуванні даних правопорушень, а національним судам – надавати відповідну кваліфікацію таким правопорушенням. Універсалізація і синхронізація українських кримінально-правових норм із нормами зарубіжних країн і міжнародними нормами виступає перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

Література

1. Кавасима Н.П. Теоретическое осмысление децентрализации в культурной политике: понятия, ценности и стратегии. *Журнал исследований социальной политики*. 2009. № 1. С. 117–136.
2. Кулешова М.Е. Управление культурными ландшафтами и иными объектами историко-культурного наследия в национальных парках. М.: Изд-во Центра охраны дикой природы, 2002. 46 с.
3. Баланюк Ю. С. Політико-правові механізми формування та збереження об'єктів нерухомої культурної спадщини ЮНЕСКО в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня к. політ. н. : 23.00.02. Чернівці, 2016. 215 с.
4. Сабитов Т.Р. Ответственность за посягательства на культурные ценности по уголовному законодательству некоторых государств. *Вестник Челябинского государственного университета*: научный журнал. Сер. Право. Челябинск, 2001. № 2. С. 117 – 124.
5. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики : принят 5-й сессией Всекитайского собрания

народных представителей 6-го созыва 14.03.1997 г. URL : ukknr.uscoz.ru/index/0-9.

6. Базелюк В.В. Порівняльний аналіз кримінальної відповідальності за посягання на культурні цінності. *Теорія і практика правознавства*. Вип. 2 (6). 2014. С. 32-34.

Анотація

Качмар В. Я. Зарубіжний досвід кримінально-правової охорони культурних цінностей. – Стаття.

У статті досліджено особливості зарубіжних моделей кримінально-правової охорони культурних цінностей, показано перспективні напрями удосконалення чинного законодавства України з урахуванням зарубіжного досвіду. Серед таких напрямів визначено пріоритет для українського кримінального законодавства у цій сфері, яке визначається як шлях до ухвалення універсалізованих і синхронізованих із кримінальним законодавством провідних країн і міжнародними нормами норм, які дозволять українським правоохоронним органам ефективно взаємодіяти у попередженні і розслідуванні даних правопорушень, а національним судам – надавати відповідну кваліфікацію таким правопорушенням. Доведено, що проблема кримінально-правової охорони культурних цінностей має міжнародний масштаб, оскільки розкраданнями і контрабандою культурних цінностей займаються міжнародні злочинні угруповання. Для кожної країни, що має багате історичне минуле, боротьба з цими злочинами актуальна і вимагає об'єднання зусиль світової спільноти.

Ключові слова: контрабанда культурних цінностей, злочинні посягання, об'єкти культурної спадщини, суспільна небезпечність.

Аннотация

Качмар В. Я. Зарубежный опыт уголовно-правовой охраны культурных ценностей. – Статья.

В статье исследованы особенности зарубежных моделей уголовно-правовой охраны культурных ценностей, показано перспективные направления совершенствования действующего законодательства Украины с учетом зарубежного опыта. Среди таких направлений определен приоритет для украинского уголовного законодательства в этой сфере, которое определяется как путь к принятию универсализованных и синхронизированных с уголовным законодательством ведущих стран и международными нормами норм, которые позволят украинским правоохранительным органам эффективно взаимодействовать в предупреждении и расследовании данных преступлений, а национальным судам – предоставлять соответствующую квалификацию таким правонарушением. Доказано, что проблема уголовно-правовой охраны культурных ценностей имеет международный масштаб, поскольку хищениями и контрабандой культурных ценностей занимаются международные преступные группировки. Для каждой страны, имеет богатое историческое прошлое, борьба с этими преступлениями актуальна и требует объединения усилий мирового сообщества.

Ключевые слова: контрабанда культурных ценностей, преступные посягательства, объекты культурного наследия, общественная опасность.

Summary

Kachmar V. Ya. Foreign experience in the criminal law protection of cultural values. – Article.

The article examines the features of foreign models of criminal law protection of cultural values, shows promising directions for improving the current legislation of Ukraine, taking into account foreign experience. Among such areas, a priority is identified for the Ukrainian criminal legislation in this area, which is defined as a path to the adoption of universalized and synchronized with the criminal legislation of leading countries and international

norms that will allow Ukrainian law enforcement agencies to effectively interact in the prevention and investigation of these crimes, and national courts – provide appropriate qualifications for such an offense. It has been proved that the problem of criminal-legal protection of cultural property has an international scale, since international criminal groups are engaged in theft and smuggling of cultural property. For each country with a rich historical past, the fight against these crimes is relevant and requires the joining of efforts of the world community.

Key words: smuggling of cultural values, criminal encroachments, objects of cultural heritage, social danger.

УДК 343.32

Ю. І. Козут
генеральний директор ТОВ «Консалтингова компанія «СІДКОН»,
голова правління ГО «Міжнародна ліга кібербезпеки»,
здобувач Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом

ГЕНЕЗА НАУКОВОЇ ДУМКИ ЩОДО НАПРЯМКІВ ПРОТИДІЇ КІБЕРТЕРОРИЗМУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми та її актуальність. Глобалізація інформаційних процесів, підвищення рівня залежності критичної інфраструктури держав від новітніх технологій, широкомасштабне використання інформаційно-комунікаційних технологій, програмних, програмно-апаратних засобів, інших технічних і технологічних засобів та обладнання у світі, відкритість Інтернету спровокували появу такого суспільно небезпечного протиправного явища, як кібертероризм. Кібертероризм поступово приходить на заміну традиційним формам терористичної діяльності. На жаль, провідні держави світу, незважаючи на розвиненість правової та технічної регламентації захисту від несанкціонованого впливу у діяльність інфраструктури інформаційних технологій (ІТ-інфраструктури), не в змозі забезпечити її стовідсотковий захист від кібертерористичних атак.

На сьогоднішній день вчені приділяють значну увагу розгляду заходів з протидії кіберзлочинності, у тому числі кібертероризму, разом із тим багато питань понятійно-категоріального апарату протидії кібертероризму залишаються недостатньо відпрацьованими з позицій юридичних наук. Серед науковців і практиків немає єдності в термінологічному позначенні кібернетичної терористичної діяльності – кібертероризму [4, с. 61]. На міжнародному рівні також не існує єдиного визначення кібертероризму, суперечливими є і методики до розуміння його сутності та способів протидії йому у різних зарубіжних країнах.

Щодо міжнародного трактування цього поняття, то навіть у Міжнародній конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародній конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму не міститься уніфікованого визначення кібертероризму [4, с. 62].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу методик протидії кіберзлочинності, у тому числі кібертероризму, становлять фундаментальні методологічні напрацювання таких учених з цих питань, як: В. А. Ліпкана, В. А. Мазурова, В. М. Бутузова, І. В. Діордіца, В. В. Топчія, Г. В. Форос, А. В. Фороса, В. К. Грищука, В. Л. Бурячка, В. Б. Толубка, В. О. Хорошка, С. В. Толюпу, О. Д. Довганя, І. М. Дороніна, С. О. Гнатюка, С. Б. Гавриша, М. В. Гуцалюка, А. І. Марущака, С. Г. Петрова тощо.

Поняття «комп'ютерний тероризм», «кібертероризм», «інформаційний тероризм» достатньо давно використовують у засобах масової інформації та наукових публікаціях. При цьому, незважаючи на це, термін «кібертероризм» вже довгий час має різноманітне трактування щодо своїх кваліфікуючих ознак. Крім того, в українській і зарубіжній науковій літературі, пов'язаній з дослідженням кібертероризму, наявні різні наукові думки щодо напрямків протидії цьому суспільно небезпечному протиправному діянню.

Не заперечуючи вагомому внеску вказаних науковців, слід констатувати, що сьогодні в Україні бракує окремого наукового дослідження, присвяченого узагальненню наукових праць видатних вчених з питань розробки методик протидії кіберзлочинності, у тому числі кібертероризму, з подальшим удосконаленням наявних заходів боротьби з цим суспільно небезпечним діянням.

Мета цієї статті полягає у розкритті низки теоретико-методологічних засад протидії кібертероризму як загрози інформаційній безпеці, а саме розгляді генезу наукової думки, загальних теоретичних підходів щодо напрямків протидії кібертероризму в Україні.

Виклад основного матеріалу. Серед здобутків перших на початку 2000-х років наукових досліджень, присвячених проблемі протидії кібертероризму, особливо слід виділити розгорнутий розгляд природи та особливостей цього поняття, зроблений низкою вчених, серед яких особа виділяються наукові праці В. М. Бутузова [2; 1]. Восторонь В. М. Бутузова не залишились й питання розробки шляхів протидії кібертероризму, який він асоціює з комп'ютерним тероризмом, хоча, водночас, й наголошує, що тактика і прийоми, що використовуються при вчиненні кібертероризму, відрізняються від тактики і прийомів вчинення класичних комп'ютерних злочинів тим, що комп'ютерний терористичний акт повинен мати небезпечні наслідки та стати широко відомим населенню й одержати великий суспільний резонанс [2, с. 319].

До шляхів подолання кібертероризму В. М. Бутузов відносить превентивні заходи для недопущення його становлення, що зумовлює, на думку автора, необхідність невідкладного вирішення цієї проблеми, а основою забезпечення боротьби

з кібертероризмом вважає створення ефективної системи заходів із запобігання, виявлення та припинення такого виду діяльності [2, с. 321].

Цікаві доробки щодо шляхів протидії кібертероризму (комп'ютерному тероризму) на початку 2000-х рр. представив науковій спільноті С. Б. Гавриш [3]. Автор прогнозує у подальшому бурхливий розвиток комп'ютерного тероризму в Україні та надає деякі пропозиції щодо ефективної протидії цьому явищу. Зокрема, С. Б. Гавриш обґрунтовує, що протидія проявам комп'ютерного тероризму вимагає комплексного підходу, що поєднує силові, політико-дипломатичні, економічні й гуманітарні форми та методи дій, а також ефективного поєднання антитерористичних заходів, що вживаються як на національному, так і на міжнародному рівнях [3].

Водночас, С. Б. Гавриш безпідставно вважає, що «загроза кібертероризму, про яку говорять багато урядових органів і спецслужби, сьогодні переоцінюється» [3]. Зокрема, він непереконливо стверджує, що інфраструктури в індустріальних країнах стійкі до проявів кібертероризму [3]. Цей автор навіть доходить помилкового, з врахуванням багаточисельних прикладів вчинення кібертерористичних актів сьогодні, висновку, що «в контексті макроекономіки збої в системах електропостачання, збої у функціонуванні транспортного руху та інші «сценарії» кібертерору – стандартні події, які не стосуються національної безпеки» [3]. Він підкреслює, що «для національної економіки, де десятки або навіть сотні систем забезпечують найважливіші інфраструктури, збої у системах унаслідок кібератаки може залишитись непоміченим у повсякденному житті або бути віднесеним до стандартних затримок та виходу з ладу обладнання» [3]. При цьому С. Б. Гавриш не заперечує руйнівний характер інформаційного аспекту кібертероризму.

Послідовники наукових ідей С. Б. Гавриша – Т. В. Смачило, А. Р. Кривцун [7, с. 126], у свою чергу, виокремлюють наступні завдання, які в комплексному застосуванні допоможуть створити суттєвий кіберзахист для держави від проявів кібертероризму: постійний моніторинг кіберпростору на випадок потенційної кібертерористичної загрози; захист елементів вітчизняної критичної інфраструктури; створення та оновлення програмного забезпечення, яке зможе захистити кіберпростір держави; усунення прогалин у законодавстві держави; боротьба з нелегальним програмним забезпеченням; створення системи, яка забезпечить загальнодержавний захист інформації. При цьому головним методом боротьби з кібертероризмом ці автори називають підтримку новітніх інформаційних технологій та стимулювання науково-технічного прогресу всередині держави, що допоможе запобігти кібертероризму.

Наукові погляди С. Б. Гавриша розділяють низка інших вчених. Так, як зазначають сучасні дослідники поняття кібертероризму О. Д. Довгань, І. М. Доронін, які узагальнили різні наукові методики до вирішення проблеми протидії кібертероризму, боротьба з цим явищем має проваджуватися комплексно та мати такі складові [5, с. 37]:

- правову – пов'язана з розробленням нормативно-правових актів, які регламентують відносини в інформаційній сфері, і нормативно-методичних документів із питань забезпечення інформаційної безпеки;
- організаційну – полягає в удосконаленні організаційної структури державних і комерційних підприємств, сертифікації і стандартизації засобів захисту інформації та ліцензуванні діяльності у сфері захисту інформації;
- психологічну – передбачає формування морально-етичних норм у співробітників, які працюють з інформаційними системами, що забезпечують критичну інфраструктуру держави;
- технічну – ґрунтується на створенні і постійному вдосконаленні системи забезпечення інформаційної безпеки на об'єктах інформатизації та попередження нападів.

Боротьба з кібертероризмом повинна проводитися шляхом застосування узгоджених заходів, а не окремо [4, с. 66]. Кібертероризм може завдавати шкоди не лише інформації, а й безпеці держави загалом.

Отже, головною зброєю у боротьбі з кібертероризмом є законодавство. До інших необхідних заходів з протидії кібертероризму, як вважає С. О. Гнатюк, можна віднести: проведення кібернавчань, створення загонів кібервійськ тощо [12, с. 126].

Ми згодні з С. О. Гнатюком [12, с. 126-127], що доцільно створити систему (мережу) центрів реагування на кіберінциденти CERT, яка буде включати як загальнодержавні, так і локальні та галузеві центри, адже на сьогодні Україна має на своїй території тільки один такий центр, а для найбільшої за територією європейської країни це критично мало.

Одним із дієвих шляхів протидії кібертероризму, виходячи з низки наукових праць, є підвищення кваліфікаційного рівня осіб, які обслуговують об'єкти критичної інфраструктури, щодо здатності протидіяти кібератакам. Багато випадків ураження об'єктів критичної інфраструктури відбулися через відсутність належним чином підготовлених до масштабних кібератак професійних кадрів.

Однак переважно усі вчені, які займаються питаннями протидії кібертероризму, переконані у важливості здійснення комплексного підходу на загальнодержавному рівні до організації протидії актуальним кіберзагрозам, що, в першу чергу, має передбачати підвищення кібербезпекових

спроможностей держави та розбудову ефективних механізмів взаємодії основних суб'єктів національної системи кібербезпеки України [8].

При цьому, як вважає І. В. Діордіца [4, с. 65], В. В. Топчій [9], основою забезпечення боротьби з кібертероризмом є створення ефективної системи заходів із запобігання, виявлення та припинення такого виду злочинності. На думку В. В. Топчія [9], найбільш дієвим напрямом у вирішенні комплексної проблеми протидії кіберзлочинності, у тому числі кібертероризму, в наш час є міжнародне співробітництво правоохоронних органів у сфері інформаційної безпеки на основі узгодження національного та міжнародного законодавства.

Висновки. Узагальнюючи доробки наукових праць видатних вчених у сфері протидії кібертероризму, слід наголосити на таких висновках щодо основних напрямків подолання та нейтралізації цього суспільно небезпечного протиправного явища:

- протидія проявам кібертероризму вимагає подальшого удосконалення законодавства у цій галузі; створення ефективної системи заходів із запобігання, виявлення та припинення такого виду діяльності, а також запровадження комплексного підходу, що поєднує силові, політико-дипломатичні, економічні й гуманітарні форми та методи дій, а також ефективного поєднання антитерористичних заходів, що вживаються як на національному, так і на міжнародному рівнях;

- слід здійснювати систематизацію та гармонізацію національного законодавства та міжнародних актів щодо запобігання кібертероризму; проводити наукові розробки в галузі створення сучасних технологій виявлення та запобігання терористичним впливам на інформаційні ресурси; удосконалювати міжнародну організаційно-правову взаємодію з питань протидії кібертероризму; удосконалювати багаторівневу систему підготовки кадрів у сфері кібербезпеки зі створенням так званих кіберполігонів; налагоджувати ефективну систему координації взаємодії спеціалізованих підрозділів у сфері боротьби з кібертероризмом;

- масштабне завдання із протидії кібертероризму вимагає багато часу та істотних фінансових витрат.

Як результат вивчення здобутків вчених у сфері забезпечення кібербезпеки та протидії кібертероризму нами виокремлені наступні завдання, які в комплексному застосуванні допоможуть створити суттєвий кіберзахист для держави від проявів кібертероризму:

- постійний моніторинг кіберпростору на випадок потенційної кібертерористичної загрози;

- надійний захист елементів вітчизняної критичної інфраструктури;

- розробка проекту Закону України «Про забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури»;

- створення та оновлення програмного забезпечення, яке зможе захистити кіберпростір держави, підтримка новітніх інформаційних технологій, стимулювання і підтримка фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі, створення сучасних технологій виявлення та запобігання несанкціонованим кібератакам;

- створення спеціалізованих підрозділів щодо боротьби з кібертероризмом із ефективною системою координації їх взаємодії, забезпечення їх найсучаснішою матеріально-технічною базою;

- чіткий та прозорий розподіл обов'язків спеціальних державних інституцій щодо захисту кіберпростору держави;

- мінімізація відсотку застосування програмних та апаратних засобів іноземного виробництва, стимулювання створення власних операційних систем, антивірусних комплексів, телекомунікаційного обладнання (особливо це стосується об'єктів критичної інформаційної інфраструктури держави);

- встановлення кримінальної відповідальності за кібертероризм;

- прийняття єдиного, консолідуючого законодавчого акта з питань протидії кіберзлочинності – Закону України «Про забезпечення протидії кіберзлочинності»;

- детальна розробка механізму реалізації національної системи кібербезпеки, в якому в контексті реалізації державної кібербезпекової стратегії мають бути визначені мета, час, місце, завдання, функції та відповідальні за її виконання;

- налагодження взаємоузгодженої роботи та міжвідомчої взаємодії складових єдиної сучасної системи ситуаційних центрів державних органів з метою створення ефективного механізму протидії кібертероризму;

- створення єдиного процесуального законодавства з питань боротьби з кіберзлочинністю, кібертероризмом та запобігання загрозі кібервійни.

Література

1. Бутузов В. М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз): монографія. К.: КИТ, 2010. 145 с.
2. Бутузов В. М., Тітуніна К. В. Сучасні загрози: комп'ютерний тероризм. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 316–324.
3. Гавриш С. Б. Комп'ютерний тероризм: сучасний стан, прогнози розвитку та шляхи протидії. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. №20.
4. Діордіца І. В. Поняття і зміст кібертероризму. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 3 (12). С. 61–68.
5. Довгань О. Д., Доронін І. М. Ескалація кіберзагроз національним інтересам України та правові аспекти кіберзахисту: монографія / НАПрН України, НДПП. К.: Видавничий дім «АртЕк». 2017. 107 с.

6. Смачило Т. В., Кривцун А. Р. Феномен інформаційного тероризму як загрози міжнародній безпеці. *Молодий вчений*. 2017. №11 (51). С. 124–127.

7. Ткачук Н. А. Актуальні кіберзагрози сучасного безпечного середовища. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Юридичні науки. 2018. № 7. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15381330973208.pdf>.

8. Топчий В. В. Кібертероризм в Україні: поняття та запобігання кримінально-правовими та кримінологічними засобами. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 6(3). С. 65–68.

9. Гнатюк С. О. Кібертероризм: історія розвитку, сучасні тенденції та контрзаходи. *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*. 2013. № 19/2. С. 118–129.

Анотація

Когут Ю. І. Генеза наукової думки щодо напрямків протидії кібертероризму в Україні. – Стаття.

У статті здійснено узагальнення доробок наукових праць вчених у сфері протидії кібертероризму щодо основних напрямків подолання та нейтралізації цього суспільно небезпечного протиправного явища. В результаті з'ясовано, що переважно усі вчені, які займаються питаннями протидії кібертероризму, переконані у важливості здійснення комплексного підходу на загальнодержавному рівні до організації протидії актуальним кіберзагрозам, що, в першу чергу, має передбачати підвищення кібербезпечових спроможностей держави та розбудову ефективних механізмів взаємодії основних суб'єктів національної системи кібербезпеки України. Поряд з цим, переважна більшість вчених наголошує на необхідності подальшого удосконалення законодавства з метою протидії проявам кібертероризму; здійснення систематизації та гармонізації національного законодавства та міжнародних актів щодо запобігання кібертероризму; проведення наукових розробок в галузі створення сучасних технологій виявлення та запобігання терористичним впливам на інформаційні ресурси; удосконалення міжнародної організаційно-правової взаємодії з питань протидії кібертероризму; удосконалення багаторівневої системи підготовки кадрів у сфері кібербезпеки зі створенням так званих кіберполігонів. Як результат вивчення цих праць виокремлені такі завдання, які в комплексному застосуванні допоможуть створити суттєвий кіберзахист для держави від проявів кібертероризму: постійний моніторинг кіберпростору на випадок потенційної кібертерористичної загрози; надійний захист елементів вітчизняної критичної інфраструктури; розробка проекту Закону України «Про забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури»; чіткий та прозорий розподіл обов'язків спеціальних державних інституцій щодо захисту кіберпростору держави; встановлення кримінальної відповідальності за кібертероризм; прийняття єдиного, консолідуючого законодавчого акту з питань протидії кібертероризму – Закону України «Про забезпечення протидії кібертероризму»; створення єдиного процесуального законодавства з питань боротьби з кіберзлочинністю, кібертероризмом та запобігання загрози кібервійни.

Ключові слова: кібертероризм, кібербезпека, кіберзагроза, кібервійна, кібератаки, кіберпростір, кіберзахист, критична інфраструктура, національна система кібербезпеки, кіберзлочинність, кібервійська, кіберінцидент.

Аннотация

Когут Ю. И. Генезис научной мысли относительно направлений противодействия кибертерроризма в Украине. – Статья.

В статье осуществлено обобщенный доработок научных трудов ученых в сфере противодействия кибертерроризма по основным направлениям преодоления и нейтрализации этого общественно опасного противоправного явления. В результате установлено, что в основном все ученые, занимающиеся вопросами противодействия кибертерроризма, убеждены в важности осуществления комплексного подхода на общегосударственном уровне в организации противодействия актуальным киберугрозам, что, в первую очередь, должен предусматривать повышение кибербезопасных возможностей государства и развитие эффективных механизмов взаимодействия основных субъектов национальной системы кибербезопасности Украины. Наряду с этим, подавляющее большинство ученых подчеркивает необходимость дальнейшего совершенствования законодательства в целях противодействия проявлениям кибертерроризма; осуществления систематизации и гармонизации национального законодательства и международных актов по предотвращению кибертерроризма; проведение научных разработок в области создания современных технологий обнаружения и предотвращения террористических воздействий на информационные ресурсы; совершенствование международной организационно-правового взаимодействия по вопросам противодействия кибертерроризма; совершенствование многоуровневой системы подготовки кадров в сфере кибербезопасности с созданием так называемых киберполигонов. В результате изучения этих работ выделены такие задачи, которые в комплексном применении помогут создать существенную киберзащиту для государства от проявлений кибертерроризма: постоянный мониторинг киберпространства в случае потенциальной кибертеррористической угрозы; надежную защиту элементов отечественной критической инфраструктуры; разработка проекта Закона Украины «Об обеспечении безопасности объектов критической инфраструктуры»; четкое и прозрачное распределение обязанностей специальных государственных институтов по защите киберпространства государства; установление уголовной ответственности за кибертерроризм; принятие единого, консолидирующего законодательного акта по вопросам противодействия кибертерроризма – Закона Украины «Об обеспечении противодействия кибертерроризма»; создание единого процессуального законодательства по борьбе с киберпреступностью, кибертерроризмом и угрозы кибервойны.

Ключевые слова: кибертерроризм, кибербезопасность, киберугрозы, кибервойна, кибератаки, киберпространство, киберзащита, критическая инфраструктура, национальная система кибербезопасности, киберпреступности, кибервойска, киберинцидент.

Summary

Kohut Yu. I. Genesis of scientific thought in areas countering cyberterrorism in Ukraine. – Article.

The article summarizes the achievements of scientific works of scientists in the field of combating cyberterrorism on the main directions of overcoming and neutralizing this socially dangerous illegal phenomenon. As a result, it was found that mostly all scientists involved in combating cyberterrorism are convinced of the importance of a comprehensive approach at the national level to countering current cyber threats, which should primarily

increase the state's cybersecurity capabilities and develop effective mechanisms for cooperation subjects of the national cybersecurity system of Ukraine. At the same time, the vast majority of scholars emphasize the need to further improve legislation to combat cyberterrorism; systematization and harmonization of national legislation and international acts on the prevention of cyberterrorism; carrying out scientific developments in the field of creation of modern technologies of detection and prevention of terrorist influences on information resources; improving international organizational and legal cooperation on combating cyberterrorism; improvement of the multilevel system of training in the field of cybersecurity with the creation of so-called cyberfields. As a result of studying these works, the following tasks have been singled out, which in complex application will help to create significant cyber defense for the state from the manifes-

tations of cyberterrorism: constant monitoring of cyberspace in case of a potential cyberterrorist threat; reliable protection of elements of domestic critical infrastructure; development of the draft Law of Ukraine "On ensuring the safety of critical infrastructure facilities"; clear and transparent division of responsibilities of special state institutions for the protection of state cyberspace; establishing criminal liability for cyberterrorism; adoption of a single, consolidating legislative act on combating cyberterrorism - the Law of Ukraine "On Countering Cyberterrorism"; creation of unified procedural legislation on combating cybercrime, cyberterrorism and preventing the threat of cyberwar.

Key words: cyberterrorism, cybersecurity, cyber threat, cyberwar, cyber attacks, cyberspace, cyber defense, critical infrastructure, national cybersecurity system, cybercrime, cyber warfare, cyber incident.

УДК 343

І. В. Ліченко
здобувач

*Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональної Академії управління персоналом»*

ТИПОЛОГІЯ СУЧАСНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА УКРАЇНСЬКОМУ СТРАХОВОМУ РИНКУ

Постановка проблеми. Злочини у сфері страхування за українським законодавством не виділяються в спеціальний склад злочину, і відповідальність за них настає здебільшого за ст. ст. 190, 191 КК України. В той же час, існуючі протиправні механізми дозволяють привласнювати кошти державних установ та організацій у особливо великих обсягах, що потребує детального вивчення питання відповідальності за вказані злочини.

На сучасному фінансовому ринку України страхові компанії відіграють одну з провідних ролей, оскільки є об'єктом великих капіталовкладень в ході своєї підприємницької діяльності. Поряд з цим, широке коло можливостей у договірних відносинах, кількість їх учасників (резидентів і нерезидентів) та недосконале законодавство утворює сприятливу сферу для фінансових зловживань.

Особливу увагу слід звернути на процеси перестрахування. Згідно зі ст. 12 Закону України «Про страхування», перестрахування – страхування одним страховиком на визначених договором умовах ризику виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником у іншого страховика резидента або нерезидента [1]. Роль ринку перестрахування в Україні є вагомим і поступово зростає.

Зважаючи на економічну кризу та військові конфлікти, страховий ринок потребує гарантій безпеки, а перестрахування є одним з дієвих методів в цій частині та дозволяє залучення додаткового капіталу, що може бути використаний для забезпечення страхових ризиків.

В той же час, процеси перестрахування залишаються не достатньо дослідженими. Потребує вивчення питання одночасного надання страховими компаніями послуг страхування і перестрахування та можливо розділення цих функцій, що удосконалив контроль та процеси реєстрації страхових договорів. Також слід розглянути посилення відповідальності за вчинені порушення зі значною шкодою державним інтересам.

Разом з тим, беручи до уваги триваючу, згідно з Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» [2], Операцію об'єднаних сил стає зрозумілим, що не вирішено питання щодо можливості та критеріїв перестрахування в Російській Федерації. Поряд з цим,

зміни до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку та вимог щодо здійснення перестрахування у страховика (перестраховика) нерезидента» [3], яка діє з 04.02.2004р. вносилися останній раз у 2012 році до початку військового конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам правопорушень в сфері страхування та відповідальності за них присвячені праці багатьох кримінологів. Так, Галагуза М.Ф. та Ларичев В.Д. досліджують вітчизняний та закордонний досвід запобігання, виявлення і розслідування правопорушень у сфері страхування. Кримінально-правові та кримінологічні проблеми шахрайства у сфері страхування, а також окремі аспекти кваліфікації даного правопорушення висвітлені у наукових працях Ю.М. Бикова, О.Г. Кибальника, Н.О. Лопашенко [4].

Проблемі шахрайських махінацій у страхуванні присвячені наукові праці таких вчених, як Л.В. Андрущенко, А.І. Алгазін, А. Ахмедов, О.І. Барановський, А.М. Єрмошенко, Т. Радіонова, С. Тарасенко, В.В. Маковецька, О.Й. Жабинець, В.Л. Пластун, О.М. Теревус та ін. Практичні дослідження проблеми боротьби зі страховим шахрайством та методичні рекомендації щодо протидії даному явищу містяться в офіційних виданнях бюро розслідувань страхових випадків, асоціацій та організацій боротьби проти страхового шахрайства, інших державних організацій та недержавних об'єднань страховиків у різних країнах [5].

Визнаючи наукові досягнення учених та їх вагомий роль у розвиток страхування, слід зауважити, що український ринок страхування та нормативно-правова база, що забезпечує його функціонування потребують додаткового вивчення та удосконалення.

З огляду на викладене мета статті полягає у розгляді виявлених правоохоронними органами України у сфері економічної безпеки типових правопорушень в страхуванні, визначенні причин та механізмів, які їм сприяють та розробленні пропозицій для їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на практичний досвід правоохоронних органів у сфері економічної безпеки слід виділити найбільш характерні (типові) протиправні механізми у страхуванні та їх ознаки, що розглядаються нижче.

Виведення грошових коштів за кордон та їх привласнення через перестрахування

Протягом 2017–2019 рр. широке розповсюдження мали протиправні механізми перестрахування з метою виведення грошових коштів підприємств реального сектору економіки (в тому числі державних та комунальних підприємств України) за кордон та їх привласнення.

Так, за попередньо досягнутою домовленістю між учасниками, укладалися договори страхування, настання страхових випадків за якими неможливе (наприклад: падіння літака у визначену будівлю, пожежа у приміщенні обладнаному сучасною протипожежною системою тощо), а в подальшому ці ризики перестраховувалися у підконтрольних страхових компаніях, більшість з яких за кордоном. Після цього отримані кошти переказувались на рахунки підприємств з ознаками фіктивності та обготівковувались, а кошти розподілялись між учасниками схеми.

Зокрема, цей механізм дозволяє привласнювати кошти держпідприємств та уникати оподаткування приватним підприємствам.

Водночас, з метою приховування перестрахування ризиків у закордонних перестраховиків, вказані вітчизняні страхові компанії звітуються до Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України недостовірними даними про розмір перестрахових платежів, а також про перелік своїх перестраховиків.

Поряд з цим, страхові резерви зазначених компаній сформовані в порушення діючих нормативів достатності та диверсифікованості активів (наприклад, формування резервів на рахунках банків за формальними депозитними договорами або нікчемними цінними паперами).

До того ж, кошти отримані на території України фактично скеровані та акумулюються на розрахункових рахунках іноземних страхових компаній відкритих у банківських установах іноземних країн.

Обготівкування грошових коштів шляхом придбання «сміттєвих» цінних паперів

Посадовими особами страхових компаній останнім часом запроваджуються механізми із переведення безготівкових коштів у готівку, шляхом проведення фінансових операцій з ознаками удаваності.

Зокрема, поширеними залишаються схеми виведення коштів страхувальників з рахунків страховиків нібито з метою отримання останніми інвестиційного доходу, під виглядом придбання цінних паперів, які в дійсності є нерентабельними, тобто «сміттєвими» (коли страховиками придбаваються певні цінні папери за значні суми коштів, але в дійсності на ринку їх вартість оцінюється у копійки або взагалі не вартує нічого).

Так, нібито розраховуючи на отримання доходу, страховики придбавають цінні папери. Але одержання цього доходу не можливе, оскільки цінні папери завідомо придбані за завищеною вартістю і у дійсності не мають вагової цінності на ринку та випущені в обіг компанією з ознаками фіктивності.

Довідково: Генеральною прокуратурою спільно з Департаментом захисту економіки Нацполіції у жовтні 2017 року були арештовані «сміттєві» цінні папери внесені в якості страхових резервів або придбані нібито з метою інвестиційного доходу на загальну суму понад 40 млрд. грн. [6].

Надалі, службові особи підприємства з ознаками фіктивності, отримані в ході продажу цінних паперів грошові кошти, переказують на рахунки підконтрольних суб'єктів підприємницької діяльності, де їх обготівковують та розподіляють між учасниками схеми.

Ухилення від оподаткування

Компанії-замовники (страхувальники) протиправних послуг з метою отримання готівкових коштів та збільшення своєї затратної частини при сплаті податку на прибуток, укладають формальні угоди зі страховиком щодо страхування вантажів, перевезень, основних засобів тощо, які фактично не потребують страхування, перераховуючи грошові кошти на рахунки страховика під виглядом страхових платежів. Тим часом, в більшості випадків тарифи не відповідають ринку послуг та встановленим нормативам.

Так, страхова компанія укладає вказані вище формальні угоди зі страхування майна, отримує за них визначені для обготівкування грошові кошти та в подальшому вказані кошти, з рахунків страховика за удаваними договорами про надання послуг переказуються на рахунки підконтрольних компаній, де обготівковуються та розподіляються.

Обготівкування через фізичних осіб-підприємців (ФОП)

Виведення та обготівкування грошових коштів страхувальників з рахунків страховика може здійснюватися за допомогою підконтрольних посадовим особам страховика ФОП, через нібито надання останніми різних послуг страховій компанії, наприклад, консультаційних та маркетингових досліджень і, зокрема, послуг страхових агентів.

Так, відповідно до даних з банківських рахунків страховою компанією проводяться виплати фізичним особам-підприємцям, які надавали посередницькі послуги страхових агентів. Надалі з'ясовується, що більшість ФОП є родичами або знайомими штатних працівників страховика та зареєстровані у якості ФОП безпосередньо у період укладання договорів з вищевказаними страхувальниками.

Також, під час аудиторської перевірки можна перевірити та встановити, що страхова компанія

мала чисельний кадровий склад та могла діяти за рахунок власних трудових ресурсів (здійснювати пошук клієнтів, проводити маркетингові дослідження, укласти договори страхування та виконувати інші послуги, які замовлялися у підконтрольних ФОП). Також, при перевірці реєстраційних даних фізичних осіб-підприємців можна встановити, що вони зареєстровані в одному місті (наприклад, у Києві), в той час, коли вказані вище договори страхування уклалися по всій території України.

Таким чином, залучення фізичних осіб-підприємців для пошуку клієнтів та укладання договорів страхування, в компаній з великим кадровим складом є економічно недоцільним, використовується як механізм заниження страховою компанією податку на прибуток (враховуючи менші ставки оподаткування доходу ФОП), а також як формально законний спосіб обгортівкування коштів для подальшого використання у корупційних схемах з метою уникнення перевірок контролюючих органів.

Факторинг

Предметом договору факторингу може бути право грошової вимоги, строк платежу за якою настав (наявна вимога), а також право вимоги, яке виникне в майбутньому (майбутня вимога) [7].

В ході процесів банкрутства та ліквідації страхових компаній діє протиправна схема з укладання договорів факторингу, яка полягає у введенні в оману страхувальників та привласнення державних коштів, які видаються у якості компенсацій.

Так, в ході процедури банкрутства страхова компанія продає іншому суб'єкту підприємницької діяльності (СПД) право вимоги за страховими договорами, де наступили страхові випадки.

Після цього, вказаний СПД із застосуванням морального тиску, обману тощо, переконує страхувальника за вказаними договорами, що у зв'язку із ліквідацією страхової компанії останньому можуть не виплатити зі страхової суми жодних коштів. Натомість, СПД обіцяє йому негайну виплату певного проценту від страхової суми (в залежності від виду страхового випадку), на що більшість страхувальників погоджується.

В той же час, СПД отримує від Моторного (транспортного) страхового бюро України законодавчо визначену суму компенсації, яка є значно більшою від виплаченої страхувальнику суми.

Висновки. Таким чином, можна виділити наступні характерні ознаки вчинення правопорушень службовими особами страхової компанії:

1) перевищення об'ємів договорів перестрахування над укладеними на території України договорами страхування будь-якого типу;

2) від'ємна різниця у вартості цінних паперів на ринку та тією сумою, за яку їх придбала страхова компанія;

3) ознаки фіктивності у компаній-емітентів цінних паперів;

4) страхові тарифи не відповідають ринку послуг;

5) укладення страхових договорів, настання страхових ризиків за якими неможливе;

6) переказ грошових коштів з рахунків страхових компаній на рахунки підприємств з ознаками фіктивності для обгортівкування чи транзиту грошових коштів;

7) пов'язані особи (родинні зв'язки тощо) між посадовцями страхових компаній та їх контрагентами;

8) формування страхових резервів за рахунок «смітєвих» цінних паперів або за формальними депозитними договорами;

9) укладання страховиками договорів про співпрацю з ФОП, в той час як кадровий склад компанії дозволяє працювати самостійно;

10) укладання договорів факторингу безпосередньо перед банкрутством страхової компанії.

Враховуючи викладене, в процесі виявлення правопорушень у страхових відносинах слід приділяти особливу увагу аналізу статистичних показників та звітів про діяльність страхових компаній, в яких можуть міститися вищепирані ознаки. А також роботі з оперативними джерелами та своєчасному отриманню оперативно-вагомої інформації, яку після перевірки можливо використати як достатні дані для заведення оперативно-розшукової справи та проведення в рамках останньої оперативно-технічних заходів, які б дозволили отримати додаткові дані, а також доказову базу щодо вчинення кримінальних діянь.

В результаті встановлення вказаних ознак, можна дійти висновку про наявність інформації щодо вчинення кримінального правопорушення. Після проведення перевірки для попередження, виявлення і припинення правопорушення слід здійснити оцінку матеріалів, та в разі підтвердження ознак повідомити слідчого про виявлені факти в порядку ст. 214 КПК України і продовжити збір доказів в рамках кримінального провадження на виконання доручень слідчого.

Разом з тим, діюча нормативно-правова база в страховій галузі також потребує змін. З огляду на практику та думки фахівців, для унеможливлення вчинення правопорушень необхідно розмежувати компанії, що надають послуги страхування та перестрахування та, відповідно, створити нові контролюючі підрозділи, змінити порядок реєстрації договорів і навіть посилити відповідальність за страхові правопорушення у вигляді введення окремої статті в Кримінальному кодексі в разі завдання значної шкоди інтересам держави (привласнення, заволодіння бюджетними коштами тощо).

Також, необхідно вирішити питання щодо внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку та вимог щодо здійснення перестрахування у страховика (перестраховика) нерезидента» відносно повної заборони страхування в РФ чи вироблення критеріїв, які б унеможливили потрапляння грошових коштів, переказаних в якості оплати за перестрахування у компанії, що фінансують збройні сили чи будь-які інші військові формування, установи, підприємства на території РФ.

Література

1. Закон України «Про страхування» від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР, стаття 12. URL: https://www.google.com.ua/amp/s/kodeksy.com.ua/amp/pro_strahuvannya/statja-12.htm.
2. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» від 18.01.2018 р. № 2268-VII. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Закон_про_забезпечення_державного_суверенітету_України_над_тимчасово_окупованими_територіями_в_Донецькій_та_Луганській_областях.
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку та вимог щодо здійснення перестрахування у страховика (перестраховика) нерезидента» від 04.02.2004 р. № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2004-p>.
4. Ажгужієв А.М. Правопорушення у сфері страхування. Вісник казахсько-російського міжнародного університету. 2016. URL: <https://articlekz.com/article/20526>.
5. Добрик Л.О. Виявлення і розкриття шахрайських схем у сфері страхування як невід'ємний елемент забезпечення економічної безпеки. Ефективна економіка. 2016. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4900>.
6. Правоохоронці наклали арешт на «сміттєві» цінні папери емітентів на суму 40 млрд грн. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1693747-pravookhorontsi-naklaly-aresht>.
7. Цивільний кодекс України, глава 73, стаття 1078. URL: <http://www.civilniy.org.ua/book5th/g73/default.htm>.

Анотація

Ліченко І. В. Типологія сучасних правопорушень на українському страховому ринку. – Стаття.

У статті досліджуються сучасні протиправні механізми, які діють на українському страховому ринку та дозволяють його учасникам незаконним шляхом отримувати доходи. Визначаються типові ознаки характерні процесам вчинення правопорушень, пропонуються шляхи їх попередження, виявлення, припинення та удосконалення відповідної нормативно-правової бази.

Ключові слова: страховий ринок, фінансовий ринок, страховики, страхувальники, перестрахування, страхові правопорушення, цінні папери, ФОП, страхові агенти, фіктивне підприємство, підконтрольні підприємства.

Аннотация

Личенко И. В. Типология современных правонарушений на украинском страховом рынке. – Статья.

В статье исследуются современные противоправные механизмы, которые действуют на украинском страховом рынке и позволяют его участникам незаконным путём получать доходы. Определяются типовые признаки характерные процессам совершения правонарушений, предлагаются пути их упреждения, выявления, прекращения и усовершенствования соответствующей нормативно-правовой базы.

Ключевые слова: страховой рынок, финансовый рынок, страховщики, страхователи, перестрахования, страховые правонарушения, ценные бумаги, ООО, страховые агенты, фиктивное предприятие, подконтрольные предприятия.

Summary

Lichenko I. V. Typology of modern offenses in the Ukrainian insurance market. – Article.

The article examines modern illegal mechanisms that operate in the Ukrainian insurance market and allow its participants to illegally receive income. The typical features characteristic of the processes of committing offenses are determined, the ways of their prevention, detection, termination and improvement of the corresponding normative-legal base are offered.

Key words: insurance market, financial market, insurers, insurors, reinsurance, insurance offenses, securities, sole proprietorships, insurance agents, fictitious enterprise, controlled enterprises.

УДК 343

Д. М. Мірковець
кандидат юридичних наук,
доцент

доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Постановка проблеми. Широкий вибір методів, які підтвердили свою ефективність та універсальність пропонує загальна методологія науки і методологія права, положення та рекомендації яких являють основу для визначення власної методології дослідження контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні.

Аналіз останніх наукових публікацій. Наукові та практичні засади контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні розглядали у своїх працях Ю.П. Аленін, Б.В. Асрієв, В.П. Ашитко, О.В. Баулін, О. М. Бандурка, В.П. Божьєв, Д.О. Влезько, Г.П. Власова, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, В.В. Кальницький, М.І. Кулагін, О.П. Кучинська, А.М. Ларін, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, М.В. Мешков, П.І. Мінюков, М.М. Михеєнко, О.Р. Михайленко, Є.О. Новіков, М.А. Погорецький, О.В. Петков, В.О. Попелюшко, Р.Ю. Савонюк, Г.П. Серєда, С.А. Табаков, О.Ю. Татаров, В.М. Тertiшник, А.Р. Туманянц, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило, Х.С. Таджикиєв, В.І. Фаринник, В.М. Федченко, О.В. Хімічева, С.С. Чернявський, О.О. Чувільов, М.М. Черняков, Л.Д. Удалова, О.Г. Яновська та інші науковці.

Мета цієї роботи полягає у тому, щоб розкрити методологію дослідження контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні до якої віднесено наступні методи: діалектичний, аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, формалізація, конкретизація, формально-юридичний, критико-правовий, правового прогнозування, міжгалузевий, системний.

Виклад основного матеріалу. Основна функція методу – внутрішня організація і регулювання процесу пізнання або практичного перетворення того чи іншого об'єкта, тому метод (в тій чи іншій своїй формі) зводиться до сукупності певних правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії. Він є система приписів, принципів, вимог, які повинні орієнтувати в рішенні конкретної задачі, досягненні певного результату в тій чи іншій сфері діяльності. Він дисциплінує пошук істини, дозволяє (якщо правильний) заощаджувати сили і час, рухатися до мети найкоротшим шляхом. Істинний метод служить своєрідним компасом, за яким суб'єкт пізнання і дії прокладає свій шлях, дозволяє уникати помилок [1, с. 54].

Як зазначають дослідники, методи наукового дослідження як явище – це способи виконання дослідником певних фізичних і розумових дій, операцій та робіт із реальними предметами й процесами або їх уявними образами та абстрактними поняттями.

Методи наукового дослідження як наукове поняття це способи використання наявних знань про конкретний об'єкт дослідження з метою одержання нових знань.

Доцільнішою класифікацією методів наукового дослідження є їхній поділ на дві однорідні групи, одна з яких використовується на емпіричному, а друга – на теоретичному рівнях дослідження.

За своїм змістом методи дослідження стосовно конкретного предмета дослідження є реально спеціальними (специфічними) але вони обов'язково комбінуються із загальнонауковими методами дослідження [2, с. 17].

Методологія дослідження, як сукупність обраних методів пізнання, ілюструє зміст і послідовність наукового пошуку, відображає авторський підхід до вирішення наукового завдання і забезпечує отримання обґрунтованих результатів та висновків.

Класифікації методів наукових досліджень здійснюються за різноманітними критеріями, проте в цілому класифікації подібні.

За ступенем спільності і сферою дії методи поділяються на [3, с. 46–48]:

1) філософські – характеризуються універсальністю, задаючи найбільш загальні регулятиви дослідження (діалектичний, метафізичний, формально-логічний методи);

2) загальнонаукові – методи наукового пізнання, структури, параметрів, феноменів та інших характеристик об'єктів, притаманні усім галузям науки (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, аналогія тощо);

3) приватно-наукові методи – застосовуються у тій чи іншій галузі науки;

4) дисциплінарні – методи, що застосовуються у тій чи іншій дисципліні;

5) міждисциплінарні методи – синтетичні, інтегративні методи, які використовуються на стику наукових дисциплін [4, с. 144].

Пропонується також класифікація методів, що складає дві групи:

– перша – це методи теоретичних досліджень, а саме: аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування, конкретизація, моделювання, узагальнення, систематизація, класифікація, аргументація, ранжування, формалізація, гіпотетичний метод, аксіоматичний метод, метод ідеалізації, системний аналіз, створення теорії;

– друга – це емпіричні методи наукових досліджень, а саме: спостереження, експеримент, вимірювання і порівняння, опитування, тестування, експертне оцінювання, кореляційний аналіз, факторний аналіз, аналіз імплікаційних шкал, конвент-аналіз, запровадження результатів [5, с. 57–58].

Поширеною також є класифікація методів на загальнонаукові та спеціальні.

Вибір методів завжди зумовлений характером дослідження, його предметом і завданнями. В цьому виборі проявляється індивідуальність підходу дослідника і, таким чином, методологія завжди має об'єктивний і суб'єктивний характер.

У цій роботі вибір методів зумовлений прагненням глибокого та всебічного вивчення контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні, з'ясування і пояснення її сутності.

Основою методології дослідження є діалектичний підхід, що дозволяє розглядати контрольно-наглядову діяльність з позицій її внутрішньої будови і розвитку, як динамічну систему та у зв'язку з іншими правовими інститутами, діями, рішеннями та процесами, притаманними досудовому розслідуванню. Таким чином забезпечується всебічне вивчення контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні із визначенням її особливостей, властивостей, характеристик та зв'язків.

Діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності. Діалектика виступає як знаряддя пізнання у всіх галузях науки і на всіх етапах наукового дослідження. Вона визначає позиції дослідника, стає основою інтерпретації об'єкта та суб'єкта пізнання, процесу пізнання та його результатів [6, с. 5]. Таким чином, діалектичний метод допоміг здійснити аналіз суб'єктно-об'єктових відносин для різних видів контрольно-наглядової діяльності.

Діалектичний метод застосовується у поєднанні із низкою загальнонаукових, загальнологічних методів, які сприяли досягненню поставленої мети.

До загальнонаукових, загальнологічних методів зазвичай відносять аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, аналогію, моделювання, формалізацію, конкретизацію та ін. Ці методи забезпечили процес пізнавальної діяльності з позицій властивос-

тей та особливостей контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні.

Зважаючи на суттєву прикладну складову дослідження, особливе значення має отримання та використання у роботі емпіричних даних. Емпіричний рівень методології забезпечує пізнання правової дійсності та практики контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні, тобто є її практичним базисом.

Потрібно зазначити, що назва «загальнонаукові» для згаданих методів використовується умовно, оскільки вони широко використовуються як на теоретичному, та і на емпіричному рівнях дослідження.

Найважливішими способами теоретичних досліджень є способи дедукції й індукції.

Дедуктивний – спосіб дослідження, при якому приватні положення виводяться із загальних. Цей спосіб визначає кінцевий результат дослідження, що базується на певних відомих логічних зв'язках, за межами яких він не може бути використаний. Недоліком є обмеження, що випливають із загальних закономірностей, на основі яких досліджується окремий випадок.

Індуктивний – спосіб дослідження, при якому по приватних фактах і явищах встановлюються загальні принципи й закони [7, с. 37].

Індукція для пізнання змісту відомчого, судового контролю, прокурорського нагляду та їх розуміння як загального процесу, системи контрольно-наглядової діяльності. Значення та результативність індуктивного методу також полягає у тому, що він дозволяє виявити різноманітні причинно-наслідкові зв'язки у дослідженні контрольно-наглядової діяльності.

Дедукція для пізнання загального порядку функціонування контрольно-наглядової діяльності як системи та особливостей фактичної реалізації її видів та форм.

У науковому дослідженні дедукція й індукція не застосовуються як ізольовані, відособлені прийоми пізнання. Природа індукції й дедукції, як і всіх інших елементів пізнання, суто діалектична, вони нерозривно зв'язані між собою, представляючи діалектичну єдність. Уже із самого визначення індукції й дедукції помітні їхній взаємозв'язок, їхня єдність. Кожна з них застосовується на відповідному етапі пізнавального процесу, одна без іншої втрачає своє значення й не може, бути дійсним знаряддям пізнання.

Індукція підготовляє ґрунт для дедукції, постачає для неї знання фактичного матеріалу, сприяє зміцненню, її нерозривного зв'язку з матеріальним світом, а дедукція, у свою чергу, теоретично підкріплює індукцію, розширює сферу її діяльності.

Індукція не опирається на загальну теорію, може лише впорядкувати факти, але не відкрити внутрішні властивості їм закони. Дедукція сама по

собі теж мало дає для пізнання, вона без індукції мала б схематичний характер. Але вона стає потужним засобом пізнання, якщо обґрунтовується фактами й опирається на факти.

Діалектичний взаємозв'язок індукції й дедукції в процесі дослідження означає, що узагальнення досвіду, фактів повинне супроводжуватися загальними положеннями, загальними законами. Не тільки від часткового до загального, але й від загального до частки – така діалектична формула пізнання [7, с. 53–54].

Аналіз і синтез, які застосовуються і на емпіричному, і на теоретичному рівнях пізнання, дають змогу досягнути об'єкт не тільки як єдине ціле у сукупності його складових частин, а й розкрити об'єктивно існуючі зв'язки між ними, розглядати їх у системі, у єдності. Аналіз, який є розкладанням цілого складного явища на його складові, більш прості елементарні частини і виділення окремих сторін, властивостей, зв'язків, допомагає виявити сутність явищ і формулювати поняття. Аналітичний метод, як інструмент дослідження особливостей і специфіки внутрішньосистемної взаємодії, містить у собі результати абстрагування, спрощення, формалізації. Логічні методи аналізу дають змогу встановити, чим є в тій чи іншій системі знань дане твердження (вихідним принципом, гіпотезою тощо) [8, с. 61–62]. За допомогою синтезу, навпаки, з'єднуються компоненти складного явища, і в такій єдності всіх елементів з'ясовується сутність цього явища. Методи аналізу і синтезу є взаємодоповнюючими. Якщо аналіз є розчленуванням явищ з метою їх глибокого вивчення, то подальший синтез відновлює цілісність об'єкта, при цьому після його аналітичного дослідження відбувається більш глибоке усвідомлення структури цієї цілісності. Таким чином, співвідношення аналізу і синтезу являє собою певний процес, в основі якого лежить зв'язок абстракцій, у яких відбувається мислення [4, с. 146].

Метод аналізу застосовано для самостійного, поглибленого, всебічного вивчення змістовних характеристик та ознак відомчого, судового контролю, прокурорського нагляду. Метод синтезу використано для узагальнення отриманих наукових результатів та формування нових висновків та пропозицій щодо удосконалення та підвищення ефективності контрольно-наглядової діяльності.

Метод формалізації використано для формулювання понять та висновків на основі опрацювання наукових результатів. Потрібно погодитись із Р.І. Радейком, який на основі загальносоціального підходу формалізації як явища виокремлює метод формалізації дослідження правових явищ як сукупність прийомів та способів виявлення і уточнення змісту нормативно-правового масиву через виявлення та фіксацію його форми. Використання цього методу дає змогу визначити логічну

структуру приписів законів та інших нормативно-правових актів, що уможливить перевести символічну мову логіки у текст нормативно-правового акта [9, с. 91].

Застосування методу формалізації у правознавстві сприяє повному та правильному сприйняттю інформації та забезпеченню правових приписів. Мова права повинна бути максимально точною, лаконічною, експресивно нейтральною, безособовою. Формалізація передбачає вираз однієї і тієї самої думки одними і тими самими словами, а звідси – стереотипність, стандартизація та уніфікація, чітка графічна форма [9, с. 92].

Метод моделювання використано для побудови низки теоретичних моделей, а, насамперед, концепції контрольно-наглядової діяльності із подальшим виокремленням моделей правових явищ, які є її складовими та прогнозуванням і оцінками перспектив їх існування та функціонування у певних умовах, що сприяло пошуку і напрацюванню шляхів вирішення актуальних проблем нормативного регулювання та правозастосування.

На емпіричному рівні застосовано конкретно-соціологічний метод для опрацювання даних правової статистики, судової, дисциплінарної практики, результатів правозастосування, анкетування, опитування практичних працівників та аналіз отриманих результатів.

Особливу увагу приділено вивченню показника суб'єктивної оцінки правозастосовувачів різних аспектів контрольно-наглядової діяльності за допомогою опитування та анкетування.

Зміст відмінностей між емпіричним і теоретичним рівнем пізнання в у тому, що перший є початковим, а другий кінцевим етапом наукового пізнання. У цьому зв'язку звернімо увагу на термінологічну особливість їх позначення. Термін «рівень» ніяк не є синонімом слова «етап». До них зазвичай застосовують терміни «вищий» і «нижчий». Основна різниця між ними у різному ступені «заглиблення» дослідника до глибин змісту предмета, що є частиною об'єкта пізнання. Вивчаються різні шари однієї і тієї ж реальності. На емпіричному рівні забезпечується накопичення і початкове узагальнення вихідного пізнавального матеріалу. У ньому представлені як неістотні і випадкові, так і суттєві ознаки явищ, процесів, зв'язків, станів різних елементів, що у єдності утворюють предмет дослідження. Працюючи з цим матеріалом на теоретичному рівні, використовуючи властиві останньому форми і методи пізнавальної діяльності, учений має можливість виявити суттєві характеристики і закономірності, що складають головну частину, ядро предмета дослідження [10, с. 21].

Спеціальні методи застосовані для деталізації, конкретизації знання про контрольно-наглядову діяльність на досудовому розслідуванні.

Формально-юридичний (догматичний, логіко-догматичний, юридико-технічний, спеціально-юридичний, юридико-догматичний) метод застосовано для тлумачення низки спеціальних понять та норм права, а також опрацювання наукового матеріалу, який отримано за емпіричному рівні дослідження. Разом із формально-юридичним також використано критико-правовий метод, переважно у оцінці якості законодавства.

Слушною є думка А.А. Малиновського, який обґрунтовує широке використання критико-правового методу і зазначає, що:

1) критика юридичної доктрини може бути спрямована на виявлення:

- гносеологічної значущості доктринальних положень; сумнівних з точки зору істини теоретичних концепцій;
- помилок у виборі методології пізнання;
- недоліків у сформульованій науковій дефініції;
- слабкої аргументації авторської позиції;
- внутрішніх логічних суперечностей запропонованої теорії;
- фактичних і юридичних помилок і т. ін. [11, с. 56–57];

2) критичний аналіз законодавства дає можливість виявити:

- відставання законодавства від суспільних відносин, що динамічно розвиваються;
- невідповідність національного законодавства міжнародно-правовим актам;
- прогалини і протиріччя в нормативно-правовому акті;
- причини недостатньої ефективності законодавчого регулювання;
- колізії між різними нормативно-правовими актами;
- порушення правил юридичної техніки (неточності в юридичній термінології та ін.) [11, с. 57];

3) критика правозастосовної практики дозволяє виявити:

- помилки кваліфікації при розгляді конкретної категорії справ;
- наявність в судовій практиці діаметрально протилежних рішень у однакових категоріях справ;
- випадків порушення чинного законодавства;
- недосконалість норм матеріального і процесуального права;
- порушення засад судоустрою і судочинства;
- наявність професійних деформацій правосвідомості у суддів (слідчих, прокурорів), що впливають на розгляд справи по суті і винесення законного, справедливого і обґрунтованого рішення [11, с. 57].

Науково обґрунтувати необхідність інституційних та галузевих змін, а також оцінити правові наслідки запровадження законодавчих новел

та можливі проблеми правозастосовної практики дозволяє правове прогнозування, яке на основі аналізу стану суспільних відносин виділяє певні види суспільних відносин, які потребують як невідкладної модернізації, так і і поетапного реформування та удосконалення [12, с. 182].

Метод правового прогнозування застосовано для визначення перспектив розвитку інституту контрольно-наглядової діяльності та його нормативного регулювання.

Застосування міжгалузевого методу забезпечило пізнання низки понять крізь призму їх загальноправового розуміння та галузевого тлумачення, що забезпечує їх всебічне вивчення, а також сприяє гармонізації та уніфікації понятійно-категоріального апарату та удосконаленню деяких нормативних підходів.

У дослідженні застосовано системний підхід, що зорієнтував дослідження контрольно-наглядової діяльності у зв'язку із правовим середовищем та межами її здійснення – досудовим розслідуванням, процесуальною самостійністю його суб'єктів та забезпечив розуміння єдності її складових та мети здійснення.

Системний підхід – один із головних напрямків методології спеціального наукового пізнання та соціальної практики, мета і завдання якого полягають у дослідженні певних об'єктів як складних систем. Системний підхід сприяє формуванню відповідного адекватного формулювання суті досліджуваних проблем у конкретних науках і вибору ефективних шляхів їх вирішення.

Методологічна специфіка системного підходу полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складових. При цьому особлива увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, на процес (процедуру) об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісності системи.

Системний підхід – це категорія, що не має єдиного визначення, оскільки трактується надто широко і неоднозначно [13, с. 5].

Системний підхід передбачає дотримання вимог системного методу:

а) виявлення залежності кожного елемента від його місця і функцій в системі з урахуванням того, що властивості цілого не зводяться до суми властивостей його елементів;

б) аналіз того, наскільки поведінка системи обумовлена як особливостями її окремих елементів, так і властивостями її структури;

в) дослідження механізму взаємодії системи і середовища;

г) вивчення характеру ієрархічності, властиві даній системі;

д) забезпечення всебічного багатоаспектного опису системи;

е) розгляд системи як динамічної цілості, що розвивається [1, с. 59].

Із системним підходом тісно пов'язаний структурно-функціональний метод, застосування якого допомогло визначити функції контрольно-наглядової діяльності та її складових

Висновок. Зазначені методи не застосовувались розрізнено, навпаки, у багатьох випадках відбувалось їх поєднання, що забезпечило вирішення найбільш складних пізнавальних проблем.

Тому обрану методологію ми вважаємо не простою сукупністю методів, а їх системою, поєднанням.

Література

1. Обидина Ю. С. Философия и методология науки: учебно-методическое пособие. Мар. гос. ун-т; авт.-сост. Ю. С. Обидина. Йошкар-Ола, 2017. 238 с.
2. Чорний Г.М., Худолій Л.М., Ларіна Я.С., Міщенко І.А. Класифікація методів наукових досліджень на рівні суб'єктів агробізнесу. *Економіка АПК*. 2015. № 12. С. 12–18.
3. Демидов А. Б. Философия и методология науки: Курс лекций. Витебск : Изд-во УО «ВГУ им. П. М. Машерова», 2006. С. 46–48.
4. Великанова М. М. Методична складова пізнання юридичного ризику. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 144–150.
5. Клименко М.О. Основы та методология научных исследований: навч. посіб. / М.О. Клименко, В.П. Фещенко, Н.М. Вознюк. К.: Аграрна освіта, 2010. 352 с.
6. Методика та методологія проведення кримінологічних досліджень: робоча програма навчальної дисципліни підготовки доктора філософії. Міністерство юстиції України. Академія державної пенітенціарної служби. Юридичний факультет. Кафедра кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології. Чернівці, 2017. 30 с.
7. Колесников О. В. Основы научных исследований. 2-ге вид. випр. та доп. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 144 с.
8. Вишновецька С. В. Методологія науки трудового права : монографія. Київ: Ніка-Центр, 2014. С. 61–62.
9. Радейко Р.І. Формалізація як метод дослідження правових явищ. С. 87–93. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2305/vnulpurn201481017.pdf>
10. Баранов В.М., Першин В.Б., Першина И.В. Методология эмпирического правового исследования: основные понятия и дискуссионные вопросы. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2103. № 21. С. 14–29.
11. Малиновский А.А. Критико-правовой метод в юриспруденции. *Российский журнал правовых исследований*. 2016. № 2 (7). С. 54–61.

12. Костенко М.А. Правовое прогнозирование: понятие и основные принципы юридической стратегии и тактики. *Известия Южного федерального университета. Технические науки*. № 65 (10). 2006. С. 180–182.

13. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій. Тернопіль. *Економічна думка*. 2005. 124 с.

Анотація

Мірковець Д. М. Методологія дослідження контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні. – Стаття.

Розкрито поняття та зміст теоретичних, загальнологічних, емпіричних, методів, що застосовані для дослідження контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні з метою напрацювання нового і систематизації існуючого наукового знання і які відображають організацію дослідницької діяльності, розуміння проблематики, що включає її пізнання, тлумачення, пояснення та інтерпретацію.

Ключові слова: методологія, метод, контрольно-наглядова діяльність, дослідження, досудове розслідування.

Аннотация

Мирковец Д. М. Методология исследования контрольно-надзорной деятельности на досудебном расследовании. – Статья.

Раскрыто понятие и содержание теоретических, общелогических, эмпирических, методов, которые применены для исследования контрольно-надзорной деятельности на досудебном расследовании с целью выработки нового и систематизации существующего научного знания и отражающие организацию исследовательской деятельности, понимание проблематики, включая ее познания, толкование, объяснение и интерпретацию.

Ключевые слова: методология, метод, контрольно-надзорная деятельность, исследования, досудебное расследование.

Summary

Mirkovets D. M. Methodology of research of control and supervisory activity on pre-trial investigation. – Article.

The concept and content of theoretical, general, empirical, methods used to study the control and supervisory activities in the pre-trial investigation to develop new and systematize existing scientific knowledge and reflect the organization of research, understanding of issues, including its knowledge, interpretation, explanation and interpretation.

Key words: methodology, method, control and supervision activity, research, pre-trial investigation.

УДК 343

С. С. Мірошніченко
доктор юридичних наук,
доцент,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Університету фіскальної служби України

ПРОБЛЕМИ ТА ЗАПОБІГАННЯ МАНІПУЛЮВАННЯ НА ФОНДОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

У 2011 році Кримінальний кодекс України було доповнено ст. 222-1 «Маніпулювання на фондовому ринку», диспозиція якої викладена через спробу застосування бланкетного способу. Закон не містить чітких, юридично визначених і достатніх об'єктивних критеріїв розмежування протиправних і юридично допустимих дій, що не відповідає вимогам принципу юридичної визначеності та забезпечення верховенства права. Актуальність даної роботи полягає в тому, що останнім часом на фондових ринках у світі, у тому числі і на вітчизняному, спостерігається збільшення кількості великомасштабних протиправних операцій та зловживань, що викликає потребу у дослідженні напрямків і способів запобігання маніпулюванню на фондовому ринку.

Недосконалість законодавства, що регламентує діяльність учасників ринку цінних паперів, і відсутність науково обґрунтованих підходів до розв'язання цієї проблеми, спричиняють небезпеку виникнення маніпулятивних ситуацій та фіктивних операцій у цій сфері, що свідчить про актуальність дослідження. Боротьбі зі зловживаннями на фондовому ринку України завжди приділялася посилена увага, зокрема у працях таких вітчизняних вчених, як В. Коляденко, І. Краснова, О. Наконечна, Г. Терещенко, Ю. Хортта, Тертишник В., Кошовий О., І. М. Даньшин, В. В. Голина, М. Ю. Валуйська та інших.

Як свідчать дослідження, у будь-якій розвиненій країні фондовий ринок є важливим інструментом державної фінансової політики. Зважаючи на це, постає питання державного регулювання такого ринку та закріплення на законодавчому рівні юридичної відповідальності за маніпулювання на фондовому ринку, у тому числі і кримінально-правової відповідальності.

У 2011 році Законом України №3267 від 21.04.2011 року Кримінальний кодекс України було доповнено ст. 222-1 «Маніпулювання на фондовому ринку», згідно з якою маніпулювання на фондовому ринку це – «умисні дії службової особи учасника фондового ринку, що мають ознаки маніпулювання на фондовій біржі, встановлені відповідно до закону щодо державного регулювання ринку цінних паперів, що призвели до отримання професійним учасником фондового ринку або

фізичною особою чи третіми особами прибутку у значних розмірах, або уникнення такими особами збитків у значних розмірах, або якщо це заподіяло значну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб [1]». До цього моменту подібні дії каралися адміністративними засобами.

Так, як стаття 222-1 Кримінального кодексу України «Маніпулювання на фондовому ринку» є бланкетною то містить у своєму тексті відсилання загального характеру, тобто вказівку на те, що для застосування даної норми необхідно додатково звернутися до спеціальних правил та норм, встановлених іншим нормативно-правовим актом (актами), без такого звернення бланкетна норма не може бути застосована, а тому відповідно види дій, що мають ознаки маніпулювання на фондовій біржі перелічені у статті 10-1 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»[2].

Таке законодавче формулювання відповідного складу кримінального правопорушення породжує проблеми при застосуванні відповідної норми кримінального права, а також при запобіганні таким кримінальним правопорушенням:

По-перше саме по собі існування бланкетних норм у тексті Кримінального Кодексу України, хоча й піддається критиці проте видається неминучим. У висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України щодо зазначеної статті, міститься й пункт про те, що «використання цілої низки розмитих оціночних понять, які згідно з положеннями законопроекту складатимуть об'єктивну сторону такого злочину, як маніпулювання на фондовому ринку, є неприпустимим» [3]. Деякі науковці, наприклад, В. Тертишник схильються до думки, що «положення статті 222-1 КК України «Маніпулювання на фондовому ринку» суперечать ст. 22 Конституції України, засаді верховенства права та принципу юридичної визначеності, закріпленому Європейського суду з прав людини».

По-друге, як зазначає О. Дудоров, викладений у ст. 10-1 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» законодавчий матеріал занадто складний для

сприйняття. Використання у ньому розпливчатих формулювань на кшталт «намагання здійснити операції», «очевидний економічний сенс», «суттєве відхилення від ціни», явно не сприятимуть ефективному застосуванню ст. 222-1 КК на практиці [4, с. 483].

По-третє, зі змісту кримінально-правової норми випливає, що діяння як ознака складу злочину, полягає у дії, що містить ознаки іншого діяння, а саме ознаки маніпулювання на фондовому ринку. При цьому, варто звернути увагу на термінологічний «різnobій». Назва ст. 222-1 КК України та статті 10-1 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів» викладені як «маніпулювання на фондовому ринку», в той час, коли у диспозиції норми КК йде мова про «ознаки маніпулювання на фондовій біржі», а в тексті самої ст. 10-1 закону щодо державного регулювання ринку цінних паперів – про «маніпулювання цінами на фондовому ринку» [3].

За умови чіткого дотримання принципу законності кримінального права маємо зробити висновки про відсутність у законодавстві визначення забороненої форми поведінки, а саме маніпулювання на фондовій біржі, тобто про неможливість з'ясування точного змісту кримінально-правової норми.

По-четверте, чинний Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за ряд діянь, визначення складів злочинів яких є схожими з ознаками складу злочину, передбаченого ст. 222-1 КК України: ст. 190 (Шахрайство) – «Заволодіння чужим майном бо придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою»; ст. 191 (Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем); ст. 364 (Зловживання владою або службовим становищем) [1].

Відтак існує конкуренція кримінально-правових норм, при якій одне й те саме діяння кваліфікується правоохоронними органами за декількома нормами Кримінального кодексу України, незважаючи на те, що пріоритетною нормою є лише одна (спеціальна) норма.

У якості особливостей складу злочину, що передбачає відповідальність за неправомірні дії на фондовому ринку, можна виділити наступні:

Об'єктом злочину є виключно суспільні відносини, які виникають під час обігу цінних паперів на фондовій біржі і забезпечують встановлений законом порядок такого обігу та захист прав і законних інтересів учасників фондового ринку та інвесторів у цінні папери. Ці відносини, зокрема, регулюються законами України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» та «Про цінні папери та фондовий ринок».

Об'єктивна сторона характеризується: 1) діями службової особи учасника фондового ринку, що мають ознаки маніпулювання на фондо-

вій біржі, встановлені відповідно до закону щодо державного регулювання ринку цінних паперів;

2) наслідками: а) отримання професійним учасником фондового ринку або фізичною особою чи третіми особами прибутку у значних розмірах, або б) уникнення такими особами збитків у значних розмірах, або в) заподіяння значної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб;

3) причинним зв'язком між діями та наслідком» [5].

Суб'єкт злочину – специфічний: службова особа професійного учасника ринку цінних паперів.

Суб'єктивна сторона характеризується умислом.

Щодо запобігання злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [6].

Запобігання злочинності є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави, які поділяють на загальносоціальні, спеціально-кримінологічні й індивідуальні заходи запобігання злочинності. Запобігання зловживань у сфері господарської діяльності, на наш погляд, повинно ґрунтуватись на попередженні економічної злочинності в цілому та формуванні високого рівня правової свідомості в українському суспільстві.

Враховуючи, що маніпулювання на фондовому ринку, за родовим об'єктом, відносяться до злочинів у сфері господарської діяльності то заходи запобігання у них збігаються.

Запобігання злочинам у сфері господарської діяльності можливе тільки на основі комплексу заходів, спрямованих на подолання всієї економічної злочинності, усунення факторів, що сприяють вчиненню злочинів у сфері господарської діяльності, а саме:

1) до економічних заходів, що сприятимуть зменшенню кількості злочинів у сфері господарської діяльності, в частині маніпулювання на фондовому ринку, відносяться: розробка та запровадження програми розвитку і підтримки виробничого, а не торговельного підприємства; реформування існуючої банківської системи та унеможливлення створення та функціонування банківських установ, котрі мають мету залучення коштів населення без подальшого їх внеску у розвиток господарської діяльності; формування товарні (товарно-сировинні), фондові, валютні біржі та ін.. заходи які впливають на розвиток господарської діяльності та економіки загалом.

2) до комплексу організаційних заходів, на наш погляд, можна віднести: подальше правове

удосконалення системи регулювання господарської діяльності з використання досвіду та рекомендацій Європейського союзу та Міжнародного валютного фонду; здійснення реального контролю органів влади та місцевого самоврядування та законною діяльності суб'єктів господарської діяльності, виключення можливостей «вирішувати» питання їх діяльності (створення, реєстрації, ліцензування, реорганізації тощо); створення технічного захисту фінансових операцій, цінних паперів, що випускаються та забезпечуються суб'єктами господарської діяльності та банківських, кредитних установ та інше;

3) до правових заходів слід віднести: розробку обов'язкових правил поведінки на ринку для всіх господарюючих суб'єктів; розробка системи суворих та жорстких матеріальних санкцій щодо учасників фондового ринку за здійснення маніпулювання на фондовому ринку; удосконалення адміністративної та кримінальної відповідальності за маніпулювання на фондовому ринку;

4) до виховних заходів, що впливають на рівень злочинності у сфері господарської діяльності, можна віднести: формування свідомого стриманого ставлення до матеріальних благ, виховання почуття гідності та взаємоповаги до бідніших, знедолених; масова пропаганда правових знань, серед людей; поновлення традиційної ділової етики всіх осіб, які здійснюють господарську діяльність, сприйняття корисного іноземного досвіду в діяльності господарських товариств, фондових бірж, тощо.

Суб'єктами реалізації загальносоціальних заходів запобігання злочинності виступають: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, президент України та інші вищі органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Спеціально-кримінологічне запобігання – це комплекс заходів боротьби зі злочинністю, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [7, с. 55].

Тому потрібно, якісно описати ознаки маніпулювання, поширивши їх одночасно на біржовий і позабіржовий ринок, складно. Необхідно виходити з того, що дії, направлені на маніпулювання цінами на біржовому ринку, у більшості випадків є правомірними, тобто вчиняються в межах законодавства та дозволених правил. Фактично маніпулюванням, здебільшого, є зловживання наданими правами з метою досягнення неправомірних цілей. З огляду на зазначене, необхідно відмовитись від концепції регулювання, згідно з якою у нормативних актах описуються конкретні не заборонені законодавством дії, які, разом з цим, визнаються маніпулюванням. Законодавство має

передбачати, що описані в ознаці маніпулювання дії, не обов'язково є маніпулюванням, а лише можуть свідчити про здійснення маніпулювання, якого може бути і не встановлено за наслідками розгляду кожного конкретного випадку [8].

Регулятор повинен мати повноваження визнавати наявність факту маніпулювання в діях учасника торгів на підставі відповідності дій одному чи декільком ознакам маніпулювання у сукупності з відповідністю дій визначенню маніпулювання не залежно від того, що ознаки містять не конкретний (повний), а загальний опис дій учасника торгів (повноваження регулятора мають бути подібні до повноважень суду, у відповідності з якими суд повно та всебічно дослідивши у сукупності усі обставини конкретної справи приймає рішення керуючись власним переконанням).

Чинне законодавство не передбачає ефективних механізмів виявлення маніпулювання на ринках і, отже, не відповідає ані Принципу 36 Міжнародної організації комісії з цінних паперів, ані положенням Регламенту про маніпулювання на ринках (Регламент 2014/596/EU).

Принцип 36 Міжнародної організації комісії з цінних паперів вимагає, щоб регулювання було організовано так, щоб виявляти та усувати маніпулювання та іншу недобросовісну торговельну практику.

Регламент про маніпулювання на ринках (Регламент 2014/596/EU), зокрема, статті 16, 19 і 32, включає різні вимоги щодо розкриття інформації та звітності. Професійні учасники фондового ринку наразі не повинні повідомляти Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) про накази чи угоди, які можуть становити інсайдерські операції та (або) маніпулювання на ринку. Закон не містить жодних положень, спрямованих на те, щоб дозволити учасникам ринку, інвесторам або іншим особам повідомляти НКЦПФР про фактичні або потенційні порушення. Ці недоліки значно ослаблюють здатність НКЦПФР дізнаватися про можливе маніпулювання на ринку та вживати належних заходів [9].

Застосування спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинності доцільно покласти на органи виконавчої, законодавчої влади, а що стосується маніпулювання на фондовому ринку – це Національна комісія цінних паперів на фондовому ринку, органи державної податкової служби та національної поліції України.

Індивідуальне запобігання злочинам – це різновид запобігання злочинності щодо конкретної особи. Інакше кажучи, індивідуальне запобігання становить той сегмент запобіжної діяльності, що здійснюється на стадії, яка передуює виникненню злочинного наміру. Усунення безпеки потенційного злочину – головне завдання індивідуального запобігання [7, с. 56].

Індивідуальне запобігання злочинам, що віднесено до функцій спеціально уповноважених органів держави, полягає у встановленні осіб, від яких з високим ступенем ймовірності можна очікувати вчинення злочинів, та відповідний вплив на них.

До заходів індивідуального характеру можна віднести: усунення несприятливих впливів на конкретну особу, здатних призвести до формування антигромадської спрямованості та суспільно небезпечної поведінки; змінення соціально неприйнятної поведінки, спроможної привести на злочинний шлях, і корекцію асоціальної орієнтації та рис особи (якщо її викривлене формування вже спостерігалось); застосування негайних заходів щодо запобігання злочинам, що готуються, та припинення спроб їх учинити.

Застосування методів індивідуального запобігання необхідно доручати вузькопрофільним фахівцям або єдиному спеціальному підрозділу, наслідуючи приклад аналогічних організацій у Європейському Союзі, що вже давно звернули увагу на потенційних «фіскальних» злочинців, до розряду яких потрапляють зазвичай кращі випускники економічних вишів країни.

Отже, стаття 222-1 Кримінального кодексу України «Маніпулювання на фондовому ринку» бланкетна і дієння які складають об'єктивну сторону складу відповідного злочину перераховані у ст. 10-1 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», заходи запобігання маніпулювання на фондовому ринку, збігаються із заходами запобігання злочинності у сфері господарської діяльності, і поділяються на загальносоціальні кримінологічні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи. Задля запобігання маніпулювання на фондовому ринку, потрібно застосовувати всі заходи в комплексі, основними суб'єктами, які повинні реалізовувати заходи запобігання злочинності – це Верховна Рада України, Кабінет міністрів України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

Література

1. Кримінальний кодекс України. Закон України: від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1496>.
2. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні. Закон України: від 30.10.1996 № 448/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 51. Ст. 292. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Ірина Одінець. Передумови криміналізації маніпулювання на фондовому ринку. *Публічне право*. № 4. (32). 2018. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/pp_2018_4_14.pdf.

4. Дудоров О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: монографія. *Юридична практика*. 2003. С. 924.

5. Тертишнін В.М., Кошовий О.Г. Проблеми юридичної визначеності та конкуренції правових норм, щодо зловживань на фондовому ринку. *Європейські перспективи*. № 2. 2018.

6. Голіна В.В., Головін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: Навчальний посібник. Х.: Право, 2014. 513 с.

7. І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська. Кримінологія підручник: Загальна та Особлива частини за заг. ред. В. В. Голіни. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків. Право. 2009. 288 с.

8. ПАРД&АФП пропонують НКЦПФР переглянути критерії маніпулювання цінами на фондовому ринку. URL: <https://www.pard.ua/uk/news/3995-pardafp-proponuyut-nktsfpfr-perehlyanuty-kryteriyi>.

9. Ейя Холтінен (Керівник місії МВФ). Вілле Кайяла та Себастьян Шмідт (експерти). Звіт щодо боротьби зі зловживаннями на ринку та вимог до розкриття інформації емітентами цінних паперів. *Міжнародний валютний фонд. Україна*. 2016. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2017/04/imf_ukraine-nssmc_july2016_zlovzhyvannia-na-rynku-ta-rozkryttia-informatsii.pdf.

Анотація

Мирошниченко С. С. Проблеми та запобігання маніпулювання на фондовому ринку України. – Стаття.

Стаття присвячена проблемам запобігання маніпулюванням на фондовому ринку України. Встановлено, що як свідчать дослідження, у будь-якій розвиненій країні фондовий ринок є важливим інструментом державної фінансової політики. Зважаючи на це, постає питання державного регулювання такого ринку та закріплення на законодавчому рівні юридичної відповідальності за маніпулювання на фондовому ринку, у тому числі і кримінально-правової відповідальності.

Ключові слова: фондовий ринок, маніпулювання, запобігання, зловживання, фінансова політика.

Аннотация

Мирошниченко С. С. Проблемы и предотвращения манипулирования на фондовом рынке Украины. – Статья.

Статья посвящена проблемам предотвращения манипулирования на фондовом рынке Украины. Установлено, что как показывают исследования, в любой развитой стране фондовый рынок является важным инструментом государственной финансовой политики. Несмотря на это, возникает вопрос государственного регулирования такого рынка и закрепление на законодательном уровне юридической ответственности за манипулирование на фондовом рынке, в том числе и уголовно-правовой ответственности.

Ключевые слова: фондовый рынок, манипулирование, предотвращения, злоупотребления, финансовая политика.

Summary

Miroshnychenko S. S. Problems and prevention of manipulation on the stock market of Ukraine. – Article.

The article is devoted to the problems of preventing manipulation in the stock market of Ukraine. It has been established that research indicates that in any developed

country the stock market is an important instrument of public financial policy. Given this, the question arises of state regulation of such a market and the consolidation at the legislative level of legal responsibility for manipulation in the stock market, including criminal liability.

Key words: stock market, manipulation, prevention, abuse, financial policy.

УДК 343

В. В. Мойсеєнко

здобувач

*Навчально-наукового інституту ім. князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом***КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Проведені в українській державі і суспільстві великомасштабні інноваційні перетворення, пов'язані з переходом до ринкової економіки, розвитком підприємництва спрямовані на створення ідеальної моделі соціально-орієнтованої економіки, що припускає рівність учасників економічних відносин у сфері господарської діяльності, свободу у прийнятті ними рішень в питаннях свого поведіння на ринку товарів та послуг, неприпустимість довільного втручання будь-кого у їх справи, вільну можливість виходу на ринок товарів та послуг і вихід із нього у разі прийняття самостійного рішення кожним вітчизняним суб'єктом господарювання. Труднощі реформування цих питань в сучасних умовах українських реалій більшістю обумовлені економіко-політичною ситуацією, у якій формувався даний процес. Перехід України до ринкової економіки розпочався наприкінці 80-х років минулого століття, в досить складних як з політичної, так і з економічної точки зору умовах [1, с. 21].

Ці умови характеризувалися тим, що на момент реформування була відсутня вітчизняна науково-обґрунтована концепція переходу до нових економічних (господарських) відносин в умовах вільного ринку, стрімко руйнувалися старі, соціалістичні планово-економічні відносини, з'являлися нові суб'єкти господарських відносин, посилювалося протиріччя точок зору щодо стратегії і тактики переходу від планового господарства до ринкового. При цьому велика кількість протиправних та шкідливих дій була здійснена з боку різних категорій осіб: і з боку державних чиновників, які проголосили дозвіл на все, що не було заборонено законом, і відверто протиправних дій самих суб'єктів ринкових відносин (перших підприємців: цеховиків, торговців, комерсантів). Звідси методологія аналізу як законного, так і незаконного господарювання, що активно формується, а емпіричний матеріал, присвячений його опису, на жаль, досить розрізнений, найчастіше дуже поверховий, а в ряді випадків і цілком упереджений [1, с. 21–22].

Процес господарювання є основою існування та стабільного розвитку для будь-якої сучасної країни. Формування ефективної системи господарсько-правових відносин, яка буде стійкою до

внутрішніх та зовнішніх негативних факторів, які, у свою чергу, посягають на економічну безпеку, – це найважливіше завдання, яке стоїть перед державою. Забезпечення безпеки у господарському секторі економіки держави може бути досягнуто лише тоді, коли будуть визначені чіткі межі такого соціального феномену (явища) як злочинність в сфері господарської діяльності.

Є. Л. Стрельцов під господарським кримінальним правопорушенням розуміє вчинене приватною або службовою особою при здійсненні господарської діяльності умисне або необережне суспільне небезпечне діяння, що завдає істотної шкоди цій корисній діяльності. Подібним чином визначається і кримінальне правопорушення у сфері підприємництва [2].

З огляду на положення про відсутність в сучасній Україні цілісної системи господарювання, робиться висновок про те, що родовим об'єктом кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності має визнаватися нормальна (легальна) господарська діяльність, яка ототожнюється з підприємництвом [3]. При цьому в залежності від безпосереднього об'єкта кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності поділяються одеським вченим Є. Л. Стрельцовим на такі групи: 1) кримінальні правопорушення у сфері підприємництва; 2) кримінальні правопорушення у сфері послуг; 3) кримінальні правопорушення у фінансово-кредитній сфері; 4) кримінальні правопорушення у сфері сільськогосподарства [2].

Водночас кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, що порушують нормальне здійснення підприємництва, Є. Л. Стрельцов поділяє на: 1) загальні кримінальні правопорушення в підприємстві (порушують загальні норми і правила здійснення підприємництва, можуть здійснюватись у будь-якій сфері чи галузі господарської діяльності – промисловості, сільському господарстві, транспорті тощо); 2) спеціальні кримінальні правопорушення в підприємстві (здійснюються у будь-якій сфері чи галузі господарської діяльності, але мають специфіку, породжену особливостями тієї чи іншої галузі або сфери господарювання, наприклад, кримінальні правопорушення у сфері послуг).

Пропонується ще одна, третя класифікація кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, в основу якої покладено стадії (етапи) підприємницької діяльності: 1) кримінальні правопорушення, що вчинюються на початковому етапі здійснення підприємництва; 2) кримінальні правопорушення, що вчинюються на етапі здійснення підприємницької діяльності; 3) кримінальні правопорушення, що вчинюються на етапі завершення підприємницької діяльності [3; 4].

Варто додати, що аналізуючи положення КК України, В. М. Киричко, О. І. Перепелиця і В. Я. Тацій визначають кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності як умисні діяння у цій сфері, що заподіюють шкоду суспільним відносинам, які складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання товарів, робіт, послуг. Саме такі суспільні відносини визнаються харківськими правознавцями родовим об'єктом кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Залежно від безпосереднього об'єкта посягання зазначені кримінальні правопорушення поділяються на такі види: кримінальні правопорушення у сфері кредитно-фінансової, банківської і бюджетної систем України; кримінальні правопорушення у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності господарюючих суб'єктів; кримінальні правопорушення у сфері банкрутства; кримінальні правопорушення у сфері використання фінансових ресурсів та обігу цінних паперів; кримінальні правопорушення у сфері обслуговування споживачів; кримінальні правопорушення у сфері приватизації державного та комунального майна [5, с. 52].

І. М. Даньшин в кримінологічному розумінні кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності окреслює як умисні корисливі господарсько-економічні злочини, що вчиняються службовими особами або злочинними групами чи злочинними організаціями і завдають шкоди комерційній, фінансовій, банківській та іншій господарсько-економічній діяльності [6, с. 67-68].

Таким чином, з приводу класифікації у вітчизняних фахівців немає єдиної думки. Однак, єдиним елементом різних підходів у тлумаченні є те, що об'єднує кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, це – спрямованість на протиправне використання наданих службою, займаною посадою у господарській структурі (підприємство, установі, організації) повноважень, тобто різного роду зловживання. Підсумовуючи різні погляди науковців, а також враховуючи законодавчі зміни, пропонуємо кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності класифікувати таким чином:

1) *кримінальні правопорушення проти порядку обігу грошей, цінних паперів, інших документів*: виготовлення, зберігання, придбання, пере-

везення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів (ст. 199 КК України); незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК України);

2) *кримінальні правопорушення проти системи оподаткування*: незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України); ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України); ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ст. 212¹ КК України); незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених контрольних марок (ст. 216 КК України);

3) *кримінальні правопорушення проти системи бюджетного регулювання*: нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України); видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону (ст. 211 КК України);

4) *Кримінальні правопорушення проти порядку переміщення предметів через митний кордон України*: контрабанда (ст. 201 КК України); переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України (ст. 201¹ КК України);

5) *кримінальні правопорушення проти порядку зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю*: підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб - підприємців (ст. 205¹ КК України); легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України); умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (ст. 209¹ КК України); порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (ст. 213 КК України); незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та си-

ровини для їх виробництва (ст. 203¹ КК України); незаконна діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей (ст. 203² КК України);

6) *кримінальні правопорушення проти прав і законних інтересів кредиторів*: доведення банку до неплатоспроможності (ст. 218¹ КК України); доведення до банкрутства (ст. 219 КК України); порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності (ст. 220¹ КК України); фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи (ст. 220² КК України); шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України); розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232 КК України);

7) *кримінальні правопорушення у сфері фондового ринку та біржової діяльності*: маніпулювання на фондовому ринку (ст. 222¹ КК України); підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів (ст. 223¹ КК України); порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів (ст. 223² КК України); виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224 КК України); незаконне використання інсайдерської інформації (ст. 232¹ України); приховування інформації про діяльність емітента (ст. 232² КК України);

8) *кримінальні правопорушення проти добросовісної конкуренції і антимонopolної діяльності*: протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК України); протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (ст. 206² КК України); незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229 КК України); незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231 КК України); розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232 КК України);

9) *кримінальні правопорушення проти прав і законних інтересів споживачів*: умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції (ст. 227 КК України);

10) *кримінальні правопорушення у сфері приватизації*: незаконна приватизація державного, комунального майна (ст. 233 КК України).

На нашу думку, конституційні положення про свободу та межі допустимої господарської діяльності, а також зміст законів, які безпосередньо регулюють останню, надали змогу в КК України досить чітко визначити коло суспільно небезпечних діянь у сфері господарської діяльності. Варто додати, що під час ухвалення останніх змін до КК України законодавець істотно реформував систе-

му кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності, як різновиду економічної злочинності, відповідно до положень нормативно-правових актів у сфері здійснення господарської діяльності, останній, як правило, притаманні ознаки які пов'язується не лише з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, а ще охоплюють надання послуг, виконання робіт (виробництво матеріальних і нематеріальних благ, що мають форму товару, обмінники тощо) [7];

Проте, слід пам'ятати, що економічна злочинність як складне негативне явище мають характерні ознаки, що підтверджують їх зв'язок безпосередньо з господарсько-правовим механізмом, зокрема:

- їх учиняють у сфері економічної діяльності, тобто суспільних відносин у сфері господарювання та підприємництва, пов'язаних з виробництвом, обміном, розподілом і споживанням матеріальних благ та послуг;

- вони завдають шкоди певним економічним відносинам, в основі яких є охоронюваний законом інтерес громадян, суб'єктів господарювання та держави;

- їх учиняють особи, які здійснюють господарську (підприємницьку) діяльність, залучені в систему економічних відносин, або інші особи, які формально перебувають поза сферою економічної діяльності, проте фактично здатні впливати на прийняття економічних рішень.

Водночас кримінально-правове та кримінологічне забезпечення господарювання переважно спрямоване як на запобігання різного роду кримінальних правопорушень з боку суб'єктів господарської діяльності, так і недопущення вчинення будь-яких посягань відносно них самих. При такому підході кримінологічна наука має більш широкі теоретико-методологічні можливості, ніж будь-які інші юридичні науки. Пояснюється це тим, що кримінологія як наука акумулює, об'єднує в собі практично всі галузі знання (і не тільки правового характеру) для досягнення єдиної мети – захисту господарсько-правових відносин держави, певної галузі господарства, окремої юридичної чи фізичної особи від кримінальних правопорушень.

Реалізація конституційних гарантій дозволяє і припускає дві основні можливості. Перша – це формування певних господарсько-правових механізмів, способів, систем; друге – це чітке та конкретне визначення самих меж регулювання господарської діяльності.

Такими можливостями є наступні: єдність економічного (господарського) простору, який можна розглядати як в межах сфери, країни, та на міжнародному рівні; створення єдиної і стабільної національної правової бази для функціонування

єдиної системи господарювання; раціональне та ефективне використання усіх форм власності при здійсненні будь-якої господарської діяльності; розумне поєднання державних, регіональних та місцевих коштів у використанні фінансів та їх потоків; ефективне й оптимальне функціонування господарських механізмів на різних рівнях господарювання, забезпечення єдності регулювання якості підприємницької діяльності; стабільне та раціональне і оптимальне оподаткування підприємництва; формування єдиної цінової політики; захист природного середовища; забезпечення зайнятості населення; забезпечення безпеки та оборони країни; свобода господарської діяльності на основі розумної конкуренції й ін.

Вважаємо, за необхідне проводити постійний моніторинг суспільних відносин у сфері господарювання з метою виявлення причин та особливостей криміногенного впливу на них, виникнення нових загроз та ризиків, щоб у подальшому визначити здійснювати ефективний захист та охорону економічних відносин в цілому і у сфері господарської діяльності, у тому числі кримінально-правовими засобами.

Варто зазначити, що кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (господарська злочинність) є самостійним об'єктом кримінологічного дослідження, оскільки відповідне поняття характеризується як ознаками економічної та господарської злочинності, так і має специфічні ознаки, притаманні лише їй.

Характерними ознаками кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері господарської діяльності, як об'єкту кримінологічного дослідження є сукупність спеціалізованої наукової інформації, що включає в себе такі елементи: 1) соціальну обумовленість встановлення та збереження кримінальної відповідальності за певний вид кримінальних правопорушень; 2) суспільну небезпечність певного виду кримінальних правопорушень; 3) протиправність діяння та її місце у системі нормативного визначення заборони відповідного виду суспільно-небезпечної поведінки; 4) склад певного виду кримінальних правопорушень; 5) суспільно небезпечні наслідки та інші обставини вчинення кримінальних правопорушень, що перебувають поза межами складу певного виду кримінальних правопорушень, але притаманні їх вчиненню; 6) особу правопорушника.

Враховуючи специфіку даного виду злочинності, який необхідно розглядати як зріз злочинності в цілому, що характеризується поєднанням як загальних параметрів, так і параметрів специфічного характеру, варто уточнити сутнісний зміст деяких моментів, а саме:

1. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності – це антисоціальне явище, оскільки наслідки його, з одного боку, негативно

позначаються на нормальному функціонуванні економічної системи, а з іншого – деструктивно впливають на моральні та гуманні цінності різних сфер суспільства, включаючи сімейні.

Як показує практика, зазвичай, чоловік (батько) який займається нелегальною господарською діяльністю виховує своїх дітей в дусі викривлених та деформованих моральних якостей, за яких суспільні інтереси приносяться в жертву особистим, меркантильним цілям у вигляді ухилення від сплати податків, ігнорування соціальних пілг працівників та інших порушень трудового законодавства. При цьому свої дії пояснює тим, що держава від цього «не обідніє», а минаючи правові та бюрократичні аспекти своєї господарської діяльності він заробить більше грошей. А іноді представники кримінального світу, часто хизуються перед молодим поколінням (власними дітьми) тим, що вміють заробляти «великі» гроші в обхід закону і при цьому залишатися безкарними. Такі поведінкові аспекти формують у неповнолітніх бажання розбагатіти, або отримати матеріальні блага якою ціною в тому числі злочинним шляхом.

2. Економічна злочинність в цілому та кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності зокрема, характеризується високим рівнем латентності, який за різними підрахунками сягає 70-90 % [8, с. 112–113]. У загальному значенні, латентність кримінальних правопорушень розглядають як частину злочинності, яка залишається не зареєстрованою правоохоронними органами та з різних причин не знаходить свого відображення в статистиці вчинюваних кримінальних правопорушень [9].

Для виявлення латентних кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності доцільно застосовувати загальні методи виявлення латентної злочинності з урахуванням специфіки, яка притаманна кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності, адже універсальних методів визначення розмірів латентної злочинності не існує.

Слід відзначити, що поширеною є позиція, за якою, для того, щоб підвищити якість вивчення реального стану злочинності, необхідно поєднати три системи даних: офіційну статистику, соціологічні дані та експертні оцінки.

3. Більшість класифікацій кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності ґрунтуються на основі внутрішнього розподілу тих чи інших сфер економіки. Велика кількість авторів розглядають фінансові відносини як складову об'єкта кримінально-правової охорони щодо сфери господарської діяльності, тому варто пам'ятати п. 27 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» від 25 квітня

2003 р. № 3, який наголошує: «Враховуючи специфіку злочинів у сфері господарської діяльності, у тому числі підприємницької, судам під час розгляду справ необхідно ретельно з'ясовувати, які законодавчі акти регулюють відповідні відносини, і, залежно від цього, вирішувати питання про наявність у діях особи порушення встановленого законом порядку зайняття цією діяльністю» [10].

Література

1. Крижановський О. М. Кримінологічні засади формування та реалізації стратегії запобігання злочинам у сфері господарської діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро. 203 с.
2. Стрельцов Е. Л. Экономическая преступность в Украине: курс лекций. Одесса: АО БАХВА, 1997. 572 с.
3. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: монографія. Київ: Юридична практика, 2003. 924 с.
4. Кримінальне право. Особлива частина: підручник / Ю. В. Александров, В. Л. Антипов, М. В. Володько та ін. Київ: НАВСУ–Правові джерела, 1998. 352 с.
5. Тацій В., Сташис В. Новый Уголовный кодекс Украины. Законность. 2002. № 1. С. 50–59.
6. Даньшин І. М. До питання про кримінологічне поняття економічної злочинності. *Проблеми боротьби зі злочинністю в сфері економічної діяльності*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15–16 груд. 1998 р.). Харків, 1999. С. 65–69.
7. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 берез. 2015 р. № 222-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22219#Text>.
8. Юртаєва К. В. Сучасні тенденції економічної злочинності в Україні. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2. С. 109–118.
9. Рибікова Г. В., Сучкова В. В. Особливості методів дослідження латентних економічних злочинів. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 3. С. 143–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npau_2017_3_25
10. Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 квіт. 2003 р. № 3 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va003700-03#Text>.

Анотація

Мойсеєнко В. В. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності як об'єкт кримінологічних досліджень. – Стаття.

У статті здійснено розподіл кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності на види (групи), що дозволило в межах всієї сукупності кримінальних правопорушень об'єднаних у розділі VII Особливої частини КК України виділити окремі групи за кримінально-правовими (безпосередній об'єкт) та криміно-

логічними (сегмент господарського ринку, технології злочинної діяльності, особа злочинця) ознаками, на підставі чого обґрунтовано необхідність подальшої диференціації та деталізації загальнодержавних і відомчих (міжвідомчих) програм запобігання таких злочинності. Характерними ознаками таких кримінальних правопорушень, як об'єкту кримінологічного дослідження є сукупність спеціалізованої наукової інформації, що включає в себе такі елементи: соціальну обумовленість встановлення та збереження кримінальної відповідальності за певний вид правопорушень; суспільну небезпечність; протиправність діяння та її місце у системі нормативного визначення заборони відповідного виду суспільно-небезпечної поведінки; склад певного виду кримінальних правопорушень; суспільно небезпечні наслідки та інші обставини вчинення кримінальних правопорушень, що перебувають поза межами складу певного виду кримінальних правопорушень, але притаманні їх вчиненню; особу злочинця.

Ключові слова: господарська діяльність, кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, економічні кримінальні правопорушення, безпека господарської діяльності.

Аннотация

Мойсеенко В. В. Уголовные правонарушения в сфере хозяйственной деятельности как объект криминалогических исследований. – Статья.

В статье осуществлено распределение уголовных правонарушений в сфере хозяйственной деятельности на виды (группы), что позволило в пределах всей совокупности уголовных правонарушений, объединенных в разделе VII Особенной части УК Украины, выделить отдельные группы по уголовно-правовым (непосредственный объект) и криминологии (сегмент хозяйственного рынка, технологии преступной деятельности, личность преступника) признакам, на основании чего обоснована необходимость дальнейшей дифференциации и детализации общегосударственных и ведомственных (межведомственных) программ предотвращения такой преступности. Характерными признаками таких уголовных преступлений, как объекта криминологического исследования, является совокупность специализированной научной информации, включающий в себя следующие элементы: социальную обусловленность установления и сохранения уголовной ответственности за определенный вид правонарушений; общественную опасность; противоправность деяния и его место в системе нормативного определения запрета соответствующего вида общественно-опасного поведения; состав определенного вида уголовных правонарушений; общественно опасные последствия и другие обстоятельства совершения уголовных преступлений, находящихся за пределами состава определенного вида уголовных преступлений, но присущи их совершению; личность преступника.

Ключевые слова: хозяйственная деятельность, уголовные правонарушения в сфере хозяйственной деятельности, экономические уголовные преступления, безопасность хозяйственной деятельности.

Summary

Moiseienko V. V. Criminal offences committed in economic activity as an object of criminological research. – Article.

The article divides criminal offenses in the sphere of economic activity into types (groups), which allowed to separate separate groups by criminal law (direct object) and criminological within the whole set of criminal offenses united in section VII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. segment of the economic market, technology of criminal activity, the identity of the offender) features, based on which the need for further differentiation and detailing of national and departmental (interdepartmental) programs to prevent such crime. Characteristic features of such criminal

offenses as the object of criminological research is a set of specialized scientific information, which includes the following elements: social conditionality of establishing and maintaining criminal liability for a certain type of offense; social danger; illegality of the act and its place in the system of normative determination of the prohibition of the relevant type of socially dangerous behavior; composition of a certain type of criminal offenses; socially dangerous consequences and other circumstances of committing criminal offenses that are outside the scope of a certain type of criminal offenses, but are inherent in their commission; the identity of the offender.

Key words: economic activity, criminal offenses in the sphere of economic activity, economic criminal offenses, safety of economic activity.

УДК 343.9

А. М. Талах

доцент

*кафедри теорії держави і права та конституційного права
Навчально-наукового інституту імені князя В. Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом*

ДЕСТРУКТИВНІ РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ: ПРОБЛЕМАТИКА КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ

Актуальність теми. Зміна світоглядної орієнтації та критеріїв шкали цінностей у свідомості більшості людей, зумовили утворення духовного вакууму, що призвело до активних пошуків світоглядної опори, в тому числі і релігійного характеру. Зростання інтересу до проблем духовного життя і релігійної філософії сприяв появі і поширенню безлічі нетрадиційних релігійних сект і культів.

Прикриваючись релігійною діяльністю, а також освітніми та культурними ініціативами, представники сектантських громад, особливо зарубіжних, створюють керовані структури, за допомогою яких збирають економічну, політичну, соціальну, часом військову та іншу інформацію, розпалюють сепаратистські настрої, всіма можливими способами намагаються зміцнювати свої позиції в органах державної влади всіх рівнів.

Беручи до уваги економічні, соціальні, демографічні проблеми нашої країни, впевнено можна сказати, що на сучасний стан українського суспільства вплинула і діяльність різного роду деструктивних релігійних організацій.

Правоохоронні структури і органи внутрішніх справ, зокрема, виявились не готові протистояти кримінальній діяльності релігійних сект внаслідок відсутності навичок і досвіду виявлення, розслідування та запобігання злочинів, пов'язаних з діяльністю тоталітарних релігійних сект та деструктивних культів.

На сьогоднішній день ситуація в сфері протидії кримінальній діяльності релігійних організацій деструктивного характеру залишається проблемною, так як лідери і рядові члени сект продовжують здійснювати злочини різного ступеня тяжкості, які посягають на життя, здоров'я, статеву недоторканість, свободу, честь, гідність, власність громадян, суспільну моральність населення і інші блага, зокрема і безпеку держави.

Слушною є думка В. Ключа про те, що для України одним із базових завдань має стати попередження поширення злочинів на релігійному ґрунті, а також реальна протидія екстремістським релігійно-політичним групам, радикально-релігійним організаціям, тоталітарним сектам, організованим злочинним угрупованням, які вчиняють злочини на релігійному ґрунті [1, с. 85–86].

Вивчення злочинності, пов'язаної з релігійною діяльністю, почалося досить давно.

Стан дослідження. Аналізу кримінально-правових проблем визначення поняття, видів і показників релігійних злочинів, кримінологічним проблемам релігії присвячені роботи таких авторів, як Ч. Брейден, Д. Чейфер, У. Мартін, В. Баален, Дж. Оруелл, Ч. Фергюсон, М. Бах. В Україні дослідженням цієї проблеми займаються такі вчені, як Л. Башкатов, Л. Барах, В. Верхогляд, В. Глушков, А. Кузьменко, В. Ключ, Т.Є. Леоненко, І. Луценко, В. Петрик та інші.

Метою цієї статті є кримінологічний аналіз таких понять як «деструктивність» «секта», «тоталітарна секта», «деструктивна секта», «релігійна організація деструктивного характеру» та сформулювати необхідність створення комплексу заходів щодо попередження злочинності, пов'язаної з діяльністю релігійних тоталітарних сект.

Українське законодавство чітко визначає поняття релігійних організацій та їх види. Так, відповідно до ст. 7 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати й поширювати віру та діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями). Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями) [2].

Враховуючи те, що тематика кримінологічного дослідження релігійного середовища в цілому і функціонування релігійних організацій останнім часом все частіше стає предметом наукових досліджень, різні сторони кримінальної діяльності сучасних сект і культів все ще недостатньо повно вивчені в теорії кримінального права та кримінології, тому вимагають потребують нових більш ґрунтовних досліджень. Актуальним залишається питання про класифікацію злочинів, скоєних

членами релігійних сект та питання розробки ефективних заходів запобігання злочинності, пов'язаної з діяльністю релігійних організацій деструктивного характеру органами внутрішніх справ.

Слід відзначити, що в українському законодавстві взагалі відсутнє юридичне визначення деструктивної секти.

Для кримінологічної характеристики деструктивних релігійних організацій необхідно дати визначення і розкрити зміст таких понять, як секта, тоталітарна секта, деструктивне віросповідання, деструктивна релігійна організація, духовна безпека, релігійна злочинність тощо.

Серед дослідників, що займаються вивченням сектантства і його ролі в сучасному суспільному житті, немає спільної точки зору на представлену термінологію, але всі дослідники єдині в думці, що тоталітарні секти мають антисоціальний характер і, виходячи з цього, визначають наступні поняття.

Слово деструктивність походить від лат. – destructio, що означає «руйнівність, прагнення до псування, не плідність, порушення правильного, нормальної будови чого-небудь, порушення нормальної структури чого-небудь» [3, с. 141].

Природу прояву агресивності, жорстокості і кровожерливості людство намагалося розгадати протягом тисячоліть. Саме з проявами вищевказаних явищ, традиційно асоціюється злочинна діяльність в суспільній свідомості. У них причини незліченних людських бід, страждань і трагедій. Значний крок вперед до вирішення цієї проблеми зробив німецький учений Е. Фромм, на думку якого деструктивність розкривається як злаякісна агресія, що виявляється через людську пристрасть до абсолютного панування над іншими живими істотами, а також в бажанні руйнувати [4, с. 256] Природа людської деструктивності соціальна. Її витoki в пороках культури і способі життя людини. Ні у тварин, ні у далеких предків людини (первісних мисливців і збирачів плодів) деструктивність не виявлена.

Кримінологічна наука визнає постулат про якісну відмінність, що має місце між окремими злочинами і злочинністю як масовому соціальному феномену. Саме такий підхід до злочинності дозволяє деяким дослідникам розглядати кримінологію як соціологію злочинності.

Беручи до уваги все вищесказане, можна розкрити деструктивність з позиції кримінології як вид колективної поведінки, що представляє загрозу для кримінологічної безпеки, яка зазіхає на охоронювані законом інтереси, спрямована на руйнування усталених і повсюдно прийнятих норм моралі, норм громадських організацій, норм традицій, звичаїв і ритуалів, які забезпечують найбільш доцільне і гармонійне функціонування суспільства відповідно до потреб його розвитку.

Термін «деструктивність» характеризує ряд істотних ознак:

- розглядається як вид колективної поведінки;
- становить загрозу для кримінологічної безпеки;

- зазіхає на охоронювані законом інтереси;

- спрямований на руйнування усталених і повсюдно прийнятих норм моралі, норм громадських організацій, норм традицій, звичаїв і ритуалів [5].

В даний час термін «деструктивність» використовується тільки в науці, юридичного закріплення даного поняття немає. Однак наявність загрози для кримінологічної безпеки суспільства з боку релігійних організацій антигромадської спрямованості зумовлює широке використання даного терміну стосовно до вищезгаданого явища і поширюваної ним релігійної ідеології.

Секта (від лат. означає «школа, вчення») – це один з типів релігійних об'єднань. Для сект характерна претензія на винятковість своєї ролі, доктрини, цінностей. З цим пов'язані тенденції до ізоляції, різко виражене прагнення до «духовного переродження» її членів, ознакою якого вважається суворе дотримання певного морального кодексу і ритуальних приписів. Дані ознаки, які не оформлені в чіткому визначенні, дають уявлення про сектантство в цілому. Термін «сектантство» введений в релігійну практику офіційними церквами, які прагнули підкреслити свою перевагу, свою «істинність» [6].

Секти з'являлися і з'являються у всіх релігіях світу, як своєрідні мутації релігій. У соціальному аспекті під сектою розуміють організацію або групу осіб, що замкнулися в своїх вузьких інтересах (в тому числі культових), які не збігаються з інтересами суспільства, байдужих, або таких що суперечать їм. Вони відрізняються від інших громадських утворень і організацій саме-замкнутістю всіх сторін свого внутрішнього життя і схильністю до активного протистояння громадянам і організаціям, які зацікавилися їх справжньою діяльністю. Такі риси, на думку ряду експертів з правоохоронних структур, визначають подібність, сект з організованою злочинністю [7, с. 133-135].

Необхідно відзначити, що поняття «секта» і «тоталітарна секта» мають суттєві відмінності. Сектами можна назвати більшість нових релігійних рухів, які здійснюють свою діяльність в сучасних державах, які в своїй більшості є відгалуженням від будь-яких традиційних релігій. Слово «секта» не несе в собі негативні характеристики. Навпаки, релігійні секти можуть надавати культуроутворюючий вплив на традиції народів, поступово перетворюватися в потужні релігійні позитивні рухи, що відрізняються від материнської релігії тільки якимись догматами. Так само, як і традиційні релігійні організації, вони сприяють формуванню у своїх послідовни-

ків загальнолюдських норм моралі, формують соціально корисну духовну культуру і сприяють профілактиці негативних соціальних явищ таких, як пияцтво, наркотизм, проституція. Саме соціальна корисність є основною відмінною ознакою нових релігійних організацій від релігійних організацій деструктивного характеру, діяльність яких іде всупереч як з релігійними принципами, так і з законодавством («АУМ Сінрікьо», «Свідки Єгови», «Біле Братство» та ін.).

Канадська організація «Інфо-Калт» (Info-Cult), поширюючи інформацію про властивості і ознаки тоталітарних сект, дає наступні визначення поняття «тоталітарна секта».

Тоталітарна секта – це група, яка користується маніпулятивними прийомами та експлуатує своїх членів. Вона може завдати їм психологічну, фінансову і фізичну шкоду. Вона в значній мірі контролює поведінку, думки і емоції своїх членів. Вона використовує різні методи для перетворення новозавербованої людини в лояльного, слухняного, і улесливого члена [8].

До числа найпоширеніших варіантів тоталітарних сект можна віднести: спеціально створену для вчинення злочинів (попередня змова, організованість, стійкість, мета злочинної діяльності); релігійне об'єднання (група, незареєстрована в чинному порядку, група, що має замаскований кримінальний напрям).

Параметри, що характеризують тоталітарну секту як злочинну, можна виявити за такими істотними ознаками:

- насильницький характер заходів, що здійснюються відносно рядових сектантів;
- жорстокість і використання будь-яких засобів для досягнення поставленої мети;
- високий рівень технічної оснащеності та озброєності;
- наявність значних матеріальних благ і грошей;
- дотримання визначеної ієрархії та норм поведінки;
- створення структурних органів для зовнішньої та внутрішньої безпеки;
- конспірація;
- наявність зв'язків за межами держави.

Суспільна небезпека існування таких сект полягає ще й у тому, що, крім злочинів на релігійному ґрунті, вони провокують вчинення й інших злочинів, які вчиняються для підтримання діяльності секти (крадіжки, шахрайство тощо).

Для новачків секта маскується й приймається ними як дружня організація, яка активно намагається допомогти їм у саморозвитку та в проблемах, які виникають у людей. Секта намагається увійти у сферу життя новачка та контролювати його. Найчастіше така людина навіть не здогадується, що починає сектантський шлях,

вона впевнена, що є членом гуртка, що вивчає Біблію, або членом літературної (музичної) групи. Тому, самотійну кримінологічну проблему являє собою віктимологічний аспект тоталітарного сектантства. Оскільки в результаті діяльності тоталітарних сект жертвою є як член цього об'єднання, так і його сім'я, а також близькі. Відмінною ознакою тоталітарних сект є та обставина, що індивід часто одночасно є і жертвою, і злочинцем [9, с. 321].

Для багатьох неокультів сьогодні характерна деструктивність або тоталітарність їх спрямованості, що визначається не віруваннями, а методами діяльності.

В українському законодавстві відсутнє юридичне визначення деструктивної секти [7, с. 278-279].

На їх підставі вчені визначають такі ознаки деструктивної секти:

- завдання шкоди здоров'ю громадян або загрозу їхньому життю;
- використання в релігійній практиці методів, які завдають шкоду психічному чи фізичному здоров'ю громадян (гіпноз, бомбування, кодування тощо);
- руйнування сімейних і соціальних зв'язків громадян;
- релігійну практику, яка порушує чинне законодавство або спонукає громадян до протиправних чи асоціальних дій;
- псевдорелігійну практику, спрямовану на обов'язкове, а не за власним розсудом, стягнення матеріальних засобів і цінностей із громадян на користь організації чи її керівництва;
- використання в процесі вербування (навернення) громадян шахрайства у вигляді приховування справжньої інформації про віровчення (наприклад, «Рівні посвяти» тощо), історію, практику, керівництво релігійної організації або ж надання хибної інформації, що є порушенням прав людини на інформацію, необхідну для вчинення вільного усвідомленого релігійного вибору;
- розпал міжрелігійної ворожнечі, що принижує людську гідність віруючих інших релігій і конфесій;
- релігійну практику, яка може спричинити дестабілізацію цивільного суспільства, підірвання національної безпеки;
- використання в релігійній практиці методів контролю свідомості та вільної волі громадян у формі застосування гіпнотичних та інших подібних методик впливу;
- релігійний вплив на неповнолітніх без відома або всупереч волі їхніх батьків чи опікунів;
- використання статусу релігійної організації для прикриття інших, не релігійних, видів діяльності. Наявність у релігійної організації чи групи однієї із цих ознак уже дає змогу вважати її деструктивною сектою [8, с. 192].

Деструктивна релігійна організація – жорстко структурована релігійна організація, чие віровчення і (або) практична діяльність, що здійснюються з релігійних мотивів, є загрозою охоронюваним законом правам та інтересам громадян, іншим громадським інтересам, що практикує приховане психічне насильство, руйнівню впливає, на гармонійний духовний і фізичний стан особистості, а також на творчі традиції, культуру, соціальні структури і норми, які склалися в суспільстві.

Таким чином на думку А.Л. Дворкіна, тоталітарна секта – це авторитарна ідеократична група, яка маніпулює своїми членами та експлуатує їх, нерідко завдаючи їм психологічну, фінансову і фізичну шкоду [10, с. 52].

Проаналізувавши чинне законодавство, зауважимо, що в кримінальному законодавстві України відсутні прямі заборони на діяльність релігійних організацій (сект) екстремістської направленості. В.О. Глушков відзначає, що український законодавець встановлює кримінальну відповідальність за посягання на життя та здоров'я людей під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК України). Але, зважаючи на практику, ступінь шкідливості діяльності деяких деструктивних сект значно ширше, ніж тільки посягання на здоров'я чи статеву розпуста. Законодавець зовсім не враховує той негативний вплив, який може впливати на суспільство у цілому, або на конкретних його членів [12, с. 594].

Слід погодитись, що в Кримінальному кодексі України доцільно встановити кримінальну відповідальність за нелегальну діяльність заборонених деструктивних сект [12, с. 599].

Крім цього, для запобігання діяльності тоталітарних сект в Україні будь-якої незаконної спрямованості повинна бути розроблена система нормативних актів, що протидіятиме поширенню сект, встановлюватиме чіткий порядок їх реєстрації на основі попереднього вивчення їх ідеології і типу спрямованості, систематичного громадського й державного контролю над діяльністю сект, подання відповідної документації про джерела фінансування та чисельності adeptів. Правової регламентації вимагає також діяльність сект, що використовують різні прикриття, в тому числі у вигляді псевдонаукових установ [9, с. 325].

Беручи до уваги безліч визначень поняття «секта» в працях різних дослідників, можна зробити узагальнюючий висновок і запропонувати визначення, сформульоване А.В. Тонконогим, що відображає всі основні риси, що характеризують релігійну секту. Релігійна секта – це самостійний тип релігійної організації, група або об'єднання осіб, що відкрито чи таємно протиставляють себе будь-якій конфесії чи соціуму, які претендують на винятковість і істинність в релігійних і (або) світ-

ських питаннях, часто спотворюють постулати, прийняті офіційно визнаними релігійними організаціями, і що пред'являють жорсткі вимоги до adeptів, які включають в себе самообмеження і аскетизм. Керівництво в сектах здійснюється харизматичними лідерами чи групою посвячених, які здійснюють частковий або тотальний контроль над особистістю, що прагнуть довести особистість до фізичного і психічного виснаження. Релігійний культ, обряди в сектах дуже спонтанні і емоційні, можуть бути як мало, так і складно формалізовані. Анонімне членство не допускається [13, с. 37].

Таким чином, з урахуванням того, що рівень поширення релігійних вчень продовжує залишатися досить високим і фактично відсутнє наукове забезпечення системи профілактики злочинності, пов'язаної з діяльністю релігійних організацій деструктивного характеру, виникає реальна потреба в удосконаленні окремих напрямків кримінальної політики в сфері протидії деструктивному впливу релігійних організацій, в тому числі в частині законодавчого регулювання та розвитку контрольної діяльності.

Література

1. Ключ В. Оперативно-розшукова характеристика злочинів, скоєних на релігійному ґрунті. *Митна справа*. 2014. № 2(92). Ч. 2. Кн. 1. С. 85–90.
2. Социальная сфера жизни общества: сущность, содержание. *Философские науки*, 1991.
3. Новейший словарь иностранных слов и выражений: М.: Современный литератор, 2003. С. 271.
4. Фромм Э. *Анатомия человеческой деструктивности*. М., 1994. С. 458.
5. Яковлева Ю. А. Социологический анализ нетрадиционных религиозных сообществ: теоретико-методологический аспект. *Государство, религия, церковь в России и за рубежом*. 2011. № 2. pp. 133-149.
6. Определение основных сектоведческих терминов. Информационно-консультационный центр Св. Иринея Лионского. URL: <http://iriney.ru/sekty-i-kultyi/sektovedenie/opredeleniya-osnovnyix-sektovedcheskix-terminov.html>.
7. Павленко С. Нормативно-правові засади протидії діяльності деструктивних релігійних організацій: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 278-282.
8. Верхогляд В. Неокульты: об'єкт діяльності чи суб'єкт взаємодії органів СБУ? *Форум права*. 2011. № 1. С. 190–193 URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11vvovoc.pdf>.
9. Леоненко Т. Є. *Злочинність і релігія: кримінологічне дослідження* : монографія. Запоріжжя : Кругозір, 2015. 699 с.
10. Дворкин А.В. Как защитить себя и своих близких от тоталитарных сект. Сборник. М.: 2006. С. 52.
11. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>.
12. Глушков В. О. Щодо удосконалення механізму кримінальної відповідальності стосовно тоталітарних сект : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 20 річчю Національної академії правових наук України та обговорення п'ятитом-

ної монографії «Правова доктрина України». Харків, 2013. 1030 с.

13. Тонконогов А.В. Пенитенциарная секталогия. Учебно-практическое пособие НИИ уголовно-исполнительной системы Минюста РФ. М., 2004. 121 с.

Анотація

Талах А. М. Деструктивні релігійні організації: проблематика кримінологічного аналізу визначення понять. – Стаття.

Актуальність статті полягає в тому, що прикриваючись релігійною діяльністю, а також освітніми та культурними ініціативами, представники сектантських громад, особливо зарубіжних, створюють керовані структури, за допомогою яких збирають економічну, політичну, соціальну, часом військову та іншу інформацію, розпалюють сепаратистські настрої, всіма можливими способами намагаються зміцнювати свої позиції в органах державної влади всіх рівнів. Беручи до уваги економічні, соціальні, демографічні проблеми нашої країни, впевнено можна сказати, що на сучасний стан українського суспільства вплинула і діяльність різного роду деструктивних релігійних організацій. Правоохоронні структури і органи внутрішніх справ, зокрема, виявились не готові протистояти кримінальній діяльності релігійних сект внаслідок відсутності навичок і досвіду виявлення, розслідування та запобігання злочинів, пов'язаних з діяльністю тоталітарних релігійних сект та деструктивних культів. На сьогоднішній день ситуація в сфері протидії кримінальній діяльності релігійних організацій деструктивного характеру залишається проблемною, так як лідери і рядові члени сект продовжують здійснювати злочини різного ступеня тяжкості, які посягають на життя, здоров'я, статеву недоторканість, свободу, честь, гідність, власність громадян, суспільну моральність населення і інші блага, зокрема і безпеку держави. З'ясовано, що для новачків секта маскується й приймається ними як дружня організація, яка активно намагається допомогти їм у саморозвитку та в проблемах, які виникають у людей. Секта намагається увійти у сферу життя новачка та контролювати його. Найчастіше така людина навіть не здогадується, що починає сектантський шлях, вона впевнена, що є членом гуртка, що вивчає Біблію, або членом літературної (музичної) групи. Тому, самостійну кримінологічну проблему являє собою віктимологічний аспект тоталітарного сектантства. Зроблено висновки, що з урахуванням того, що рівень поширення релігійних вчень продовжує залишатися досить високим і фактично відсутнє наукове забезпечення системи профілактики злочинності, пов'язаної з діяльністю релігійних організацій деструктивного характеру, виникає реальна потреба в удосконаленні окремих напрямків кримінальної політики в сфері протидії деструктивному впливу релігійних організацій, в тому числі в частині законодавчого регулювання та розвитку контрольної діяльності.

Ключові слова: релігійна організація, злочин, суспільство, інтереси громадян.

Аннотация

Талах А. Н. Деструктивные религиозные организации: проблематика криминологического анализа определения понятий. – Статья.

Актуальность статьи заключается в том, что прикрываясь религиозной деятельностью, а также образовательными и культурными инициативами, представители сектантских общин, особенно зарубежных, создают управляемые структуры, с помощью

которых собирают экономическую, политическую, социальную, временами военную и другую информацию, разжигают сепаратистские настроения, всеми возможными способами пытаются укреплять свои позиции в органах государственной власти всех уровней. Принимая во внимание экономические, социальные, демографические проблемы нашей страны, уверенно можно сказать, что на современное состояние украинского общества повлияла и деятельность различного рода деструктивных религиозных организаций. Правоохранительные структуры и органы внутренних дел, в частности, оказались не готовы противостоять криминальной деятельности религиозных сект из-за отсутствия навыков и опыта выявления, расследования и предотвращения преступлений, связанных с деятельностью тоталитарных религиозных сект и деструктивных культов. На сегодняшний день ситуация в сфере противодействия криминальной деятельности религиозных организаций деструктивного характера остается проблемной, так как лидеры и рядовые члены сект продолжают совершать преступления различной степени тяжести, посягающие на жизнь, здоровье, половую неприкосновенность, свободу, честь, достоинство, собственность граждан, общественную нравственность населения и другие блага, в том числе безопасность государства. Выяснено, что для новичков секта маскируется и принимается ими как дружественная организация, которая активно пытается помочь им в саморазвитии и в проблемах, которые возникают у людей. Секта пытается войти в сферу жизни новичка и контролировать его. Чаще всего такой человек даже не догадывается, что начинает сектантский путь, он уверен, что является членом кружка, изучает Библию, или членом литературной (музыкальной) группы. Поэтому, самостоятельную криминологическую проблему представляет собой виктимологический аспект тоталитарного сектантства. Сделан вывод, что с учетом того, что уровень распространения религиозных учений продолжает оставаться достаточно высоким и фактически отсутствует научное обеспечение системы профилактики преступности, связанной с деятельностью религиозных организаций деструктивного характера, возникает реальная потребность в усовершенствовании отдельных направлений уголовной политики в сфере противодействия деструктивному влиянию религиозных организаций, в том числе в части законодательного регулирования и развития контрольной деятельности.

Ключевые слова: религиозная организация, преступление, общество, интересы граждан.

Summary

Talakh A. M. Destructive religious organizations: problems of criminological analysis of definitions. – Article.

The relevance of the article is that under the guise of religious activities, as well as educational and cultural initiatives, representatives of sectarian communities, especially foreign ones, create managed structures through which to collect economic, political, social, sometimes military and other information, incite separatist sentiments, all in possible ways try to strengthen their positions in public authorities at all levels. Taking into account the economic, social, demographic problems of our country, it is safe to say that the current state of Ukrainian society has been influenced by the activities of various destructive religious organizations. Law enforcement agencies and law enforcement agencies, in particular, have been reluctant to resist the criminal activities

of religious sects due to a lack of skills and experience in detecting, investigating and preventing crimes related to totalitarian religious sects and destructive cults. Today, the situation in the field of combating the criminal activities of destructive religious organizations remains problematic, as leaders and ordinary members of sects continue to commit crimes of varying severity, which encroach on life, health, sexual integrity, freedom, honor, dignity, property of citizens, public morality of the population and other benefits, including security of the state. It has been found that for newcomers, the sect is disguised and accepted as a friendly organization that actively tries to help them in self-development and in the problems that arise in people. The sect tries to enter the sphere of the novice's life and control it. Often such a person does

not even guess that he is starting a sectarian path, he is sure that he is a member of a circle studying the Bible or a member of a literary (musical) group. Therefore, an independent criminological problem is the victimological aspect of totalitarian sectarianism. It is concluded that given the fact that the level of dissemination of religious teachings remains high and in fact there is no scientific support for crime prevention related to the activities of religious organizations of a destructive nature, there is a real need to improve certain areas of criminal policy to combat destructive influence religious organizations, including in terms of legislative regulation and development of control activities.

Key words: religious organization, crime, society, interests of citizens.

УДК 343.91

А. Є. Фоменко
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,
ректор

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

КРИМІНОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК РІЗНОВИД ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Всебічність та повнота наукового дослідження будь-якого правового явища з необхідністю вимагає врахування існуючого плюралізму підходів вчених до розуміння сутності предмету пізнання, з'ясування стану розробленості проблематики, що у підсумку дозволяє визначити малодосліджені або взагалі не досліджені аспекти обраної теми, виокремити доктринальні положення, які складуть основу нової наукової розвідки, а також окреслити стратегію подальших напрямів наукових пошуків у межах визначеного об'єкту та предмету роботи.

Важливим етапом висвітлення особливостей кримінологічної діяльності, зокрема Національної поліції України, є виокремлення та осмислення наукових джерел, в яких вказаний феномен або дотичні до нього явища соціально-правової дійсності були окремим предметом пізнання вчених.

Варто вказати, що теоретичним дослідженням різних аспектів протидії злочинності приділялася й приділяється чимала увага у працях таких вітчизняних вчених, як А. М. Бабенко, О. М. Бандурка, А. Б. Блага, В. С. Батиргарєєва, В. М. Бесчастний, Є. М. Блажівський, І. Г. Богатирьов, В. І. Борисов, Р. С. Веприцький, М. Г. Вербенський, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. К. Грищук, Л. М. Давиденко, Ю. Б. Данильченко, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, В. П. Ємельянов, О. О. Житний, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. С. Іщук, О. Г. Кальман, Т. В. Корнякова, О. Г. Колб, О. М. Костенко, І. М. Копотун, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, О. А. Мартиненко, В. О. Меркулова, В. А. Мисливий, С. А. Мозоль, А. А. Музика, Ю. В. Нікітін, Ю. В. Орлов, Н. А. Орловська, В. М. Попович, В. А. Тимошенко, В. П. Тихий, В. М. Трубников, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, В. Б. Харченко, О. М. Храмцов, П. В. Хряпінський, В. В. Шаблестий, В. І. Шакур, О. С. Шеремет, О. Ю. Шостко, О. О. Юхно, І. С. Яковець, Н. М. Ярмиш та ін.

Разом з тим, кримінологічна діяльність Національної поліції є безсумнівно різновидом поліцейської, тому у цій статті нами буде досліджено ті наукові праці, в яких висвітлювалася юридична природа загаданого різновиду державно-соціальної діяльності.

Комплексному дослідженню питань поліцейської діяльності в Україні присвячено працю О.Ф. Кобзаря. Вченим досліджено основні напрями адміністративно-правового регулювання поліцейської діяльності в Україні, визначено організаційні засади поліцейської діяльності, по новому дано оцінку взаємодії органів публічного адміністрування в сфері забезпечення публічної безпеки. Як зауважує правник, під поліцейською діяльністю слід розуміти особливу форму державно-владної діяльності управлінського характеру, яка здійснюється уповноваженими органами державної влади, із застосуванням поліцейських заходів, включаючи примус, з метою здійснення адміністративного нагляду в усіх сферах життєдіяльності суспільства, а також забезпечення реалізації та захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина. Водночас, на думку вченого, ознаки поліцейської діяльності притаманні не тільки органам державної влади, які виконують правоохоронну функцію, а і недержавним інституціям та громадянам [1, с. 251-252].

Схожих висновків доходить Я.М. Когут, який стверджує про те, що поліцейська діяльність здійснюється різними суб'єктами, а саме: органами поліцейської влади, громадськими організаціями, приватними підприємствами, окремими громадянами. У сукупності вони утворюють систему суб'єктів поліцейської діяльності, головне місце в якій займають поліцейські органи як особливі органи виконавчої влади [2, с. 324].

Разом з тим, з погляду правника, поліцейську діяльність слід поділяти на загальну (адміністративну) та спеціальну (оперативно-розшукову та кримінальну процесуальну). Під адміністративною поліцейською діяльністю, наголошує вчений, слід розуміти правоохоронну діяльність уповноважених державою суб'єктів публічної адміністрації, спрямовану на встановлення та забезпечення правопорядку, з можливістю застосування заходів адміністративного примусу, у передбачених законом випадках. Під спеціальною поліцейською діяльністю автором пропонується розуміти діяльність уповноважених державою спеціальних суб'єктів поліцейської діяльності щодо здійснення оперативно-розшукової або кри-

мінальної процесуальної діяльності, передбаченої нормами права, що визначають специфічний порядок її здійснення [2, с. 324-325].

Підхід правника щодо класифікації поліцейської діяльності на види загалом не викликає заперечень, проте дискусійною вважаємо позицію вченого про те, що адміністративна поліцейська діяльність за своїм обсягом охоплює правоохоронну.

Підтвердженням цьому слугує і позиція М.В. Лошицького, який доходить висновку про те, що поняття «правоохоронна діяльність» охоплює і поняття «поліцейська діяльність». Ці поняття досить схожі, але не тотожні. Не всі правоохоронні органи можна назвати поліцейськими. В основі виокремлення поліцейських органів із правоохоронних є дві ознаки, які відрізняють їх від суду, прокуратури, нотаріату та ін. Поліцейську діяльність здійснюють органи, які утворюють систему, що складається із трьох підсистем: 1) загальної поліції (органи внутрішніх справ); 2) спеціалізованої поліції (митні органи, виконавча служба, санепідгляд); 3) спеціальних служб (СБУ, зовнішня розвідка). Водночас з погляду правника, елементами поліцейської системи держави є тільки ті правоохоронні органи країни, які здійснюють свою специфічну діяльність в рамках виконавчої гілки влади, в суворій відповідності до законодавства конкретної держави, де вичерпно чітко визначено їх повноваження, завдання та обов'язки [3, с. 30].

Таким чином, вчений не тільки вказує на те, що правоохоронна діяльність є ширшим за обсягом поняттям, аніж поліцейська, але й наголошує на тому, що останню здійснюють лише спеціально уповноважені органи державної виконавчої влади.

Схожих висновків доходить і О. Косиця, яка наголошує на тому, що системне уявлення про поліцейську діяльність дозволяє розглядати її як частину правоохоронної діяльності. З погляду вченої, поліцейську діяльність розглядати як вид державно-управлінської діяльності у правоохоронній сфері, мета якої полягає у служінні суспільству та яка реалізується спеціальними органами, уповноваженими від імені держави здійснювати охорону прав і свобод людини, протидіяти злочинності, підтримувати публічну безпеку і порядок, із застосуванням превентивних поліцейських заходів та поліцейських заходів примусу [4, с. 136].

Узагальнюючи різні підходи вчених до визначення категорії «поліцейська діяльність», О.С. Проневич виокремлено такі ознаки поліцейської діяльності: належність до видів соціальної діяльності; реалізація у вигляді усвідомленого і цілеспрямованого впливу суб'єкта на об'єкт, не пов'язаний з ним відносинами підпорядкування (субординації); основоположне значення категорії «охорона», що передбачає захист суспільства від загроз (небезпек); наглядово-примусова спрямованість, що зумовлює можливість застосування спе-

цифічних методів (засобів) адміністративного нагледу та адміністративного примусу; професійна природа і публічний характер; формальна визначеність і неприпустимість порушення законних процедур. У підсумку вчений доходить висновку про те, що поліцейська діяльність – це один з видів державно-управлінської (адміністративної) діяльності, що реалізується наділеними спеціальною компетенцією застосування державного примусу озброєними органами державної виконавчої влади (формаціями), уповноваженими здійснювати охорону правопорядку, забезпечувати внутрішню безпеку, особисті та майнові права громадян [5, с. 14].

Модерним видається підхід тих вчених, які визначення поліцейської діяльності здійснюють крізь призму сукупності нормативно визначених поліцейських послуг, що відповідає положенням Закону «Про Національну поліцію» в аспекті покладених на поліцію завдань.

Як наголошує Д.М. Ластович, створення поліції саме як сервісної служби відображає прагнення влади змусити правоохоронну систему служити інтересам окремих громадян і суспільства в цілому, захищати та сприяти їх нормальній реалізації. Сутність поліцейських послуг, на думку правника, значною мірою виражається й у змісті функцій, що покладені на Національну поліцію України.

Вченим пропонується виділяти наступні функції поліцейських послуг, зокрема: адміністративну, комунікативну, оперативно-розшукову, виховну, кримінально-процесуальну, профілактичну, соціально-сервісну та охоронну. Однією з ключових функцій поліцейських послуг, зауважує автор, є адміністративна, в межах якої реалізується основний обсяг роботи Національної поліції із забезпечення публічного порядку та публічної безпеки, а також найбільш яскраво проявляється виконавчо-розпорядчий аспект їх діяльності як ланки виконавчої гілки влади. Охоронна функція, на думку вченого, передбачає реалізацію національною поліцією комплексу заходів, спрямованих на забезпечення особистої безпеки людини та захищеності від протиправних посягань належних як індивідуальним, так і колективним суб'єктам, цінностей [6, с. 142-143].

Під категорією «поліцейська послуга», на переконання О.Г. Циганова, І.С. Бабича, І.В. Бойка, А.В. Бурбій, слід розуміти передбачену законом публічно-владну діяльність органу або підрозділу поліції, що ґрунтується й впливає з виконуваних цим органом (підрозділом) поліцейських функцій, безпосередньо пов'язаних із забезпеченням прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидією злочинності, підтриманням публічної безпеки і порядку, та виражається в здійсненні дій чи прийнятті рішень, котрі відбуваються в контакті з конкретною фізичною чи юридичною особою, яка переважно сама звертається до відповідного

органу (підрозділу) поліції, його посадової особи для реалізації своїх суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів або виконання покладених на неї нормативними правовими актами обов'язків у правоохоронній сфері [7, с. 103]. Як впливає із зазначеного поліцейська послуга ототожнюється із публічно-владною діяльністю органів поліції.

Щоправда в науковій літературі можна споглядати і підхід до трактування поліцейських послуг як одного з напрямів поліцейської діяльності. Так, наприклад, з погляду В. Вдовічен, надання поліцейських послуг у сфері охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави є об'єктивно необхідним та дуже важливим напрямом діяльності Національної поліції. Значення даних послуг полягає у тому, що вони дозволяють індивідуальним та колективним суб'єктам, у тому числі державі і суспільству в цілому, в разі виникнення у них потреби посилити рівень безпеки певних своїх прав, свобод та законних інтересів, уклавши угоду про надання відповідних охоронних послуг з поліцією охорони [8, с. 155].

Отже, можна сформулювати такі власні судження:

а) поліцейська діяльність як явище соціально-правової дійсності постійно перебуває в полі зору науковців, підтвердженням чому слугують значна кількість підготовлених праць, в тому числі комплексних, присвячених її дослідженню;

б) з'ясування сутності поняття «поліцейська діяльність» здійснюється у нерозривній єдності з категорією «правоохоронна діяльність», що у підсумку призводить до формування двох основних підходів до її розуміння – широкого та вузького;

в) зважаючи на дослідження поліцейської діяльності переважно представниками адміністративно-правової науки її зміст часто зводиться до державно-управлінської або адміністративної діяльності, що, на наше переконання, є доволі звуженим та потребує всебічного подальшого осмислення;

г) нагляд та примус, з погляду переважної більшості дослідників, є основними методами поліцейської діяльності, що, на наш погляд, не узгоджується з новою концепцією організації та функціонування Національної поліції України, за якої остання має стати сервісним правоохоронним органом, діяльність якого має здійснюватися на принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини, взаємодії з населенням на засадах партнерства.

Література

1. Кобзар О. Ф. Поліцейська діяльність в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків; Дніпропетровськ : Панов, 2015. 316 с.
2. Когут Я. М. Щодо поняття адміністративно поліцейської діяльності. *Митна справа*. 2013. № 5(2.2). С. 321–326.
3. Лошицький М.В. Теоретико-правові засади адміністративно-поліцейської діяльності держави: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2014. 36 с.
4. Косиця О. Поліцейська діяльність як наукова категорія. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 133–137.
5. Проневич О. С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2011. 36 с.
6. Ластович Д.М. Місце та значення поліцейських послуг в діяльності Національної поліції. *Форум права*. 2016. № 1. С. 141–146.
7. Циганов О.Г., Бабич І.С., Бойко І.В., Бурбій А.В. Поліцейська діяльність та поліцейські послуги в Україні: організаційно-правові аспекти: монографія. Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. 196 с.
8. Вдовічен В. Субстанціональні якості правової категорії «поліцейські послуги». *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 152–156.

Анотація

Фоменко А. Є. Кримінологічна діяльність Національної поліції як різновид поліцейської діяльності. – Стаття.

У статті констатується, що: а) поліцейська діяльність як явище соціально-правової дійсності постійно перебуває в полі зору науковців, підтвердженням чому слугують значна кількість підготовлених праць, в тому числі комплексних, присвячених її дослідженню; б) з'ясування сутності поняття «поліцейська діяльність» здійснюється у нерозривній єдності з категорією «правоохоронна діяльність», що у підсумку призводить до формування двох основних підходів до її розуміння – широкого та вузького; в) зважаючи на дослідження поліцейської діяльності переважно представниками адміністративно-правової науки її зміст часто зводиться до державно-управлінської або адміністративної діяльності, що, на наше переконання, є доволі звуженим та потребує всебічного подальшого осмислення; г) нагляд та примус, з погляду переважної більшості дослідників, є основними методами поліцейської діяльності, що, на наш погляд, не узгоджується з новою концепцією організації та функціонування Національної поліції України, за якої остання має стати сервісним правоохоронним органом, діяльність якого має здійснюватися на принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини, взаємодії з населенням на засадах партнерства.

Ключові слова: кримінологія, поліція, юридична діяльність, поліцейська діяльність, кримінологічна діяльність, запобігання кримінальним правопорушенням.

Аннотация

Фоменко А. Е. Криминологическая деятельность Национальной полиции как разновидность полицейской деятельности. – Статья.

В статье констатируется, что: а) полицейская деятельность как явление социально-правовой действительности постоянно находится в поле зрения ученых, подтверждением чему служат значительное количество подготовленных работ, в том числе комплексных, посвященных ее изучению; б) выяснение сущности понятия «полицейская деятельность» осуществляется в неразрывном единстве с категорией «правоохранительная деятельность», что в итоге приводит к формированию двух основных подходов к ее пониманию – широкого и узкого; в) несмотря на исследования полицейской деятельности преимущественно представителями административно-правовой науки, ее содержание часто сводится к государственно-управленческой или административной деятельности, что, по нашему убеждению, требует всестороннего дальнейшего осмысления; г) надзор и принуждение с точки зрения подавляющего большинства исследователей, являются основными методами полицейской деятельности, что, на наш взгляд, не согласуется с новой концепцией организации и функционирования Национальной полиции Украины, по которой последняя должна стать сервисным правоохранительным органом, деятельность которого должна осуществляться на принципах верховенства права, соблюдения прав и свобод человека, взаимодействия с населением на принципах партнерства.

Ключевые слова: криминология, полиция, юридическая деятельность, полицейская деятельность, криминологическая деятельность, предотвращения уголовных правонарушений.

Summary

Fomenko A. Ye. Criminological activity of the National Police as a variety of police activity. – Article.

The article states that: a) policing as a phenomenon of socio-legal reality is constantly in the field of view of scientists, as evidenced by the large number of prepared works, including complex, devoted to its study; b) clarification of the essence of the concept of "policing" is carried out in inseparable unity with the category of "law enforcement", which ultimately leads to the formation of two main approaches to its understanding - broad and narrow; c) taking into account the study of policing mainly by representatives of administrative law, its content is often reduced to public administration or administrative activity, which, in our opinion, is quite narrow and requires comprehensive further consideration; d) supervision and coercion, from the point of view of the vast majority of researchers, are the main methods of policing, which, in our opinion, is not consistent with the new concept of organization and functioning of the National Police of Ukraine. principles of the rule of law, respect for human rights and freedoms, interaction with the population on a partnership basis.

Key words: criminology, police, legal activity, police activity, criminological activity, prevention of criminal offenses.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343

Д. В. Говорун
аспірант

Національної академії внутрішніх справ

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗБІЙНИХ НАПАДІВ НА ВОДІЇВ АВТОТРАНСПОРТУ

Вступ. Оперативно-розшукова характеристика є вихідною інформаційно-теоретичною моделлю для здійснення будь-яких оперативно-розшукових дій, основою для здійснення аналізу та оцінки оперативно-розшукової діяльності як у цілому, так і за окремими чинниками, підставою для створення прогностичних моделей можливої протиправної поведінки окремих осіб, які потрапили до поля зору правоохоронних органів, підґрунтям для прогнозування можливого розвитку подій у конкретних оперативно-розшукових ситуаціях, а також для висунування, перевірки оперативно-розшукових версій щодо об'єктів протиправних посягань.

Відповідно до цих теоретичних положень ми розглядаємо предметну оперативно-розшукову характеристику розбійних нападів на водіїв автотранспорту.

Актуальні питання пов'язані із дослідженням оперативно-розшукової характеристики розбійних нападів, присвячували свої праці В. І. Васишинчук, О. І. Козаченко, А. М. Кислий, В. В. Матвійчук, Д. Й. Никифорчук, Ю. Ю. Орлов, В. В. Поливода, Є. Д. Скулиш, М. П. Стрельбицький, Л. Д. Удалова, С. С. Чернявський, інші. Однак для глибокого вивчення оперативно-розшукової характеристики розбійних нападів на водіїв автотранспорту, насамперед потребує визначення основних ознак, притаманних саме цим видам злочинів.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення основних елементів криміналістичних, кримінологічних та адміністративно-правових характеристик, з метою ефективної протидії розбійним нападам на водіїв автотранспорту.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: оцінити сучасний стан вчинення розбійних нападів на водіїв автотранспорту; охарактеризувати особу (групу осіб), які вчиняють розбійні напади на водіїв автотранспорту; охарактеризувати водіїв автотранспорту відносно яких вчиняють розбійні напади.

Виклад основного матеріалу. Становить інтерес той факт, що вчинення розбійних нападів на водіїв автотранспорту, в абсолютній більшості випадків мають «міський» характер. Наше дослідження показало: більше половини злочинів даного виду (53,5%) було вчинено у великих містах обласного підпорядкування. У містах районного підпорядкування відмічено 26,5% випадків вчинення розбійних нападів на водіїв автотранспорту; 8,1% діянь припадає на селища міського типу; і лише десяти частина діянь (11,9%) припадає на села.

На осінній період року припадає 29,7% розбійних нападів на водіїв автотранспорту, на весну – 27,9%, на зимовий сезон доводиться 26,7% злочинів. Причому треба відзначити, що саме в холодний період осінніх і весняних місяців рівень розбійних нападів на водіїв автотранспорту вищий ніж у порівняно теплий період даних сезонів. Найменша кількість розбійних нападів на водіїв автотранспорту вчинюється літом (15,7%). Очевидно, такий стан справ треба пояснювати тим, що в холодний період року людині важче знайти будь-яку сезонну роботу. У цей же час дорожчають продукти харчування, також людині потрібний теплий одяг. Словом, задовольняти свої потреби в харчуванні, одязі стає дещо важче. Крім того, взимку в містах концентруються кримінальні елементи, які також заняті пошуком засобів існування. Звідси відбувається зростання злочинних проявів з метою здобуття матеріальних коштів для існування.

За часом доби, як виявило дослідження, сплеск злочинів, кваліфікованих за ст. 187 КК України, починає відбуватися у період з 16.00 до 20.00 години, коли вчинюється 20,2% розбійних нападів на водіїв автотранспорту, а з 20.00 до 24.00 години фіксується найбільша кількість розбійних нападів на водіїв автотранспорту – 28,3%. Вранці (4.00 – 8.00) спостерігається різке падіння рівня злочинів у порівнянні з нічними годинами (00.00 – 4.00). Так, якщо з 00.00 до 4.00 години рівень розбійних нападів на водіїв автотранспорту

ту становить 15,8%, то з 4.00 до 8.00 години ранку спостерігається якби тимчасове «затишшя» злочинної діяльності, коли вчинюється найменше злочинів протягом доби – всього лише 4,7% від їх загальної маси.

Становить інтерес і розподіл розбійних нападів на водіїв автотранспорту, за днями тижня. «Найнебезпечнішим» днем виявилася середа. У цей день, за нашими даними, було вчинено 17,5% усіх розбійних нападів на водіїв автотранспорту. До кінця тижня рівень розбійних нападів на водіїв автотранспорту знижувався: четвер – 15,2%, п'ятниця – 13,1%. «Найспокійнішим» з усіх днів тижня виявилася субота, коли було зареєстровано 9,1% усіх злочинних діянь. Починаючи з неділі, знову відбувалось поступове збільшення кількості вчинених злочинів: неділя – 14,3%, понеділок – 15,2%, вівторок – 15,6%.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень показав, що в загальній масі розбійних нападів на водіїв автотранспорту, мала місце велика питома вага злочинів, вчинених у групі (76,8%). Вчинення злочину організованою групою зафіксовано у 24,7%. Злочинними угрупованнями було вчинено 0,2% розбійних нападів на водіїв автотранспорту. Таким чином, коли розбійні напади на водіїв автотранспорту, вчиняються злочинними групами, яким притаманні ознаки організованості, консолідації, а отже, й більший ступінь суспільної небезпеки, тому що вчинення злочину в цих випадках, як правило, ретельно планувалося: обираються будинки, приміщення; розподіляються ролі у вчиненні нападу; підшукується зброя тощо. Злочинні групи складалися частіше за все з двох осіб (50,2%). У 24,7% група була представлена трьома особами. Значно рідше зустрічалася група з 6-10-ти чоловік.

Щоб залишатися не впізнаними потерпілими під час вчинення злочину, винні застосовували засоби маскування. Найчастіше такі засоби з боку злочинців використовувалися тоді, коли потерпілий міг окреслити коло підозрюваних ним осіб (знайомих, друзів, родичів тощо). Особливо різноманітністю маскувальні засоби не відрізнялися. Частіше за все використовувалися маски для обличчя з прорізами для очей. Взагалі такий спосіб маскування констатувався в 22%; шарфи, що закривають нижню частину обличчя, і натягнуті до очей шапочки, а також темні окуляри, як маскувальний засіб, відзначалися у 3%. Особливо слід зазначити, що у деяких випадках винними для введення потерпілих в оману були використані спеціальні форми – поліцейська, військова, спеціальний робочий одяг представників різних професій (медичного персоналу, електрика, сантехніка тощо) – 2%. Будь-які засоби маскування не застосовувалися у 73%.

Як показало дослідження, винним у переважній більшості випадків були потрібні не речі як такі (одяг, технічна апаратура, гроші), а сам автотранспорт. Тому перед винними так чи інакше постало завдання реалізації автотранспорту. Традиційно місця збуту викраденого – автомобільні ринки, які зараз є практично в усіх населених пунктах.

Наступний показник, який характеризує злочинність, – її динаміка. Під динамікою злочинності потрібно розуміти зміну її рівня і структури за той чи інший проміжок часу в певному територіальному розрізі. Це комплексне поняття, що характеризує злочинність у русі як з кількісної, так і з якісної сторони. Аналіз динаміки дозволяє встановити тенденції розвитку злочинних проявів у суспільстві. Як писав О.А. Герцензон, самим складним є питання про показники кримінально-статистичних даних у зв'язку з існуванням так званої прихованої (латентної) злочинності [3, с. 31]. Дійсно, під час оцінки статистичної інформації не слід забувати про те, що вона не відображає повністю всіх вчинених у суспільстві злочинів.

Серед потерпілих від розбійних нападів на водіїв автотранспорту, співвідношення осіб чоловічої та жіночої статі великого значення не має. Жертові розбійних нападів на водіїв автотранспорту мають дуже широкий віковий діапазон, тому що насильство, особливо фізичне, злочинцями могло застосовуватися як у відношенні до малої дитини, так і до людей досить похилого віку.

Під час наукового дослідження ми з'ясовували, в чому ж виразилася віктимна поведінка потерпілих від розбійних нападів на водіїв автотранспорту.

Зауважимо, що у кримінології виокремлюють особистісну, рольову та ситуативну віктимність, яка залежить від низки чинників, зокрема від:

- особистісних характеристик (вік, стать, потреби, інтереси тощо);
- соціального статусу, соціальної ролі особи, особливостей її службових повноважень, рівня матеріального забезпечення та захищеності;
- рівня розвитку конфліктної ситуації, умов, місця і часу, в яких така ситуація розвивається.

Слід погодитися з думкою Л.В. Франка, який під віктимністю розумів реалізовану злочинним актом «схильність», здатність особи стати за певних обставин жертвою злочину або, іншими словами, нездатність уникнути небезпеки там, де її об'єктивно можливо було уникнути [9, с. 22]. У деяких випадках віктимною людина стає внаслідок одночасної дії декількох суб'єктивних і об'єктивних чинників, тобто особистісних і ситуативних обставин. У багатьох осіб віктимність виявилася в елементарній необачності. Багато потерпілих вважали, що з ними подібного випадку ніколи не трапиться.

Так, до чергової частини Рівненського районного відділу поліції надійшло повідомлення про те, що поблизу розважального комплексу «Софія», що в селі Велика Омеляна Рівненського району, було скоєно розбійний напад на водія таксі. Потерпілий виявився чоловік 26 років, який розповів, що неодноразово чув подібні історії від колег, але ніколи б не міг подумати, що колись і сам потрапить у халепу. Потерпілий також розповів, що „приблизно о 23-й годині вечора до мене підійшов невідомий і запитав, скільки буде коштувати поїздка на Боярку. Я йому відповів, назвав суму. Він погодився й розрахувався відразу. Після того, як ми дісталися до перехрестя Дубенської і Соборної, я запитав, чому він сів позаду. Пасажир сказав, що у свій час потрапив у ДТП і тому панічно боїться їздити спереду. Водія ця відповідь задовольнила, адже йому й раніше траплялося чути щось подібне від своїх клієнтів. Коли ж таксі повернуло на вулицю Дубенську, пасажир вирішив прямувати далі – до одного з кафе на автодорозі Рівне-Львів. Але, визирнувши з вікна автівки, зауважив, що там нікого немає. Кого він хотів побачити, я не знаю. Та за мить невідомий запитав, скільки буде коштувати поїздка до кафе «Софія». Я йому також відповів, він розрахувався, і ми продовжили рух. Не доїхавши до «пункту призначення» метрів чотириста, невідомий накинув мені на шию щось, схоже на мотузку, і почав мене душити. Засунувши руку між зашморгом і горлом, я намагався зупинити автомобіль. У цей час невідомий вискочив через праві двері і втік у невідомому напрямку. Я відразу викликав працівників поліції, які приїхали дуже швидко.

Отже, на поведінку осіб, як потерпілими від розбійного нападу на автотранспорт, суттєвий вплив справляє віктимна ситуація, під якою розуміють обстановку, що складається у зв'язку з індивідуальними особливостями чи поведінкою потенційної жертви, коли виникає реальна можливість заподіяння їй шкоди. Будь-який водій автотранспорту закономірно наражається на небезпеку, особливо, якщо ця особа працює водієм таксі, або самостійно надає послуги по перевезенню громадян.

Продовжуючи розгляд питання, що стосується оперативно-розшукової характеристики, не можна оминути увагою особу злочинця, що вчинила розбійний напад на водія автотранспорту. Особистість злочинця розглядається і в плані філософського осмислення «механізму» детермінації злочинної діяльності індивіда, і як криміногенно важливий елемент, виявлений під час конкретно-соціологічного аналізу різних видів злочинів, і як соціально-психологічний феномен антисуспільних проявів, суб'єкт специфічних соціально-психологічних відносин, носій особливих рис, які повинні враховуватися у процесі розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень,

а також при виконанні кримінального покарання [2, 1, 4, 5]. Такою є далеко не повна сфера наукових інтересів, пов'язаних із вивченням особистості злочинця. Взагалі особистість – досить складний об'єкт пізнання для будь-якої галузі знань. Цілком вона не охоплюється жодною науковою дисципліною. Тому проблема особистості є предметом наукового осмислення багатьох дисциплін, зокрема філософії, соціології, психології, психіатрії, педагогіки та ін. Кожна з них досліджує саму особистість, а так само проблеми, пов'язані з нею під своїм кутом зору, висвітлює в такому складному і багатогранному феномені свій аспект і робить необхідний внесок в його розробку. Але навіть у межах однієї науки, наприклад, кримінології, можливі різні концептуальні підходи до проблеми особистості злочинця.

Як показало проведене нами дослідження, абсолютна більшість серед осіб, які вчинили розбійний напад на водія автотранспорту, належить чоловікам – 89%. Цифри дають нам можливість констатувати, що розбійний напад на водія автотранспорту, – це різновид «чоловічої» злочинності. Але належність до тієї або іншої статі не слід розглядати в якості безумовної причини криміногенних властивостей особистості. Очевидно, значно менша частка жінок у даному виді злочинів у порівнянні з чоловіками пояснюється не біологічними ознаками, особливостями статі, а тим традиційним становищем, яке відводить жінці суспільство, – в сім'ї, побуті, на роботі. Стать лише одна з обставин, з якою пов'язані різні соціальні прояви особистості [7, с. 37-39]. Здебільшого у чоловіків є прагнення, часом неусвідомлене, до ризику, пригод, екстремальних ситуацій. Але знову ж, подібна поведінка пов'язана з тією соціальною роллю, яке суспільство традиційно відводить представнику чоловічої статі з раннього дитинства: чоловік повинен бути наполегливим, сильним, рішучим тощо.

Характеристика винних, з точки зору їх віку на момент вчинення злочинного діяння, дозволяє досліднику зробити висновки про криміногенну активність і особливості злочинної поведінки представників різних вікових груп. Відомо, що вік багато в чому визначає життєві цілі, настанови, потреби людини, коло її інтересів, знайомств, нарешті, спосіб життя людини взагалі. Крім того, в залежності від віку людини різним є вплив зовнішнього соціального середовища. Так, у підлітковому і в зрілому віці в індивіда реакція на ті ж самі або схожі об'єктивні обставини може значно відрізнятися.

Отже, найкриміногенніший вік припадає на 21-24 роки (26,3%). Дещо менше у процентному відношенні осіб 25-30 років (23,7%), 18-20 років (17,1%) і 14-17 років (12,4%). З кількістю прожитих людиною років її криміногенна актив-

ність значно зменшується. Так, якщо особи у віці 31-35 років становлять 10,5% всіх злочинців, то 36-40-річні вони складають 5,4%, 41-45-річні – 3,2%, 46-50-річні – 0,9%, 51-60-річні – 0,5%, а осіб у віці понад 60 років – 0,2%.

У нашому дослідженні всі особи, які брали участь у вчиненні розбійного нападу на водія автотранспорту, були визнані осудними. Однак майже половина всіх винних (44,7%) знаходилася у стані алкогольного, наркотичного або психотропного сп'яніння.

Таким чином, проведений аналіз за днями тижня найбільш криміногенним днем виявив середу (17,5%), найменша кількість вчинених розбійних нападів на водіїв автотранспорту у суботу (9,1%). За часом доби найбільша кількість даного виду злочинів вчинюється з 20.00 до 2.00 (28,3%), найменше з 7.00 до 15.00 (4,7%). Даний вид злочину має переважно «міський» характер. Проведене нами дослідження дозволяє створити узагальнений портрет особи, яка вчиняє розбійні напади на водіїв автотранспорту. У переважній більшості це чоловіки (89%); за віком це молоді люди: 21-24 роки 26,3%, 25-30 років 23,7% та 18-20 років 17,1%. Більшість мають середню освіту (51,4%), неповну середню (19,6%). Не зайняті суспільно-корисною працею (93,7%). Мають судимість, як правило, за злочини корисливої (29%) або корисливо-насиленої спрямованості (15,5%).

Отже, у якості схожих ознак цих видів злочинів визначено: двооб'єктність цих діянь; наявність корисливого мотиву і цілі заволодіти майном, що перебуває у власності; спільний предмет злочинних посягань, а саме чуже майно. До ознак, за якими розрізняються ці злочини, віднесено: ступінь небезпечності насильства для життя та здоров'я потерпілого; різний момент закінчення розглянутих злочинів. Визначено та обґрунтовано недоліки статей КК України, що передбачають відповідальність за вчинення розбійних нападів на водіїв автотранспорту, зокрема їх невідповідність ознакам, характерним для реальних випадків вчинення таких діянь. Вивчено досвід деяких зарубіжних країн щодо притягнення до кримінальної відповідальності за розбій та незаконне заволодіння транспортних засобів. Відповідальність за розбій та незаконне заволодіння транспортних засобів знаходять своє відображення в статтях кримінальних кодексів всіх країн СНД без винятку. Що стосується деяких країн Європи та Азії, то в них відповідальність передбачена або лише за грабіж (Болгарія, Швеція, КНР), або за розбій (Литва, Польща, Швейцарія, Японія). Кримінальне законодавство США встановлює кримінальну відповідальність за пограбування. Проте законодавці деяких країн взагалі обмежилися лише поняттям крадіжки із застосуванням насильства чи погрози його застосування (Голландія).

Література

1. Ведерников Н.Т. Изучение личности преступника в процессе расследования. Томск: Изд. Томск. Ун-та, 1968. 84 с.
2. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления. М.: Юрид. лит., 1974. 167 с.
3. Герцензон А.А. Уголовное право: Часть общая: Учеб. пособие. М.: РИО ВЮА, 1948. 496 с.
4. Глазырин Ф.Н. Изучение личности и тактика следственных действий. Свердловск: Свердл. Юрид. ин-т, 1973. 156 с.
5. Игошев К.Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения. Горький: Горьк. ВШ МВД СССР, 1974. 168 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: станом на 5 берез. 2018 р. / [Азаров Д. С. та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея; НАВС. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1101 с.
7. Личность преступника / Под ред. Кудрявцева В.Н., Лейкиной Н.С., Миньковского Г.М. и др. М.: Юрид. лит., 1975. 270 с.
8. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 22. Ст. 303.
9. Франк Л.В. Виктимология и виктимность (Об одном новом направлении в теории и практике борьбы с преступностью): Учеб. пособие. Душанбе: Изд-во Ташк. гос. ун-та, 1972. 113 с.

Анотація

Говорун Д. В. Оперативно-розшукова характеристика розбійних нападів на водіїв автотранспорту. – Стаття.

У статті здійснюється визначення основних елементів криміналістичних, кримінологічних та адміністративно-правових характеристик, з метою ефективної протидії розбійним нападам на водіїв автотранспорту. Методологічний інструментарій обрано з урахуванням поставленої мети, специфіки об'єкта й предмета дослідження. Це загальний діалектичний метод наукового пізнання реальних явищ, а також їхніх зв'язків з практичною діяльністю оперативних підрозділів й органів досудового розслідування. Спеціальними методами дослідження, використаними в статті, є: метод системного аналізу, порівняльно-правовий, моделювання.

Теоретичний базис дослідження становлять останні наукові праці вітчизняних й іноземних учених за обраним напрямом. Проведений аналіз за днями тижня найбільш криміногенним днем виявив середу (17,5%), найменша кількість вчинених розбійних нападів на водіїв автотранспорту у суботу (9,1%). За часом доби найбільша кількість даного виду злочинів вчинюється з 20.00 до 2.00 (28,3%), найменше з 7.00 до 15.00 (4,7%). Даний вид злочину має переважно «міський» характер. Проведене нами дослідження дозволяє створити узагальнений портрет особи, яка вчиняє розбійні напади на водіїв автотранспорту. У переважній більшості це чоловіки (89%); за віком це молоді люди: 21-24 роки 26,3%, 25-30 років 23,7% та 18-20 років 17,1%. Більшість мають середню освіту (51,4%), неповну середню (19,6%). Не зайняті суспільно-корисною працею (93,7%). Мають судимість, як правило, за злочини корисливої (29%) або корисливо-насиленої спрямованості (15,5%).

Досліджено оперативно-розшукову характеристику розбійних нападів на водіїв автотранспорту та охарактеризовано ознаки, притаманні цим видам злочинів. У якості схожих ознак цих видів злочинів визначено:

двооб'єктність цих діянь; наявність корисливого мотиву і цілі заволодіти майном, що перебуває у власності; спільний предмет злочинних посягань, а саме чуже майно. До ознак, за якими розрізняються ці злочини, віднесено: ступінь небезпечності насильства для життя та здоров'я потерпілого; різний момент закінчення розглядуваних злочинів. Визначено та обґрунтовано недоліки статей КК України, що передбачають відповідальність за вчинення розбійних нападів на водіїв автотранспорту, зокрема їх невідповідність ознакам, характерним для реальних випадків вчинення таких діянь. Вивчено досвід деяких зарубіжних країн щодо притягнення до кримінальної відповідальності за розбої та незаконне заволодіння транспортних засобів. Відповідальність за розбої та незаконне заволодіння транспортних засобів знаходять своє відображення в статтях кримінальних кодексів всіх країн СНД без винятку. Що стосується деяких країн Європи та Азії, то в них відповідальність передбачена або лише за грабїж (Болгарія, Швеція, КНР), або за розбій (Литва, Польща, Швейцарія, Японія). Кримінальне законодавство США встановлює кримінальну відповідальність за пограбування. Проте законодавці деяких країн взагалі обмежились лише поняттям крадіжки із застосуванням насильства чи погрози його застосування (Голландія).

Ключові слова: оперативно-розшукова характеристика, автотранспорт, розбійні напади, оперативно-розшукова діяльність.

Аннотация

Говорун Д. В. Оперативно-розсыскная характеристика разбойных нападений на водителей автотранспорта. – Статья.

В статье осуществляется определение основных элементов криминалистических, криминологических и административно-правовых характеристик, с целью эффективного противодействия разбойным нападениям на водителей автотранспорта. Методологический инструментарий выбрано с учетом поставленной цели, специфики объекта и предмета исследования. Это общий диалектический метод научного познания реальных явлений, а также их связей с практической деятельностью оперативных подразделений и органов досудебного расследования. Специальными методами исследования, использованными в статье, являются: метод системного анализа, сравнительно-правовой, моделирования.

Теоретический базис исследования составляют последние научные труды отечественных и зарубежных ученых по выбранному направлению. Проведенный анализ по дням недели наиболее криминогенным днем обнаружил среду (17,5%), наименьшее количество совершенных разбойных нападений на водителей автотранспорта в субботу (9,1%). По времени суток наибольшее количество данного вида преступлений совершается с 20.00 до 2.00 (28,3%), меньше всего с 7.00 до 15.00 (4,7%). Данный вид преступления имеет преимущественно «городской» характер. Проведенное нами исследование позволяет создать обобщенный портрет лица, совершающего разбойные нападения на водителей автотранспорта. В подавляющем большинстве это мужчины (89%); по возрасту это молодые люди: 21-24 года 26,3%, 25-30 лет 23,7% и 18-20 лет 17,1%. Большинство имеют среднее образование (51,4%), неполное среднее (19,6%). Не занятые общественно-полезным трудом (93,7%). Имеют судимость, как правило, за преступления корыстной (29%) или корыстно-насильственной направленности (15,5%).

Исследована оперативно-розсыскная характеристика разбойных нападений на водителей автотранспорта и охарактеризованы признаки, присущие этим видам преступлений. В качестве подобных признаков этих видов преступлений определено: двообъектность этих действий; наличие корыстного мотива и цели завладеть имуществом, находящимся в собственности; общий предмет преступных посягательств, а именно чужое имущество. К признакам, по которым различаются эти преступления, отнесены: степень опасности насилия для жизни и здоровья потерпевшего; разный момент окончания рассматриваемых преступлений. Определены и обоснованы недостатки статей УК Украины, предусматривающих ответственность за совершение разбойных нападений на водителей автотранспорта, в том числе их несоответствие признакам, характерным для реальных случаев совершения таких деяний. Изучен опыт некоторых зарубежных стран по привлечению к уголовной ответственности за разбой и незаконное завладение транспортными средствами. Ответственность за разбой и незаконное завладение транспортными средствами находят свое отражение в статьях уголовных кодексов всех стран СНГ без исключения. Что касается некоторых стран Европы и Азии, то в них ответственность предусмотрена или только за грабеж (Болгария, Швеция, КНР), или разбой (Литва, Польша, Швейцария, Япония). Уголовное законодательство США устанавливает уголовную ответственность за ограбление. Однако законодатели некоторых стран вообще ограничились лишь понятием кражи с применением насилия или угрозы его применения (Голландия).

Ключевые слова: оперативно-розсыскная характеристика, автотранспорт, разбойные нападения, оперативно-розсыскная деятельность.

Summary

Hovorun D. V. Operational and investigative characteristics of robberies on drivers. – Article.

The article identifies the main elements of forensic, criminological and administrative-legal characteristics, in order to effectively combat robberies against drivers. The methodological tools were chosen taking into account the goal, the specifics of the object and subject of research. It is a general dialectical method of scientific knowledge of real phenomena, as well as their connections with the practical activities of operational units and pre-trial investigation bodies. Special research methods used in the article are: the method of system analysis, comparative law, modeling.

The theoretical basis of the study are the latest scientific works of domestic and foreign scientists in the chosen field. The analysis by days of the week revealed Wednesday as the most criminogenic day (17.5%), the lowest number of robberies committed on drivers of vehicles on Saturday (9.1%). By time of day, the largest number of this type of crime is committed from 20.00 to 2.00 (28.3%), the least from 7.00 to 15.00 (4.7%). This type of crime is mainly "urban" in nature. Our study allows us to create a generalized portrait of a person who commits robberies against drivers. The vast majority are men (89%); by age they are young people: 21-24 years 26.3%, 25-30 years 23.7% and 18-20 years 17.1%. Most have secondary education (51.4%), incomplete secondary education (19.6%). Not engaged in socially useful work (93.7%). They have a criminal record, as a rule, for crimes of a mercenary (29%) or mercenary-violent orientation (15.5%).

The operative-search characteristic of robbery attacks on drivers of motor transport is investigated and the

signs inherent in these types of crimes are characterized. Similar features of these types of crimes are defined as: two-object nature of these acts; the presence of a selfish motive and the purpose of taking possession of the property owned; common subject of criminal encroachments, namely someone else's property. The features that distinguish these crimes include: the degree of danger of violence to the life and health of the victim; different end of the crimes in question. The shortcomings of the articles of the Criminal Code of Ukraine, which provide for liability for robbery attacks on drivers of vehicles, in particular, their inconsistency with the characteristics of real cases of such acts have been identified and substantiated. The

experience of some foreign countries in prosecuting robberies and illegal seizure of vehicles has been studied. Responsibility for robberies and illegal seizure of vehicles are reflected in the articles of the criminal codes of all CIS countries without exception. As for some countries in Europe and Asia, they are responsible for either robbery (Bulgaria, Sweden, China) or robbery (Lithuania, Poland, Switzerland, Japan). US criminal law criminalizes robbery. However, the legislators of some countries generally limited themselves to the concept of theft with violence or threat of its use (Holland).

Key words: operative-search characteristic, motor transport, robberies, operative-search activity.

УДК 343.148(477):343.37

Г. О. Гончарук*здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ***ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ПРОПОЗИЦІЇ,
ОБІЦЯНКИ АБО НАДАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ**

Актуальність. Розслідування злочинів постає у криміналістичних дослідженнях як наукове пізнання явищ та процесів об'єктивної дійсності, що започатковуються, припиняються, контролюються чи використовуються автономними високо-організованими самокерованими системами. При цьому органи розслідування, а в більш широкому контексті, усі правоохоронні органи ба навіть більше – уся правова підсистема суспільства – мають задовольнити у певній мірі суперечливі соціальні запити: на безпеку від кримінальних правопорушень, з одного боку та на автономність й недоторканість громадян, з іншого. Балансиром між позначеними вимогами виступає об'єктивність розслідування, засобом забезпечення якої, багато у чому, є інститут експертизи, тобто незалежного від суб'єкту розслідування встановлення фактів та закономірностей на підставі наукових знань.

Завданням даної публікації є з'ясування особливостей використання спеціальних знань при розслідуванні пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди.

Об'єктом дослідження виступили закономірності використання спеціальних знань при розслідуванні пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди..

Предметом дослідження виступили нормативно-правові акти, наукові, навчальні та методичні публікації.

Стан дослідження. У науковому обігу під знаннями розуміється системно упорядкований і перевірений суспільно-історичною практикою результат процесу пізнання дійсності у свідомості людини у вигляді уявлень, суджень, понять, теорій, а також сукупність відомостей з будь-якої галузі, набутих у процесі навчання, дослідження [1, с. 771]. Знання являють собою систему ідеально відтворених у мовній формі закономірних зв'язків об'єктивного світу, що поділяються на дві системи: загальнотеоретичні (загальні) та прикладні (спеціальні) знання. Будучи підсистемою цілісної системи знань, вони одночасно є системами для своїх підсистем (науки, техніки, мистецтва, ремесла), які, в свою чергу, є системами щодо інших підсистем [2, с. 8-9].

При введенні у криміналістично-процесуальний обіг розуміння категорії «знання» отримує деталізацію. Так, В. М. Ревака під «спеціальни-

ми пізнаннями» розуміє сукупність будь-яких пізнань на сучасному етапі їхнього розвитку в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, отриманих у результаті професійної підготовки і фахової освіти, за винятком професійних правових пізнань суб'єкта доказування (органу дізнання, слідчого, прокурора, суду), використовуваних з метою виявлення і розслідування злочинів у порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законом [3, с. 177]. Також й Г. М. Надгорний під спеціальними знаннями розуміє знання, що не відносяться до загальноновідомих, які створюють основу професійної підготовки з наукових, інженерно-технічних і виробничих спеціальностей, а також не загальноновідомі знання, що необхідні для заняття будь-якими іншими видами діяльності [4, с. 42]. М. В. Салтевський вважав, що для слідчого є професійні знання (всі юридичні знання, також і в галузі криміналістики) та спеціальні (ті, що різняться від здобутих у процесі професійної підготовки слідчого – наприклад, знання інженера в царині електротехніки для слідчого є спеціальними) [5, с. 134]. Отже, спираючись на доробок вітчизняних криміналістів [6, 7], можливо констатувати, що при потрапляння у криміналістичний контекст категорія «знання» перетворюється у «спеціальні знання (пізнання)», «юридичні (правові, професійні) знання (пізнання)» та «загальноновідомі знання (пізнання)».

Виклад основного матеріалу. Типовою формою використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні є залучення спеціалістів, призначення експертиз. До суб'єктів, що чіє спеціальні знання можуть використовуватись у досудовому розслідуванні також відносять перекладача, педагога та особу, яка розуміє розмовні знаки німих (глухих) [8, с. 132].

За повідомленням фахівців найпоширенішою формою використання спеціальних знань є залучення спеціаліста із числа:

- співробітників судово-експертних підрозділів всіх рівнів та різної відомчої приналежності;
- компетентних працівників контролюючих органів;
- представників інших практичних, а також наукових та педагогічних колективів, які володіють глибокими знаннями у своїх сферах діяльності;

- приватних осіб, що не входять до штату яких-небудь офіційних структур [9, с. 141].

Згідно ч.1 ст.71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Найбільш розповсюдженою формою непроцесуальної допомоги слідчому особами, обізнаними в певній професійній сфері, для вирішення широкого кола питань є консультації. За консультаціями до осіб, які володіють спеціальними знаннями у різних галузях, слідчі частіше за все звертаються для оцінки доказів, своєчасного вирішення питання про призначення експертиз, визначення кола питань, що адресуються експертові. Важливим в консультуванні є те, що слідчий має змогу оперативно отримати кваліфіковану допомогу із спеціальних питань [8, с. 192].

Згідно ч.5 ст.71 КПК України спеціаліст зобов'язаний:

1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду і мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади;

2) виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення з поставлених запитань.

Найважливішою формою використання спеціальних знань у рамках досудового розслідування є проведення експертиз. Закон України «Про судову експертизу» визначає поняття судової експертизи як дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду [10, с. 5].

Дослідники відмічають, що діяльність експерта більш наближена до наукової роботи, проте, відрізняється від неї деякими особливостями. По-перше, згідно зі ст. 242 КПК експерт проводить експертизу (практичне дослідження) за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Мета пізнавальної діяльності експерта полягає у здобутті нових наукових знань, встановленні загальних закономірностей явищ, що вивчаються, вирішенні теоретичних проблем. По-друге, пізнавальна діяльність експерта спрямована на виявлення конкретного явища (властивостей) досліджуваного об'єкту. Загальні закономірності даного явища експертові як фахівцеві вже відомі до проведення дослідження, яке має лише підтвердити наявність або відсутність їх в об'єкті, що досліджується. Про-

те, метою наукового дослідження є встановлення в об'єктах пізнання невідомих або маловідомих об'єктивних закономірностей або властивостей. По-третє, завдання практичного експертного дослідження зрештою зводиться до встановлення певних доказових фактів, що відносяться до подій, які вже сталися і виникнення яких може бути наслідком будь-яких причин. Це зумовлює варіативне використання в ході дослідження наукових прийомів і засобів в залежності від можливих ситуацій, в яких відповідно до експертної версії, протікав процес виникнення і виявлення речових доказів – об'єктів експертного дослідження. Подібного роду варіативність в наукових дослідженнях, зазвичай, відсутня. Проте, не дивлячись на відмінні особливості, пізнавальна діяльність експерта, так само як і наукова робота, заснована на застосуванні спеціальних знань для вирішення певних завдань, тобто полягає головним чином в розумовій діяльності. Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність. Це означає, що експерт має право дати висновок, лише якщо він переконаний в правильності зроблених ним досліджень. Принцип внутрішнього переконання лежить в основі концепції висновку експерта

Будучи цілеспрямованою психічною діяльністю, процес формування експертного переконання носить чітко виражений волевий характер і продовжується протягом всього часу провадження експертизи. Закінчується ця діяльність висновком експерта. Таким чином, позиція експерта щодо істинності інформації, отриманої ним про об'єкт експертизи, виробляється поступово, в результаті перевірки і оцінки отриманих даних, з урахуванням теоретичних положень науки, фахівцем якої він є, експертної практики і особистого досвіду [11, с. 207-208]

Відповідно до положень ст. 69 КПК – експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і який доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

При використанні у досудовому розслідуванні спеціальних знань у експертних знань важливими моментами є встановлення компетенції експерта та кола його обов'язків. Компетентність – суб'єктивна характеристика конкретного експерта, яка визначає його здатність провести певне дослідження, виконувати покладені обов'язки. Відмічені поняття широко використовуються в КПК, зокрема у ст. 69 КПК, згідно з якою експерт має

право «знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження» [12, с. 205].

У свою черги обов'язки експерта у провадженні визначені у ч. 5 ст. 69 КПК:

1) особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його;

2) прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на запитання під час допиту;

3) забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта;

4) не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати;

5) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених цим Кодексом.

Під об'єктом експертизи розуміються матеріальні (матеріалізовані) джерела інформації, які направляються експерту. Конкретним предметом експертизи розглядаються фактичні дані, які сформульовані в питанні експерту і підлягають встановленню в ході експертного дослідження [13, с. 205].

При використанні спеціальних знань у формі експертизи слідчому необхідно передбачати можливість намагання сторони захисту скомпрометувати відповідні результати. Це може бути здійснене наступними шляхами:

1) використання положень ст. 244 КПК, що за наявності «достатніх підстав вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок» можливе проведення експертизи стороною захисту;

2) вказівка на відсутність у експерта компетентності, що призвело до давання ним неповного чи необґрунтованого висновку. Відповідно до ч. 3 ст. 356 КПК під час допиту експерта в суді йому можуть бути поставлені запитання щодо наявності спеціальних знань, кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо) та інших питань, що стосуються висновку експерта. Згідно ч. 5 цієї статті «кожна сторона кримінального провадження для доведення або спростування достовірності висновку експерта має право надати відомості, які стосуються знань, вмінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта». Обсяг відомостей щодо особи експерта може бути розширено, тому доцільно в обох ча-

стинах статті стисло вказати, що вони стосуються даних про компетенцію та компетентність експерта [14, с. 206-207].

Важливим питанням, яке істотно впливає на ефективність досудового розслідування та надійність процесуального закріплення його результатів є питання предмету експертного дослідження, тобто обсягу матеріалів які надаються експерту для дослідження, також багато залежить від питань, які на вирішення експерта виносить слідчий.

Як зауважують дослідники питань розслідування корупційних злочинів – можуть призначатися різні види судових експертиз, зокрема: судово-економічна – для перевірки фінансових і господарських операцій підприємства, організації або окремих посадових осіб; для перевірки промислового, товарного, фінансового планування, відповідності звіту установи дійсності; судово-товарознавча – встановлення якості готових промислових і продовольчих товарів, їхня сортність, вартість; судово-технічна – для з'ясування причин порушень технологічних процесів, термінів будівництва тощо; криміналістична (техніко-криміналістична) – дослідження документів; а також почеркознавча, авторознавча, фотоскопічна та інші спеціалізовані експертизи [15, с. 146], або – «почеркознавча, дактилоскопічна експертизи ... експертизи матеріалів і речовин, фотоскопічну й комп'ютерну експертизи» [16, с. 10-11]. Отже, типовими експертизами при розслідуванні злочинів спрямованих на надання, пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди службовій особі є дактилоскопічна та експертиза відео-, звуко-запису.

Особливості дактилоскопічної експертизи при розслідуванні надання, пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди службовій особі.

Основні завдання дактилоскопічної експертизи:

- встановлення особи;
- визначення статі, віку та інших особливостей цієї особи;
- визначення кількості осіб, що залишили сліди рук;

- виявлення особливостей поведінки особи на місці події (конкретизація способів тактильної взаємодії з предметом злочину, його оболонками, місцями транспортування чи зберігання).

Об'єктами дактилоскопічної експертизи є предмети зі слідами рук або сліди рук. Такими виступають сам предмет злочину у речовій формі (грошові кошти чи, теоретично, інше майно), предмети, які виступали тарою при наданні предмету злочину (конверт, обгортка з паперу, паспорт, інші документи).

В якості зразків для порівняльного дослідження представляються відбитки рук (пальців, долонь) підозрюваних або осіб, що перевіряються (їх дактилоскопічні карти), отримані слідчим чи судом, а також дактилоскопічні карти зареєстро-

ваних злочинців. Отримання порівняльних зразків слідів пальців рук проводиться у відповідності з вимогами КПК. Оптимальними для проведення порівняльного дослідження є зразки того ж виду (потожирові, забарвлені певним речовиною тощо) і на такому матеріалі, що досліджувані сліди з місця події. Однак у більшості випадків достатньо буває отримати ці відбитки за допомогою друкарської фарби чорного кольору.

Крім відбитків рук підозрюваних (обвинувачених), на експертизу представляються відбитки рук осіб, які могли торкатися до предметів у ході своєї звичайної діяльності.

Питання діагностичного характеру:

1. Чи є на представленому об'єкті сліди рук? Придатні вони для ідентифікації особи?

2. Якою рукою (правою чи лівою) і якими пальцями (ділянкою долоні) залишені сліди на даному предметі? Яке взаєморозташування слідів пальців рук, яка їхня локалізація на різних предметах (для аналізу окремих елементів механізму злочину або іншої події)?

3. Чи має якісь особливості будова кисті руки особи, що залишила сліди (шрами, захворювання шкіри, відсутність фаланг пальців). Не було на руках сторонніх предметів: кілець, рукавичок тощо?

4. Як давно залишені сліди рук?

5. Який стать, вік і приблизний зріст особи, що оставили сліди?

6. Яка кількість осіб перебувало на місці події?

Питання ідентифікаційного характеру:

1. Чи належать сліди рук одному або кільком особам?

2. Не залишені сліди рук конкретною особою (особами)?

Особливості експертизи відео-, звуко-запису при розслідуванні надання, пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди службовій особі

Ціннішим джерелом доказів при розслідуванні надання, пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди службовій особі є результати аудіо-, відео-фіксації. Утім, одночасно, як повідомляють фахівці – «Сучасний рівень розвитку техніки, особливо інформаційних технологій, робить можливою будь-яку маніпуляцію з аудіо-, відеоматеріалами (від монтажу до його створення)», у зв'язку з чим типовим способом компрометації їх доказового значення є апеляція до можливої фальсифікації. З іншого ж боку, якщо враховувати той факт, що при проведенні певних слідчих (розшукових) дій використовуються декілька джерел фіксації інформації, то і сфальсифікувати «замовлену» ситуацію однієї події з різних ракурсів – можливо лише за штучно створених умов, а саме – добре відзнятого «художнього фільму» [15, с. 246].

Основні напрями таких експертиз:

- технічне дослідження фонограм і інших засобів звукозапису;

- фоноскопичне дослідження звукового середовища, зафіксованого на магнітних носіях;

- фоноскопичне дослідження усного мовлення.

Основні завдання експертизи відео-, звуко-запису можуть бути як ідентифікаційні так і діагностичні:

- проведення технічної експертизи матеріалів і засобів звуко- та відеозапису;

- дослідження диктора за фізичними параметрами усного мовлення, акустичних сигналів та середовищ;

- лінгвістичного дослідження усного мовлення

- встановлення конкретних екземплярів засобів звукозапису

- давнина виробництва фонограм;

- спосіб виготовлення фонограми (чи є фонограма оригіналом або копією); наявність ознак підробки й ін [16, с. 8].

Об'єкти дослідження експертизи відео-, звуко-запису – аудіо-, відео- матеріали з результатами фіксації слідчих (розшукових) дій, гласних та негласних, а також їх конкретизація – фонограма, відеофонограма, відеограма, сигналограма-оригінал, запис, монтаж, – визначені ДСТУ 2737-94 [16, с. 8].

На вирішення фоноскопичної експертизи ставляться такі питання:

- чи є на представленій фонограмі фрагменти із записом звучної мови;

- який дослівний зміст розмови, зафіксованої на даній фонограмі (окремих її фрагментах);

- які відомості, що характеризують мовця, можна одержати по фонограмі його звучної мови;

- чоловіча або жіноча звучна мова записана на фонограмі;

- скільки чоловік брало участь у розмові, записаній на представленій фонограмі;

- одним або різними особами вимовлена мова, записана на представлених фонограмах;

- чи придатна представлена на дослідження фонограма для ідентифікації мовця за голосом і мовою;

- чи належать голос і мова, зафіксовані на фонограмі, гр .А;

- чи є дана фонограма оригіналом або копією;

- яка природа звукових сигналів, зафіксованих на представленій фонограмі;

- чи є звукові сигнали на фонограмі сигналами конкретного джерела (указати джерело) [17, с. 6-7].

Як зазначається у публікаціях до підстав для призначення фоноскопичної експертизи відноситься наявність таких обставин:

1) пред'явлений запис відрізняється від первісного (оригіналу) тим, що частина тексту була вилучена, стерта й замінена новим нібито для збереження запису;

2) відсутність запису на окремих ділянках плівки є результатом невинуватених перерв процесу запису оригіналу або копії;

3) текст відповідає оригіналу, але є пропуски, тому що запис вівся із тривалими паузами;

4) текст на окремих ділянках записаний нерозбірливо, що викликає сумнів у його придатності для ідентифікації й неможливість оцінки вірогідності зафіксованої мовної інформації, тому що не можна відновити контекст розмови;

5) у плівці є вклейки, її зміст відрізняється від оригіналу;

6) занадто великий рівень сторонніх шумів і перешкод, у зв'язку із чим неможливо повністю розшифрувати текст розмови;

7) у записі є перекручування, які можна розглядати як спроби змінити первісний текст;

8) представлена плівка є перезаписом, а не оригіналом; мають місце фізичні деформації плівки, обриви, склейки, що призвело до часткової втрати інформації;

9) у записі чутні різкі щиглики й інші перешкоди, що може бути ознакою монтажу запису;

10) фонограма повністю або частково сфальсифікована, тому що отримано за допомогою мікширування мовних сигналів, накладення акустичного фону іншого приміщення, виготовлена за допомогою мовного синтезатора [18, с. 21].

Висновки. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів спрямованих на надання, пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди службовій особі є обов'язковим. Найбільш поширеною формою використання спеціальних знань є судові експертизи. Типовими експертизами є дактилоскопічна та експертиза відео-, звуко-запису. Для організації та проведення ефективного розслідування злочинів спрямованих на надання, пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди службовій особі важливим є призначати та здійснити експертизи з врахуванням вимог до їх завдань (ідентифікаційні чи діагностичні), підстав, об'єктів та ставити перед суб'єктом проведення експертизи адекватні питання.

Література

1. Новий тлумачний словник української мови: В 3 т. Т. 1: А-К : 42 000 сл. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. 2-е вид., випр. Київ : Аконті, 2001. 926 с.
2. Сорокотягин И. Н. Специальные познания в расследовании преступлений. Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского университета, 1984. 119 с.
3. Ревака В.М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2006. 206 с.
4. Надгорный Г. М. Гносеологические аспекты понятия «специальные знания». *Криминалистика и судебная экспертиза : Республ. межведомственный научно-методический сборник*. К. : Вища школа. Изд-во при Киевском университете, 1980. Вып. 21. С. 37–42.

5. Салтеский М. В. Проблема соотношения специальных и профессиональных знаний, используемых при производстве следственных действий. Становление и развитие органов внутренних дел Украинской ССР. К. : КВШ МВД СССР, 1973. С. 134–135.

6. Курта Є.О. Визначення поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції м. Харків, 4 грудня 2015 р. Харків : ХНУВС, 2015. С. 153–155.

7. Лапта С. П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., ХНУВС, 2006. 234 с.

8. Лазебний А. Форми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти громадського порядку. *Національний юридичний журнал : теорія і практика*, 2015. № 4. С. 131–134.

9. Бухонський С. О. Залучення спеціаліста, як форма використання спеціальних знань у чинному кримінально-процесуальному законодавстві. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Вип. 4. С. 190–198.

10. Експертизи у судовій практиці : науков-практ. посіб. / за ред. В. Г. Гончаренка. К. : Юрінком Інтер, 2010. 400 с.

11. Юнацький О. В. Проблеми діяльності судового експерта. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 4 грудня 2015 р.). Харків : ХНУВС, 2015. С. 207–210.

12. Щербаковський М. Г. Реалізація положень теорії судових експертиз в КПК України. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 4 грудня 2015 р.). Харків : ХНУВС, 2015. С. 204–207.

13. Кимлик Н.В. Тактичні прийоми розслідування злочинних корупційних діянь за новим КПК України. *Європейські перспективи*. 2012. № 4, ч. 1. С. 142–146.

14. Мишков Я.Є. Методика розслідування хабарництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. Х., 2005. 16 с.

15. Брендель О. І. Засоби прихованого відео спостереження та особливості їх використання в процесі розслідування злочинів і експертного дослідження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*, 2016. Вип. 16. С. 243–247.

16. Горбач-Кудря І. А. Експертиза звуко- та відео-запису: поняття, завдання та методи дослідження. *Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів [Текст]* : матеріали кругл. столу (Київ, 25 лютого 2015). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 8–9.

17. Бойко Ю. Р. Роль фоноскопичної експертизи при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності. *Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів [Текст]* : матеріали кругл. столу (Київ, 25 лютого 2015). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 6–7.

18. Сагач І. М. Фоноскопична експертиза: підстави призначення та завдання. *Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів [Текст]* : матеріали кругл. столу: (Київ, 25 лютого 2015). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 20–24.

Анотація

Гончарук Г. О. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди. – Стаття.

У статті розглядається використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів спрямованих на надання, пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди службовій особі. Констатується, що найбільш поширеною формою використання спеціальних знань є судові експертизи. Визначається, що типовими експертизами є дактилоскопічна та експертиза відео-, звуко-запису.

Для організації та проведення ефективного розслідування злочинів спрямованих на надання, пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди службовій особі важливим є призначати та здійснити експертизи з врахуванням вимог до їх завдань (ідентифікаційні чи діагностичні), підстав, об'єктів та ставити перед суб'єктом проведення експертизи адекватні питання.

Ключові питання: розслідування злочинів, спеціальні знання, експертиза, дактилоскопічна експертиза, експертиза відео-, звуко-запису.

Аннотация

Гончарук А. А. Особенности использования специальных знаний при расследовании предложения, обещания или предоставление неправомерной выгоды. – Статья.

В статье рассматривается использование специальных знаний при расследовании преступлений направленных на предоставление, предложение или обещания неправомерной выгоды должностному лицу является. Констатируется, что наиболее распространенной формой использования специальных знаний являются судебные экспертизы. Определяется, что типичными экс-

пертизами является дактилоскопическая и экспертиза видео-, звуко- записи.

Для организации и проведения эффективного расследования преступлений направленных на оказание, предложения или обещания неправомерной выгоды должностному лицу важно назначать и здійсняты экспертизы с учетом требований к их задач (идентификационные или диагностические), оснований, объектов и ставить перед субъектом проведения экспертизы адекватные вопросы.

Ключевые вопросы: расследование преступлений, специальные знания, экспертиза, дактилоскопическая экспертиза, экспертиза видео-, звуко- записи.

Summary

Goncharuk G. O. Features of the use of special knowledge when investigating the proposal, promise or providing unlawful benefits. – Article.

The article considers the use of special knowledge in investigating crimes aimed at providing, proposing or promising unlawful benefits to an official is mandatory. It is stated that the most common form of using special knowledge is forensic examinations. It is determined that typical expert examinations are dactyloscopic and examination of video, sound recording.

To organize and conduct an effective investigation of crimes aimed at providing, proposing or promising an unlawful benefit to an official, it is important to appoint and carry out expert examination taking into account the requirements for their tasks (identification or diagnostic), grounds, objects and to put before the subject of the examination adequate question.

Key words: crime investigation, special knowledge, expertise, fingerprint expertise, video, audio recording expertise.

УДК 343

Р. Ю. Залозний
аспірант

*Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом*

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ РОЗБІЙНИХ НАПАДІВ, ВЧИНЕНИХ НА ВОДІЇВ АВТОТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Розслідування розбійних нападів, вчинених на водіїв автотранспортних засобів здійснюється за допомогою передбачених законом кримінальних процесуальних засобів пізнання. До них належать, насамперед, слідчі (розшукові) дії (СРД), що спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 223 КПК України) [1]. СРД проводяться на різних етапах розслідування. На початковому етапі, як правило, здійснюються допит потерпілого, свідка, огляд, обшук, отримання зразків для експертного дослідження з метою встановлення обставин, що підлягають доказуванню. На подальшому етапі, окрім зазначених, проводять також: допит підозрюваного, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, слідчий експеримент, пред'явлення особи для впізнання, пред'явлення речей для впізнання, призначення судових експертиз. Завдання подальших СРД полягає в перевірці та закріпленні результатів першочергових СРД [2; 3].

Загальні вимоги до проведення СРД зазначено в ст. 223 КПК України, а саме: це встановлені законом найбільш суттєві правила проведення СРД, дотримання яких покликано забезпечити законність та обґрунтованість їх проведення, досягнення їх мети та вирішення завдань кримінального провадження [4, с. 368]. СРД проводяться лише після внесення відповідних відомостей до ЄДРП (ч. 2 ст. 214 КПК України) і лише в межах строків, передбачених ст. 219 КПК України, крім випадків їх ініціювання судом згідно ч. 3 ст. 333 КПК України. Будь-які СРД, проведені з порушенням цього правила, є недійсними, а встановлені внаслідок них докази – недопустимими.

До типових СРД у провадженнях про розбійні напади на водіїв автотранспортних засобів належать: огляд місця події, допит потерпілих і свідків, пред'явлення для впізнання, освідування потерпілих, призначення судових експертиз тощо.

Послідовність проведення названих СРД визначається в кожному окремому випадку слідчими ситуаціями. Зокрема, це залежить від того, з якого джерела слідчий отримав інформацію про здійснення нападу, чи затримано злочинця або він

зник з місця події, яке викрадено майно (приватне, державне чи колективне), його вартість, спосіб транспортування викраденого тощо.

У випадках, коли з моменту кримінального правопорушення і до моменту подання заяви минув незначний проміжок часу, слід негайно оглянути місце події. Якщо ж з моменту нападу вже минув деякий час, доцільніше передусім допитати потерпілого і свідків, після чого оглянути місце події [2, с. 96].

Огляд місця події (ст. 237 КПК України). Огляд місця події є основною інформативно-пошуковою слідчою дією, в якій закріплено можливість у невідкладних випадках проводити його ще до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР). Це пов'язано з тим, що саме своєчасне та вміле проведення огляду дає змогу отримати важливу інформацію, що має доказове значення, сприяє висуненню версій та плануванню розслідування; виявленню та вилученню предметів – носіїв доказової інформації, а згодом призначенню ряду судових експертиз. Результативність огляду місця події стосовно розбійних нападів залежить, насамперед, від того, чи було застосовано на кожному з етапів (підготовчому, робочому та заключному) відповідні криміналістичні прийоми, методи його проведення та фіксації. Не останню роль у його дієвому проведенні відіграє також розуміння типових слідів, що частіше залишаються на місці події [5].

Огляд місця події проводиться негайно після отримання повідомлення про вчинення розбою для отримання максимальної інформації про кримінальне правопорушення та винних осіб, виявлення потерпілих, які можливо потребують допомоги. Якщо після події минуло багато часу, доцільно спочатку детально допитати потерпілого про обставини події, а потім проводити огляд місця події, приділяючи більше уваги ділянкам, які містять доказову інформацію. Опитування потерпілого також має значення для виключення симуляції розбійного нападу, викликаного намаганням приховати розтрату чи привласнення цінностей. Огляд одягу потерпілого, його пояснення допомагають встановити картину події та сприяють правильній побудові огляду [6, с. 392].

У разі встановлення обставин розбійного нападу, вчиненого із застосуванням вогнепальної зброї, де є постраждалі, можуть залучатися до участі в проведенні огляду місця події працівники Експертної служби МВС України. За фактами вчинення інших кримінальних правопорушень їх залучення є можливим за письмовим клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, що виконує його обов'язки [7]. На місці події слід здійснювати пошук гільз, куль, дробу, пижів. За допомогою куль та гільз можна визначити вид, систему та калібр зброї, з якої стріляли, а також кількість зброї. Знайдені сліди застосування різної зброї є підтвердженням причетності до розбою групи осіб [8, с. 224].

Слід наголосити, що виявлені на місці події сліди рук, взуття, загублені злочинцем речі, недопалки – це не тільки сліди-предмети, а й носії запахів слідов. При вчиненні розбою на відкритій місцевості для їх виявлення необхідно визначити місце, яких злочинець торкався руками (тримав залишену зброю, ніж та інші предмети), ці предмети – носії запахової інформації, тому треба їх вилучати та упаковувати герметично. Типовими для цих кримінальних правопорушень є наявність слідов боротьби злочинця з жертвою. Їх слід шукати на ґрунті, підлозі й предметах, а також на одязі потерпілого і злочинця [9, с. 125].

При огляді можна виявити місце, з яких злочинці спостерігали за потерпілим, або відслідковували шлях його пересування. При цьому необхідно приділити особливу увагу пошуку й належному оформленню та фіксації слідов ніг, недопалків, сірників, пачок від цигарок, слідов транспортних засобів, мікрочастинок та ін. Причому за допомогою слідов ніг, транспортних засобів та інших слідов можна встановити шляхи пересування злочинців до місця події, їх кількість, а також шляхи пересування за потерпілим. Тим самим можна у певній частині підтвердити факти, викладені в заяві потерпілого. Якщо кримінальне правопорушення вчинено у приміщенні, слідчий має використати під час огляду технічні засоби, що є в слідчій валізі, освітлювальні прилади, доклавши максимум зусиль, щоб відшукати сліди рук, ніг, мікрочастинок, слідов знарядь злочину замків, слідов крові, куль, гільз тощо. Під час огляду, оцінивши наявну інформацію з показань потерпілих і свідків, слідчий може змодельовати подію, що відбулася, і тим самим визначити завдання оперативним працівникам по розшуку і затриманню злочинців по «гарячих слідах» [10; 11].

Допит (ст. 224 КПК) – це СРД, яка проводиться уповноваженою особою у встановленому законом порядку і направлена на отримання в усній або письмовій формі від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта відомостей

щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження [5].

Потерпілі, як правило, володіють особистим, державним або колективним майном. Це працівники ощадних кас, відділів банків, водії таксі, інкасатори, сторожі підприємств, приватні особи, які мають певне майно або цінності. З метою заволодіння матеріальними цінностями або цінними документами злочинці застосовують психічне або фізичне насильство. Причому ці дії супроводжуються погрозами застосування зброї або інших знарядь кримінального правопорушення. Крім того, необхідно враховувати, що ці кримінальні правопорушення тривають в основному короткий проміжок часу. Все це відбувається на психічному стані потерпілого, тому слідчий, оцінюючи і деталізуючи інформацію, мусить проявити особливу делікатність у стосунках з допитуваним.

Під час допиту потерпілих слід звернути увагу на індивідуальні особливості матеріальних цінностей, якими заволоділи злочинці. При цьому слідчий має уточнити, хто може підтвердити, що у потерпілого була така кількість виробів з дорогоцінних металів, грошових коштів, цінних паперів чи інших матеріальних цінностей. Якщо у потерпілого є фотознімки, технічні чи інші документи, їх необхідно долучити до матеріалів кримінального провадження з метою можливого використання під час виконання СРД [12].

Допит потерпілого, що знаходиться у лікарні, проводиться за узгодженням з лікуючим лікарем і по можливості фіксується за допомогою магнітофонного запису. При цьому потрібно враховувати, що заподіяні в момент нападу пошкодження могли притупити пам'ять, спричинити помилкове сприйняття, перекошування дійсності. Такі покази вимагають особливо ретельного аналізу і критичної оцінки.

Допит свідків також має свої особливості. Під час їх допиту необхідно з'ясувати наступні обставини: час і причина появи на місці вчинення розбою, хто крім нього, спостерігав за вчиненням нападу, скільки було злочинців і їхні індивідуальні ознаки, тобто ознаки одягу, мови, поведінки, які застосовували знаряддя вчинення, тривалість перебування, у якому напрямку вони зникли, які матеріальні цінності винесли або вивезли за допомогою транспортних засобів, їх характеристика. Як правило, свідками у кримінальних провадженнях про розбій є сторонні і незаінтересовані особи. Проте виявлення і допит таких свідків має деякі особливості. Це пов'язано з тим, що співучасники розбою, родичі й інші заінтересовані особи використовують різноманітні методи шантажу і погроз, вимагаючи відмови від участі у процесі. Слідчому необхідно пам'ятати, що свідки, особливо ті, які виявляють надмірний інтерес до розслі-

дуваної події, можуть бути знайомі зі злочинцями і зацікавлені в розслідуванні кримінального провадження в потрібному їм напрямку. З урахуванням цього слідчий має продумати перелік питань, які треба з'ясувати під час допиту, і тактику самого допиту.

Допит підозрюваного. З метою уникнення відповідальності особи, що вчинили розбійний напад намагаються забезпечити собі алібі. Інколи вони купують білети в кінотеатр або інший розважальний захід і у випадку їх затримання намагаються довести, що вони були зовсім в іншому місці. У деяких випадках злочинці вчиняють кримінальне правопорушення в робочий час, залишивши робоче місце. У випадку затримання надають довідку з місця роботи про те, що на момент вчинення розбою він знаходився на роботі. Досить часто злочинці домовляються з родичами, друзями про дачу ними показань, що забезпечують їм алібі. Усі ці хитрощі ускладнюють викриття підозрюваних і потребують від слідчого ретельної підготовки до кожного допиту.

Якщо злочинець затриманий на місці події, допит його може бути початий із пропозиції розповісти усе по порядку про вчинений напад. При цьому з'ясовуються питання про його появу і дії на місці затримання, знайомство з потерпілим, рід занять, місце проживання і роботи і т.п.

При виявленні у затриманого зброї, речей чи грошей встановлюються їхнє походження і приналежність. Якщо на його тілі чи одязі виявлені ушкодження, з'ясовують причину, час і механізм їхнього виникнення. Посилання на алібі варто перевірити в деталях показаннями осіб, на яких він посилається, шляхом максимальної деталізації питань щодо місця зустрічі, у зв'язку з чим відбулася зустріч і з якого приводу, хто був присутнім, яка обстановка приміщення, хто де і на чому сидів, про що була розмова, що їли, які напої вживали, тобто з'ясовуються такі обставини, про які заздалегідь неможливо домовитися.

Деякі підозрювані, з метою полегшення відповідальності, під час допиту намагаються подати подію вчиненого розбою не так, як вона відбувалася. Наприклад, допитуваний не визнає факт побиття потерпілого і намагається довести, що напад був здійснений без зброї. Використовуючи такі хитрощі, підозрюваний намагається добитися, щоб його дії кваліфікувалися не як розбій, а як грабіж. При вчиненні нападу групою осіб підозрювані нерідко намагаються довести, що кримінальне правопорушення було вчинено без попереднього зговору і попередньої підготовки.

У процесі розслідування розбійних нападів, особливо вчинених групою осіб, порівняно часто виникає необхідність у проведенні одночасного допиту потерпілого і учасників нападу, що сприяє усуненню протиріч у показаннях допитаних, уточненню

ролі кожного з його учасників. Особливо це важливо у випадках, коли один зі співучасників, визнавши свою провину, дає показання з приводу інших, а ті ухиляються від дачі правдивих показань.

Якщо підозрюваний дає правдиві показання, то у нього з'ясовуються питання, що пов'язані з підготовкою і вчиненням кримінального правопорушення, а також обставинами, що сприяли його вчиненню. Такі показання необхідно закріпити за допомогою інших доказів.

Пред'явлення особи для впізнання (ст. 228 КПК). КПК України встановлено, що перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Проте, може скластися ситуація, що особа, якій пред'являється для впізнання інша особа назвати прикмети особи, яка пред'являється для впізнання не може. Будучи допитаною про зовнішній вигляд особи, яку вона могла раніше бачити, а також про її прикмети і інші ознаки, які можуть свідчити, що саме цю особу вона могла бачити, особа, якій пред'являється для впізнання інша особа заявляє про те, що вона може назвати лише загальні ознаки, які в своїй сукупності можуть свідчити про те, що саме цю особу вона раніше могла бачити. Законодавець і в такому випадку дозволяє проводити пред'явлення для впізнання. Доказове значення результатів проведення пред'явлення для впізнання особи саме в такий спосіб не зменшується в порівнянні з пред'явленням для впізнання за конкретними прикметами [5].

Однією з основних і обов'язкових умов впізнання є попередній допит впізнаючого про зовнішній вигляд особи або предметів, які передбачається впізнати, а також про обставини спостереження ним відповідного об'єкта та прикмети, за якими він може його впізнати. При цьому мають бути з'ясовані всі достатні для ідентифікації прикмети, ознаки та якості ідентифікованого об'єкта, його індивідуальні особливості чи особливі прикмети [13, с. 102].

Під час попереднього допиту потерпілого чи свідка, який передувє впізнання живих осіб, повинен бути спрямований на з'ясування: а) обставин, за яких впізнаючий бачив особу в зв'язку із злочинном; б) зовнішності та прикмет цієї особи; в) психологічного стану впізнаючого, його фізіологічного стану (зір, слух, особливості пам'яті тощо).

Пред'явлення для впізнання проводиться з дотриманням загальних процесуальних правил, передбачених ст. 228-231 КПК України. Однак при розслідуванні розбоїв існують особливості. Так, переживши потрясіння, потерпілий найчастіше знаходиться в стані сильного хвилювання, відчуває почуття страху, що може негативно вплинути на хід і результати впізнання. У цих випадках

перед проведенням впізнання необхідно проконсультуватися з лікарем про стан потерпілого, можливості проведення впізнання, при необхідності забезпечити участь лікаря.

При пред'явленні особи для впізнання законом передбачена можливість залучення спеціалістів для фіксування впізнання технічними засобами, а також психологів, педагогів та інших спеціалістів.

Різновидом пред'явлення особи для впізнання є передбачена законом можливість здійснення пред'явлення особи для впізнання за голосом або ходом. При цьому закон встановив застереження, сутність якого полягає в тому, що впізнання за голосом повинно здійснюватися поза візуальним контактом між особою, що впізнає, та особами, які пред'явлені для впізнання [14].

Обшук (ст. 234 КПК). Фактичною підставою для проведення обшуку є наявність достатніх підстав вважати, що: було вчинено розбійний напад; відшукувані речі і документи мають значення для досудового розслідування; відомості, які містяться у відшукуваних речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду; відшукувані речі, документи або особи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи [15, с. 106].

У кримінальних провадженнях про розбої обшук проводиться негайно після встановлення підозрюваного. При його проведенні основну увагу звертають на відшукування знарядь вчинення злочину і речей, викрадених у потерпілого.

Знаряддя злочину, викрадені гроші, речі можуть бути заховані в схованках, обладнаних у підвіконнях, туалетах, меблях, на сходових клітках, у сараях, сміттєзбиральниках. Тому слідчий, прокурор під час проведення обшуку має право відкривати закриті приміщення, сховища, речі, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити або обшук здійснюється за відсутності осіб, зазначених у ч. 3 ст. 236 КПК України [1].

При обшуку слідчий, прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукування в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Слідчий експеримент (ст. 240 КПК України) – проводиться для уточнення на місці події умов і обставин нападу, перевірки показань потерпіло-

го чи обвинувачуваного про механізм заподіяння тілесних ушкоджень, з'ясування взаємного положення потерпілого і нападаючого, можливості в конкретних умовах здійснити дії, на які вказав потерпілий свідки, і т. Це необхідно й у випадках, коли на початковому етапі розслідування з якихось причин не проводився огляд місця події і обстановка його зазнала змін. Важливо пам'ятати, що у якості експерименту допустимі тільки дії, що не загрожують життю і здоров'ю його учасників, не суперечать нормам моралі [14].

До участі в слідчому експерименті, якщо це викликається необхідністю і не може негативно вплинути на досягнення мети даної СРД, можуть бути залучені підозрюваний, потерпілий, свідок, захисник, представник. За необхідності слідчий експеримент може проводитися також за участю спеціаліста [13].

Так як і при проведенні інших СРД, під час проведення слідчого експерименту можуть проводитися вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складатися плани і схеми, виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу.

Складання протоколу при проведенні слідчого експерименту є обов'язковим. Законом визначено, що про проведення слідчого експерименту слідчий, прокурор складає протокол згідно з вимогами КПК. Важливим моментом при цьому є те, що закон встановлює таку вимогу, щоб у протоколі докладно викладалися умови і результати слідчого експерименту.

Освідування особи (ст. 241 КПК) – це СРД, яка проводиться слідчим або прокурором в установленому законом порядку щодо особи (підозрюваного, свідка чи потерпілого) для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу [5].

Юридичною (правовою) підставою для проведення освідування є постанова прокурора. Постанова може бути винесена прокурором за власною ініціативою або за клопотанням слідчого. З клопотанням про проведення освідування до прокурора можуть звернутися сторона кримінального провадження або потерпілий.

Згідно з законом, до участі у проведенні освідування, за необхідності, запрошується судово-медичний експерт або лікар. Їх участь, як правило, викликається необхідністю застосування спеціальних знань в області медицини.

В окремих випадках освідування особи може бути пов'язане з оголенням особи, яка освідується. Законом визначено, що освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Проте, законом встановлене категорич-

не правило, яким передбачено, що слідчий, прокурор не вправі бути присутніми при освідчуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідчуванню. Уявляється, що навіть при наявності згоди особи, яка освідчується.

Перед початком освідчування особи оголошується постанова прокурора і пропонується добровільно пройти освідчування. У разі відмови особи пройти освідчування добровільно, така СРД може бути проведена в примусовому порядку.

За результатами проведення освідчування складається протокол. У разі проведення освідчування у примусовому порядку, копія протоколу в обов'язковому порядку вручається особі, яка освідчується.

Таким чином, огляд місця події спрямований на пошук речових доказів та потребує від слідчого прискіпливого огляду усіх предметів й слідів, що можуть мати значення для кримінального провадження, ретельного опису їх у протоколі СРД. До такої СРД доцільно залучати працівників оперативних підрозділів поліції, які одночасно повинні проводити певні розшукові заходи з метою розкриття злочину за «гарячими» слідами. З метою якісного та послідовного огляду слідчому бажано поділити усю територію огляду на певні ділянки, що дозволить сконцентрувати увагу на певних об'єктах та пов'язати їх з іншими предметами, слідами на місці події. Не слід забувати про фіксацію місця події за допомогою додаткових засобів: фото-, відеозйомка, схеми, плани, малюнки, креслення тощо.

Тактика огляду місця події передбачає загальну (статичну) та детальну (динамічну) стадії огляду з обов'язковим окресленням його меж. Під час такої СРД значну увагу необхідно приділити транспортним засобам, місцям їх стоянки та шляхам пересування, а саме автомобілю потерпілого та транспортному засобу злочинців. Проведення загального огляду місця вчинення розбійного нападу передбачає виявлення та фіксацію місця, де перебував транспортний засіб потерпілого та сам потерпілий, злочинці та їх автотранспорт, де були спричинені різноманітні пошкодження. Детальний огляд визначають, виходячи з: встановлення місця укриття, стеження, за об'єктом до вчинення нападу, очікування появи автомобіля; меж ділянки місцевості, на якій вони переслідували автомобіль або було здійснено спробу його примусового зупинення; місця, де безпосередньо було вчинено напад на автомобіль і відбулося заволодіння предметом нападу; маршруту втечі (відходу) злочинців з місця події; місця, де злочинці покинули знаряддя злочину та зберігають награване.

Важливою СРД за фактом розслідування розбійних нападів на водіїв автотранспортних засобів є допит. Передусім йдеться про допит потерпілого, свідка як заявника, який повідомив про вчинений

злочин. Під час проведення допиту у потерпілого й свідків необхідно з'ясувати відомі їм обставини події: час, місце вчинення злочину; обставини, що передували вчиненню злочину; особу підозрюваного, ознаки їх зовнішності; за допомогою яких знарядь був вчинений напад; дії нападника під час вчинення нападу тощо. Допит підозрюваних у вчиненні нападів на водіїв автотранспортних засобів є одним з найбільш тактично складних СРД, адже є не лише способом отримання нової інформації, але й засобом перевірки, уточнення, поглиблення, закріплення інформації, отриманої раніше з інших джерел. Під час допиту підозрюваного виникає конфліктна ситуація, коли допитуваний прагне заплутати слідчого, дає завідомо неправдиві свідчення. Найдієвішими тактичними прийомами за таких умов є акцентування уваги на виявлених негативних обставинах, пред'явлення речових доказів, формулювання додаткових запитань, оголошення показань інших осіб, ознайомлення з протоколами СРД, оголошення результатів висновку експерта, застосування фактора раптовості.

Важливе значення на даному етапі має належна фіксація показань свідка та підозрюваного (крім протоколу допиту необхідно використовувати аудіо-, відеозапис), а також негайне проведення інших СРД, направлених на перевірку їх показань: обшуку – для відшукування та вилучення речових доказів, знарядь злочину; пред'явлення для впізнання – отримання доказів, які являють собою висновки одного з учасників процесу, слідчий експеримент – для перевірки показань на місці підозрюваного, потерпілого, свідка; експериментальна перевірка правдивості показань цих осіб, інших обставин і припущень.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Белкин Р. С., Лифшиц Е. М. Тактика следственных действий. М., 1997. 176 с.
3. Черноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 16 с.
4. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред.: В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1328 с.
6. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник. Київ: ІнЮре, 2016. 640 с.
7. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 3 листоп. 2015 р. № 1339. *Верховна*

Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>

8. Дворкин А. И. Осмотр места происшествия: практ. пособ. Москва: Юристъ, 2000. 336 с.

9. Завадський О. М. Методика розслідування розбійного нападу, вчиненого організованою групою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 290 с.

10. Осмотр места происшествия: Справочник следователя / рук. авт. кол. А. А. Леви. Москва: Юрид. лит., 1979. 365 с.

11. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: наук.-практ. посіб. / за ред. Н. І. Клименко. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 216 с.

12. Криміналістика: підручник / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

13. Даніч Є. О. Слідчий експеримент: використання спеціальних знань та умови їх нормативного застосування. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 1. Т. 4. С. 98–103

14. Загальна характеристика слідчих (розшукових) дій та порядок їх проведення. Кафедра кримінального процесу. Мультимедійний навчальний посібник. «Кримінальний процес». URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lection10_3.html

15. Комарова М. В. Кримінальні процесуальні підстави проведення обшуку. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Вип. 3. Т. 2. С. 104–107.

Анотація

Залозний Р. Ю. Криміналістичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування розбійних нападів, вчинених на водіїв автотранспортних засобів. – Стаття.

У статті встановлено, що до першопочаткових слідчих (розшукових) дій у провадженнях про розбійні напади, вчинені на водіїв автотранспортних засобів належать: огляд місця події, допит потерпілих і свідків, пред'явлення для впізнання, освідування потерпілих, призначення судових експертиз, послідовність проведення яких визначається в кожному окремому випадку слідчими ситуаціями. Автором удосконалено наукові положення особливостей фіксації показань свідка та підозрюваного (крім протоколу допиту необхідно використовувати аудіо-, відеозапис) та їх перевірку шляхом проведення таких слідчих (розшукових) дій: обшуку – для відшукування та вилучення речових доказів, знарядь злочину; пред'явлення для впізнання – отримання доказів, які являють собою висновок одного з учасників процесу, слідчий експеримент – для перевірки показань на місці підозрюваного, потерпілого, свідка; експериментальна перевірка правдивості показань цих осіб, інших обставин і припущень.

Ключові слова: розбій, водій, автотранспортний засіб, досудове розслідування, слідчий, слідчі (розшукові) дії, огляд місця події.

Аннотация

Залозный Р. Ю. Криминалистическое обеспечение проведения следственных (розыскных) действий при расследовании разбойных нападений, совершенных на водителей автотранспортных средств. – Статья.

В статье установлено, что в первоначальных следственных (розыскных) действиях в процессах о разбойных нападениях, совершенных на водителей автотранспортных средств, относятся: осмотр места происшествия, допрос потерпевших и свидетелей, предъявление для опознания, освидетельствование потерпевших, назначение судебных экспертиз, последовательность проведения которых определяется в каждом отдельном случае следственными ситуациями. Автором усовершенствованы научные положения особенностей фиксации показаний свидетеля и подозреваемого (кроме протокола допроса необходимо использовать аудио-, видеозапись) и их проверку путем проведения таких следственных (розыскных) действий: обыска – для отыскания и изъятия вещественных доказательств, орудий преступления; предъявление для опознания – получение доказательств, представляющих собой вывод одного из участников процесса, следственный эксперимент – для проверки показаний на месте подозреваемого, потерпевшего, свидетеля; экспериментальная проверка правдивости показаний этих лиц, других обстоятельств и предположений.

Ключевые слова: разбой, водитель, автотранспортное средство, досудебное расследование, следователь, следователи (розыскные) действия, осмотр места происшествия.

Summary

Zaloznyi R. Yu. Forensic support of investigative (search) actions during the investigation of robberies committed against drivers of motor vehicles. – Article.

The article establishes that the initial investigative (search) actions in robbery proceedings committed against drivers of vehicles include: inspection of the scene, interrogation of victims and witnesses, presentation for identification, examination of victims, appointment of forensic examinations, the sequence of which determined in each case by investigative situations. The author has improved the scientific provisions of the features of recording the testimony of a witness and a suspect (in addition to the interrogation report, it is necessary to use audio, video recording) and their verification by conducting the following investigative (search) actions: search - to find and seize evidence; presentation for identification - obtaining evidence, which is the conclusion of one of the participants in the process, investigative experiment - to verify the testimony at the scene of the suspect, victim, witness; experimental verification of the veracity of the testimony of these persons, other circumstances and assumptions.

Key words: robbery, driver, motor vehicle, pre-trial investigation, investigator, investigative (search) actions, scene inspection.

УДК 343.9.024 (477)

Д. Ю. Нікітін

здобувач

кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права

ВНЗ «Національна академія управління»

**ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ЩОДО НЕЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ,
ЗДІЙСНЕННЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ ЧИ НАДАННЯ КРЕДИТІВ З БЮДЖЕТУ
БЕЗ ВСТАНОВЛЕНИХ БЮДЖЕТНИХ ПРИЗНАЧЕНЬ АБО З ЇХ ПЕРЕВИЩЕННЯМ**

Постановка проблеми. Питання, що стосуються впровадження сучасних та системних заходів запобігання злочинам, передбачених ст. 210 КК України, мають важливе значення як для теоретико-прикладних засад розвитку кримінології, так і запобіжної діяльності правоохоронних органів, прокуратури і суду. Проблема набуває ще більшої актуальності у зв'язку із захистом економічної безпеки держави, реформуванням правоохоронних органів та прагненням України долучитися до Європейського співтовариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти запобігання нецільовому використанню бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням досліджували такі вчені, як: В.І. Борисов, Н.О. Гуторова, В.В. Голіна, О.З. Гладун, О.О. Дудоров, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А. Ф. Зелінський, О.Г. Кальман, В. М. Кудрявцев, В.О. Навроцький, О.М. Олійник, В.М. Руфанова, М.І. Хавронюк, В.Я. Тацій, О.В. Тихонова, Г.Л. Шведова, О.Ю. Шиян та ін. Проте до цього часу зазначені питання не знайшли свого належного вирішення.

Мета статті полягає у дослідженні запобіжних заходів щодо нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням.

Основні результати дослідження. Дослідження зареєстрованого масиву вчинених злочинів щодо ст. 210 КК дає підстави наголосити, що він доволі високий і є індикатором ступеня суспільної небезпеки. Так, у 2013 р. було обліковано 48 злочинів, у 2014 – 34, у 2015 р. – 24, у 2016 р. – 15. Загальна сума встановлених втрат фінансових і матеріальних ресурсів: у 2013 р. склала 3,7 млрд грн., у 2014 р. – 7,6 млрд грн., у 2015 р. – майже 3,9 млрд грн, у 2016 р. – майже 2,6 млрд грн. У зв'язку з цим є нагальною проблема запобігання даному злочину.

Як показує аналіз літературних джерел, заходи запобігання злочинам – це комплекс соціально-економічних та культурно-виховних заходів, які спрямовані на розвиток і вдосконалення су-

спільних відносин і усунення причин та умов злочинності [1, с. 143]. Цей комплекс є невід'ємною частиною соціально-економічного розвитку та покращення моральної, духовної, психологічної сфер суспільства. Так, Ю. Ю. Орлов зазначає, що «загальносоціальне запобігання злочинам – це позитивний ефект продуманої соціальної політики, яка здійснюється не тільки і не стільки з метою безпосереднього запобігання злочинам, а спрямована передусім на вирішення загальних економічних і соціальних завдань держави» [2, с. 20]. Тому, з метою зменшення соціальних суперечностей в усіх сферах соціального життя і запобігання злочинності у сфері нецільового використання бюджетних коштів державним органам, підприємствам, установам та громадським організаціям необхідно проводити більш ефективну господарсько-організаційну та культурно-виховну діяльність.

Аналіз даного злочину дає підстави наголосити, що фінансова безпека, включаючи безпеку у бюджетній сфері, є невід'ємним складовим елементом економічної безпеки держави. У літературі для визначення економічної безпеки існує такі підходи: а) функціональний, б) системно-забезпечувальний [3], в) комбінаційний [4].

Функціональний підхід ґрунтується на тому, що фінансову безпеку визначають як стан захищеності. У межах цього підходу можна дати такі визначення дефініції «фінансова безпека держави»: стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз у фінансовій сфері [5]; складова економічної безпеки, що характеризує стан захищеності життєво важливих (ключових) інтересів держави, регіонів, підприємницьких структур та громадян у фінансовій сфері від впливу негативних чинників (загроз) [6]; захищеність фінансових інтересів держави та суб'єктів господарювання [7].

Системно-забезпечувальний підхід слід розглядати: а) як стан захищеності; б) як систему, що дає змогу йому адаптуватись і змінювати концепції, проекти та структури. У межах зазначеного підходу фінансова безпека бюджетних коштів визначається як: такий стан фінансово-кредитної сфери, який характеризується збалансованістю та якістю системної сукупності фінансових інстру-

ментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів.

Комплексний підхід визначає фінансову безпеку на підставі поєднання вищевикладених. Тобто фінансова безпека – це «стан захищеності й забезпечення життєво важливих фінансових інтересів особи, суспільства, держави чи окремих її адміністративно-територіальних утворень правовими, економічними, політичними, кадровими, інформаційними, науковими, оперативно-розшуковими та іншими заходами як усередині держави, так і за її межами», що гарантує фінансову незалежність України та захист її фінансової системи від внутрішніх і зовнішніх загроз [5, с. 53–55].

Спеціальне запобігання злочинам, на відміну від загальносоціального має цілеспрямований характер, метою якого є недопущення злочинів. При цьому спеціальна спрямованість на виявлення та усунення (блокування, нейтралізацію) «причин, умов, інших детермінант злочинів – це її профілююча, констатуюча ознака та головна особливість» [8, с. 347].

Таким чином, можна наголосити, що *спеціально-кримінологічний рівень запобігання злочинам* – це професійна діяльність суб'єктів, яка потребує використання спеціальних знань і методів кримінології, системних заходів планування, прогнозування, координації, управління та звітності.

Однією з причин, що зумовлює негативні тенденції в існуванні, поширенні та відтворенні окремих видів господарських злочинів і, зокрема нецільового використання бюджетних коштів, на загальнодержавному та регіональному рівнях, є відсутність національної стратегії запобігання злочинам. Беручи це до уваги, можна наголосити, що безпеку бюджетних коштів потрібно розглядатися як окремий напрямок фінансової безпеки держави.

Економічні злочини мають високий рівень латентності. Здебільшого їх виявляють у процесі надходження матеріалів від органів, що контролюють порядок використання бюджетних коштів: Рахункової палати, Державної казначейської служби України, Державної служби фінансового моніторингу; а також при досудовому слідстві у сфері господарської чи службової діяльності, проти власності; проведення оперативно-розшукових заходів правоохоронними органами.

Узагальнюючи вище зазначене та враховуючи специфіку злочинного посягання на нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням обумовлює впровадження загальносоціальних та спеціально-кримінологічних заходів. Цілеспрямована діяльність здійснюється

як державними органами (МВС, ДПС, прокуратурою, судом, Рахунковою палатою тощо), так і громадськими організаціями. Межі спільної управлінської діяльності суб'єктів визначені системо-узагальненим комплексом профілактичного впливу на відповідні об'єкти, які полягають у організаційних, правових, технічних, психологічних, матеріальних, культурологічних, виховних та інших методах та заходах впливу. Така цілеспрямована діяльність сприятиме зменшенню впливу негативних соціальних факторів на людину, усуненню чинників, які детермінують злочинність, формують антисоціальну установку та мотивацію протиправної поведінки особи.

Індивідуальне запобігання злочинам спрямоване на конкретну особу. Воно становить ту частину запобіжної діяльності, яка здійснюється на стадії, що передуює виникненню злочинного наміру. Головним завданням індивідуальної запобіжної діяльності є «усунення загрози потенційного злочину» [1, с. 146]. Як зауважив А.П. Закалюк, той факт, що теорія запобігання злочинності у певній частині, зокрема у теоретичному обґрунтуванні запобіжних заходів, тактики і методики їхнього застосування тощо, ніби виходить за межі теорії кримінології та користується здобутками інших наук, зокрема педагогіки, психології, соціології тощо, не є аргументом для «відокремлення» теорії запобіжної діяльності від теорії кримінологічної науки [10, с. 325].

До об'єктів індивідуального запобігання злочинам можна віднести: 1) поведінка та спосіб життя осіб, з високою ймовірністю схильних до вчинення злочину; 2) соціальні елементи їх особистості, які відображають антигромадську спрямованість; 3) соціально значущі при формуванні і реалізації особистості деякі психофізичні особливості індивідів; 4) несприятливі, криміногенні умови оточуючого особу середовища та життєвого укладу; 5) інші довготривалі обставини, які сприяють створенню криміногенної ситуації і полегшують вчинення злочину [9, с. 39].

Проведений нами аналіз наукових джерел та законодавства дає підстави вважати, що індивідуальне запобігання злочинам реалізується, як правило, у двох формах: а) якщо йдеться про усунення причин і умов, які сприяли вчиненню конкретних злочинів, що були виявлені у процесі діяльності спеціальних суб'єктів, то це – вимоги про вжиття заходів організаційно-управлінського, економічно-технологічного та ідеологічного характеру, які реалізуються в особливому процесуальному порядку (глава 4 КПК України «Докази і доказування» [11]); б) якщо йдеться про особу конкретного злочинця, то застосовуються програми індивідуального коригування правопорушної поведінки [2, с. 102 – 103].

Одним із головних напрямків індивідуально-профілактичних заходів запобігання нецільовому використанню бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням є оперативно-розшукова профілактика.

Збір інформації, яка становить оперативний інтерес щодо запобігання зазначеному злочину, має здійснюватись наступним шляхом: 1) формування інформаційного масиву даних про розпорядників, одержувачів бюджетних коштів та суб'єктів господарювання, які їх отримують на договірних засадах; 2) установлення службових осіб, даних підприємств, їх зв'язків в органах державної влади, правоохоронних органах тощо [12, с. 221].

Ефективність проведення загальної оперативно-розшукової профілактики залежить від: 1) законодавчого регулювання (встановлення відповідальності розпорядників бюджетних коштів у випадках взяття зобов'язань, які перевищують обсяг виділених їм асигнувань, та прозорості структури бюджетних видатків; формування спеціального фонду держбюджету на основі спеціалізованих фондів, що загрожує тінізації бюджетного процесу, непрозорості фінансових потоків); 2) діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, які повинні: дотримуватися принципу пропорційності при розподілі бюджетних коштів; підвищувати ефективність бюджетного планування та контролю.

Заходи загальної оперативно-розшукової профілактики мають здійснюватись за напрямками: роз'яснювальна робота з використанням можливостей представників громадськості в органах місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади, а також громадських організаціях, про доцільність та ефективність використання державних коштів, виявлення порушень бюджетної дисципліни та їх причини; оприлюднення в ЗМІ найбільш резонансних справ за привласнення та розтрату бюджетних коштів; належна взаємодія між оперативним підрозділом та органами фінансового контролю; підвищення ефективності роботи Державного казначейства, у зв'язку з тим, що такий орган здійснює попередній контроль за перерахунками бюджетних коштів та має можливість попередити їх нецільове використання; проведення регулярних зустрічей керівництва бюджетних установ та їх фінансових та матеріально-відповідальних осіб з кваліфікованими юристами, які можуть роз'яснити особливості відповідальності службових та матеріально-відповідальних осіб за вчинення тієї чи іншої дії, що підпадає під ознаки, передбачені відповідною

статтею КК України; посилення контролю з боку органів фінансового контролю за належним використанням бюджетних коштів.

З метою підвищення взаємодії оперативних підрозділів правоохоронних органів із іншими суб'єктами щодо запобігання нецільовому використанню бюджетних коштів пропонуємо прийняти нову Концепцію Державної програми профілактики правопорушень на період до 2030 року, одним із аспектів якої має бути запобігання злочинам у бюджетній сфері, а також Інструкцію з оперативно-розшукової профілактики в сфері нецільового використання бюджетних коштів в якій передбачити постійний моніторинг витрат бюджетних коштів і недопущення їх нецільового використання. Також для підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів із іншими суб'єктами та уникнення дублювання функцій пропонуємо створити єдиний орган (Департамент) який би сконцентрував зусилля щодо запобігання та протидії злочинам у сфері економіки.

Висновок. На підставі викладеного можна зробити висновок, що фінансова безпека, включаючи безпеку у бюджетній сфері, є невід'ємним складовим елементом економічної безпеки держави. Відповідно з цим *спеціально-кримінологічний рівень запобігання злочинам* – це професійна діяльність суб'єктів, яка потребує використання спеціальних знань і методів кримінології, системних заходів планування, прогнозування, координації, управління та звітності.

Індивідуальне запобігання злочинам повинно спрямовуватись на конкретну особу і здійснюватись на стадії, що передуює виникненню злочинного наміру. Одним із головних напрямків індивідуально-профілактичних заходів запобігання нецільовому використанню бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням є оперативно-розшукова профілактика.

З метою покращення системної взаємодії оперативних підрозділів правоохоронних органів із іншими суб'єктами щодо запобігання нецільовому використанню бюджетних коштів запропоновано прийняти нову Концепцію Державної програми профілактики правопорушень на період до 2030 року, одним із аспектів якої має бути запобігання злочинам у бюджетній сфері.

Для підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів та уникнення дублювання функцій запропоновано створити єдиний орган (Департамент), який би сконцентрував зусилля щодо запобігання та протидії злочинам у сфері економіки.

Література

1. Кримінологія: підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін.; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
2. Профілактика злочинів: підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О.М. Джужа. Київ: Атіка, 2011. 720 с.
3. Першин М.В. Понятие экономической безопасности: логический и правовой аспекты / М.В. Першин, М.И. Русаков // Экономическая безопасность России: политические ориентиры, законодательные приоритеты, практика обеспечения: *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2002. № 2. С. 45 – 51.
4. Литвиненко А.Н., Грачев А.В. Противодействие криминализации экономической сферы общества в системе обеспечения экономической безопасности страны: [моногр.] / СПб. : Изд-во С.-петерб. ун-та МВД России, 2009. 133 с.
5. Дмитренко Е. Фінансова безпека держави потребує нормативно-правового врегулювання. *Вісн.* 2003. № 10. С. 53–55.
6. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. № 569-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-p#Text>.
7. Економічна безпека України: внутрішні та зовнішні чинники : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / С.Д. Гелей, М.І. Крупка, М.Д. Лесечко, Я.Й. Малик, Є.Й. Майовець; ред. : Я. Й. Малик; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 255 с.
8. Кримінологія: учебник / под. общ. ред. А.И. Долговой. М.: ИНФРА-М–НОРМА, 1997. 784 с.
9. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
10. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: *Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки*. 424 с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13 квітня 2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
12. Скалозуб Л. П. Протидія підрозділами міліції незаконному відшкодуванню податку на додану вартість : монографія. Чернівці: Прут, 2009. 302 с.
13. Selezzen Pavlo, Hrytsiuk Igor. Legal regulation of procedure for advance pricing agreements in Ukraine. *Juridical Tribune (Tribuna Juridica)*. Bucharest Academy of Economic Studies, Law Department, vol. 9(2), pages 480-491, June.
14. Грицюк І. В. Протидія розслідуванню кримінальних правопорушень у сфері оподаткування: теорія

та практика : монографія. Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2015. 286 с. (*Серія «Податкова та митна справа в Україні»*, т. 48).

Анотація

Нікітін Д. Ю. Запобігання злочинам щодо нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням. – Стаття.

У статті розглядаються питання запобігання злочинності щодо нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням. Визначено основні детермінанти, що впливають на злочин, та дані рекомендації щодо їх запобігання суб'єктами.

Ключові слова: бюджетні кошти, економічні злочини, запобігання, суб'єкти, оперативно-розшукова профілактика.

Аннотация

Никитин Д. Ю. Предупреждение преступлений относительно нецелевого использования бюджетных средств, осуществления расходов бюджета или выдачи кредитов из бюджета без установленных бюджетных предназначений или с их превышением. – Статья.

В статье рассматривается вопрос предупреждения преступлений относительно нецелевого использования бюджетных средств, осуществления расходов бюджета или выдачи кредитов из бюджета без установленных бюджетных предназначений или с их превышением. Определены основные детерминанты, влияющие на преступление, и даны рекомендации относительно их предупреждения субъектами.

Ключевые слова: бюджетные средства, экономические преступления, предупреждение, субъекты, оперативно-розыскная профилактика.

Summary

Nikitin D. Y. Prevention of crimes on the misuse of budget funds, budget expenditures or granting loans from the budget without established budget appointments or exceeding them. – Article.

The article discusses the issues of prevention of crime regarding the misuse of budget funds, the implementation of budget expenditures or the provision of loans from the budget without established budget appointments or with their excess. The main determinants influencing the crime and the recommendations on their prevention by the subjects are determined.

Key words: budget funds, economic crimes, prevention, subjects, operational and search prevention.

УДК 343.1

О. П. Нікітінський
здобувач

Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого
Міжнародної академії управління персоналом

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РОЗПОРЯДЖЕННЯМ БЮДЖЕТНИМИ КОШТАМИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я, **ДЕ Є ОЗНАКИ СЛУЖБОВИХ**

Актуальність теми. На сьогоднішній день в науковій літературі та правоохоронній практиці не сформовано єдиної термінології щодо злочинності у бюджетній сфері. В нормативно-правових документах, статистичних звітах, наукових дослідженнях використовуються різні підходи до виокремлення злочинів, що вчиняються у вказаній галузі. В результаті до числа бюджетних правопорушень (ст.ст. 210 і 211 КК України) і закінчуючи розширенням до будь-яких посягань, унаслідок яких спричиняється шкода державному і місцевим бюджетам, тобто фактично віднесенням до цієї групи всіх податкових злочинів і низки злочинів проти власності, у сфері господарської, службової діяльності тощо. Відповідно нагальним науковим завданням є чітка диференціація злочинів у бюджетній сфері України, виділення їхніх ознак, співвідношення з суміжними поняттями.

Ці питання знайшли певне відображення у наукових працях з кримінального права, кримінології, криміналістики, однак єдиного підходу до вирішення цієї проблеми поки що не вироблено.

У чинному Кримінальному кодексі України немає окремого розділу, що передбачає відповідальність за злочини проти бюджетної системи. Вченими у галузі кримінального права такі делікти розглядаються, як правило, у межах групи злочинів у сфері господарської діяльності [1, с. 5]. Разом із цим неодноразово висловлювались аргументи на користь їх відокремлення.

Так, О. І. Перепелиця виділяє злочини у сфері фінансової діяльності держави [2, с. 5-7]. П. П. Андрушко висловив ідею про доцільність окремого розділу КК України «Злочини, що посягають на фінансову діяльність та бюджетну систему» [3, с. 18]. Н. О. Гуторова обґрунтовує висновки про те, що державні фінанси є самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, і пропонує окрему частину КК України «Злочини проти державних фінансів» [4]. Разом із цим слід відзначити, що для бюджетної сфери досить характерними і найбільш небезпечними є посягання, відповідальність за які передбачена статтями різних розділів КК України, зокрема Розділу VI «Злочи-

ни проти власності», Розділу VII «Злочини у сфері господарської діяльності», Розділу XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» тощо. Криміналістичні проблеми розслідування правопорушень у бюджетній сфері взагалі та у сфері охорони здоров'я зокрема і стали предметом нашого наукового дослідження, що визначило її актуальність.

До способів подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності за джерелом походження злочинів можна поділити на такі дві категорії: правові та криміналістичні. До першої категорії засобів подолання протидії під час розслідування злочинів слід врахувати норми саме кримінального права (статті Кримінального Кодексу України), які конкретно визначають настання відповідальності саме за діяння, що мають не меті перешкоджання розслідуванню злочинів, крім цього норми кримінально-процесуального права, в яких передбачається застосування розшукових дій та негласних слідчих дій з наміром виявити та задокументувати моменти протидії, які здійснюють посадові особи та їхні співники.

Стан дослідження. Аналіз правових та наукових літературних джерел свідчить, що різні аспекти протидії розслідуванню висвітлювались в теоретичних дослідженнях багатьох українських та зарубіжних учених: Т. В. Авер'янової, Р. С. Белкіна, С. Ю. Журавльова, В. М. Карагодіна, А. М. Кустова, Е. У. Баєвої, О. В. Александренко, Н. О. Михайличенко, наукові роботи щодо проблем розслідування економічних злочинів досліджувались у роботах А. Ф. Волобуєва, В. П. Корж, Т. В. Колеснікової, С. О. Сафронова, М. І. Костіна, Р. Л. Степанюка, Б. В. Щур, Р. М. Шехавця, В. К. Лисиченко, Л. І. Аркуші, Е. Н. Кулешової, С. В. Лаврухіна, Ф. В. Балеєвських, І. А. Бобракової, В. Д. Макарова та ін.

Виклад основних положень. Використання правових засобів для подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності спрямовані на отримання інформації про дану протидію або створення всіх належних умов для того щоб злочинці не могли вчинити такі дії. Норми законодавства, які передбачають кримінальну відповідальність за конкретний спосіб

протидії (погроза вбивством, погроза знищення майна, отримання неправомірної вигоди та ін.). На необхідності попередження протидії зі сторони службових осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, законодавець відповів таким чином: він встановив кримінальну відповідальність за постанову свідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови (ст. 375); розголошення відомостей про заходи безпеки у відношенні особи, яку взято під захист (ст. 381).

Ефективність застосування негласних слідчих (розшукових) дій, беручи до уваги детальний аналіз кримінальних проваджень стосовно злочинів у сфері службової діяльності, під час подолання протидії найбільш ефективним є проведення таких: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); аудіо- та відеоконтроль особи (ст. 260); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269); аудіо- та відеоконтроль місця (ст. 270); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264).

До криміналістичних засобів для всебічного подолання протидії розслідуванню є різні методи, тактичні операції, прийоми і технічні засоби, вони доволі активно сприяють пізнанню обставин події злочину та конкретних явищ, які з ним пов'язані у вигляді негативних обставин, характерних для протидії розслідуванню.

Функціонування призначення криміналістичних засобів подолання протидії знаходить своє відображення у забезпеченні: найбільш повного пізнання події злочину через сприяння формуванню сприятливої слідчої ситуації для виявлення, фіксації, вилучення і дослідження доказів, пізнання супутніх вчиненню і розслідуванню конкретного злочину явищ протидії розслідуванню, відображення яких у матеріалах кримінального провадження дає велику можливість розкрити їхній вплив на формування доказів, ступінь суспільної небезпечності осіб, які вчинили злочин, а також зібрати дані для прийняття рішення про притягнення до відповідальності осіб за протидію розслідуванню якщо є в наявності передбачені законодавством підстави. Це, наприклад, тактичні прийоми і рекомендації, які покликані забезпечити найдоцільніше і найбільш ефективно застосування під час розслідування кримінальних проваджень способів і засобів криміналістичної техніки. В той же час Р. С. Белкін тактичний прийом розглядає як «...найбільш раціональний і ефективний способів дії або найбільш доцільну в цих умовах лінію поведінки слідчого» [5, с. 79]. Як «лінію поведінки слідчого» трактують тактичний прийом і деякі інші криміналісти [6, с. 19; 7, с. 68-73].

Професор В. Ю. Шепітько надав доволі новітнє визначення тактичного прийому, що це саме спосіб для здійснення процесуальних дій, який має на меті реалізацію її конкретної мети, він є заснова-

ним саме на психологічному механізмі його відображення і чесно кажучи найраціональніший та найефективніший у певних ситуаціях. Далі професор доходить висновку, що тактичні прийоми за своєю природою мають сприяти пізнанню, переслідувати саме таку ціль як ефективного проведення слідчих (розшукових) дій. Пізнавальна функція має на меті розроблення саме таких прийомів, які сприяють всебічному знаходженню інформації та встановлення істини у даній справі [8, с. 82].

Відносно проведення такої процедури як допит звинувачуваного Л. Б. Філонов і В. І. Давидов характеризують тактичні прийоми як «способи дії на людину, що викликають певні психологічні зміни, за допомогою яких досягається бажаний результат» [9, с. 14-17]. Як приклад, Р. С. Белкін дає таке визначення, що черговість слідчого огляду об'єктів на місці події повинна забезпечувати застосування технічних засобів фіксації того що відбувається та слідів; такий тактичний прийом слідчої діяльності, як розподіл здійснюваних дослідів на етапи, які покликані забезпечити повне використання можливостей фото-, кіно- і відео зйомки під час даного слідчого процесу. Унікальні тактичні прийоми і взагалі вся тактика проведення конкретної процесуальної дії має тенденцію змінюватися в залежності від видів під час її проведення, засобів і прийомів криміналістичної техніки. Як приклад можна навести тактику обшуку, на яку доволі сильно впливає використання пошукових приладів і сама специфіка цих приладів, правила їх використання [5, с. 198].

Тактика побудови прийомів слідчих дій як пошукової інформаційної моделі активного злочинця, насамперед, повинна з'ясувати сутність таких елементів:

- дані стосовно кримінального досвіду конкретного злочинця;
- відомості, які знаходяться в документації кримінальних проваджень, де фігурувала дана особа та чому залишилася непокараною;
- відомості, які є в матеріалах кримінальних проваджень про аналогічні злочини які ще не були розслідувані.

Тому шляхи пізнавальної діяльності дають визначення, насамперед, конкретній слідчій ситуації, а також переліку чинників, серед яких: наявність інформації стосовно вчинення протидії особами яких підозрюють; наявність джерел інформації про протидію про яку ще не відомо; знаходження наявності взаємозв'язків злочинця (посадової особи) з спробою створити протидію слідству. Серед найважливіших методів протидії слідству є також психологічний тиск службової особи на свідків. Цей метод протидії доволі часто використовується при підозрюванні (обвинуваченні) за даною категорією справ. Знаходить своє пояснення така ситуація тим, що особа яка вчинила

злочин, доволі часто, займає управлінську посаду в державному органі, установі, підприємстві чи організації, а основні свідки такого злочину працюють на дану особу (злочинця). Це відкриває злочинцю двері для здійснення тиску на свідка шляхом погрози звільнення, дисциплінарними стягненнями та іншими службовими аспектами. Крім цього доволі часто може використовуватися підкуп, обіцянки стосовно кар'єрного зросту. Є навіть такі випадки коли злочинці відкрито погрожують вчинити протиправні дії стосовно життя та здоров'я самому свідку чи його рідним.

Тактичні прийоми подолання такого виду протидії як тиск на свідків злочину який використовується службовими особами здійснюються за допомогою спеціальних технічних засобів з завданням виявити і зафіксувати дій службової особи коли вона змушує свідків давати неправильні докази відносно факту порушення законодавства службовою особою. Тактика допиту підозрюваних у розслідуванні злочинів, які вчиняються службовими особами, відрізняється насамперед не тільки особливостями, а і використанням специфічних тактичних прийомів. Одним із найголовніших тактичних прийомів є пошук у колі обвинувачених чи підозрюваних «слабкої ланки». Слід наголосити, що така група тактичних прийомів допиту має безпосереднє відношення до слідчого арсеналу хитрощів. Дуже важливу роль відіграє такий тактичний прийом, в якому головну роль відіграє психологічний аспект. Частіше за все до такого виду прийомів слід віднести «використання чинника несподіваності», «непрямий допит», «створення для допитуваного перебільшеного представлення про обізнаність слідчого».

У переліку завдань для підготовки слідчого до допиту підозрюваного пріоритетним є збирання вихідної інформації, яка надає характеристику та допомагає ознайомитися з інформацією про особу допитуваного. Ці характеризуючі дані сприятимуть вибору найбільш ефективної тактики допиту, та допоможе з визначенням правильності оцінки показань злочинця.

Тож давайте узагальнимо, результат допиту починається не тоді, коли допитуваний вже сидить напроти слідчого, а значно раніше, ще під час підготовки до допиту. Зміст такої підготовки залежить від видів та обставин цього злочину та специфіки допитуваного. Слідчий повинен добре орієнтуватися в матеріалах цієї справи, мати можливість швидко знайти всю необхідну інформацію, яка при протидії допитуваного допоможе встановити істину. Подібної думки дотримуються і М.П. Панов, В.М. Шепітько та В.О. Коновалова, відзначаючи насамперед той факт, що особливості вивчення інформації про особу допитуваного – це діяльність слідчого, яка найчастіше перебуває поза процесуальною її регламентацією. Тож, ін-

формацію про підозрювану особу слідчий отримує за допомогою різних джерел, перш за все тих, що мають як процесуальний, так і непроцесуальний характер. Це саме матеріали кримінального провадження, показання свідків, документи які надають характеристику та дані, які були отримані за допомогою оперативно-розшукової діяльності [10, с. 47, 65, 66].

Тактичні прийоми та рекомендації щодо забезпечення розслідуванню порушень бюджетного законодавства можливо охарактеризувати тоді, коли слідчому необхідно використовувати систему тактичних прийомів під час подолання протидії розслідувань порушень бюджетного законодавства:

1) надання можливості особі, яка допитується в якості свідка, користуватися власними записами, що стосуються обчислювальних процесів та вміщують в себе великий об'єм даних відносно окремих нюансів бухгалтерського обліку, фінансової звітності, оподаткування, пільгового кредитування, фінансової допомоги та конкурсних засадах та інше;

2) зіставлення та постановка запитань, які нагадують про дану тему (слід розуміти про відмінність даного виду запитань від тих, що мають на меті підштовхнути об'єкта допиту до обставин, які мають важливе значення для кримінального провадження;

3) систематизована постановка запитань в порядку за відношенням до розслідуваних епізодів, кожен з яких має окремі факти неправомірних діянь злочинця; 4) спроба відтягнути момент переходу до процесуальної фіксації показань свідка в письмовій формі та повторного викладу даної інформації у майбутньому у вигляді вільної розповіді (усній формі) без спроби застосувати психологічний тиск та часові рамки;

5) надати можливість ознайомитися з речовими та документальними доказами;

6) створення ідеального психологічного клімату для актуалізації фактів та злочинної технології які були забутими і т. п.

Наступна ситуація виражається в наданні свідком стороні обвинувачення заздалегідь неправдивих показань, в даній ситуації виникає необхідність в застосуванні таких тактичних прийомів як:

1) процес деталізації показань із залученням контрольних запитань;

2) пред'явлення для детального ознайомлення речових та документальних доказів фактів, які встановлюються саме під час кримінального провадження даної категорії;

3) проведення аналогії з реальними прикладами які мають відношення до професійного життя уповноваженої особи відносно притягнення свідків до кримінальної відповідальності за надання стороні кримінального провадження завідомо неправдивих показань;

4) багаторазова заміна порядку та відправної точки під час надання показань.

Цей тактичний прийом має на меті сприяти допущенню помилок об'єктом допиту, що є фундаментом для формулювання та постановки конкретних запитань стороною обвинувачення. Ефективним способом подолання такого виду протидії зі сторони учасників кримінального провадження є проведення слідчим органом досудового розслідування допиту в один і той же час двох або більше допитаних свідків для того щоб з'ясувати причини розбіжностей у їхніх показаннях (ч. 9 ст. 224 КПК України). При такого роду допитувані ті особи, котрих допитують, мають право не відповідати на запитання з приводу обставин, надання яких прямо заборонено законом (професійна таємниця захисника тощо) або ті які можуть стати підставою для підозри у вчиненні ними, близькими родичами чи членами їх сім'ї, кримінального правопорушення даної категорії (ч. 8 ст. 224 КПК України).

А тому, правомочній посадовій особі слідчого підрозділу ОВС потрібно побудувати одночасний допит двох вже раніше допитаних свідків таким чином:

1) реалізувати організаційно-примусові заходи відносно недопущення непроцесуального спілкування між особами-учасниками даної категорії допиту. Дані заход вирішують такі завдання як:

а) зменшують вірогідність негативного впливу завідомо неправдивих показань на свідчення добросовісного свідка;

б) роблять максимально недієвим можливий тиск зі сторони захисника недобросовісного свідка, якщо такий є присутнім;

в) роблять неможливим поповнення тактичних прийомів які спрямовані на протидію органам досудового розслідування стороною недобросовісного свідка за допомогою перекичування та суб'єктивної манери (одностороннього) викладу показань другого учасника одночасного допиту, завчасної підготовленості до очікуваних додаткових запитань слідчого тощо.

2) надання переваги свідкові, який до цього дав правдиві показання.

Такий порядок проведення одночасного допиту викликає емоційне збудження в другого учасника процесуальної дії вказаного виду, змушуючи його хвилюватися а можливо і роздратуватися, це може призвести до порушення регламенту, що тягне за собою вжиття необхідних регуляторних заходів слідчим.

Література

1. Меденцев А. М. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері закупівель: дис. на здоб. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса. 2015. 214 с.
2. Перепелица А. И. Уголовная ответственность за хозяйственные преступления в сфере предпринима-

тельской деятельности: Комментарий к действующему законодательству. Харьков: Рубикон, 1997. 104 с.

3. Андрушко П. П. Злочини у сфері господарської діяльності за чинним Кримінальним кодексом та проектом КК: проблеми систематизації, криміналізації та декриміналізації. *Предпринимательство, хозяйство и право*. 1998. № 12. С. 13–19.

4. Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2002. 38 с.

5. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. 2 изд. Москва: Мегатрон-XXI, 2000. 334 с.

6. Бобровский И. В. О состоянии противодействия расследованию и сокрытию преступлений. Организованное противодействие раскрытию и расследованию преступлений и меры по его нейтрализации. Москва: ЮИ МВД России, 1977. С. 106.

7. Давиденко В. С. Обстоянии, що підлягають з'ясуванню, та особливості порушення кримінальних справ про привласнення, розтрату або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. *Вісник прокуратури*. 2010. № 3 (105). С. 68-73.

8. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.: Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / Авдєєва Г. К. та ін.; редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2018. 951 с.

9. Филонов Л. Б., Давыдов В. И. Психологические приёмы допроса обвиняемого. *Вопросы психологии*. 1966. № 6. С. 14-19.

10. Настільна книга слідчого / М. П. Панов, В. М. Шепітько, В. О. Коновалова [та ін.]. 3-ге вид., перероб. і доп. К.: Вид. дім. «Ін Юре», 2011. 211 с.

Анотація

Нікітінський О. П. Розслідування злочинів, пов'язаних із розпорядженням бюджетними коштами у сфері охорони здоров'я, де є ознаки службових. – Стаття.

Актуальність статті полягає в тому, що на сьогоднішній день в науковій літературі та правоохоронній практиці не сформовано єдиної термінології щодо злочинності у бюджетній сфері. В нормативно-правових документах, статистичних звітах, наукових дослідженнях використовуються різні підходи до виокремлення злочинів, що вчиняються у вказаній галузі. В результаті до числа бюджетних відносять різні злочинні діяння, починаючи від зведення їх тільки до кримінально-караних бюджетних правопорушень і закінчуючи розширенням до будь-яких посягань, унаслідок яких спричиняється шкода державному і місцевим бюджетам, тобто фактично віднесенням до цієї групи всіх податкових злочинів і низки злочинів проти власності, у сфері господарської, службової діяльності тощо. Відповідно нагальним науковим завданням є чітка диференціація злочинів у бюджетній сфері України, виділення їхніх ознак, співвідношення з суміжними поняттями. Наголошено, що до криміналістичних засобів для всебічного подолання протидії розслідуванню є різні методи, тактичні операції, прийоми і технічні засоби, вони доволі активно сприяють пізнанню обставин події злочину та конкретних явищ, які з ним пов'язані у вигляді негативних обставин, характерних для протидії розслідуванню. Шляхи пізнавальної діяльності дають визначення, насамперед, конкретній слідчій ситуації, а також переліку чинників, серед

яких: наявність інформації стосовно вчинення протидії особами яких підозрюють; наявність джерел інформації про протидію про яку ще не відомо; знаходження наявності взаємозв'язків злочинця (посадової особи) з спробою створити протидію слідству. Серед найважливіших методів протидії слідству є також психологічний тиск службової особи на свідків. Визначено, що тактика побудови прийомів слідчих дій як пошукової інформаційної моделі активного злочинця, насамперед, повинна з'ясувати сутність таких елементів: дані стосовно кримінального досвіду конкретного злочинця; відомості, які знаходяться в документації кримінальних проваджень, де фігурувала дана особа та чому залишилася непокараною; відомості, які є в матеріалах кримінальних проваджень про аналогічні злочини які ще не були розслідувані.

Ключові слова: слідчий, допит, відповідальність, кримінальне провадження, свідок.

Аннотация

Никитинский А. П. Расследование преступлений, связанных с распоряжением бюджетными средствами в сфере охраны здоровья, где есть признаки служебных. – Статья.

Актуальность статьи заключается в том, что на сегодняшний день в научной литературе и правоохранительной практике не сформировано единой терминологии по преступности в бюджетной сфере. В нормативно-правовых документах, статистических отчетах, научных исследованиях используются различные подходы к выделению преступлений, совершаемых в указанной области. В результате в число бюджетных относят различные преступные деяния, начиная от возведения их только в уголовно-наказуемых бюджетных правонарушений и заканчивая расширением до любых посягательств, в результате которых нанесен ущерб государственным и местным бюджетам, то есть фактически отнесением к группе всех налоговых преступлений и ряда преступлений против собственности, в сфере хозяйственной, служебной деятельности и тому подобное. Соответственно, актуальным научным заданием является четкая дифференциация преступлений в бюджетной сфере Украины, выделение их признаков, соотношение со смежными понятиями. Отмечено, что в криминалистических средствах для всестороннего преодоления противодействия расследованию есть разные методы, тактические операции, приемы и технические средства, они довольно активно способствуют познанию обстоятельств события преступления и конкретных явлений, которые с ним связаны в виде негативных обстоятельств. Пути познавательной деятельности дают определение, прежде всего, конкретной следственной ситуации, а также перечень факторов, среди которых: наличие информации о совершении противодействия лицами подозреваемых; наличие источников информации о противодействии о которой еще неизвестно; нахождения наличия взаимосвязей преступника (должностного лица) с попыткой создать противодействие следствию. Среди важнейших методов противодействия следствию также психологическое давление должностного лица

на свидетелей. Определено, что тактика построения приемов следственных действий как поисковой информационной модели активного преступника, прежде всего, должна выявить сущность таких элементов: данные по криминального опыта конкретного преступника; сведения, которые находятся в документации уголовных производств, где фигурировала данное лицо и почему осталась безнаказанной; сведения, которые есть в материалах уголовных производств о аналогичные преступления еще не были расследованы.

Ключевые слова: следователь, допрос, ответственность, уголовное производство, свидетель.

Summary

Nikitinsky O. P. Investigation of crimes related to the disposal of budget funds in the field of health care, where there are signs of official. – Article.

The relevance of the article is that to date in the scientific literature and law enforcement practice has not formed a single terminology for crime in the public sector. Regulatory documents, statistical reports, research use different approaches to the identification of crimes committed in this area. As a result, the budget includes various criminal acts, ranging from reducing them only to criminally punishable budget offenses and extending to any encroachments that cause damage to state and local budgets, ie, in fact, to this group of all tax crimes and a number crimes against property, in the sphere of economic, official activity, etc. Accordingly, the urgent scientific task is a clear differentiation of crimes in the budget sphere of Ukraine, the selection of their features, the relationship with related concepts. It is emphasized that forensic means for comprehensive overcoming of opposition to the investigation have various methods, tactical operations, techniques and technical means, they quite actively contribute to the knowledge of the circumstances of the crime and specific phenomena associated with it in the form of negative circumstances characteristic of the investigation. Ways of cognitive activity give definition, first of all, to a concrete investigative situation, and also the list of factors, among which: availability of the information concerning commission of counteraction by persons suspected; availability of sources of information on counteraction about which is not yet known; finding the relationship of the offender (official) with an attempt to counteract the investigation. Among the most important methods of counteracting the investigation is also the psychological pressure of the official on witnesses. It is determined that the tactics of constructing methods of investigative actions as a search information model of an active criminal, first of all, should clarify the essence of the following elements: data on the criminal experience of a particular criminal; information contained in the documentation of criminal proceedings, where the person appeared and why he went unpunished; information contained in the materials of criminal proceedings on similar crimes that have not yet been investigated. Ways to overcome the opposition to the investigation of crimes in the sphere of official activity by the source of crimes can be divided into the following two categories: legal and forensic.

Key words: investigator, interrogation, responsibility, criminal proceedings, witness.

УДК 343

В. В. Підпалый
здобувач*Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом***ТИПОВА «СЛІДОВА КАРТИНА» ВЧИНЕННЯ КРАДІЖОК В УМОВАХ ВЕЛИКОГО МІСТА**

Останнім часом в Україні відбуваються значні зміни в соціальній, економічній, політичній сфері. Однією з характерних особливостей українського суспільства є урбанізація. Ускладнення соціально-економічної структури населення, відсутність наукового обґрунтування критеріїв розміщення продуктивних сил і розселення, низка інших послідовних урбанізаційних негативних явищ спричинили необхідність вирішення проблеми регулювання процесу урбанізації, що характеризується зростанням міст та підвищення їх ролі у житті країни (збільшення числа міського населення, зменшення чисельності сільського населення, зростання міст). Процес урбанізації належить до найбільших за масштабом і найдинамічніших соціальних процесів. Важливою рисою сучасного етапу урбанізації в Україні є велика концентрація населення у великих і дуже великих містах.

Місто – це населений пункт з розвинутою комунікацією та інфраструктурою, значний за розмірами, чисельністю, густотою населення, яке зайняте переважно в неаграрних сферах діяльності, яке зосереджує у собі блага цивілізації та постає адміністративним, культурним, політичним, економічним, науковим, духовним центром. Умови великих міст є джерелом найрізноманітніших суперечностей, які виникають у процесі розвитку цього складного соціального організму, які, здебільшого через певні обставини не отримують належного вирішення і переходять у форму гострого конфлікту. Такі конфлікти з наявністю великої кількості населення на незначній площі викликають зіткнення інтересів особистості із суспільними інтересами, поширення девіантних явищ, внаслідок чого вчиняються кримінальні правопорушення.

Розглядаючи сліди кримінального правопорушення, перш за все необхідно зазначити, що вони є джерелом інформації про подію кримінального правопорушення та, відповідно, особу правопорушника [1, с. 331].

Крадіжка – подія кримінального характеру, підготовка до її вчинення та приховування, як вже було зазначено, відбувається у певній обстановці, елементи якої не можуть не залишати після себе сліди, які при правильності підходу до вивчення обставин кримінального провадження, можуть бути з легкістю виявлені під час досудо-

вого розслідування [2]. Навіть тоді, коли правопорушник ретельно готується до крадіжки, обирає засоби приховання події в цілому та його участі зокрема, однаково залишаються сліди (хоча б запахів) його перебування в конкретному місці.

Як вдало підмітив М. В. Салтевський, запахове слідоутворення відбувається практично безупинно й триває доти, поки існує джерело запаху й умови його формування. Індивідуальність людського запаху, визначена генетично, а індивідуальність запаху людини не залежить ні від його харчування, ні від одягу, що він носить [3, с. 9–11].

Загалом, сліди поділяються на: матеріальні (залишені, відображені в матеріальному середовищі) та ідеальні (відображені у пам'яті людини, наприклад свідка). У своїй сукупності вони утворюють слідову картину конкретного кримінального правопорушення. При цьому, не завжди вони можуть бути поєднані між собою. Інколи, так складаються обставини, що немає свідків, а є матеріальні сліди, а іноді майже нема матеріальних слідів, зате є свідки події. У будь-якому випадку слідова інформація є корисною, але, як стверджують 67 % опитаних нами слідчих, саме матеріальні сліди при вчиненні крадіжок в умовах великого міста складають близько 72% доказової інформації у кримінальному провадженні та є початковим рупором для з'ясування всіх обставин кримінального правопорушення.

Так, значну частину слідової картини крадіжок в умовах великого міста складають матеріальні сліди, зокрема: сліди-відображення, сліди-предмети та сліди-речовини.

Криміналістичне значення слідів-відображень полягає у тому, що завдяки ним можна:

а) визначити механізм слідоутворення (наприклад з якої сторони – зсередини або зовні було зламано замок двері);

б) встановити окремі ознаки, що характеризують особистість правопорушника (наприклад, визначення зросту, професійних навичок);

в) визначити групову приналежність (інструментом якого виду були залишені сліди);

г) ідентифікувати об'єкти (наприклад, чи не залишено слід предметом, вилученим у підозрюваного).

Сліди-предмети являють собою такі об'єкти, в зовнішній будові яких міститься інформація

про засоби і механізми їх утворення та складаються з трьох груп:

1) частини розділеного об'єкта, які з'явилися у результаті пошкоджень або руйнувань (наприклад, осколки дверей, вікна будинка чи квартири, або бокового скла автомобіля);

2) замикаючі та фіксуючі пристрої (наприклад, замки, ключі до них, електронні пульти тощо);

3) предмети, на яких знаходяться сліди промислового або саморобного виготовлення.

Сліди-речовини – це сліди рідких, пастоподібних, сипучих речовин, утворені в результаті підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення (сліди крові, паливно-мастильних матеріалів, частки лакофарбового покриття автомобіля, ґрунту тощо) [4, с. 98].

Варто додати, що для швидкого пошуку, виявлення та вилучення матеріальних слідів, до складу слідчо-оперативної групи (далі – СОГ), крім слідчого та оперативного працівника, в обов'язковому порядку має входити експерт-криміналіст (технік-криміналіст) та за необхідності кінолог зі службовою собакою [5].

Проаналізувавши різні можливі варіанти слідоутворення, а також проконсультувавшись з практичними працівниками органів досудового розслідування, ми спробували відтворити типову модель слідової картини матеріальних слідів, які є характерними для крадіжок в умовах великого міста. Згідно цієї конструкції, матеріальні сліди було поділено на декілька груп, залежно від етапу вчинення кримінального правопорушення, а саме:

1) матеріальні сліди залишені під час підготовки до вчинення крадіжки;

2) матеріальні сліди, утворені під час вчинення крадіжки;

3) матеріальні сліди, залишені правопорушниками після втечі з місця події та по шляху їхнього слідування.

До дій правопорушників, які призводять до утворення матеріальних слідів, *під час підготовки* до вчинення крадіжки в умовах великого міста, можна віднести: з'ясування графіку роботи підприємства, установи, організації та розробка відповідної схеми приміщення (якщо планується вчинити крадіжку наприклад зі складу, виробничого цеху або магазину); пошук інформації про часовий проміжок відсутності господарів приміщення (наприклад, якщо планується вчинити квартирну крадіжку), з'ясування місця стоянки та маршруту пересування ТЗ (наприклад, при плануванні викрадення речей з останнього), підшукування знарядь взлому тощо.

В результаті цих дій, зазвичай на прилеглий території, правопорушники можуть залишити після себе сліди рук, взуття, сліди зубів які залишаються на недопалках, випадково загублені особисті речі (гребінець, носова хустинка, губна

помада, записник, візитка тощо). Характерною особливістю цих слідів є те, що правопорушники на стадії підготовки (готування) до кримінального правопорушення, не приділяють особливого значення залишеним по собі слідам та в більшості випадків, не вживають достатніх заходів, щодо їх знищення, або приховування. Це так звана «злочинна халатність», яка потім може стати ключом для встановлення істини. У зв'язку з цим, слідчий, прибувши на місце події, повинен передусім правильно визначитись з місцем огляду території та відмежувати цю територію, від сторонніх осіб.

Під час вчинення крадіжки в умовах великого міста, правопорушники залишають характерні сліди, які є загальними для цієї категорії кримінальних правопорушень. До них відносяться:

а) сліди відображення (рук, ніг, шкірного покриву, нігтів, зубів). Зокрема, за цими слідами можна визначити вік правопорушника. Відомо, що будова папілярного візерунка, який сформувався у нього ще в утробі матері, залишається порівняно незмінною упродовж усього життя людини і зникає після розкладання трупа. Поряд з тим у будові візерунка з'являються зміни як наслідок діяльності людини, її розвитку, старіння. З роками папілярні лінії стають більшими, площа одного і того самого візерунка збільшується, з'являються білі лінії, зморшки – все, що свідчить про певну вікову групу, до якої можна віднести залишений слід від пальця людини [6, с. 132].

Для визначення віку особи, яка залишила сліди пальців, підраховується кількість папілярних ліній, яка вміщується на 5-міліметровому відрізку папілярного узору. Залежно від кількості ліній визначається вік особи, яка залишила відбиток: найменший дитячий вік – 15–18 ліній на 5 мм; у 8 років – 13 ліній; у 12 років – 12 ліній; у 20 років – 10 ліній.

Суттєвим додатком до описаної вище методики визначення віку особи може стати методика визначення статі за розмірами сліду кисті руки або пальця. Одержання інформації про стать особи проводиться шляхом виміру слідів руки чи пальців у сантиметрах. Потім за наведеними даними знаходять збіжність розмірів, і в такий спосіб визначають стать особи, яка залишила сліди [7, с. 86–87].

б) сліди речовини (кров, наприклад: у результаті розбиття бокового скла автомобіля чи вікна квартири, волосся, запах, піт, мікрочастинки одягу). За слідами крові теж можливо встановити стать, вік (дорослий чи дитина), регіональне походження крові, походження від живої людини тощо. За слідами слини, сечі та ін. біологічних виділень людини – групова належність виділень, стать людини. За волоссям – стать людини; регіональна належність; колір волосся, довжина зачіски, давність стрижки, факт перефарбування волосся і його довжина; механізм відділення (во-

лосини випали, вирвані, відрізані та ін.); якщо вирвані, то повільно чи рвучко; якщо вирвані, то в який спосіб. За нігтьовими пластинами і (за мікровключеннями в них різних елементів) – побутові умови, професія, захворювання, факт вживання наркотиків, дози і періодичність їхнього прийому [8, с. 16].

Доволі часто трапляються сліди рукавичок. Ідентифікація трикотажних рукавичок здійснюється з допомогою ознак, пов'язаних із будовою трикотажного матеріалу, способом плетіння ниток, особливостями носіння. При ідентифікації шкіряних рукавичок використовують такі ознаки, як тріщини, зморшки шкіри, її пористість та ін. [9, с. 77–78].

в) сліди від предметів, які правопорушники використовували під час вчинення крадіжки (інструменти, знаряддя злому, сліди від застосування газорізної апаратури тощо). Наведемо декілька прикладів: сліди відмички, якою відчинявся замок, залишаються від її гострих кутів та граней і утворюються на внутрішній поверхні механізму замка, внутрішньому кінці ригеля і на зовнішніх гранях свердловини, в які боковою стороною впирається стрижень відмички. До речі, при відпиранні циліндричних замків відмичка у більшості випадків не залишає ніяких слідів. Як ще один приклад: сліди підібраного ключа утворюються за значної невідповідності борідки підібраного ключа борідці справжнього. Такі сліди являють собою розрізи і насічки. Нерідко відбувається деформація частин механізму та їх поломка. Поряд із цим, сліди ножівки для металу, якою перепилюються дужки навісного замка більш об'ємні та динамічні. Зазвичай, вони розташовуються віялоподібно, відповідно до послідовних змін положення ножівки. Не менш цікавими є сліди напилка, яким перепилюється дужка замка, оскільки утворює дефекти у формі ключа, з широкою частиною на початку розпилу і вузькою – в кінці. Разом з тим, для злому дерев'яних перегородок, зазвичай, використовують невеликі пилки-ножівки, призначені не тільки для деревини, а й для металу [10, с. 59–60; 13, с. 67].

Після вчинення крадіжки в умовах великого міста, правопорушники намагаються якомога швидше покинути місце події, та сховати награване майно. В результаті цієї метушні, вони нерідко можуть залишити велику кількість матеріальних слідів, по шляху відходу від місця вчинення кримінального правопорушення. Як правило, десь неподалік викидають не потрібні їм речі (наприклад, документи, або жіночу сумку чи чоловічий гаманець, як це часто буває при вчиненні кишенькових крадіжок).

Однак «професійні» представники кримінального світу, намагаються залишити після себе яко-

мога менше матеріальних слідів, нерідко застосовуючи для цього «антикриміналістичні» засоби. До прикладу: одягають на обличчя маски, на руки рукавички, по можливості, після вчинення крадіжки, обробляють приміщення запаховими речовинами, в тому числі посипають шляхи відходу табачною сумішшю, яка перешкоджає взяти нюх службовій собаці.

Поряд з цим, автомобіль, який правопорушники використовують для відходу теж залишається важливим носієм матеріальних слідів. У ньому можна виявити, вилучити, та приєднати як доказ до матеріалів кримінального провадження безліч слідів. Зокрема, сліди рук, ніг, запахові сліди, мікросліди часток волосся, шкірного покриву, крові, мікроволокон одягу, а також залишені знаряддя вчинення кримінального правопорушення та засоби маскування особистості, на яких, можуть знаходитись сліди як і самих правопорушників, так і сліди взаємодії правопорушників з навколишнім середовищем. Крім цього, часто завдяки автомобілю, можливо довести факт перебування особи в конкретному місці, або встановити наявність чи відсутності співучасників.

Слід додати, інколи трапляються випадки, коли правопорушник під час вчинення крадіжки стає викритим власником приміщення (майна), або іншою особою. Наприклад: господарі будинку не очікувано повернулись з відпустки (роботи) та виявили у себе в квартирі «домушника». Як правило, в таких ситуаціях починається бійка (правопорушник намагається втекти, а власник квартири, будинку, або іншого приміщення, намагається його затримати, чи хоча б відібрати у нього викрадене майно). В результаті цієї боротьби утворюються сліди взаємодії, які потім необхідно буде виявляти та фіксувати на тілі, одязі потерпілого, а також на підлозі та інших предметах побуту.

Що стосується ідеальних слідів, то вони формуються у свідомості, перш за все, самого потерпілого, як безпосереднього учасника розслідуваної події. Саме він може повідомити значущу для слідства інформацію, зокрема, в кого був доступ до приміщення, хто міг знати про його відсутність (графік роботи), або про зберігання цінних речей тощо. Загалом дані отримані від потерпілого можуть скорегувати вектор пошуку для правоохоронців та вивести на потрібний слід правопорушника.

Стосовно інших учасників, то у більшості випадків свідки (очевидці) цього кримінального правопорушення відсутні, зокрема, це характеризується специфікою даного антисуспільного діяння (правопорушник діє таємно, намагається обрати безлюдні місця, співучасники чергують на «шухері» тощо).

Усі ж сліди вчинення крадіжки в умовах великого міста між собою взаємопов'язані і відображають ознаки конкретного предмета або особи,

а також механізму слідоутворення (характер дій, напрямок застосування сили тощо). На правопорушнику (тілі чи одязі) та використаних знаряддях також можуть залишатися сліди з місця кримінального правопорушення та від злочинних дій (пошкодження, нашарування фарби, ґрунту, металеві та дерев'яної стружки, волокон тканини тощо) [11, с. 206–207].

Таким чином, типова «слідова картина» крадіжки в умовах великого міста – це речове поле матеріальних і ідеальних джерел інформації. Слід мати на увазі, що матеріальні сліди певний час можуть перебувати на місці вчинення кримінального правопорушення, а ідеальні – особи – перебувають на місці події, або поблизу нього, лише в момент його вчинення; потерпілі звертаються до правоохоронних органів, а правопорушники переховуються. Знання типових для даної категорії кримінальних правопорушень слідів, їх носіїв служить основою для визначення напрямів і методів пошуку реальних слідів, засобів їх виявлення, вилучення і використання інформації яка в них міститься.

Література

1. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. Москва: ЛексЭст, 2002. 1088 с.
2. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. Москва, 1984. 72 с.
3. Салтевский М. В. Использование запаховых следов для раскрытия и расследования преступлений: Лекция для слушателей факультета повышения квалификации. Киев: НИ и РИО Киев. высш. школы МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1982. 52 с.
4. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: наук.-практ. посібник / за ред. Н. І. Клименко. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 216 с.
5. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07 липня 2017 р. № 575. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>.
6. Криміналістика: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
7. Весельський В. К., Зав'ялов С. М., Пясковський В. В. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю: навч. посіб. Київ: КНТ, 2009. 157 с.
8. Бахин В. П. Криминалистическая методика: лекция. Киев, 1999. 27 с.
9. Крылов И. Ф. Следы на месте преступления. Ленинград: ЛГУ, 1961. 132 с.
10. Русаков М. Н. Следы преступления: учеб. пособ. Омск: Омск. ВШ МВД СССР, 1988. 91 с.
11. Рудницька Ю. В. Розслідування крадіжок, вчинених неповнолітніми: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ. 2017. 244 с.

Анотація

Підпалий В. В. Типова «слідова картина» вчинення крадіжок в умовах великого міста. – Стаття.

У статті констатовано, що слідова картина крадіжок в умовах великого міста – це речове поле матеріальних та ідеальних слідів. Запропоновано матеріальні сліди розподілити на сліди залишені під час підготовки до вчинення крадіжки; утворені під час вчинення крадіжки; залишені правопорушниками після втечі з місця події та за шляхом їх втечі. З'ясовано, що слідова картина характеризується наявністю матеріальних та ідеальних слідів. Матеріальними слідами крадіжки в умовах великого міста є: сліди відображення (рук, ніг, шкірного покриву, нігтів, зубів); сліди речовини; сліди від предметів, які були використані для вчинення крадіжки (інструменти, знаряддя злому, сліди від застосування газоріжучої апаратури тощо). Ідеальні сліди формуються у свідомості потерпілого, оскільки, саме він може повідомити значущу для слідства інформацію (в кого був доступ до приміщення, хто міг знати про його відсутність, графік роботи, або про зберігання цінних речей тощо). Стосовно інших осіб, то у більшості випадків свідки (очевидці) цього кримінального правопорушення відсутні, зокрема, це пояснює специфіку даного антисуспільного діяння.

Ключові слова: крадіжка, місто, слідова картина, кримінальне правопорушення, досудове розслідування.

Аннотация

Пидпалый В. В. Типичная «следовая картина» совершение краж в условиях большого города. – Статья.

В статье констатируется, что следовая картина краж в условиях большого города – это поле материальных и идеальных следов. Предложено материальные следы разделить на следы оставленные во время подготовки к совершению кражи; образованные во время совершения кражи; оставленные правонарушителями после побега с места происшествия и по пути их бегства. Выяснено, что следовая картина характеризуется наличием материальных и идеальных следов. Материальными следами кражи в условиях большого города являются: следы отображения (рук, ног, кожного покрова, ногтей, зубов) следы вещества; следы от предметов, которые были использованы для совершения кражи (инструменты, орудия взлома, следы от применения газорезущей аппаратуры и т.д.). Идеальные следы формируются в сознании потерпевшего, поскольку именно он может сообщить значимую для следствия информацию (у кого был доступ в помещение, кто мог знать о его отсутствии, график работы, или о хранения ценных вещей и т.д.). В отношении других лиц, то в большинстве случаев свидетели (очевидцы) этого уголовного преступления отсутствуют, в частности, это объясняет специфику данного антиобщественного деяния.

Ключевые слова: кража, город, следовая картина, уголовное преступление, досудебное расследование.

Summary

Pidpalyi V. V. A typical "trace picture" of committing theft in a large city. – Article.

The article states that the trace picture of thefts in the conditions of a big city is a material field of material and ideal traces. It is proposed to divide the material traces into the traces left during the preparation for the theft; formed during the theft; left by offenders after fleeing the scene and on the way to escape. It was found that the trace pattern is characterized by the presence of material and ideal traces. Material traces of theft in a large city are: traces of reflection (hands,

feet, skin, nails, teeth); traces of the substance; traces of objects that were used to commit theft (tools, hacking tools, traces of the use of gas cutting equipment, etc.). Ideal traces are formed in the mind of the victim, because it is he who can report information relevant to the investigation (who had access to the premises, who could know about his absence, work schedule, or storage of valuables, etc.). As for other persons, in most cases witnesses (eyewitnesses) of this criminal offense are absent, in particular, this explains the specifics of this anti-social act.

Key words: theft, city, trace picture, criminal offense, pre-trial investigation.

УДК 343

В. В. Приловський

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ
ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ**

Постановка проблеми. Будь-яка структура потребує певної послідовності у визначенні її елементів та окреслення послідовності їх дослідження. І методика розслідування кримінальних правопорушень не є виключенням. Адже розуміння сутності та наповнення зазначеної наукової категорії визначає подальше дослідження окремих її складових. Тобто визначення сутності методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність має важливе значення для структуризації зазначеного процесу. В той же час, вагомим елементом визначеної наукової категорії є криміналістична характеристика. Вказану складову ввели в структуру методики розслідування відносно недавно, але вона вже посіла відповідне місце в її структурі. Тому її дослідження в розрізі загальної наукової категорії має значення для побудови дієвої методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток методики розслідування окремих кримінальних правопорушень внесли такі вчені, як Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Р. С. Белкін, О. І. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, І. Ф. Герасимов, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, М. В. Салтєвський, Д. Б. Сергєєва, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, В. В. Юсупов, М. П. Яблоков та інші. Але наше дослідження конкретизувало криміналістичну характеристику як елемент методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність з огляду на сучасну судово-слідчу практику та позиції науковців.

Метою даної статті є дослідження криміналістичної характеристики як елементу методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що О. М. Васильєв визначає методику розслідування як заключний розділ криміналістики, в якому відбувається накопичення матеріалів узагальнення передової слідчої практики поряд із загальним завданням удосконалення розслідування та підвищення його ефективності. Науковець вказує, що завдяки цьому можливе

підвищення її наукового рівня та практичної корисності як блоку, що синтезує використання засобів криміналістичної техніки та слідчої тактики, і як галузі, яка має власний, значно ширший зміст, аніж той, який вона мала до цього [3, с. 3]. А вже І. Ф. Пантелєєв акцентує увагу на тому, що вона являє собою галузь (підсистема) криміналістики містить засновані на законі криміналістичні рекомендації з розкриття конкретних видів (груп) злочинів, що здійснюється у формі кримінально-процесуальної діяльності [8, с. 19]. Як бачимо, вказані науковці наголошували на тому, що методика є складовою криміналістики та ґрунтується на інших її розділах (криміналістичній тактиці, криміналістичній техніці).

В свою чергу, В. В. Тіщенко під міжвидовою (комплексною) методикою розуміє не просто сукупність окремих видових методик, а їх загальна інтегрована модель, що виконує системоутворюючу і методологічну функцію. Таким чином, розробки теоретичних основ криміналістичної методики ведуться в різних напрямках, що народжують нові підходи, уточнюючи, доповнюючи і оновлюючи відомі і, здавалося б, усталені наукові поняття та положення. Разом з тим, відсутні чіткі позиції по одній з найголовніших проблем теорії та методології – за системою принципів формування криміналістичних методик розслідування. Крім того, не завжди відрізняються принципи науково-теоретичної розробки приватних методик розслідування, з одного боку, і принципи застосування і побудови методики розслідування злочинів у практичній діяльності – з іншого. У цьому зв'язку треба підкреслити, що формування криміналістичної методики розслідування обумовлюється визначенням тих теоретичних і методологічних передумов, на основі яких можна виявити загальні закономірності та взаємозв'язки, властиві основним об'єктам криміналістичного наукового дослідження: діяльності з розслідування злочинів, з одного боку, та діяльності з їх вчинення – з іншого. Вважаємо, зазначена мета може бути досягнута за допомогою дієвого, системного та функціонального підходів, що утворюють у своїй системі загальний комплексний підхід, і будучи засобом пояснення, конструювання та прогнозування науково-методичних розробок [13, с. 7-9].

Підтримуючи позиції зазначених авторів, вкажемо на те, що побудова методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність є завданням, яке в перспективі повинно покращити діяльність працівників правоохоронних органів в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії.

Крім того, ми поділяємо думку В. Г. Танасевича, який визначив її як систему запропонованих із метою розкриття та попередження злочинів методів, прийомів із послідовного дослідження в процесі розслідування обставин вчинення злочину та викриття осіб, які його скоїли, систему, що спирається на розроблені криміналістикою загальнотеоретичні положення, науково-технічні засоби та криміналістичну тактику [11, с. 92].

Слід зазначити, що завданням методики розслідування окремих видів злочинів є озброєння слідчих необхідним для їх професійної діяльності науково-методичним комплексом знань та навичок з розкриття, розслідування та попередження окремих видів злочинів у різних слідчих ситуаціях, що виникають у процесі здійснення такої діяльності [16, с. 141]. Крім того, автори зазначають, що при вивченні діяльності з розслідування істотно увагу приділяється виявленню та аналізу закономірностей, пов'язаних з виникненням типових слідчих ситуацій в процесі розслідування на всіх його стадіях і властивих відносинам між характером прийнятих слідчим рішень про шляхи, методи та засоби розслідування і криміналістичними особливостями окремих видів злочинів, а також своєрідністю виникають при цьому слідчих ситуацій. Поряд з ними вивчаються закономірності, пов'язані зі стабільністю що у розпорядженні слідчого інформаційних джерел і способів їх отримання, дослідження та використання в процесі розслідування. У той же час залежність виникнення і поповнення інформації про злочинному подію і складаються в ході розслідування тактико-стратегічних положень від певних умов, в яких вона здійснюється, також свідчить про закономірно ситуаційному характер розслідування. При розслідуванні, як уже зазначалося, на всіх його етапах зазвичай виникають часто повторювані слідчі ситуації. Їх виявлення, криміналістичне вивчення і систематизація в даній частині криміналістики дозволили їх типізувати і виробити типові комплекси тактико-методичних прийомів ведення слідства в рамках цих ситуацій з урахуванням конкретних особливостей [7, с. 259]. Як бачимо, з приводу завдань методики розслідування існує велика кількість взаємопов'язаних думок. З приводу наповнення її структури не менше.

Зокрема, В. В. Тищенко акцентує увагу на тому, що єдиної усталеної структури методики розслідування злочинів бути не може, оскільки з інформаційної точки зору методика є певною

сукупністю знань, а з позиції використання – певним алгоритмом дій; крім того, на структуру методики впливає її функціональна спрямованість [12, с. 270]. В свою чергу, Ю. П. Аленін вказує, що структуру методики слід розуміти як поєднання таких елементів: криміналістична характеристика (для загальної методики) і окремих видів злочинів (для частинних методик); обставини, що підлягають встановленню і доказу; особливості порушення кримінальної справи; типові слідчі ситуації, особливості побудови версій і планування розслідування в даних умовах; організація первісного і наступного етапу розслідування в умовах постійної протидії злочинців; організація і використання тактичних операцій при розслідуванні злочинів; тактика проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; використання спеціальних знань; особливості взаємодії оперативних і слідчих апаратів правоохоронних органів з представниками суспільних і державних структур (види і форми) у процесі виявлення і розслідування злочинів. [1, с. 244-250].

Однією зі складових методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень виокремлюють їх криміналістичну характеристику. Загалом, криміналістична характеристика як кримінально-правова й кримінологічна містить у собі інформацію про злочин у цілому, а також елементи, що його складають (об'єкт і об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону). На відміну від інших характеристик вона являє собою, по-перше, систему тільки криміналістично значимих відомостей про ознаки злочину, а не будь-яких однакових для всіх видів злочинів. У межах певного виду вони можуть сприяти його розкриттю. По-друге, відомості про ознаки елементів злочину описують на якісно-кількісному рівні. Таким чином підвищується практичне значення даної категорії криміналістики [4, с. 32]. Тобто зазначена наукова категорія одержала широке поширення в практиці і науковій літературі.

В свою чергу, А. В. Старушкевич зазначає, що однією з причин неефективної боротьби з окремими видами злочинів є недостатнє дослідження саме криміналістичного аспекту пошуково-пізнавальної діяльності. Невипадково слідчі одноставно зазначають, що наявні у їх розпорядженні методичні рекомендації мають суттєві недоліки, не вміщують у достатньому об'ємі інформації, що необхідна для їх практичної діяльності. Все це висуває вказану багатопланову проблему в коло актуальних напрямків, як теоретичних, так і прикладних криміналістичних досліджень. До вказаних досліджень і слід віднести роботи, пов'язані з розробкою теоретичних засад криміналістичної характеристики; формуванням криміналістичних характеристик окремих видів злочинів і їх використання для оптимізації попереднього слід-

ства, підвищення його ефективності [14, с. 3-4]. Тобто вчений вказує на неефективність розслідування окремих кримінальних правопорушень в зв'язку з відсутністю нормально вибудованих криміналістичних характеристик.

Інша група науковців (П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко) виділяють такі функції криміналістичної характеристики: а) прикладна (полягає в тому, що інформація про типові ознаки та їх зв'язки впливає на хід розкриття та розслідування злочинів); б) пізнавальна (полягає в тому, що криміналістична характеристика виду (групи) або конкретного злочину виділяє їх ознаки з навколишнього середовища і таким чином допомагає суб'єкту пізнавати об'єкт – злочин); в) заміщення (полягає в тому, що правильно побудована криміналістична характеристика виду (групи) або конкретного злочину є інформаційною моделлю, а тому заміщає оригінал – вид (групу) або конкретний злочин – і тим самим допомагає їх краще пізнавати); г) інформаційна (полягає в тому, що криміналістична характеристика виду (групи) або конкретного злочину не тільки відображає вихідну інформацію про об'єкт пізнання, а й допомагає отримати нову інформацію про нього); д) прогностична (виявляється в тому, що на основі криміналістичної характеристики виду (групи) або конкретного злочину можна робити науково обґрунтовані прогнози); е) організаційно-методична (полягає в тому, що криміналістична характеристика видів (груп) або конкретного злочину допомагає правильно вибрати методи розслідування і організувати роботу по кримінальній справі) [6, с. 366].

Також вважаємо доречною думку В. В. Радаєва, який стосовно практичного значення криміналістичної характеристики вказує, що основними його напрямками повинні бути: 1) виявлення злочинів, висунення версій про злочинний характер тієї чи іншої події; 2) висунення версії про особу злочинця; 3) висунення версії про вчинення злочину групою осіб; 4) використання відомостей про типові місця приховання та реалізації викраденого для розшуку предметів посягання; 5) застосування даних про механізм слідоутворення для правильного визначення кола можливих джерел інформації про злочин, більш цілеспрямованої роботи з їх виявлення, для виявлення матеріальних слідів злочину в ході огляду [15, с. 17–19].

Стосовно її визначення, то, наприклад, В. П. Бахін та Б. Є. Лук'янчиков, дослідивши велику кількість наукових джерел дійшли висновку, що криміналістичну характеристику розуміють наступним чином: інформаційну модель типових ознак певного виду (групи) злочинів; вірогідну модель події; систему даних (відомостей) про злочин, які допомагають розкриттю та розслідуванню; систему узагальнених фактичних даних, знання

яких необхідне для організації розкриття та розслідування злочинів; систему особливостей виду злочинів, які мають значення для розслідування; систему опису криміналістично значущих ознак злочинів з метою забезпечення їх розкриття, розслідування та запобігання; склад події даного виду злочину, який вказує на його стійкі ознаки, що проявляються зовні як визначена за змістом, чітко вибудована система матеріальних та інтелектуальних слідів тощо [2, с. 39].

В свою чергу, Є. В. Пряхін наголошує, що криміналістична характеристика злочинів – це заснована на практиці правоохоронних органів і криміналістичних досліджень модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки і виду, групи або конкретного злочину, яка має на меті оптимізувати процес розкриття та розслідування злочину [5, с. 255].

А вже В.О. Малярова вказує на те, що ні кримінально-правова, ні кримінологічна, ні інші характеристики злочинів не здатні охопити низку ознак, що мають важливе значення для формування й реалізації криміналістичних методик. До таких ознак належать, зокрема, пов'язані з діями, спрямованими на підготовку до вчинення злочину та приховування його слідів, з механізмом слідоутворення тощо. Вони не входять до числа кримінально-правових чи кримінологічних, оскільки не мають правового значення й необхідних змістовних ознак. Відомості, наведені в цих характеристиках, не є однопорядковими й конкуруючими, хоча досить близькі за суттю. Вони призначаються для вирішення різних завдань, є складовими елементами різних систем, тому можуть вивчатися паралельно та в комплексі [10, с. 114].

Ми підтримуємо позицію В. В. Лисенко щодо того, що досліджувана наукова категорія має практичне призначення не лише у випадку встановлення типових зв'язків між її елементами. Вона може бути також ефективно застосована у діяльності слідчих органів за наявності нетипових особливостей окремих елементів чи зв'язків. Виходячи з наведеного, можна зазначити, що до змісту криміналістичної характеристики необхідно включати інформацію про злочини, яка має одиничні прояви. Такі нетипові прояви злочинної діяльності можуть мати поширення у майбутньому [9, с. 234].

Підводячи підсумок, зазначимо, що на нашу думку, криміналістична характеристика втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність – це сукупність взаємопов'язаних відомостей про криміналістично вагомні ознаки протиправного діяння, що допомагають його швидкому розслідуванню шляхом побудови та перевірки відповідних версій в результаті проведення запланованих процесуальних дій та розшукових заходів. Слід наголосити, що ми підтримуємо позиції вчених

стосовно важливості зазначеної складової в окремих методиках розслідування кримінальних правопорушень.

Висновок. Констатуючи вищенаведене, зазначимо, що побудова методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність є завданням, яке в перспективі повинно покращити діяльність працівників правоохоронних органів в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії. Визначено, що криміналістична характеристика втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність – це сукупність взаємопов'язаних відомостей про криміналістично вагомі ознаки протиправного діяння, що допомагають його швидкому розслідуванню шляхом побудови та перевірки відповідних версій в результаті проведення запланованих процесуальних дій та розшукових заходів.

Література

1. Аленин Ю. П. О структуре методики расследования преступлений. *Юридична освіта і правова держава* (до 150-річчя юридичного ін-ту ОДУ): Зб. наук. праць. Одеса: Астропринт. 1997. С. 244–250.
2. Бахін В. П. Состав и назначения криминалистической характеристики злочинів / В. П. Бахін, Б. Є. Лук'янчиков. *Правничий часопис Донецького університету*. 2000. № 1 (4). с. 39–43.
3. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. 72 с.
4. Волобуев А. Ф. Криміналістична характеристика розкрадань майна у сфері підприємницької діяльності. *Вісник Університету внутрішніх справ*. Вип. 2. Харків. 1997. С. 26–37.
5. Криміналістика: навчальний посібник / За заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 540 с.
6. Віленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. Криміналістика: підручник. 2-ге вид., випр. і доп. К.: Атіка, 2001. 544 с.
7. Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Н.П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрист, 2001. 718 с.
8. Криминалистика: учебник / Под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. М.: Юрид. лит., 1984. 438 с.
9. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (Теорія та практика): монографія. К.: Логос, 2004. 324 с.
10. Малярова В. О. Криміналістична методика: питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Випуск 35. Частина I. Том 3. С. 111–113.
11. Танасевич В. Г. Теоретические основы методики расследования преступлений. *Советское государство и право*. 1976. № 6. С. 90–94.
12. Тищенко В. В. Корыстно насильственные преступления: криминалистический анализ. О., 2002. 186 с.
13. Тищенко В. В. Криміналістичні технології в теорії і практиці розслідування. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. праць. Вип. 44. Одеса: Юридична література, 2008. С. 18–24.
14. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів: навч. посібник. К., 1997. 44 с.
15. Радаев В. В. Криминалистическая характеристика преступлений и ее использование в следственной практике: лекция / Волгоград: ВСИШ МВД СССР, 1987. 24 с.

16. Яблоков Н. П. Криминалистика: природа и система / Н. П. Яблоков, А. Ю. Головин. М.: Юрист, 2005. 268 с.

Анотація

Приловський В. В. Криміналістична характеристика як елемент методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. – Стаття.

Наукова стаття присвячена висвітленню деяких аспектів розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. Розглядається криміналістична характеристика як елемент методики розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Зазначається, що будь-яка структура потребує певної послідовності у визначенні її елементів та окреслення послідовності їх дослідження. І методика розслідування кримінальних правопорушень не є виключенням. Адже розуміння сутності та наповнення зазначеної наукової категорії визначає подальше дослідження окремих її складових. Тобто визначення сутності методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність має важливе значення для структуризації зазначеного процесу. В той же час, вагомим елементом визначеної наукової категорії є криміналістична характеристика. Вказану складову ввели в структуру методики розслідування відносно недавно, але вона вже посіла відповідне місце в її структурі.

Визначається, що побудова методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність є завданням, яке в перспективі повинно покращити діяльність працівників правоохоронних органів в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії.

Підтримується позиція, що наявні у розпорядженні слідчих методичні рекомендації мають суттєві недоліки, не вміщують у достатньому об'ємі інформації, що необхідна для їх практичної діяльності. Все це висуває вказану багатопланову проблему в коло актуальних напрямків, як теоретичних, так і прикладних криміналістичних досліджень. До вказаних досліджень і слід віднести роботи, пов'язані з розробкою теоретичних засад криміналістичної характеристики; формуванням криміналістичних характеристик окремих видів злочинів і їх використання для оптимізації попереднього слідства, підвищення його ефективності.

Сформульовано криміналістичну характеристику втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність як сукупність взаємопов'язаних відомостей про криміналістично вагомі ознаки протиправного діяння, що допомагають його швидкому розслідуванню шляхом побудови та перевірки відповідних версій в результаті проведення запланованих процесуальних дій та розшукових заходів.

Ключові слова: протиправна діяльність, неповнолітній, втягнення, організація, криміналістична характеристика, алгоритм дій, слідча (розшукова) дія.

Аннотация

Приловский В. В. Криминалистическая характеристика как элемент методики расследования вовлечения несовершеннолетних в противоправную деятельность. – Статья.

Научная статья посвящена освещению некоторых аспектов расследования вовлечения несовершеннолетних в противоправную деятельность. Рассматривается криминалистическая характеристика как элемент методики расследования исследуемой категории уголовных преступлений.

Отмечается, что любая структура требует определенной последовательности в определении ее элементов и определение последовательности их исследования. И методика расследования уголовных преступлений не является исключением. Ведь понимание сущности и наполнения указанной научной категории определяет дальнейшее исследование отдельных ее составляющих. То есть определение сущности методики расследования вовлечения несовершеннолетних в противоправную деятельность имеет важное значение для структуризации указанного процесса. В то же время, весомым элементом определенной научной категории является криминалистическая характеристика. Указанную составляющую ввели в структуру методики расследования относительно недавно, но она уже заняла соответствующее место в ее структуре.

Определяется, что построение методики расследования вовлечения несовершеннолетних в противоправную деятельность является задачей, которую в перспективе должно улучшить деятельность сотрудников правоохранительных органов в уголовных процессах исследуемой категории.

Поддерживается позиция, что имеющиеся в распоряжении следователей методические рекомендации имеют существенные недостатки, не содержат в достаточном объеме информацию, необходимую для их практической деятельности. Все это выдвигает указанную многоплановую проблему в круг актуальных направлений, как теоретических, так и прикладных криминалистических исследований. К указанным исследованиям и следует отнести работы, связанные с разработкой теоретических основ криминалистической характеристики; формированием криминалистических характеристик отдельных видов преступлений и их использование для оптимизации предварительного следствия, повышение его эффективности.

Сформулировано криминалистическую характеристику вовлечения несовершеннолетних в противоправную деятельность как совокупность взаимосвязанных сведений о криминалистически значимых признаках противоправного деяния, которая помогает его быстрому расследованию путем построения и проверки соответствующих версий в результате проведения запланированных процессуальных действий и розыскных мероприятий.

Ключевые слова: противоправная деятельность, несовершеннолетний, вовлечение, организация, криминалистическая характеристика, алгоритм действий, следственные (сыскные) действия.

Summary

Prylovskyi V. V. Forensic characteristics as an element of the methodology of investigation of the involvement of minors in illegal activities. – Article.

The scientific article is devoted to covering some aspects of the investigation of the involvement of minors in illegal activities. Forensic characteristics are considered as an element of the methodology of investigation of the investigated category of criminal offenses.

It is noted that any structure requires a certain sequence in determining its elements and outlining the sequence of their study. And the method of investigating criminal offenses is no exception. After all, understanding the essence and content of this scientific category determines the further study of its individual components. That is, determining the essence of the methodology of investigation of the involvement of minors in illegal activities is important for the structuring of this process. At the same time, a forensic characteristic is an important element of a certain scientific category. This component was introduced into the structure of the investigation methodology relatively recently, but it has already taken its rightful place in its structure.

It is determined that the construction of a methodology for investigating the involvement of minors in illegal activities is a task that in the long run should improve the activities of law enforcement officers in criminal proceedings of the studied category.

The position is supported that the methodological recommendations available to investigators have significant shortcomings, do not contain a sufficient amount of information necessary for their practical activities. All this puts forward this multifaceted problem in the range of relevant areas, both theoretical and applied forensic research. These studies should include work related to the development of theoretical foundations of forensic characteristics; formation of forensic characteristics of certain types of crimes and their use to optimize the preliminary investigation, increase its effectiveness.

The forensic characteristics of the involvement of minors in illegal activities is formulated as a set of interrelated information about forensically significant signs of an illegal act, which helps its rapid investigation by constructing and verifying relevant versions as a result of planned proceedings and investigative measures.

Key words: illegal activity, juvenile, involvement, organization, forensic characteristics, algorithm of actions, investigative (search) action.

УДК 343.98:351.741

О. М. Рудніченко

здобувач

*Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого**ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»***ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ
АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ**

Становлення правової держави і модернізація демократичних принципів суспільного життя передбачають визнання переваги загальнолюдських цінностей. Конституція України (1996) передбачає, що людина, її життя, здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Проголосивши зазначені цінності, Україна прямує до правової держави, яка відповідно до Основного закону гарантує кожному не тільки право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), а й дійовий механізм реалізації конституційних норм. Однією з дійових ланок такого механізму є кримінально-правові засоби, якими передбачено відповідальність за посягання на волю, честь та гідність особи, зокрема ст. 146 Кримінального кодексу (КК) України «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини».

Під час розслідування злочинів передбачених ст. 146 КК України застосовують різні тактико-криміналістичні засоби розслідування. Водночас, вибір напрямку та програми розслідування багато в чому залежать від вихідної слідчої ситуації, що складається на момент внесення відомостей до ЄРДР. Алгоритм дій слідчого з розслідування таких злочинів, виглядає наступним чином: оцінка вихідної слідчої ситуації; висування версій за основними обставинами розслідування події; постановка тактичних завдань та планування початку розслідування; планування та проведення окремих СРД й тактичних операцій по перевірці версій й вирішення поставлених задач.

Уперше визначення слідчої ситуації запропонував О. Н. Колесниченко, як певне становище у розслідуванні злочину, що характеризується наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу й виникаючими у зв'язку з цим конкретними завданнями його збирання і перевірки [1, с. 214]. В. Є. Корноухов відносить слідчу ситуацію до однієї із закономірностей, властивих процесу розслідування, під якою слід розуміти об'єктивно повторюване положення у процесі розслідування, обумовлене фактичними даними, яке визначає процес виявлення, збирання доказів. Типові слідчі ситуації визначаються з урахуванням етапів розслідування, що у більшій мірі конкретизує процес виявлення, збиран-

ня доказів [2, с. 93]. В. Г. Колмацький зазначав, що слідча ситуація – це сукупність умов, в яких здійснюється розслідування та визначається його стан на даний момент. Вона є тактичним засобом організації роботи слідчого під час розслідування злочину та акцентує увагу на дослідженні питань аналізу (вивчення змісту обумовлюючих її чинників з метою прийняття тактичного рішення та вибору варіанта методики розслідування, що забезпечує швидке і повне розслідування злочину) та оцінки слідчої ситуації [3, с. 337–346]. В. К. Гавло визначає слідчу ситуацію «як сукупність фактичних даних, які відображають істотні риси подій, якою вона уявляється на тому чи іншому етапі розслідування злочинів» [4, с. 90]. І. Ф. Герасимов слідчу ситуацію визначив «як сукупність матеріальних, інформаційних та інших чинників, що характеризують розслідування» [5, с. 173], а Л. Я. Драпкін слідчу ситуацію розглядає як «уявну динамічну модель, яка відображає інформаційно-логічне, тактико-психологічне, тактико-управлінське й організаційно-структурне становище, що склалося у кримінальній справі і характеризує сприятливий чи несприятливий характер процесу розслідування» [6, с. 49]. Так, М. П. Яблоков вважає, що «слідча ситуація – це становище, що складається в якийсь момент діяльності слідчого з розслідування злочину, яке характеризує тактичну, стратегічну чи тактико-стратегічну інформаційну своєрідність оцінюваного слідчого моменту» [7, с. 48]. В. П. Корж слідчу ситуацію розглядає як становище, що склалося у певний період розслідування злочину або у певний період проведення слідчої дії [8, с. 20]. В. П. Бахін визначає її як об'єктивну реальність, фактичну обстановку та результат її пізнання, а дані про неї – відображення цієї обстановки, які використовуються для її розуміння та впливають на неї з метою розкриття злочину [9, с. 452].

Цікавою є думка В. В. Тіщенка, який не погоджуючись із надто широким розумінням слідчої ситуації, спростовує доцільність включати до неї зовнішні обставини, у тому числі технічного, організаційного характеру, так само як і такі суб'єктивні фактори як досвід слідчого, професійні характеристики, наслідки неправильних дій учасників розслідування тощо [10, с. 962].

Отже, слідча ситуація – це складна динамічна система, що змінюється під впливом об'єктивних і суб'єктивних обставин, що характеризуються певним становищем, яке складається у будь-який момент слідчої діяльності, істотними ознаками кримінального правопорушення, процесуально значущими функціями і найбільш важливими особистісними якостями суб'єкта розслідування і основних його учасників, їх взаємовідносинами, а також станом досудового розслідування у кримінальному провадженні на будь-який момент встановлення обставин, що підлягають доказуванню.

Слідчий безпосередньо впливає як на формування слідчої ситуації, так і на її зміну, знаходиться в тісному взаємозв'язку і взаємозалежності з усіма елементами системи розслідування, впливає на результати проведених слідчих дій, тактичних операцій, організаційно-технічних заходів [11, с. 39–40].

Слід зазначити, що на слідчу ситуацію впливає наявність об'єктивних, суб'єктивних і «випадкових факторів» [12, с. 227]. Р. С. Белкін вважає, що умови, сукупність яких становить слідчу ситуацію, формуються під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів, у числі яких слід виділити об'єктивні та суб'єктивні компоненти. До об'єктивних компонентів віднесено: наявність і характер наявної у розпорядженні слідчого доказової та орієнтуючої інформації про подію злочину, його місце, час, обстановку, спосіб вчинення, потерпілих і осіб, що його вчинили; слідову картину злочину; наявність потенційних джерел доказової інформації і носіїв орієнтуючої інформації; наявність у розпорядженні слідчого необхідних сил, засобів розслідування і можливостей їх використання у той чи інший момент досудового розслідування. До суб'єктивних компонентів змісту слідчої ситуації віднесено: внутрішній (психологічний) стан слідчого під час розслідування злочину, рівень його професійних знань, умінь, навичок (процесуальні дії, що обирає суб'єкт розслідування, значною мірою визначаються саме виходячи з його професійного досвіду та інтуїції); наявність комунікативного контакту слідчого з іншими учасниками провадження; соціально-психологічні характеристики потерпілих, свідків, потенційних підозрюваних, які можуть вплинути на формування їх позиції у кримінальному провадженні; наявність протидії розслідуванню з боку підозрюваного, а в деяких випадках і з боку свідків і потерпілих; наявність помилок у прийнятих рішеннях і процесуальних діях слідчого, прокурора, слідчого судді, оперативних працівників та їх наслідки; інші непередбачувані дії осіб, які беруть участь у провадженні [13, с. 68–69].

На думку В. Ю. Шепітька, до цих чинників відноситься також: місце, період розслідування злочи-

ну; соціально-економічна, криміногенна, службово-психологічна обстановка розслідування; рівень і повнота розробленості наукових рекомендацій у галузі розслідування; рівень і повнота розробленості нормативно-правового регулювання порушених відносин; організаційна і матеріально-технічна забезпеченість розслідування [14, с. 218].

У свою чергу, Р. С. Белкін та Г. Г. Зуйков, зазначили, що формування слідчої ситуації залежить від таких компонентів: 1) психологічного характеру (стан слідчого, результат конфлікту між слідчим і особами, що протистоять йому; безконфліктний хід розслідування й ін.); 2) інформаційного характеру (поінформованість слідчого (про обставини злочину, можливі докази, можливості їх виявлення і експертного дослідження, місця приховування знарядь вчинення злочину тощо), поінформованість осіб, що заважають слідчому, й інших фігурантів кримінального провадження (про ступінь інформованості слідчого і свідків, про виявлені і невиявлені докази, про наміри слідчого тощо); наслідки розголошення слідчої таємниці та ін.); 3) процесуального і тактичного характеру (стан досудового розслідування, докази та їх джерела; наявність надійних і ще не використаних джерел орієнтуючої інформації; можливість обрати потрібний запобіжний захід та ін.); 4) матеріального й організаційно-технічного характеру (наявність комунікації між черговою частиною і слідчо-оперативною групою; наявність засобів передачі і прийому необхідної інформації з облікових апаратів органів внутрішніх справ, мобільність її пошуку по запитах; можливість мобільного маневрування наявними силами і засобами тощо) [15].

Поєднання всіх цих компонентів обумовлює індивідуальний характер кожної слідчої ситуації у кожний момент проведення розслідування. З таким визначенням даного поняття пов'язана можливість типізувати слідчі ситуації.

Щодо типових слідчих ситуацій розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини, однією з характерних їх ознак є складність, що обумовлена тривалим багатоепізодним характером злочинної діяльності, участю в ній організованих злочинних груп. Відтак виникає необхідність планування та проведення комплексу різних слідчих (розшукових) дій (СРД) і негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД), спрямованих на встановлення події кримінального правопорушення та причетних до нього осіб, вилучення та дослідження значного масиву документів.

Що стосується нашого дослідження, то варто звернути увагу на класифікацію типових слідчих ситуацій зникнення особи, яку провів О. Ю. Булуков, зокрема: 1) потерпілий пішов з дому і не повернувся; 2) потерпілий виїхав у відрядження (на заробітки) і не повернувся; 3) потерпілий пішов (поїхав) до родичів, друзів, знайомих і не

повернувся; 4) потерпілий разом з іншими особами залишив місце перебування й не повернувся; 5) потерпілий зник на шляху прямування; 6) потерпілий виїхав з дому, прибув на місце призначення, але додому не повернувся; 7) потерпілий вийшов надвір і не повернувся; 8) потерпілий до зникнення мав намір продати своє приватне авто або зник з автомобілем, і є вагомими причини вважати, що стосовно нього вчинено вбивство з метою незаконного заволодіння транспортним засобом [16, с. 17–18].

У свою чергу О. Я. Мазурок, на основі узагальнених результатів вивчення кримінальних проваджень, розпочатих за ознакою ст. 115 КК України з поміткою «зниклі безвісти», дали змогу визначити типові слідчі ситуації залежно від змісту даних, які є підставою для внесення відомостей про безвісну відсутність особи до ЄРДР: 1) до Національної поліції надійшли заява, повідомлення про безвісну відсутність особи, та на етапі здійснення дій з їх перевірки встановлено обставини, які засвідчують, що стосовно особи вчинено вбивство або інший злочин, – 78,8%; 2) факт безвісної відсутності особи та вчинення стосовно неї злочину встановлено за результатами оперативно-розшукової діяльності або з інших джерел – 13,1%; 3) до Національної поліції надійшли заява, повідомлення про безвісну відсутність особи, однак під час дій з перевірки повідомленого в заяві факту не виявлено обставин, які достовірно свідчили б про вчинений злочин, – 8,1% [17, с. 78].

Враховуючи вищевикладене, варто зазначити, що слідчі ситуації, що виникають при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини, характеризуються різноманітністю, але стійка повторюваність деяких із чинників дає можливість типізувати їх. В основу типізації слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини можуть бути покладені різноманітні критерії: 1) джерела надходження інформації до правоохоронних органів; 2) факт виконання або невиконання вимог злочинців і, як результат, звільнення чи не звільнення викраденої особи; 3) обсяг відомостей про злочинців, які вчинили викрадення людини; 4) ступінь поінформованості про вимоги злочинців; 5) результати затримання злочинців, які вчинили викрадення людини, при виконанні їх вимог чи встановлення їх місцеперебування [18, с. 104, 105].

Так, за першим критерієм можна виділити такі види слідчих ситуацій: а) інформація про злочин надійшла від рідних та близьких потерпілого (57%); б) громадськості, моніторингових візитів до населених пунктів вздовж лінії розмежування (23%); в) інформація про викрадення людини одержана безпосередньо оперативними підрозділами при проведенні оперативно-розшукових за-

ходів, слідчим при розслідуванні кримінальних проваджень про інші злочини (8% випадків).

За другою підставою (виконання або невиконання вимог злочинців і, як результат, звільнення чи не звільнення зниклої особи) можна виділити такі слідчі ситуації: а) вимоги злочинців виконані в повному обсязі й жертва злочину звільнена (26% випадків); б) вимоги злочинців не виконані або виконані частково, жертва звільнена для виконання вимог злочинців (30% випадків); в) вимоги викрадачів не виконані, жертва продовжує утримуватися злочинцями (43% випадків).

За третьою підставою (обсяг відомостей про злочинців, які вчинили викрадення людини) можна виділити наступні слідчі ситуації: а) слідчий має конкретні дані про злочинців (у тому числі встановлені – прізвище, ім'я, по-батькові, місце роботи або проживання тощо) (56% випадків); б) слідчий має уривчасті відомості про злочинців (стать, вік, кількість, імена або прізвища, особливі або помітні прикмети тощо) (37% випадків); в) у слідчого практично відсутня інформація про злочинців (7% випадків).

За четвертою підставою (ступінь поінформованості про вимоги злочинців) розслідування, як правило, здійснюється у двох слідчих ситуаціях: а) зміст вимог злочинців відомий; б) зміст вимог злочинців невідомий.

За п'ятою підставою (результати затримання злочинців, які вчинили викрадення людини, при виконанні їх вимог або встановлення їх місцеперебування) слідчі ситуації можна розділити на наступні: а) усі злочинці, що брали участь у незаконному позбавленні волі або викраденні людини, затримані (1%); б) затримана лише частина злочинної групи (3%); в) затримати злочинців не вдалося (96%).

На підставі узагальнення судово-слідчої практики, слідчі ситуації у кримінальних провадженнях про незаконне позбавлення волі або викрадення людини варто класифікувати на чотири групи, залежно від обсягу та змісту даних, що стали підставою для внесення відомостей до ЄРДР та інформації про злочинців, зокрема:

1) наявні ознаки викрадення людини і злочинці залишаються невідомими;

2) наявні ознаки зникнення людини, викрадений звільнений, проте злочинці залишаються невідомими;

3) наявні ознаки незаконного позбавлення волі або викрадення людини і є відомості про злочинців;

4) факту злочинних дій передбачених ст. 146 КК України не встановлено, а обставин, які достовірно свідчили б про вчинений злочин не виявлено, присутнє інсценування події [19, с. 81–99].

Так, перша типова ситуація незаконного позбавлення волі або викрадення людини є найбільш розповсюдженою (37%) й виникає коли встанов-

лений факт незаконного позбавлення волі або викрадення людини і злочинці залишаються невідомими. У такій типовій ситуації інформація зовсім обмежена. Тому слідчому варто перевірити чи відбувся сам факт незаконного позбавлення волі або викрадення людини і хто його міг вчинити.

Друга типова слідча ситуація виникає, коли зникла особа була звільнена, але викрадачі залишалися невідомими (29%). Для цих ситуацій також характерний високий ступінь інформаційної невизначеності – відсутність даних про злочинців, а коло інших джерел для їх розшуку вкрай обмежене. Першочерговим завданням є встановлення злочинців, їх розшук та затримання. У цих ситуаціях діяльність слідчого має бути спрямована на виявлення і систематизацію максимальної кількості доказової та орієнтовної інформації, що характеризує особу злочинців й злочинний характер події. У зв'язку з цим особливо важливого значення набуває використання даних, які містяться у криміналістичній характеристиці злочину, що звужує коло підозрюваних осіб та визначає напрями пошуку доказової інформації [20, с. 127].

У таких випадках, розслідування починається з допиту, огляду і судово-медичної експертизи потерпілого. Після цього допитуються особи, яким пред'являлися вимоги про викуп, свідки зникнення людини. Крім того, проводяться огляди місць його насильницького захоплення та утримання, слідчий експеримент (ст. 240 КПК України). Встановленню місця насильницького утримання, а також одержанню інформації про суб'єктів злочину можуть сприяти експертизи одягу, взуття потерпілого, а також виявлених при оглядах слідів.

Зі слів потерпілого складаються суб'єктивні портрети викрадачів. З цією ж метою потерпілому пред'являються наявні на обліках фотографії раніше судимих осіб за вчинення корисливо-насильницьких злочинів (після затримання підозрюваних вони повинні бути пред'явлені для впізнання потерпілому).

Третя типова слідча ситуація є менш розповсюдженою на початковому етапі розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини (23%). Вона виникає у випадках, коли є інформація про підозрюваних та їх причетність до викрадення. Підставами підозрювати певних осіб у вчиненні викрадення людей служать показання потерпілого, інформаційні джерела, повідомлення громадськості, вимагання викупу, показання свідків, затримання на гарячому, виявлення на місці події слідів, що були ними залишені.

Незважаючи на зовнішню простоту, здебільшого вони належать до категорії проблемно-конфліктних, оскільки лише третина підозрюваних з зазначеної групи кримінальних проваджень ви-

знають повністю або частково свою причетність до незаконного позбавлення волі або викрадення людини на початковому етапі розслідування (31%). У той же час у провадженнях не збирається достатня кількість доказів їх винуватості, хоча у розпорядженні слідчого є інформація, що свідчить про причетність підозрюваних до злочину, що розслідується.

Насамперед, у цій ситуації перевіряються показання потерпілих та заявників, які на цьому етапі є одними з основних доказів причетності підозрюваних до незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Для перевірки факту насильницького захоплення і переміщення викраденого повинні встановлюватися і допитуватися свідки, що спостерігали напад на потерпілого, поміщення його до транспортного засобу або примушування до іншого пересування проти його волі.

Вірогідність показань названих осіб може бути підтверджена й слідчим експериментом та оглядом транспортного засобу, що використовувався для незаконного позбавлення волі або викрадення людини, оглядами місць захоплення та утримання потерпілого, де можуть бути виявлені та зафіксовані сліди насильства, які за висновками експертів походять від потерпілого, підозрюваного, їх взуття, одягу, предметів, що належать їм і могли утворитися за обставин, зазначених допитаними.

Об'єктивність і вірогідність розглянутих показань можуть бути перевірені в ході допитів осіб, які знають про те, що відбулося зі слів потерпілих і свідків, а також бачили їх незадовго до події поблизу від місця захоплення. Одночасно приймаються заходи до виявлення слідів перебування підозрюваних на місці захоплення. Виявлені в ході огляду сліди одягу, взуття направляються для дослідження на хімічні, біологічні та інші експертизи.

Таким чином, розглянуті типові слідчі ситуації та відповідні ним основні напрямки розслідування багато в чому є умовними. Формування типових слідчих ситуацій та алгоритмів їх вирішення має фундаментальне значення для побудови методики розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Залежно від наявної інформації з-поміж типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування виокремлені такі: досудове розслідування розпочато після безпосереднього виявлення слідчим, прокурором (оперативним підрозділом) обставин, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК України (39% кримінальних проваджень); досудове розслідування розпочате у зв'язку із заявою рідних та близьких потерпілого, колег по службі, партнерів по бізнесу, батьків, їх законних представників чи інших громадян (родичів) (61%).

Література

1. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Харьков : Б.и., 1967. 666 с.
2. Корноухов В. Е.: Криминалистическая характеристика преступлений. *Криминалистическая характеристика преступлений*. Сб. науч. тр. М., 1994. 184 с.
3. Криминалистика : учебник / под ред. Ю. Г. Корухова, В. Г. Коломацкого. Москва, 1984. 448 с.
4. Гавло В. К. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц. *Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования: материалы Минской науч. конф.* (Минск, 27 сентября, 1973 г.). Минск, 1973. С. 90–93.
5. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. Свердловск: Сред. Уральск. кн. изд-во, 1975. 184 с.
6. Драпкин Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций. *Криминалистика : учеб. для вузов / И. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкин, Е. П. Ищенко и др.; под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. 2-е изд., перераб. и доп.* Москва : Высш. шк., 2000. 672 с.
7. Криминалистика: учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрист, 1999. 718 с.
8. Корж В. П. Проблемы расследования и предупреждения хищений в промышленном строительстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1985. 26 с.
9. Бахин В. П. Криминалистическая методика: лекция. Киев, 1999. 24 с.
10. Тищенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. № 22. С. 962.
11. Поташник Д. П. Криминалистическая тактика: учеб. пособ. Москва : Изд-во «Зерцало», 1998. 64 с.
12. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1985. 332 с.
13. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. М. : Юрид. лит., 1987. 272 с.
14. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник. Київ: ІнЮре, 2016. 640 с.
15. Криминалистика : учеб. / под ред. Р. С. Белкина, Г. Г. Зуйкова. Москва Юр.лит., 1968. 695 с.
16. Бірюков В. В. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів : проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 31 с.
17. Мазурок О. Я. Криміналістичне забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 255 с.
18. Олішевський В. В. Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 213 с.
19. Авраменко О. Л. Особливості початкового етапу розслідування викрадення людей, вчинених злочинними групами : дис...канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 236 с.

20. Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 225 с.

Анотація

Рудніченко О. М. Типові слідчі ситуації розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. – Стаття.

У статті визначено типові слідчі ситуації, які виникають на момент унесення відомостей про незаконне позбавлення волі або викрадення людини до Єдиного реєстру досудових розслідувань: наявні ознаки викрадення людини і злочинці залишаються невідомими; наявні ознаки зникнення людини, викрадений звільнений, проте злочинці залишаються невідомими; наявні ознаки незаконного позбавлення волі або викрадення людини і є відомості про злочинців; факту злочинних дій передбачених ст. 146 КК України не встановлено, а обставин, які достовірно свідчили б про вчинений злочин не виявлено, присутнє інсценування події.

Ключові слова: людина, незаконне позбавлення волі, викрадення, розслідування, кримінальне провадження, типові слідчі ситуації.

Аннотация

Рудниченко О. Н. Типичные следственные ситуации расследования незаконного лишения свободы или похищение человека. – Статья.

В статье определены типичные следственные ситуации, возникающие на момент внесения сведений о незаконном лишении свободы или похищении человека в Единый реестр досудебных расследований: имеются признаки похищения человека и преступники остаются неизвестными; имеются признаки исчезновения человека, похищенный освобожден, однако преступники остаются неизвестными; имеются признаки незаконного лишения свободы или похищение человека и есть сведения о преступниках; фактов преступных действий предусмотренных ст. 146 УК Украины не установлено, а обстоятельств, достоверно свидетельствующих о совершенном не обнаружено, присутствует инсценировка события.

Ключевые слова: человек, незаконное лишение свободы, похищение, расследование, уголовное производство, типичные следственные ситуации.

Summary

Rudnichenko O. M. Typical investigative situations are the investigation of unlawful deprivation of liberty or kidnapping. – Article.

The article identifies typical investigative situations that arise at the time of entering information about illegal imprisonment or kidnapping in the Unified Register of Pre-trial Investigations: the existing signs of kidnapping and criminals remain unknown; there are signs of disappearance, the abducted person is released, but the perpetrators remain unknown; there are signs of illegal imprisonment or kidnapping and there is information about criminals; the fact of criminal actions provided by Art. 146 of the Criminal Code of Ukraine is not established, and the circumstances which would reliably testify to the committed crime isn't revealed, there is a staging of event.

Key words: person, illegal imprisonment, abduction, investigation, criminal proceedings, typical investigative situations.

УДК 343.98:343.615-058.55

І. А. Строк
здобувач*кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ***ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
УМИСНИХ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЗАПОДІЯНИХ
У СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ**

Постановка проблеми. Варто зауважити, що вперше запропонував відомості про особу злочинця покласти в основу криміналістичного вчення про навички Г.А. Самойлов, обґрунтовуючи тим, що «природа матеріально фіксованих властивостей людини, яка вчинила злочин, може бути з'ясована повністю лише за умови наукового розуміння особи взагалі і окремо на основі пізнання соматичних (тілесних), психічних, окремих соціальних її властивостей і тих загальних закономірностей, які визначають особливості відображення цих властивостей у матеріальних слідах злочину» [1, с. 119].

В свою чергу, Р.С. Белкін, дослідивши відомості про особу злочинця, які містяться у роботах вчених різноманітних сфер наукових знань (судової психології, кримінології, кримінальному та кримінально-процесуальному праві), дійшов обґрунтованого висновку, що для криміналістики залишилися дослідження: а) психофізіологічних та соматичних властивостей особи, дані про які використовуються з метою її розшуку та ідентифікації; б) соматичних і психофізіологічних властивостей особи, що проявляються через спосіб вчинення злочину; в) методика вивчення особистості учасників процесу слідчими, тобто способів і правил дослідження особи з практичною метою кримінального судочинства [2, с. 16]. Тому слід констатувати, що встановлення характеристики особи злочинця становить як науковий інтерес, так і важливе практичне значення.

Стан дослідження проблеми. Проблеми особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики злочині поставали предметом досліджень таких науковців як О.М. Бандурки, С.М. Гусарова, В.І. Клименко, Г.А. Самойлова, Р.С. Белкіна, В.Г. Лукашевича, М.В. Салтевського, Р.Л. Степанюка, В. О. Коновалової, О.О. Юхно та ін. Однак, у науці відсутні дослідження, присвячені встановленню особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання.

Мета дослідження полягає у встановленні особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання.

Наукова новизна дослідження. За результатами проведеного дослідження встановлено особливості особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання.

Виклад основного матеріалу. У літературі зазначається, що поняття особи як об'єкта криміналістичної ідентифікації відрізняється від аналогічного поняття у кримінології та соціології. Дослідники зазначають, що в ідентифікаційну структуру особи злочинця необхідно включати наступні риси: психічний склад, соціальна спрямованість, мовний апарат і тілесна організація. Інформативну структуру особи можуть доповнювати різноманітні відхилення в її стані та розвитку (як соматичної організації, так і психічних властивостей) [3, с. 216].

Інші науковці, зокрема М.В. Салтевський та В.Г. Лукашевич описують особу злочинця як соціально-біологічну систему, властивості і ознаки якої відображаються у матеріальному середовищі і використовуються для розкриття і розслідування злочинів. Серед таких властивостей виділяють: фізичні, біологічні і соціальні [4, с. 22].

Слід підтримати позицію О.Н. Колесніченка про те, що у сукупність ознак особи як елемента криміналістичної характеристики злочину слід включати всі ознаки, які можуть сприяти визначенню ефективних шляхів і методів встановлення, розшуку і викриття злочинця. Деякі із них мають не тільки криміналістичне значення (наприклад, попередні судимості), але і важливі для розкриття злочину (наприклад, хитрощі злочинця). Зміст вказаного елемента криміналістичної характеристики злочину визначається сукупністю ознак особи, специфічних для тих, які вчиняють злочини даного типу, і істотних для їх якісного розслідування. Система ознак особи злочинця включає демографічні ознаки та ознаки, що відображають певні психологічні та моральні особливості (зокрема, риси характеру) тощо [5, с. 39].

Дослідження кримінальних проваджень про тяжкі тілесні ушкодження, вчинені у стані сильного душевного хвилювання надає можливість виокремити три основні блоки криміналістично-значущих властивостей особистості злочинця,

які мають істотне значення для криміналістичної характеристики тяжких тілесних ушкоджень, вчинених у стані сильного душевного хвилювання:

1. Біологічні ознаки особи, які включають: статеві, вікові, анатомічні, фізіологічні та інші властивості.

2. Психічні властивості особи, що вказують на інтелект, волюву і емоційну ознаки індивіда.

3. Соціальні ознаки індивіда, що відображають її соціальний статус, професійну приналежність, місце проживання, родинний стан, взаємостосунки з іншими членами суспільства, рід занять.

Окреслюючи зазначені групи, слід виходити з виокремлення трьох рівнів дослідження людини: а) біологічного, на якому вона відкривається як тілесна, природна істота; б) психологічного – як суб'єкт одухотвореної діяльності; в) соціального суб'єкта, що реалізує об'єктивні суспільні відносини [6, с. 49-50]

Вивчення кримінальних проваджень показало, що більшість умисно заподіяних тяжких тілесних ушкоджень у стані сильного душевного хвилювання вчинюється особами чоловічої статі – 88% і лише 12% жінками. Більша частка належить чоловікам у віці після 30 років (30,9%). При цьому 80,1% злочинів зазначеної категорії вчинювалося одноособово і лише 19,9% групою осіб, з яких, лише 5% у складі двох людей. Питома частка належить особам, які на момент вчинення злочину знаходились у стані алкогольного 58,4% або наркотичного 18% сп'яніння. З загальної кількості злочинів 5% вчинено особами без визначеного місця проживання, та 1% приїжджими.

Рівень освіти злочинців характеризує така тенденція: 29% – із них мали базову загальну середню освіту, 56% – повну загальну середню освіту, 9% – базову вищу освіту, 6% – повну вищу освіту.

На час вчинення злочинного діяння 47,2% злочинців не мали певного роду занять, себто ніде не навчалися і не працювали, 42% з досліджених – робітники, 11% – службовці, 23,6% – учні різних навчальних закладів (шкіл – 9,6, коледжів – 6,7%, інститутів – 7,3%), 4% – пенсіонери, 55% – осіб є самотніми, не мають ні родини, ні друзів.

Із загальної кількості осіб, що заподіяли умисне тяжке тілесне ушкодження у стані сильного душевного хвилювання 56% – скоїли злочин вперше, інші 44% – до цього були засуджені за різні категорії злочинів, з яких лише 11% – за злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи.

Водночас слід також звернути увагу на те, що питома кількість осіб – 60%, які проходять по даній категорії кримінальних проваджень характеризувалися позитивно, а лише 15% негативно. Інші ж 25% мали у своїх характеристиках суперечливі відомості.

Слід відзначити, що великий інтерес у криміналістиці приділяється зв'язку злочинця із потерпі-

лою особою. На даний момент у багатьох наукових парцях приділяється увага тісному взаємозв'язку між злочинцем і потерпілим (злочинець – жертва), оскільки вони так чи інакше пов'язані із подією злочину. Зокрема, на думку В. Г. Квашиса, аналізуючи злочин, важливо здійснити його віктимологічне дослідження [6, с. 7]. Г. Н. Мудьогин в свою чергу відзначає, що маючи відомості про зв'язки між злочинцем і потерпілим можна встановити можливий спосіб учинення злочину, який є неможливим для других осіб, які не перебувають у такому зв'язку з потерпілим [7, с. 8, 9].

Таким чином, зв'язок злочинця із потерпілим становить значну зацікавленість. За результатами аналізу кримінальних проваджень по досліджуваних нами категорії злочинів, було встановлено, що кожен п'ятий злочин вчинила особа, яка перебувала в родинних відносинах з потерпілим (4,5% – брат або сестра; 3,4% – батько або мати; 6,7% – інші родичі). Велика кількість злочинців перебували в дружніх стосунках із потерпілою особою (сусіди – 13,5%; товариші по навчанню, роботі – 16,9%; малознайомі – 19,7%). Водночас, питома кількість злочинів вчиняється особами, які не є знайомими потерпілій особі – 35,4%, а тому на першому етапі розкриття злочину слід вживати заходи для встановлення додаткових джерел інформації про особу злочинця.

Злочин за своєю природою носить подвійний характер – об'єктивний і суб'єктивний. Саме тому у процесі його розслідування пізнавальна діяльність слідчого реалізується в двох напрямках: пізнання об'єктивної і суб'єктивної сторін злочинного діяння. Слушно з цього питання наголошує В.О. Коновалова, злочин – це акт, в якому виявляється складна взаємодія соціальних, економічних, психологічних і інших чинників [8, с. 24]. Саме тому, підтримуючи думку А.В. Старушкевича [9, с. 22-24] зазначаємо, що неможливо характеризувати особу, яка вчинила злочин без висвітлення її психічних особливостей.

Поряд із цим, в психологічному аспекті вагомим значення в структурі злочину набувають мотиви прагнення вчинення злочину. Відповідно типовими мотивами навмисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження були помста, неприязнь, ревності, користь.

Отже, говорячи про особу злочинця, неможливо оминати увагою питання мотиву заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, вчинених у стані сильного душевного хвилювання. Вивчення кримінальних проваджень показало, що переважна більшість таких злочинів вчиняється із ревності – 50%; із помсти – 30,8%; із конкуренції і ворожнечі – 6,2% та 5,5%.

У аналізованій категорії злочинних діянь в переважній більшості випадків мотив злочину являється наслідком міжособистісних стосунків. Відо-

мо, що психологія людських стосунків є складною та багатогранною, так само і стосовно мотиву, тобто їх (мотивів) може бути декілька (помста за минулу образу і разом з цим заздрість, що в нього і в родині і на роботі все добре, і злість саме за це і навіть ревності стосовно стосунків з власною дружиною тощо).

Аналіз слідчо-судової практики свідчить про те, що часткова категорія осіб, які вчинили досліджуваний злочин через неприязнь або ревності в стані сильного душевного хвилювання як правило не приховують мотиву заподіяння тяжких тілесних ушкоджень і навіть часто прямо вказують, що не жалкують про вчинене і в аналогічній ситуації вони вчинили так само. Відповідно і потерпілі – через почуття честоловства, сорому, або навіть, майбутньої помсти особі, яка завдала їм тілесних ушкоджень можуть не розкривати справжній мотив злочину.

Стосунки, що виникають на ґрунті неприязні, як показує практика, не з'являються раптово. Останні виникають і становляться протягом певного проміжку часу, інколи досить тривалого. Звісно, іноді мають місце випадки, коли неприязне ставлення до потерпілого формується у короткий проміжок часу, але все ж таки не раптово. Частіше, цьому передують безпринципна або аморальна поведінка потерпілого, який вступає у конфлікт з менталітетом іншої особи. Як правило, у таких випадках злочинні дії відбуваються імпульсивно, особа якавчинює їх неусвідомлює мету та мотив своїх дій.

Аналіз матеріалів практики свідчить, що більшість проаналізованих матеріалів кримінальних проваджень по досліджуваній категорії злочинів на превеликий жаль не мають відомостей щодо мети вчинених злочинів. Це вказує на відсутність можливості із достатнім ступенем достовірності вивчити мету злочину як елемента криміналістичної характеристики. Проте слід відзначити, що по іншим кримінальним провадженням (35%) про тяжкі тілесні ушкодження безпосередньо як про мету діяння вказують обвинувачені у своїх свідченнях – 30%, потерпілі у своїх свідченнях – 2%. Особа, що вчинила злочин, у більшості випадків – 25% вказує, що метою таких дій було припинити дії потерпілого, або примусити його до реалізації інших дій (припинити лаятись, втекти тощо), або злочин вчинено у стані самооборони, а стосовно заподіяння шкоди здоров'ю лише – 3%; заподіяти страждання, больові відчуття – 3,5%; злякати, розбудити, повернути до свідомості, зганьбити – 2%.

Не менше значення має для розслідування злочинів цієї категорії характеристика потерпілого.

Проведене нами дослідження показало, що із загальної кількості потерпілих питому вагу складають чоловіки – 73%. Це означає, що відносно жінок, вчиняється кожне четверте посягання на тілесну недоторканність.

За віком потерпілі особи розподіляються таким чином: до 18 років – 15,1%; 18 – 25 років – 25,3%; 25 – 30 років – 21,9%; 30 – 40 років – 11,6%; 40 – 50 років – 12,3%; 50 – 60 років – 7,5%; після 60 років – 6,2%. Таким чином, найбільш вразливою категорією осіб є у віці до 30 років (62%).

За ставленням до суспільно-корисної праці постраждали особи розподіляються так: навчаються у школі – 7,5%; коледжі – 4,8%; інститути – 13%. Принаймні половина постраждалих працювали: на підприємстві – 17,1%; в установі – 10,3%; були підприємцями – 19,8%. Не працювало і не навчалось 19,9% постраждалих (кожний п'ятий).

Цікаво, що на момент вчинення злочину приблизно половина потерпілих осіб перебувала в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння: 44,6% та 4%. Порівняльний аналіз цих даних з відомостями, що характеризують злочинця показує, що антисоціальні риси категорій цих осіб співпадають.

Також, в даний час в багатьох наукових роботах привертається увага на взаємозв'язок злочинця із потерпілим (злочинець – жертва). Оскільки вони так чи інакше пов'язані із подією злочину. У цьому аспекті, для організації розшуку злочинця вагоме значення мають відомості про місце проживання потерпілого і злочинця. Проведене дослідження показало, що 26% потерпілих та злочинців мешкали в одній квартирі; 1,8% – в спільному під'їзді будинку; 7,4% – в спільному будинку; 6,8% – на одній вулиці; 47,6% – в одному населеному пункті; 9,3% – в різних населених пунктах. Зазначені дані свідчать про наявний зв'язок злочинця із потерпілим за місцем їх проживання, що слід враховувати в процесі висування і перевірки слідчих версій.

Висновки. При заподіянні тяжких тілесних ушкоджень жертва злочину проявляє себе у криміналістичній характеристиці як елемент, який безпосередньо відображає ознаки об'єкта злочину.

Особливості особи злочинця віддзеркалюються в матеріальних та ідеальних слідах, способах вчинення тяжких тілесних ушкоджень.

Таким чином, слід відмітити, що ознаки особи злочинця мають важливе значення для спрямування слідчо-оперативного пошуку під час розкриття та розслідування кримінальних проваджень про тяжкі тілесні ушкодження.

Література

1. Самойлов Г.А. Основы криминалистического учения о навыка. М., 1968. 119 с.
2. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики. Том II. М., 1978. 410 с.
3. Клименко Н.И. О возможности криминалистической идентификации личности. *Криминалистика и судебная экспертиза*. К., 1972. Вып. 9. С. 216–219.
4. Лукашевич В.Г., Салтевский М.В. Дидактические материалы к специализированному курсу криминалистики. Раздел «Научные основы криминалистической методики». К., 1986. 34 с.
5. Колесниченко А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений. *Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений*. К., 1988. С. 29–42.
6. Дрозд В.Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень: дис. ... кандидата юридичних наук: 12.00.09 / Київський національний університет внутрішніх справ. К., 2009. 234 с.
7. Квашиш В.Г. Основы виктимологии. Проблемы защиты прав потерпевших от преступлений. М., 1999. 268 с.
8. Мудьюгин Г.Н. Расследование убийств по делам, возбужденным в связи с исчезновением потерпевшего. М., 1967. 147 с.
9. Коновалова В.Е. Правовая психология. Харьков: «Консум». 160 с.
10. Старушкевич А.В. Особа злочинця та потерпілого як елемент криміналістичної характеристики сексуальних убивств: навчальний посібник. Київ: НТВ «Правник» – НАВСУ, 1997. 63 с.

Анотація

Строк І. А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання. – Стаття.

В статті на основі криміналістичного вчення про особу злочинця обґрунтовано доцільність дослідження його як елемента криміналістичної характеристики умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання, а також

на основі узагальнення слідчої практики встановлено соціально-психологічний портрет особи злочинця умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання.

Ключові слова: криміналістична характеристика, особа злочинця, розслідування тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання.

Аннотация

Строк И. А. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики умышленных тяжких телесных повреждений, причиненных в состоянии сильного душевного волнения. – Статья.

В статье на основе криминалистического учения о личности преступника обоснована целесообразность исследования его как элемента криминалистической характеристики умышленных тяжких телесных повреждений, причиненных в состоянии сильного душевного волнения, а также на основе обобщения следственной практики установлено социально-психологический портрет личности преступника умышленных тяжких телесных повреждений, причиненных в состоянии сильного душевного волнения.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, личность преступника, расследование тяжких телесных повреждений, причиненных в состоянии сильного душевного волнения.

Summary

Strok I. A. The identity of the offender as an element of the forensic characterization of intentional grievous bodily harm caused in a state of strong emotional excitement. – Article.

The article on the basis of the forensic doctrine of the identity of the offender substantiates the feasibility of its study as an element of the forensic characterization of intentional grievous bodily harm caused in a state of strong emotional excitement, as well as on the basis of generalization of investigative practice. a state of strong emotional excitement.

Key words: forensic characteristics, identity of the offender, investigation of grievous bodily harm caused in a state of strong emotional excitement.

УДК 343.16+343.37

Р. В. Уманець*ад'юнкт наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ***ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ В СФЕРІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА**

З виникненням теорії оперативно-розшукової діяльності (ОРД) вона була спрямована на вироблення нових знань у галузі, насамперед, протидії різним видам злочинності з використанням оперативно-розшукових методів, форм та засобів, що призводить до появи різноманітних термінів, понять, категорій, які в подальшому потребують особливого підходу під час вивчення. Одним із нових запроваджених термінів в оперативно-розшуковій діяльності вважається термін «оперативно-розшукова характеристика кримінальних правопорушень».

М. А. Погорецький та В. П. Шеломенцев відносить до складу оперативно-розшукової характеристики злочинів такі елементи, як відомості про: вид злочину та його суспільну небезпечність; предмет злочинного посягання та його пошукові ознаки; середовище вчинення злочину, особливості слідоутворення у ньому та специфіку фіксації слідів; способи готування до злочину та їх пошукові ознаки; способи вчинення злочину, їх пошукові ознаки та специфіку фіксації злочинних дій; способи приховання слідів злочину (маскування злочинних дій) та їх пошукові ознаки; типові знаряддя (засоби) вчинення злочинів та їх пошукові ознаки; типові обставини вчинення злочинів: місце, час, обстановка; сліди злочинів, їх пошукові ознаки та специфіку фіксації; типові джерела інформації про злочини цього виду; особу злочинця та його пошукові ознаки (зовнішні ознаки, психологічний портрет, особливості поведінки при готуванні, вчиненні злочину, а також після його вчинення тощо), типову мотивацію злочинної поведінки, чинники, що мали вплив на формування злочинної мети; склад та схема взаємозв'язків у злочинній групі; розподіл ролей між співучасниками тощо; потерпілу сторону (ознаки віктимності, відомості про спосіб життя, риси характеру, звички, зв'язки тощо); типові наслідки злочинів (матеріальна та моральна шкода, заподіяні злочином; зміни, викликані злочином у матеріальній обстановці тощо) [1, с. 215-222].

Підводячи підсумки, зазначимо, що оперативно-розшукова характеристика відіграє важливу роль у науковому забезпеченні протидії корупційним кримінальним правопорушенням. З урахуванням кількісних та якісних показників злочинності обираються ті чи інші найбільш доцільні

в певній ситуації напрями оперативного пошуку, документування та розслідування. Оперативно-розшуковою характеристикою корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва, є система кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних та інших ознак кримінальних правопорушень, що мають значення для їх виявлення та досудового розслідування, а також обрання тактичних прийомів проведення оперативно-розшукових, оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій. Найбільш значущими елементами оперативно-розшукової характеристики визнано спосіб учинення кримінальних правопорушень, типологію осіб, які вчиняють злочини, та їх груп, а також локалізацію їх слідів й ознак.

Найбільш значущими елементами оперативно-розшукової характеристики корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва є такі: спосіб службових зловживань; типологія та характеристика службових осіб, які вчиняють злочини.

Складність виявлення корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва полягає в тому, що в діях службових осіб важко встановити ознаки кримінального правопорушення. Для підтвердження факту розкрадання потрібно вжити низку оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення та порівняння ознак цивільно-правових деліктів і злочинного наміру, а також корупційного кримінального правопорушення та інших складів правопорушень. Специфіка функціонування житлово-будівельної організації визначає порядок здійснення та документального оформлення житлово-будівельних робіт, з урахуванням чого правопорушники (відповідно до свого службового становища, можливостей доступу до певних ресурсів, а також власних професійних якостей) за певних умов обирають конкретний спосіб учинення кримінального правопорушення.

Кримінальні правопорушення в зазначеній сфері вчиняють як службові особи управліннь капітального будівництва обласних державних адміністрацій, комунальних підприємств, так і працівники підприємств-підрядників. Як правило, такі види кримінальних правопорушень

учиняють два типи осіб: службові особи, а також матеріально відповідальні особи, яким ввірено матеріальні ресурси, призначені для будівництва. Зловживання з боку службових осіб та осіб, яким ввірено матеріальні ресурси, призначені для житлового будівництва, досить часто реалізуються завдяки злочинній змові останніх, нерідко включаючи інших суб'єктів господарської діяльності (виконавців, підрядників тощо) та виявляються в такому:

- розкрадання бюджетних коштів шляхом завищення вартості робіт з будівництва (ремонту, обслуговування) об'єктів, на яких здійснюються роботи;
- здійснення публічних закупівель без проведення процедур, передбачених законодавством, якщо сума договору перевищує встановлену законодавством межу;
- незаконний поділ замовником предмета закупівлі на частини з метою уникнення процедур, передбачених законодавством;
- здійснення закупівлі непридатних до використання або експлуатації устаткування, товарно-матеріальних цінностей;
- оплата зобов'язань за договором, що перевищує граничні суми витрат;
- невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх функціональних обов'язків щодо прийняття робіт та послуг за кількістю та якістю;
- підписання службовою особою замовника за відомо неправдивого акту виконаних робіт;
- укладання фіктивних угод на виконання робіт щодо будівництва, капітального ремонту.

Зловживання з боку учасників торгів та поставальників:

- службове підроблення службовими особами підприємств, установ, організацій дозвільних та звітних документів;
- подання службовими особами неправдивих даних щодо термінів й обсягів виконаних робіт з метою привласнення коштів;
- службова недбалість службових осіб установ, підприємств, організацій у ході прийняття та підписання актів виконаних робіт із завищенням їх вартості;
- створення суб'єкта господарювання з метою отримання коштів за договором, не виконуючи при цьому умов цього договору;
- реалізація замовнику недоброякісної, тобто такої, що не відповідає встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам, або некомплектної продукції чи товарів;
- підроблення документів, що підтверджують якість виконаних робіт та використаних матеріалів;
- надання неправомірної вигоди службовій особі за підписання фіктивного або такого, що не відповідає дійсності, акту виконаних робіт;

– підроблення актів виконаних робіт [2, с. 75–76].

Однак найбільш суспільно небезпечні розкрадання, що призводять до значних матеріальних та грошових збитків, здебільшого вчиняють службові особи шляхом зловживання службовим становищем і, як правило, поєднуються з підробленням документів.

На основі аналізу судової практики можна виокремити найбільш поширені види розкрадань у сфері житлового будівництва [3, с. 47], зокрема:

1. Привласнення коштів, виділених на будівництво або закупівлю будівельних матеріалів, шляхом зловживання службовим становищем. Зазвичай таке незаконне заволодіння майном здійснюється шляхом внесення службовою особою неправдивих відомостей до офіційних документів з метою завищення обсягу робіт, вартості матеріалів, що надає змогу в подальшому штучно збільшити обсяги фінансування та привласнити кошти.

2. Розтрата коштів, виділених на будівництво, шляхом зловживання службовим становищем. Здебільшого здійснюється службовою особою, у віданні якої перебуває чи якій ввірено майно шляхом нецільового використання майна та ресурсів.

3. Заволодіння коштами, виділеними на будівництво, шляхом зловживання службовим становищем службовою особою. Найчастіше полягає у внесенні недостовірних відомостей до офіційних документів; завищенні обсягу виконаних робіт; штучному завищенні кількості необхідних матеріалів та обладнання; частковому виконанні або ж повному невиконанні тих чи інших будівельних робіт; використанні будівельних матеріалів низької якості, які в документах відображено як високоякісні та дорогі.

Важливим елементом оперативно-розшукової характеристики кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва й службової діяльності є особи, які становлять оперативний інтерес.

На підставі вивчення кримінальних проваджень узагальнено дані про службових осіб, які брали участь у вчиненні злочинних дій у сфері житлового будівництва. Як правило, кримінальні правопорушення вчиняють чоловіки (78%) віком від 30 до 49 років (80%). Переважна більшість притягнутих до відповідальності (85%) мають вищу освіту. У вчиненні корупційних дій беруть участь службові особи суб'єктів контролюючих органів за сферою житлового будівництва (вивчення матеріалів кримінальних проваджень щодо осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, виявляє такі дані щодо їх службового становища: керівники будівельних організацій та їх заступники (12,5%); керівники будівельно-монтажних підрозділів, ділянок будівництва та їх заступники (18,0%), виконавчі робіт, майстри дільниць, бригадири (28,0%); працівники бухгалтерії (12,0%); комірники (15,5%); проєк-

тувальники (5,5%); інші категорії матеріально відповідальних осіб (8,5%). Характерними особливостями зазначених категорій осіб є їх доволі високі соціальний статус та рівень освіти (здебільшого технічної або економічної), знання специфіки будівельної діяльності (окремих технологічних процесів), наявність досвіду та професійних навичок у цій сфері). У 16% випадків вони є співвласниками підприємств з ознаками фіктивності. Вчиняючи розкрадання у цій сфері з корисливих мотивів, такі особи широко використовують у виборі способів свій авторитет, професійні знання, дружні, життєві та інші зв'язки з особами у різних господарських і державно-владних структурах. Злочинні посягання у 30% вчинено у складі групи. У 45% проваджень кількість співучасників не перевищувала двох осіб (групи чисельністю три особи траплялись у 24%; чотири особи – у 21%; п'ять і більше осіб – у 9%).

У широкому плані, усіх службових осіб, які брали участь у вчиненні кримінальних правопорушень у сфері будівництва житла, необхідно розподілити на такі категорії:

1) особи, які, зловживаючи службовим становищем, вчиняють юридично значущі дії, що мають значення на етапі підготовки, вчинення та приховування злочину (представники органів місцевої влади, нотаріуси та ін.). Це службові особи будівельних управлінь, організацій: виконроби, начальники будівельних ділянок, працівники проектно-кошторисних інститутів, керівні працівники (головні інженери, механіки та інші керівники служб і підрозділів). Особливості вчинення злочинів посадовими особами: використання службового становища та повноважень; наявність розгалужених виробничих і корумпованих зв'язків з поставачальниками, замовниками та посадовими особами керівних організацій та державних органів; використання криміногенних факторів галузі та недоліків організаційно-правового характеру; транспортними організаціями здійснюються розкрадання грошових коштів, матеріальних цінностей в великих розмірах і, як правило, тривалий період часу; зосередження в одних руках власних повноважень, контролюючих функцій; підвищена організованість і латентність дій; продумування способів розкрадання будівельних матеріалів і механізму приховування слідів злочинної діяльності;

2) керівники середньої ланки й працівники банків, які забезпечують проведення різноманітних банківських переказів та електронних платежів (відіграють роль пособників, особисто не беручи участь у схемі);

3) фахівці вузького профілю, які використовують комп'ютерні, фінансові та інші технології з метою підроблення документів, утручання в роботу комп'ютерних мереж тощо (операціоністи банків, програмісти, оператори комп'ютерних систем);

4) особи, які виконують технічні й допоміжні функції, зокрема при вчиненні підроблення документів (бухгалтери, економісти, виконроби, комірники, вантажники, водії та ін.), а також підставні особи. Працівники бухгалтерсько-рахункових відділів вчиняють розкрадання як врахованих, так і неврахованих грошових коштів. Особливостями скоєння злочинів даною категорією осіб є: обов'язки головних (старших) бухгалтерів, їх замісників, касирів, бухгалтерів розрахункових відділів забезпечують їм доступ до фінансових ресурсів; ця категорія осіб добре знає механізм банківських, касових і господарських операцій, недоліки в цих операціях; більшість осіб, які входять до цієї групи, є жінками, що дозволяє здійснювати розкрадання грошових коштів тривалий час, користуючись поблажливим ставленням до них керівників – в основному чоловіків. Як правило, розкрадання будівельних матеріалів вчиняється кваліфікованим способом, який полягає в утворенні неврахованих надлишків, розкраданні будівельних матеріалів та їх подальшій реалізації;

5) високопоставлені чиновники різних контролюючих організацій, які забезпечують загальне корупційне прикриття злочинної діяльності.

Як зазначає С. В. Князєв, одним з основних елементів оперативно-розшукової характеристики є оперативно-значима поведінка (що відображає об'єктивну сторону злочину з точки зору кримінального права, способи підготовки, вчинення та маскування злочину з точки зору криміналістики) [4, с. 112].

Оперативно-значима поведінка – поняття значно ширше, ніж способи вчинення, і включає в себе етапи вчинення злочину, а також дії особи на кожному з етапів. Оперативні працівники передусім вивчають зовнішні ознаки кримінального правопорушення – конкретний акт поведінки службової особи у вигляді дії чи бездіяльності, що завжди здійснюють у певній об'єктивній обстановці, певному місці та в певний час. Цей акт поведінки відбувається у відповідний спосіб, наприклад, надання неправомірної вигоди з об'єктивної сторони полягає в переданні службовій особі матеріальних цінностей, унаслідок чого вона зловживає службовими обов'язками або не виконує їх; службова недбалість – невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків через несумлінне ставлення до них. Для потреб ОРД оперативно-розшукова характеристика повинна надавати наукове обґрунтування пошукової діяльності оперативних підрозділів. Оперативні працівники можуть виявити ознаки службових кримінальних правопорушень на будь-якому з етапів їх учинення, і під час оперативного пошуку вони не отримують структуровану інформацію про конкретний склад злочину. Тому, оперативно значуща поведінка не повинна відповідати способам учинення кримі-

нальних правопорушень (у межах криміналістичної характеристики) або їхній об'єктивній стороні (кримінально-правова характеристика) [5, с. 67].

Наявність декількох варіантів корупційної поведінки констатує Л. Н. Герасіна [6, с. 141]. Однак, на нашу думку, вони мають різні моделі мотивації, що впливають на тактику дій оперативних працівників щодо протидії службовим злочинам. Дії під час учинення злочинів у сфері службової діяльності становлять певну модель оперативно значущої поведінки. Оскільки головною метою аналізованих кримінальних правопорушень є отримання неправомірної вигоди, то класифікацію слід здійснювати за двома критеріями - етапом злочинних дій (підготовка, учинення, приховування) та шляхом досягнення злочинної мети (сприяння, отримання вигоди, масування). Така класифікація враховує як цілісні склади злочинів, притаманні окремим етапам злочинної діяльності, так й окремі способи злочинних дій у межах складів злочинів.

На етапі підготовки до вчинення корупційного кримінального правопорушення посадовець оцінює умови обстановки та здійснює певні дії, які полегшують досягнення злочинної мети. Умови обстановки зумовлюють оперативно-значущу поведінку під час учинення корупційного кримінального правопорушення. Посадовець їх оцінює як сприятливі чи несприятливі (сприятливі особа використовує для досягнення мети, до несприятливих пристосовується, змінюючи свої дії або власне умови на сприятливіші). Посадовець може цілком і правильно оцінювати умови об'єктивної обстановки, випадково або умисно нехтувати ними, обираючи спосіб дії, від чого залежить досягнення цілей.

Таким чином, оперативно-розшукова характеристика відіграє важливу роль у науковому забезпеченні протидії корупційним кримінальним правопорушенням. З урахуванням кількісних та якісних показників злочинності обираються ті чи інші найбільш доцільні в певній ситуації напрями оперативного пошуку, документування та розслідування.

Оперативно-розшуковою характеристикою корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва, є система кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних та інших ознак кримінальних правопорушень, що мають значення для їх виявлення та досудового розслідування, а також обрання тактичних прийомів проведення оперативно-розшукових, оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій. Найбільш значущими елементами оперативно-розшукової характеристики визнано спосіб учинення кримінальних правопорушень (оперативно-значуща по-

ведінка), типологію осіб, які вчиняють злочини, та їх груп, а також локалізацію їх слідів й ознак.

Складність виявлення корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва полягає в тому, що в діях службових осіб важко встановити ознаки кримінального правопорушення. Для підтвердження факту розкрадання потрібно вжити низку оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення та порівняння ознак цивільно-правових деліктів і злочинного наміру, а також корупційного кримінального правопорушення та інших складів правопорушень. Специфіка функціонування житлово-будівельної організації визначає порядок здійснення та документального оформлення житлово-будівельних робіт, з урахуванням чого правопорушники (відповідно до свого службового становища, можливостей доступу до певних ресурсів, а також власних професійних якостей) за певних умов обирають конкретний спосіб учинення кримінального правопорушення. З цією метою варто встановити документи, виконані або підписані службовими особами, зміст яких розкриває їх справжні наміри (угоди з ознаками підроблень, офіційна переписка, вказівки підлеглим, чорнові записи); показання очевидців (родичів, колег, знайомих) про наміри фігурантів та справжній характер їх діяльності; протоколи та інші матеріали, складені за результатами оперативно-розшукових заходів; результати інвентаризацій, ревізій, спеціальних перевірок, що свідчать про фактичне господарське та фінансове становище суб'єктів господарювання.

Література

1. Погорецький М. А., Шеломенцев В. П. Поняття оперативно-розшукової характеристики злочинів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1 (47). С. 214–223.
2. Брильов М. О. Оперативно-розшукова характеристика злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг. *Право і безпека*. 2015. № 4 (59). С. 75–76.
3. Запотоцький А. П. Криміналістична характеристика злочинів у сфері будівництва. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 40–48.
4. Князев С. В. Характеристика злочинів, що вчиняються на ринку нерухомості в процесі забудови житла. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 111–118.
5. Болвінов С. П. Оперативно-розшукова характеристика одержання неправомірної вигоди службовими особами в органах місцевого самоврядування. *Право і Безпека*. 2015. № 4. С. 67–71.
6. Герасіна Л. Н. Коррупция в структуре латентной преступности: социолого-правовой и компаративный анализ. *Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність* : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару (Харків, 11-12 трав. 2001 р.). Харків, 2003. С. 140–144.

Анотація

Уманець Р. В. Оперативно-розшукова характеристика корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва. – Стаття.

У статті надана характеристика елементам оперативно-розшукової характеристики корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва, зокрема оперативна поведінка службових осіб, яка включає способи їх підготовки, вчинення та приховування, а також типологічні ознаки особи злочинця й злочинних груп. Проведено наукову систематизацію найбільш поширених способів учинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (розкрадань) у сфері житлового будівництва, характерних для них ознак матеріального та інтелектуального підроблень документів будівельних та інших пов'язаних з ними організацій, а також категорій причетних до кримінального правопорушення службових і матеріально-відповідальних осіб. Розглянуто способи учинення привласнення, розтрата майна (будівельних матеріалів, обладнання, коштів) або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері житлового будівництва, серед яких виокремлено найбільш поширені технології протиправної діяльності. Досліджено особу злочинця.

Ключові слова: житло, будівництво, виявлення, розслідування, оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукова характеристика, спосіб вчинення.

Аннотация

Уманец Р. В. Оперативно-розыскная характеристика коррупционных уголовных преступлений, совершаемых в сфере жилищного строительства. – Статья.

В статье дана характеристика элементам оперативно-розыскной характеристики коррупционных уголовных преступлений, совершаемых в сфере жилищного строительства, в частности оперативное поведение должностных лиц, которое включает способы их подготовки, совершения и сокрытия, а также типологические признаки личности преступника и преступных групп. Проведена научная систематизация наиболее распространенных способов совершения присвоения,

растраты имущества или завладение им путем злоупотребления служебным положением (хищений) в сфере жилищного строительства, характерных для них признаков материального и интеллектуальных подделок документов строительных и других связанных с ними организаций, а также категорий причастных к уголовным преступлениям служебных и материально-ответственных лиц. Рассмотрены способы совершения присвоения, растраты имущества (строительных материалов, оборудования, средств) или завладение им путем злоупотребления служебным положением в сфере жилищного строительства, среди которых выделены наиболее распространенные технологии противоправной деятельности. Исследована личность преступника.

Ключевые слова: жилье, строительство, обнаружения, расследования, оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскная характеристика, способ совершения.

Summary

Umanets R. V. Operational and investigative characteristics of corruption criminal offenses committed in the field of housing construction. – Article.

The article describes the elements of operational and investigative characteristics of corruption offenses committed in the field of housing, in particular the operational behavior of officials, which includes methods of preparation, commission and concealment, as well as typological features of the offender and criminal groups. The scientific systematization of the most common ways of misappropriation, misappropriation of property or taking it by abuse of office (theft) in the field of housing, their characteristic features of material and intellectual forgery of documents of construction and other related organizations, as well as categories involved in criminal offense of officials and materially responsible persons. The methods of misappropriation, misappropriation of property (building materials, equipment, funds) or its acquisition by abuse of office in the field of housing construction are considered, among which the most common technologies of illegal activity are singled out. The identity of the criminal has been investigated.

Key words: housing, construction, detection, investigation, operative-search activity, operative-search characteristic, method of commission.

УДК 343.98:343.431

М. М. Фарима

здобувач

наукової лабораторії з проблем протидії злочинності

Національної академії внутрішніх справ

**ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА ВЕРСІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ
АБО ІНШОЇ НЕЗАКОННОЇ УГОДИ ЩОДО ДИТИНИ**

Одним із важливих елементів розслідування будь-якого кримінального правопорушення є типові слідчі ситуації, тому їх дослідженню завжди приділяється пильна увага – як при дослідженні загальнотеоретичних питань криміналістики, так і при формуванні окремих методик розслідування. Адже це складна система взаємозв'язків, яка утворює ту конкретну обстановку, в якій працює слідчий та інші суб'єкти, що беруть участь у кримінальному провадженні.

Уперше визначення слідчої ситуації запропонував О. Н. Колесниченко. «Слідча ситуація – на його думку – це певне становище у розслідуванні злочину, що характеризується наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу й виникаючими у зв'язку з цим конкретними завданнями його збирання і перевірки» [1, с. 214].

Проте не всі дослідники цієї проблеми погодились із цим визначенням. Так, В. Є. Корноухов відносить слідчу ситуацію до однієї із закономірностей, властивих процесу розслідування. «Під слідчою ситуацією, – пише він, слід розуміти об'єктивно повторюване положення у процесі розслідування, обумовлене фактичними даними, яке визначає процес виявлення, збирання доказів. Типові слідчі ситуації визначаються з урахуванням етапів розслідування, що у більшій мірі конкретизує процес виявлення, збирання доказів» [2, с. 93]. В. Г. Колмацький зазначав, що слідча ситуація – це сукупність умов, в яких здійснюється розслідування та визначається його стан на даний момент. Вона є тактичним засобом організації роботи слідчого під час розслідування злочину та акцентує увагу на дослідженні питання аналізу (вивчення змісту обумовлюючих її чинників з метою прийняття тактичного рішення та вибору варіанта методики розслідування, що забезпечує швидке і повне розслідування злочину) та оцінки слідчої ситуації [3, с. 337–346]. В. К. Гавло визначає слідчу ситуацію «як сукупність фактичних даних, які відображають істотні риси подій, якою вона уявляється на тому чи іншому етапі розслідування злочинів» [4, с. 90]. І. Ф. Герасимов слідчу ситуацію визначив «як сукупність матеріальних, інформаційних та інших чинників, що характеризують розслідування» [5, с. 173], а Л. Я. Драпкін слідчу ситуацію розглядає як

«уявну динамічну модель, яка відображає інформаційно-логічне, тактико-психологічне, тактико-управлінське й організаційно-структурне становище, що склалося у кримінальній справі і характеризує сприятливий чи несприятливий характер процесу розслідування» [6, с. 49]. Так, М. П. Яблоков вважає, що «слідча ситуація – це становище, що складається в якийсь момент діяльності слідчого з розслідування злочину, яке характеризує тактичну, стратегічну чи тактико-стратегічну інформаційну своєрідність оцінюваного слідчого моменту» [7, с. 48]. В. П. Корж слідчу ситуацію розглядає як становище, що склалося у певний період розслідування злочину або у певний період проведення слідчої дії [8, с. 20]. В. П. Бахін визначає її як об'єктивну реальність, фактичну обстановку та результат її пізнання, а дані про неї – відображення цієї обстановки, які використовуються для її розуміння та впливають на неї з метою розкриття злочину [9, с. 452].

Правильна оцінка слідчої ситуації на початковому етапі розслідування дозволяє належним чином зорієнтуватися у масиві початкової інформації з метою визначення (коригування) напрямів подальшого провадження. Водночас погляди вчених-криміналістів щодо поняття слідчої ситуації різняться.

Отже, проведений аналіз наукових праць дозволяє зробити висновок про те, що у криміналістичній літературі не існує єдиного погляду на визначення поняття слідчої ситуації. Окремі дослідники визначають слідчу ситуацію як сукупність доказової чи криміналістично значущої інформації на певний момент розслідування, інші – слідчу ситуацію розглядають як криміналістичну характеристику злочину на певний момент і пов'язують її з криміналістичною характеристикою.

Вважаємо, що причинами різних підходів до проблеми слідчих ситуацій є: по-перше, напрямок наукових досліджень учених із проблем слідчої ситуації, по-друге, відхід окремих вчених від сутності й правильного тлумачення поняття «ситуація», по-третє, надається перевага зовнішньому або внутрішньому характеру розслідування.

Отже, слідча ситуація – це складна динамічна система, що змінюється під впливом об'єктивних і суб'єктивних обставин, що характеризуються

певним становищем, яке складається у будь-який момент слідчої діяльності, істотними ознаками кримінального правопорушення, процесуально значущими функціями і найбільш важливими особистісними якостями суб'єкта розслідування і основних його учасників, їх взаємовідносинами, а також станом досудового розслідування у кримінальному провадженні на будь-який момент встановлення обставин, що підлягають доказуванню.

На думку В. П. Бахіна, «для розмежування видів слідчих ситуацій використовуються численні підстави, їхні різносторонні характеристики: за ступенем складності, наявністю конфліктності, специфічності, комплексності, етапності, сприятливості та ін.». Далі автор зазначає, що «підстави для класифікації повинні перш за все відображати можливості вирішення завдань, які стоять перед слідчим» і з урахуванням цього виділяє такі види слідчих ситуацій: а) сприятливі та несприятливі, б) конфліктні та безконфліктні, в) типові та специфічні, г) початкові, проміжні, кінцеві [10, с. 193]. Водночас слід зауважити, що М. П. Яблоков викладає інші підстави класифікації ситуацій. Він пропонує розділяти слідчі ситуації за рівнем їх значення на ситуації слідчих дій та ситуації за видами операцій; за початковим моментом виявлення – на початкові, наступні, заключні; за характером оцінюваного моменту – на етапні, проміжні; за ступенем узагальнення – на типові та конкретні, які у свою чергу, залежно від переваги в них типових чи нетипових ознак, можуть бути типовими й атиповими; за ступенем проблемності – на складні, прості, конфліктні, безконфліктні та тупикові [11, с. 24].

Першочергове значення набуває з'ясування *типових слідчих ситуацій*. Як справедливо зазначає В. К. Гавло, типова ситуація має свій закономірний набір ознак щодо перебігу та стану розслідування. Останні індивідуалізують слідчу ситуацію, роблять її стійкою та фіксованою на конкретному етапі [12, с. 243–244].

У той же час, типові слідчі ситуації, як зазначають О. Є. Климова та М. С. Бушкевич, є центральною категорією в процесі формування ситуаційного підходу до розслідування кримінальних правопорушень і головною частиною класифікації можливих ситуацій [13, с. 139]. Важливим є вивчення тих умов, у яких здійснюється формування типових слідчих ситуацій у кримінальних провадженнях про торгівлю дітьми. Разом з тим поглиблених досліджень у даному напрямі криміналістики не здійснювалось. Більше того, серед вивчених нами праць детального висвітлення зазначених питань не траплялося.

Щодо типових слідчих ситуацій розслідування торгівлі дітьми, однією з характерних їх ознак є складність, що обумовлена тривалим багатоепізодним характером злочинної діяльності, учас-

ттю в ній організованих злочинних груп. Відтак виникає необхідність планування та проведення комплексу різних СРД і НСРД, спрямованих на встановлення події кримінального правопорушення та причетних до нього осіб, вилучення та дослідження значного масиву документів.

Найбільш загальними типовими слідчими ситуація торгівлі дітьми є такі:

- ознаки торгівлі дітьми є у наявності і особа, яка вчинила зазначене кримінальне правопорушення, відома;

- ознаки торгівлі дітьми є, але особа, яка вчинила злочин, не відома;

- ознаки торгівлі дітьми та відомості про злочинця є, проте місцезнаходження його не відоме.

Як правило, у першій ситуації, яка характеризується тим, що до початку кримінального провадження відомі особи, що мають причетність до вчинення злочину, а також наявні відомості про підготовку, безпосереднє здійснення торгівлі дітьми або про результати злочинної діяльності, але інші обставини не зовсім відомі, торгівля людьми здійснюється під прикриттям діяльності різних підприємницьких структур. При надходженні із оперативних джерел інформації про такі факти працівники оперативних підрозділів заводять оперативно-розшукову справу. Методичну допомогу під час ОРД за фактами торгівлі дітьми здійснює начальник слідчого підрозділу відповідного територіального органу або слідчий за його дорученням.

Успішне функціонування добре організованого злочинного угруповання, що спеціалізується на торгівлі дітьми, вимагає наявності корумпованих зв'язків, у тому числі в правоохоронних органах (особливо в нижчих ешелонах). Чим міцніше і впливовіша група, тим вона «авторитетніша», тим більше має корумпованих зв'язків, вище їх рівень. Тому, починаючи роботу з розслідування торгівлі дітьми, варто запобігти просочуванню інформації: у оперативній розробці повинні брати участь якомога менше людей; коло осіб, оповіщених про оперативну розробку, у тому числі що беруть участь в оперативних нарадах, має бути зведений до мінімуму; документи, що стосуються обставин торгівлі людьми, по можливості не розмножуються, а при необхідності копіюються особисто виконавцем в строго обмеженій кількості екземплярів; перед співробітниками, що беруть участь в оперативних заходах, ставляться виключно локальні завдання, їх не слід ознайомлювати з ситуацією в цілому і загальною метою тактичної операції тощо.

Важливою умовою ефективної організації розслідування торгівлі дітьми у таких умовах є використання фактору раптовості під час проведення комплексу НСРД, проведення яких логічно завершувати СРД. Особливо це стосується таких, що націлені на затримання злочинців на місці

вчинення злочину (наприклад, контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України). Спільна діяльність органів досудового розслідування повинна бути спрямована на виявлення та процесуальне закріплення доказів.

Друга типова слідча ситуація створюється при зверненні батьків (опікунів) або його близьких до правоохоронних органів із заявою про вчинення злочину. Як правило, особу, яка умовила до поїздки за кордон, потерпілий знає лише по імені, яке, у більшості випадків, є вигаданим. Така ситуація є менш сприятливою для розслідування у порівнянні з першою, оскільки характеризується високим ступенем інформаційної невизначеності. Дані, що характеризують особу злочинця, на момент звернення відсутні, коло джерел, які можливо використовувати для його розшуку, обмежено. В умовах слідчої ситуації, що розглядається, кримінальне провадження починається після внесення відомостей до ЄРДР. Першочерговим завданням на цьому етапі є виявлення особи злочинця, його розшук, затримання і викриття у вчиненні кримінального правопорушення. У цьому зв'язку в умовах інформаційної невизначеності підвищується значущість знання змісту основних елементів криміналістичної характеристики злочину, з метою визначення напрямку пошуку важливої криміналістичної інформації (як орієнтуючої так і доказової), що має значення для розслідування. Практична діяльність слідчого повинна бути спрямована на виявлення і систематизацію отриманої інформації, що може характеризувати особу злочинця та злочинний характер події.

Найбільш сприятливий для розслідування характер має слідча ситуація, коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення відома, але злочинець переховується. У таких випадках основну увагу при розслідуванні варто зосередити на виявленні, збиранні, фіксації криміналістично значущої орієнтовної та доказової інформації про особу, яка вчинила злочин, і про подію злочину. У першу чергу слід приділити увагу оцінці наявної інформації та вирішити питання про можливість організації розшуку «по гарячих слідах». Великого значення набуває вжиття заходів щодо виявлення зв'язків розшукуваної особи, визначення найбільш вірогідного місця її знаходження.

На підставі вищевикладеного та на основі вивчення матеріалів кримінальних проваджень виокремлені спеціальні типові слідчі ситуації розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини:

1) досудове розслідування розпочато після безпосереднього виявлення слідчим, прокурором (оперативним підрозділом) обставин, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України (39 %):

а) ознаки торгівлі дітьми встановлено внаслідок затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, під час або відразу після вчинення злочинних дій.

Основні тактичні завдання: належна фіксація ходу і результатів затримання підозрюваної особи та заходів, що передували йому; належна фіксація показань затриманої особи; пошук, виявлення та вилучення речових доказів вчинення кримінального правопорушення; виявлення та вилучення коштів, отриманих в результаті вчинення кримінального правопорушення, вжиття заходів щодо забезпечення цивільного позову та конфіскації майна; встановлення усіх обставин вчинення кримінального правопорушення, його очевидців та співучасників.

Поставлені завдання вирішуються шляхом проведення таких процесуальних дій: організація та проведення контрольованої купівлі-продажу дитини, де в ролі покупця були або оперативні працівники, або громадяни, які добровільно погодилися на допомогу правоохоронним органам (дитина може бути необізнана про факт та характер здійснюваних заходів); затримання та особистий обшук особи (-іб); огляд місця події; допит підозрюваного (-их); проведення обшуків за місцем роботи (проживання, інших місцях) підозрюваного (-их); перевірка підозрюваного (-их) за криміналістичними обліками; допит свідків та потерпілих-дітей; проведення пред'явлення підозрюваної (-их) особи (-іб) для впізнання; отримання дозволу та проведення тимчасового доступу до речей і документів (роздруківок розмов у операторів мобільного зв'язку); проведення одночасних допитів [17, с. 29];

б) ознаки торгівлі дітьми встановлені під час розслідування інших кримінальних правопорушень, пов'язаних з експлуатацією людей.

Основні тактичні завдання: встановлення потерпілої дитини, обставин вчинення кримінального правопорушення, особи злочинця (ів) та їх ролі, можливих свідків події; виявлення та збереження документів й інших речових доказів; забезпечення безпеки дитини; встановлення наслідків вчинення кримінального правопорушення й забезпечення відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди та можливої конфіскації майна.

Поставлені завдання вирішуються шляхом проведення таких процесуальних дій: допит дитини-потерпілої та свідків; призначення судових експертів (судово-медичної, судово-психіатричної тощо); тимчасовий доступ до речей і документів, що свідчать про обставини вчинення кримінального правопорушення; затримання і допит підозрюваних осіб; обшук за місцем роботи (проживання) затриманих осіб задля виявлення слідів кримінального правопорушення; перевірка підозрюваного

(-их) за криміналістичними обліками; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; допит підозрюваної особи (-іб);

2) досудове розслідування розпочате у зв'язку із заявою батьків, їх законних представників чи інших громадян (родичів) (61 %):

а) звернення відбулося через значний проміжок часу після того як експлуатація вже відбулася і дитині-потерпілій власними силами чи з допомогою інших осіб (без втручання правоохоронних органів) вдалося визволитися.

Основні тактичні завдання: фіксація усієї інформації, наданої потерпілою особою чи її родичами; фіксація слідів і наслідків; встановлення усіх учасників та їх затримання.

Поставлені завдання вирішуються шляхом проведення таких процесуальних дій: допит потерпілих осіб та свідків; скерування запиту задля перевірки інформації про перетин потерпілою особою державного кордону України; проведення освідування із наступним призначенням судових експертиз (судово-медичної, судово-психіатричної тощо); тимчасовий доступ до речей і документів; затримання і допит підозрюваних осіб; обшук за місцем роботи (проживання) затриманих осіб для виявлення слідів злочину; перевірка підозрюваного (-их) за криміналістичними обліками; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; пред'явлення підозрюваної особи (-іб) потерпілій особі для впізнання [17, с. 31];

б) звернення до правоохоронного органу близьких осіб (або громадян) про зникнення дитини за умов, що свідчать про торгівлю людьми, або повідомлення громадянами про підозрілі факти, які можуть свідчити про такі злочинні дії.

Основні тактичні завдання: встановлення місцепозначення потерпілої особи; вжиття заходів з її (їх) визволення та забезпечення безпеки; встановлення особи злочинця; збір доказової бази, що підтверджує факт вчинення кримінального правопорушення.

Поставлені завдання вирішуються шляхом проведення таких процесуальних дій: допиту свідків (батьків, близьких, знайомих потерпілої особи); скерування запиту для перевірки інформації про перетин дитиною державного кордону України; у разі виявлення особи продавця – затримання і проведення його допиту; обшук за місцем проживання (роботи, іншому місці) підозрюваної особи; перевірка підозрюваного за криміналістичними обліками; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; звернення з клопотанням про надання міжнародно-правової допомоги у кримінальному провадженні (у разі встановлення країни, де можливо зараз перебуває потерпіла особа).

Важливим компонентом організаційної діяльності слідчого з розслідування кримінального правопорушення є планування, логічною основою

якого стають версії, що висуваються, виходячи із наявної інформації. Версії, являючись обґрунтованими припущеннями щодо певних обставин події, по яких достовірні знання відсутні, перевіряються у плановому порядку.

У науковій літературі немає єдності поглядів на сутність криміналістичної версії. Н. С. Туренко розглядає її як уявну реконструкцію, модель злочинної діяльності, а також логічний прийом, що пояснює причини появи фактів [14, с. 11]; Л. Л. Каневський – як функціональну динамічну модель, що будується на будь-якому етапі досудового розслідування щодо кожної незрозумілої чи сумнівної обставини [15, с. 26]; А. М. Ларин – як поєднання достовірних, але недостатніх відомостей з тимчасовими експериментальними припущеннями, які пояснюють аналізоване злочинне діяння в цілому чи його окремі обставини, сторони, аспекти [16, с. 100]. Вона є типовим логічним засобом максимально широкого узагальнення отриманих відомостей і фактів, що пов'язує їх єдиним поясненням, дає їм попередню кримінально-правову й доказову оцінку та спрямована на повне розкриття злочину, викриття винних і встановлення об'єктивної істини в справі.

Типові слідчі версії, що висуваються під час розслідування торгівлі дітьми, стосуються двох основних напрямів:

1) стосовно події, що відбулася: має місце беззаперечний факт торгівлі дітьми; виявлено лише один з епізодів злочинної діяльності, що пов'язана з торгівлею дітьми; має місце торгівля дітьми, пов'язана зі вчиненням іншого кримінального правопорушення; має місце вчинення іншого кримінального правопорушення; факт торгівлі дітьми відсутній;

2) стосовно особи злочинця (яка на момент виявлення кримінального правопорушення відома чи невідома): кримінальне правопорушення учинено окремим громадянином чи злочинним утворенням; кримінальне правопорушення учинено раніше несудимою чи судимою особою; кримінальне правопорушення учинено громадянином України, особою без громадянства чи іноземцем.

Важливе значення для практичної діяльності органів досудового розслідування має висунення та перевірка окремих (приватних) слідчих версій. Вони можуть стосуватися: способу вчинення кримінального правопорушення; місця вчинення кримінального правопорушення; віку злочинця та потерпілої особи; складу учасників злочинного утворення, їх функцій та оплати.

Окремі версії щодо способу торгівлі людьми: використовувалися ненасильницькі способи (обман, навіювання чи підкуп); використовувалися насильницькі способи (шантаж, психічний тиск, погроза чи застосування фізичного насильства); використовувалися і насильницькі, і ненасильницькі способи [17, с. 34].

Таким чином, серед типових загальних версій у кримінальних провадженнях за фактами торгівлі людьми можна назвати такі:

- а) факт торгівлі дітьми має місце;
- б) має місце торгівля дітьми, яка пов'язана зі вчиненням інших злочинів (ст. 149, ст. 331, 358 КК України та ін.);
- в) вчинений злочин не за ст. 149 КК України, а інший злочин (ст. 302, 303 КК України та ін.);
- г) факт вчинення торгівлі дітьми відсутній, особа, яка звернулася до правоохоронних органів із заявою про вчинення злочину, зробила це з метою уникнути відповідальності за заняття проституцією (згідно КК іноземних держав) або за незаконне перетинання державного кордону, чи отримання допомоги від недержавних суспільних організацій.

Література

1. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Харьков : Б.и., 1967. 666 с.
2. Корноухов В. Е.: Криминалистическая характеристика преступлений. *Криминалистическая характеристика преступлений*. Сб. науч. тр. М., 1994. 184 с.
3. Криминалистика : учебник / под ред. Ю. Г. Корухова, В. Г. Коломацкого. Москва, 1984. 448 с.
4. Гавло В. К. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц. *Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования*: материалы Минской науч. конф. (Минск, 27 сентября, 1973 г.). Минск, 1973. С. 90–93.
5. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. Свердловск: Сред. Уральск. кн. изд-во, 1975. 184 с.
6. Драпкин Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций. *Криминалистика : учеб. для вузов* / И. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкин, Е. П. Ищенко и др.; под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Высш. шк., 2000. 672 с.
7. Криминалистика: учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрист, 1999. 718 с.
8. Корж В. П. Проблемы расследования и предупреждения хищений в промышленном строительстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1985. 26 с.
9. Бахин В. П. Криминалистическая методика: лекция. Киев, 1999. 24 с.
10. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962 – 2002). Киев, 2002. 268 с.
11. Яблоков Н. П. Криминалистика. Москва : Издат. группа НОРМА–ИНФРА, 2000. 384 с.
12. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск, 1985. С. 243–244.
13. Климова Е. И., Бушкевич Н. С. Ситуационный поход в расследовании хулиганства, совершенного группой лиц. *Вестник Академии МВД Республики Беларусь*. 2008. № 1(15). С. 139–145.
14. Туренко Н. С. Современные подходы в формировании и проверке следственных версий : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Н. Новгород, 2006. 22 с.
15. Каплан Л. С. Взаимодействие следователя с органами дознания / под общ. ред. В. Е. Севрюгина. Тюмень : Изд-во Тюмен. ун-та, 1999. 88 с.
16. Ларин А. М. От следственной версии к истине. Москва : Юрид. лит., 1976. 200 с.
17. Виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми : метод. рек. для практ. працівників / Л. В. Черечукіна, М. О. Яковенко ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 135 с.

Анотація

Фарима М. М. Типові слідчі ситуації та версії розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини. – Стаття.

У статті встановлено, що формування типових слідчих ситуацій та алгоритмів їх вирішення має фундаментальне значення для побудови методики розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини. Залежно від наявної інформації з-поміж типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування виокремлені такі: досудове розслідування розпочато після безпосереднього виявлення слідчим, прокурором (оперативним підрозділом) обставин, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України; досудове розслідування розпочате у зв'язку із заявою батьків, їх законних представників чи інших громадян (родичів). Залежно від повноти інформації для криміналістичної характеристики злочину може бути визначено такі типові слідчі ситуації: які характеризують обстановку вчинення злочину, залежать від місця та часу вчинення злочину, його слідової картини; 2) що виникають як результат отриманої інформації від дитини; які виникають залежно від позиції підозрюваного під час досудового розслідування.

Ключові слова: діти, торгівля дітьми, незаконна угода щодо дитини, розслідування, початковий етап розслідування, типові слідчі ситуації, версії, слідча (розшукова) дія, негласна слідча (розшукова) дія.

Аннотация

Фарима Н. Н. Типичные следственные ситуации и версии расследования торговли детьми или другой незаконной сделки в отношении ребенка. – Статья.

В статье установлено, что формирование типичных следственных ситуаций и алгоритмов их решения имеет фундаментальное значение для построения методики расследования торговли детьми или другой незаконной сделки в отношении ребенка. В зависимости от имеющейся информации среди типичных следственных ситуаций первоначального этапа расследования выделены следующие: досудебное расследование начато после непосредственного выявления следователем, прокурором (оперативным подразделением) обстоятельств, свидетельствующих о совершении уголовного преступления, предусмотренного ст. 149 УК Украины; досудебное расследование начато в связи с заявлением родителей, их законных представителей или иных граждан (родственников). В зависимости от полноты информации для криминалистической характеристики преступления может быть определены такие типичные следственные ситуации: характеризующие обстановку совершения преступления, зависят от места и времени совершения преступления, его следовой картины; 2) возникающие как результат

полученной информации от ребенка; которые возникают в зависимости от позиции подозреваемого во время досудебного расследования.

Ключевые слова: дети, торговля детьми, незаконное соглашение относительно ребенка, расследование, начальный этап расследования, типичные следственные ситуации, версии, следственное (сыскное) действие, негласная следственное (сыскное) действие.

Summary

Faryma M. M. Typical investigative situations and versions of investigations into child trafficking or other illegal child transactions. – Article.

The article establishes that the formation of typical investigative situations and algorithms for their solution is fundamental for the construction of methods for investigating child trafficking or other illegal agreement on a child. Depending on the available information, the following are distinguished from the typical investiga-

tive situations of the initial stage of the investigation: the pre-trial investigation was launched after the investigator, prosecutor (operational unit) directly identified the circumstances indicating the commission of a criminal offense under Art. 149 of the Criminal Code of Ukraine; pre-trial investigation was initiated in connection with the application of parents, their legal representatives or other citizens (relatives). Depending on the completeness of the information for the forensic characterization of the crime, the following typical investigative situations can be identified: which characterize the situation of the crime, depend on the place and time of the crime, its trace picture; 2) arising as a result of information received from the child; which arise depending on the position of the suspect during the pre-trial investigation.

Key words: children, child trafficking, illegal agreement on a child, investigation, initial stage of investigation, typical investigative situations, versions, investigative (investigative) action, covert investigative (investigative) action.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

А. Г. Байбак

Правова (формальна) визначеність в системі властивостей і характеристик позитивного права.... 3

І. М. Мусіловський

Правове питання ідеалу у теорії Фоми Аквінського 9

О. Б. Северінова

Підготовка кадрів Збройних сил у 1940-х роках XX сторіччя 13

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

*І. В. Гопанок*Поняття та характерні ознаки врегулювання спору за участю судді
в господарському судочинстві..... 18*Г. В. Луцька*Обмеження здійснення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій
території України як передумова їх охорони і захисту 22*М. В. Ткаченко*Договір перевезення залізничним транспортом:
цивільно-правовий та господарсько-правовий аспект..... 28

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

*С. М. Бондаренко*До характеристики єдності правового регулювання трудових відносин
із сезонними та тимчасовими працівниками 32*Л. О. Гайдаренко*

До питання юридичної відповідальності у трудовому праві..... 36

*О. Ю. Кісіль*Напрямки вдосконалення загального та спеціального законодавства України,
яким визначаються правові засади соціального забезпечення поліцейських 41*І. В. Підпала*

Правові гарантії трудових та соціальних прав моряків..... 46

*Л. Г. Погорєлова*Щодо питання юридичної відповідальності за порушення законодавства
у сфері забезпечення безпеки праці 53*О. В. Соїч*

До проблеми визначення поняття та видів дистанційної роботи 58

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

*С. І. Богаченко*Фактори соціальної зумовленості кримінально-правового регулювання
протидії корупції в центральних органах влади України 62*Б. А. Бурбело*

Кримінально-правовий аспект вивчення особи підозрюваного у кримінальному провадженні 66

І. І. Гальона	
Кримінологічні ознаки торгівлі людьми	71
С. І. Гіряк	
Зарубіжний досвід кримінально-правової протидії порушенню прав і інтересів жінок	77
І. А. Горбач-Кудря	
Види спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству	81
В. Г. Калита	
Кримінальна відповідальність неосудних осіб за законодавством окремих країн ЄС	86
В. Я. Качмар	
Зарубіжний досвід кримінально-правової охорони культурних цінностей	89
Ю. І. Козут	
Генеza наукової думки щодо напрямків протидії кібертероризму в Україні	94
І. В. Ліченко	
Типологія сучасних правопорушень на українському страховому ринку	99
Д. М. Мірковець	
Методологія дослідження контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні	103
С. С. Мірошніченко	
Проблеми та запобігання маніпулювання на фондовому ринку України	108
В. В. Мойсеєнко	
Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності як об'єкт кримінологічних досліджень	113
А. М. Талах	
Деструктивні релігійні організації: проблематика кримінологічного аналізу визначення понять	119
А. Є. Фоменко	
Кримінологічна діяльність Національної поліції як різновид поліцейської діяльності	125

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

Д. В. Говорун	
Оперативно-розшукова характеристика розбійних нападів на водіїв автотранспорту	129
Г. О. Гончарук	
Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди	135
Р. Ю. Залозний	
Криміналістичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування розбійних нападів, вчинених на водіїв автотранспортних засобів	141
Д. Ю. Нікітін	
Запобігання злочинам щодо нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням	147
О. П. Нікітінський	
Розслідування злочинів, пов'язаних із розпорядженням бюджетними коштами у сфері охорони здоров'я, де є ознаки службових	151
В. В. Підпалый	
Типова «слідова картина» вчинення крадіжок в умовах великого міста	156

В. В. Приловський

Криміналістична характеристика як елемент методики розслідування
втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність 161

О. М. Рудніченко

Типові слідчі ситуації розслідування незаконного позбавлення волі
або викрадення людини 166

І. А. Строк

Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики умисних тяжких
тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання 171

Р. В. Уманець

Оперативно-розшукова характеристика корупційних кримінальних правопорушень,
які вчиняються в сфері житлового будівництва 175

М. М. Фарима

Типові слідчі ситуації та версії розслідування торгівлі дітьми
або іншої незаконної угоди щодо дитини 180

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Baibak A. H.	
Legal (formal) certainty in the system of properties and characteristics of positive law	3
Musilovsky I. M.	
The legal question of the ideal in the theory of Thomas Aquinas	9
Severinova O. B.	
Training of the Armed forces in the 1940s of the twentieth century	13

CIVIL AND COMMERCIAL LAW AND PROCESS

Hopanok I. V.	
The concept and characteristics of dispute resolution with the participation of a judge in commercial litigation	18
Lutska H. V.	
Restrictions on the exercise of civil rights of citizens in the temporarily occupied territory of Ukraine as a prerequisite for their protection and defense	22
Tkachenko M. V.	
Contract of carriage by rail: civil and economic aspect	28

EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Bondarenko S. M.	
To characterize the unity of legal regulation of labor relations with seasonal and temporary workers	32
Haidarenko L. O.	
On the issue of legal liability in labor law	36
Kisil O. Yu.	
Directions for improving the general and special legislation of Ukraine, which determine the legal basis for social security of police officers	41
Pidpala I. V.	
Legal guarantees of labor and social rights of seafarers	46
Pohorielova L. G.	
To the issue of legal responsibility for violation of legislation in the field of labor safety	53
Soich O. V.	
To the problem of defining the concept and types of remote work	58

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

Bohachenko S. I.	
Factors of social conditionality of criminal law regulation against corruption in the central authorities of Ukraine	62
Burbelo B. A.	
Criminal-legal aspect of studying the identity of a suspect in criminal proceedings	66
Halona I. I.	
Criminological signs of human trafficking	71

Giryak S. I.	
Foreign experience in criminal law countering violations of women's rights and interests	77
Horbach-Kudria I. A.	
Types of special measures to combat domestic violence	81
Kalyta V. H.	
Criminal liability of insane persons under the legislation of individual EU countries	86
Kachmar V. Ya.	
Foreign experience in the criminal law protection of cultural values	89
Kohut Yu. I.	
Genesis of scientific thought in areas countering cyberterrorism in Ukraine	94
Lichenko I. V.	
Typology of modern offenses in the Ukrainian insurance market	99
Mirkovets D. M.	
Methodology of research of control and supervisory activity on pre-trial investigation	103
Miroshnychenko S. S.	
Problems and prevention of manipulation on the stock market of Ukraine	108
Moiseienko V. V.	
Criminal offences committed in economic activity as an object of criminological research	113
Talakh A. M.	
Destructive religious organizations: problems of criminological analysis of definitions	119
Fomenko A. Ye.	
Criminological activity of the National Police as a variety of police activity	125

CRIMINAL PROCESS, CRIMINALISTICS

Hovorun D. V.	
Operational and investigative characteristics of robberies on drivers	129
Goncharuk G. O.	
Features of the use of special knowledge when investigating the proposal, promise or providing unlawful benefits	135
Zaloznyi R. Yu.	
Forensic support of investigative (search) actions during the investigation of robberies committed against drivers of motor vehicles	141
Nikitin D. Y.	
Prevention of crimes on the misuse of budget funds, budget expenditures or granting loans from the budget without established budget appointments or exceeding them	147
Nikitinskyi O. P.	
Investigation of crimes related to the disposal of budget funds in the field of health care, where there are signs of official	151
Pidpalyi V. V.	
A typical "trace picture" of committing theft in a large city	156
Prylovskyi V. V.	
Forensic characteristics as an element of the methodology of investigation of the involvement of minors in illegal activities	161
Rudnichenko O. M.	
Typical investigative situations are the investigation of unlawful deprivation of liberty or kidnapping	166

Strok I. A.

The identity of the offender as an element of the forensic characterization
of intentional grievous bodily harm caused in a state of strong emotional excitement 171

Umanets R. V.

Operational and investigative characteristics of corruption criminal offenses committed
in the field of housing construction 175

Faryma M. M.

Typical investigative situations and versions of investigations
into child trafficking or other illegal child transactions 180

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 2(23)

Том 5

Частина 2

Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – С. Калабухова

Підписано до друку 29.10.2018 р. Формат 60х84/8. Обл.-вид. арк. 22,44, ум.-друк. арк. 22,32.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 1118/174.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)
Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua